

BIBLIOTHECA

PW
SP
KRAKOW

27656

746-J

16

L. Kriegsbücherei W. Dabberts

15, -

GRAMATYKA
JÓZEFA MUCZKOWSKIEGO.

WYDAWCA

JOSEF A. WYKOWSKI

GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO

PRZEZ

JÓZEFA MUCZKOWSKIEGO,

PROF. I BIBL. UNIW. JAGIELL.

00012

WYDANIE CZWARTE PRZEROBIONE.

PETERSBURG.

NAKŁADEM I DRUKIEM B. M. WOLFFA.

—
1860.

746-8

27656

WOLNO DRUKOWAĆ

z warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury prawem przepisanej liczby egzemplarzy. St. Petersburg, 10 czerwca, 1859 r.

Cenzor, P. DUBROWSKI.

WSTĘP.

1. RAMMATYKA POLSKA, jest nauką dobrego mówienia i pisania polskim językiem.

2. Do mówienia i pisania używamy wyrazów. Wyrazy składają się z pewnych brzmień czyli głosów, a znaki tych brzmień *głoskami* lub z łacińskiego *literami* nazywamy.

3. Język polski liczy 45 głosek, których zbiór od początkowych jego liter *abecadłem* nazywamy. Głoski te są :

Aa, Aa, Bb, B'b', Cc, Cc, CZcz, Dd, DZdz, DŻdż, DŻdż, Ee, Ee, Ee, Ff, F'f', Gg, Hh, CHch, Ii, Jj(e)), Kk, Ll, Łł, Mm, M'm', Nn, Nn, Oo, Óó, Pp, P'p', Rr, RZrz, Ss, Śś, SZsz, Tt, Uu, Ww, W'w', Yy, Zz, Żż, Żż.*

4. Głoski są dwojakie: *samogłoski* i *spółgłoski*:

- a) *Samogłoskami* nazywają się te, które same, to jest bez pomocy innej głoski, wymówić można, np. *a, e, u, y*.
- b) *Spółgłoskami* zowią się głoski tylko spółnie z jakąś samogłoską wymówić się mogące, np. *b(e), (e)f, k(a)*; a te są *pojedyncze*, kiedy się jednym znakiem wyrażają, np. *c, d*, i *złożone* czyli *dwójki*, kiedy ich dwie tworzy jedno brzmienie. Dwójek siedm liczymy: *ch, cz, dz, dż, dż, rz, sz.*

5. Kilka głosek połączonych z jedną samogłoską, lub samogłoska sama, czyni *zgięcie* czyli *syllabę*, np. *koń, stół, iść, i, o, u.*

6. Jedna lub więcej zgłoszek tworzy wyraz, który według liczby zgłoszek *jednospółgłoskowym* (*pan, chleb*), *dwuspółgłoskowym* (*mat-ka, sto-łek*), *trójzgłoskowym* (*na-pi-sać, przy-wo-łać*) lub *wielospółgłoskowym* (*roz-pa-mie-ty-wać*) nazywamy.

*) Głoskę *j* dla odróżnienia jej od *i* nie jota ale *je* nazywamy.

7. Wyrazy uważane pod względem ich postaci są: albo niezmienne, a te toż samo zakończenie zawsze zachowują, np. *od* ojca, *od* siostry, *od* miasta; *blisko* siedzi, *blisko* stoi, *blisko* leży; *żeby* przyjechał, *żeby* przyjechała, *żeby* dali; *o* ludzie! *o* ojcie! *o* cnoto!; albo według okoliczności ulegają różnej odmianie, np. *ojciec*, *ojca*, *ojcem*, *ojców*, *ojcami*; *matce*, *matkom*; *pisze*, *piszesz*, *pisze*, *piszą*; *kochałem*, *kochali*, *kochamy*; *twardy*, *twardszy*, *najtwardszy*; *słaby*, *słabego*, *słabszy*, *słabszym*, *słabszymi*; *mój*, *mojej*, *mojemu*; *was*, *wam*, *wami*; *nas*, *nam*, *nami*.

8. Wyrazy nie zmieniające swęj postaci *nieodmiennemi*, te zaś, które ją rozmaicie zmieniają *odmiennemi* nazywamy.

9. Tak odmiennie jak i nieodmiennie wyrazy, ze względu na ich znaczenie, dzielą się na cztery różne części, które szczególni nazwiskami oznaczamy. Nazwiska odmiennych części mowy są: *Imię*, *Zaimek*, *Słowo*, *Imiesłów*; a nieodmiennych: *Przyimek*, *Przysłówek*, *Spójnik* i *Wykrzyknik*. Jest więc ośm części mowy: z tych cztery są odmiennie, a cztery nieodmiennie.

IMIE oznacza osobę, rzecz, liczbę lub przymiot, np. *Bóg*, *pan*, *ojciec*; *stół*, *ławka*, *krzesło*; *dwa*, *trzy*, *pięć*, *dziewięć*; *okrągły*, *czarna*, *wysokie*. Imię oznaczające osobę lub rzecz *rzeczownikiem*, oznaczające liczbę *liczebnikiem*, a to, które przymiot oznacza, *przymiotnikiem* nazywamy.

Imiona rzeczowne odpowiadają na pytanie *kto? co?* przymiotne na pytanie *jaki? jaka? jakie?* a liczbowe na pytanie *ile? który?* i t. d.

ZAIMEK kładzie się zamiast imienia czyli za imię, np. *ja* zamiast mojego imienia, *ty* zamiast twojego, *on* zamiast tego, o którym mówimy. Podobnie *my*, *wy*, *oni*; *ten*, *ta*, *to*, zamiast imienia osoby lub rzeczy, którą wskazujemy.

SŁOWO czyli **CZASOWNIK** oznacza stan lub działanie osoby lub rzeczy w pewnym czasie, i dla tego czasownikiem je nazwano, np. *siedzę*, *siedziałem*; *czytał*, *czytała*, *przeczytasz*.

IMIEŚLÓW jest wyraz ze słowa urobiony, podobnie jak i on stan lub działanie wyrażający, a przytęm jak imię odmieniający się, np. *chodzący*, *chodząca*, *chodzącego*, *chodzącemu*; *zawołany*, *zawołani*; *zbity*, *zbici*; *osiwiał*, *osiwiała*, *osiwiałe*; *ubiegły*, *ubiegła*, *ubiegłe*; *ugodzony*, *ugodzona*, *ugodzone*.

PRZYIMEK kładzie się przy imieniu dla oznaczenia jakiegoś

względu, którego przez samą imienia odmianę wyrazić nie można, np. *na stole, w stole, przy stole; za książką, przed książką, nad książką, pod książką.*

PRZYSŁÓWEK kładzie się przy słowie dla oznaczenia okoliczności, których przez samą słowa odmianę wyrazić nie można, np. *pięknie piszesz, pięknie mówi, pięknie gra, pięknie rysuje; rano wstaje, rano budzi, rano czyta.*

SPÓJNIK jest wyraz łączący czyli spajający dwa lub więcej zdań. I tak dwa zdania: *Ojciec siedzi. Ojciec czyta*, za pomocą spójnika *i* spoimy czyli złączymy mówiąc: *Ojciec siedzi i czyta. Brat leży. Brat nie spi.* Brat leży, *ale* nie spi.

WYKRZYKNIK od głośniejszego wymawiania tak nazwany, wyraża jakieś uczucie np. *o! oho! hej! niestety!*

10. Wyrazy mogą być:

- 1) *Nieżłozone*, to jest takie, które się z kilku wyrazów nie składają, np. *miasto, miód, płynąć, który.*
- 2) *Złożone*, które się z kilku wyrazów składają, np. *przedmieście, miodo-płynny, który-kolwiek, jąć, zjąć, rozjąć.*
- 3) *Pierwotne*, które od innych nie pochodzą, np. *ojciec, rola, wół.*
- 4) *Pochodne*, które od innych wyrazów pochodzą, np. *pan, pański; ojciec, ojczyzna; rola, rolnik; wół, wołowy; zacząć, zaczynać.*
- 5) *Swojskie*, czyli właściwie polskie, np. *król, świecznik, Bogdan, potwierdzić.*
- 6) *Cudzoziemskie*, to jest z cudzoziemskiego języka do polskiego przybrane, np. *monarcha* (z gr.), *lichtarz* (z niem.), *aprobować* (z łacińsk.).
- 7) *Przestarzałe*, czyli takie, których niegdyś używano, ale je teraz całkiem zarzucono, np. *za się* (zaś), *lepak* (zaś), *ją-trew'* (bratowa), *swak* (szwagier).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O GŁOSKACH.

11. Spółgłoski i samogłoski w odmianie wyrazów polskich szczególniejsz ulegają zmianie, bo się często jedne na drugie przekształcają. Ta atoli między niemi zachodzi różnica, że spółgłoski

tylko się zmieniają, ale nigdy w wyrazie nie gina, np. *brat*, *bracie*; *pociecha*, *pociesze*; *dać*, *dme* (bo w głosce *a* było *m* ukryte); samogłoski zaś często z niego ustępują, np. *łeb*, *łba*; *bez*, *bzu*. Aby więc dokładnie pojąć odmiany wyrazów polskich, trzeba wprzód poznać zachodzący między głoskami związek i zmiany jakim ulegają.

I. O SPÓŁGŁOSKACH.

Podział spółgłosek na twarde i miękkie.

12. Porównyując wyrazy:

grab, grab'; wyrab, wyrab'; pogrzeb, pogrzeb'; żłób, żłób';
traf, traf'; zapal, zapal; stał, stał; plam, plam';
pan, pań; len, leń; dzwon, dzwoń; czyn, czyń;
łap, łap'; lep, lep'; kup, kup'; więz, więz;
pas, paś; pies, Pieś; nos, noś; przymus, przymuś;
staw, staw'; krzew, krzew'; mów, mów'; żyw, żyw';

widzimy: że każdy z dwóch obok siebie stojących, pomimo że z tych samych składa się głosek, co innego oznacza. Różnica tego znaczenia wynika z odmiennego brzmienia ostatniej głoski. I tak w wyrazie *grab* inaczej *b* wymawiamy, aniżeli w wyrazie *grab'*: tamto bowiem ma twarde, to zaś miękkie brzmienie. Tę różnicę miękkiego brzmienia wskazujemy kreską położoną nad głoską miękko wymawiać się mającą, np. *b'*, *m'*, oprócz *ł*, z którym przeciwnie sobie postępujemy; bo, kiedy się ma miękko wymawiać, kreskę jego odrzucamy.

13. Uważajmy znowu brzmienie tych samych głosek na początku lub w środku wyrazów, gdzie miękko wymawiane kreską są oznaczone:

baba, bab'a; w grube, w grub'e; bór, b'ór.
łata, lata; powała, powała; leż (kłamstwo) leż; ludzi, ludzi.
mara, m'ara; mały, m'ały; mech, m'ech; mół, m'ód.
kona, końa; tońa, tońa; piękne, piękne; radosne, radośnie.
pasek, p'asek; perzyna, p'erzyna; pęta, p'ęta; łape, łap'e.
na sanie, na śanie; liśa, liśa; sadło, sadło.
wąż, w'ąż; wodę, w'odę; wara, w'ara; wał, w'ał.

Z tych przykładów przekonywamy się, że i w środku wyrazu zmiana brzmienia tej samej głoski zmienia wyrazu znaczenie: bo co innego znaczy *pana*, *pasek*, *sanie*, a co innego *p'ana*, *p'asek*, *pasek*, *śanie* i t. p.

14. Ponieważ zmiana brzmienia spółgłoski zmienia wyrazu znaczenie, wypada zatem:

1) Że spółgłoski w języku polskim są najcelniejszą częścią i podstawą jego układu czyli mechanizmu.

2) Że kiedy różne tej samej spółgłoski wymawianie zmienia wyrazu znaczenie, potrzeba w piśmie odróżniać każdej spółgłoski brzmienie; inaczej bowiem nie możnaby wielu słów polskich pismem wyrazić. Dla tego też, według tego dwojakiego brzmienia spółgłosek, dzielimy je na twarde i miękkie. Miękkie spółgłoski dla odróżnienia ich od twardych oznaczamy kręską, którą *znakiem miękczenia* nazywamy, np. *lep, lep'*; *pas, paś* i t. p.

15. To różne jednej spółgłoski brzmienie wprowadziło potrzebę odróżnienia w języku polskim brzmień dwóch samogłosek *i, y*, z których pierwsza zowie się *cienką* , dla tego, iż się z nią łączą cienkie czyli miękkie spółgłoski, drugą zaś (*y*) *grubą* nazwano, bo na nią tylko grube czyli twarde spółgłoski spływają, np. *bił. był; wić, wyć; siny, syny*.

16. Ponieważ *i* jest cienką samogłoską, zatem każda spółgłoska miękka na nie spływająca traci swój znak miękczenia dla tego, i łącząc się z cienikiem *i*, koniecznie miękko wymawiać się musi, a więc niepotrzebny jest znak o jej miękczeniu ostrzegający, np.:

wić, kadź, koń, pierś, maź,

wici, kadzi, koni, piersi, mazi, zamiast wići i t. d.

O głosce *i* jako znaku miękczenia.

17. Ta własność samogłoski *i*, że na nią tylko miękkie spółgłoski spływają, była powodem, iż dla uniknienia zbyt szpecącego pismo pstrocinny, jakaby z częstego powtarzania znaku miękczenia wynikała, zamiast niego głoski *i* używamy w środku wyrazu wtenczas, kiedy spółgłoska mająca się miękko wymawiać spływa na jaką samogłoskę, np. *kuźnia, ładnie, koniec*. Stąd wypada, że głoska *i* w ortografii naszej ma dwojake znaczenie, bo: 1) ód. Jest samogłoską, kiedy sama lub z inną spółgłoską, przed nią lub po niej stojącą, czyni zgłoskę, np. *i-ma, i-de, in-ny, ni-gdy, mi-ły, pi-wo*. 2) re. Jest znakiem miękczenia poprzedzającej spółgłoski, kiedy nie zaczyna ani nie kończy zgłoski, ale po niemi jakaś samogłoska następuje, np. *ka-nia, pa-nie, ta-nio, pa-wiu*.

18. Ponieważ to *i* stojące przed samogłoską jest tylko znakiem miękczenia poprzedzającej spółgłoski, nie masz zatem w języku polskim *dwugłosek*, to jest z połączenia dwóch samogłosek powstającego brzmienia; albowiem w polszczyźnie, prócz *i* stojącego

przed samogłoskami jako znak miękczenia, nigdy dwie inne samogłoski nie zlewają się w jedno brzmienie.

Tylko w wyrazie *miau-czy* i cudzoziemskich, np. *August*, *Eu-ro-pa*, znajdują się dwugłoski *au*, *eu*.

19. Jeżeli spółgłoska miękka kończy wyraz lub przed inną stoi spółgłoską, natenczas kręskuje się; bo przybrana głoska *i*, o miękczeniu poprzedniej spółgłoski ostrzegać mająca, zmieniałaby wyrazu znaczenie, jak to z następujących okazuje się przykładów:

Co innego znaczy: grab, nie, traf, grom, len, kop, nos, raz,
 co innego: grab', nie', traf', grom', len', kop', noś, raż,
 a co innego: grabi, nici, trafi, gromi, leni, kopi, nosi, razi.

20. Podobnie, gdybyśmy spółgłoskę mięką przed inną spółgłoską stojącą nie znakiem miękczenia, ale położoną po niej głoską *i* oznaczali, zmieniałoby się wyrazu znaczenie; bo

co innego znaczy: kiść, kość, rość,
 a co innego: kisić, kosić, rosić.

Stąd wypada, że spółgłoska miękka w środku przed spółgłoską lub na końcu wyrazu stojąca, dla uniknięcia niezrozumiałości, nie głoską *i*, ale znakiem miękczenia oznaczać się powinna.

Zmiana spółgłosek przez miękczenie.

21. Gdy odróżnianie dwojakiego spółgłosek brzmienia jest zasadą znaczenia i wszelkich odmian polskich wyrazów, wszystkie zatem twarde spółgłoski miękczyć się powinny. Jakoż wszystkie się miękczą, z tą atoli różnicą, że jedne z nich w swą postać są niezmiennie, drugie zaś i postać i brzmienie swe zmieniają. Jakoż odpowiadają:

1) twardym: *b, d, f, g, h, ch, k, ł, m, n, p, r, s, t, w, z*.

miękkie *b', dź, f', dz, ź, ż, sz, ż, c, cz, l, m', n', p', rz, ś, ć, w', ź*.

2) I głoski *dź, j(e)* są miękkie. Ale głoska *j*, najmniejsza ze wszystkich spółgłosek, nie ma odpowiedniej twardej i z samemi tylko samogłoskami łączyć się może, np. *maj(a)*, *klěj(u)*, *kij(a)*, *rój*, *roju*, *wuj(a)*, *stryj(a)*.

3) Głoski *c, ż*, tudzież dwójki *z z* złożone (4), to jest *cz, dz, dź, rz, sz*, lubo się nigdy nie łączą z cieniem *i*, ale zawsze na grube *y* spływają, np. *nocy*, *wieży*, *tęczy*, *twierdzy*, *dżdżysty*, *burzy*, *suszy*, są jednak miękkie względem odpowiednich im głosek twardych, jak się o tem z następujących przykładów przekonać można:

Ryba, ryb'e; zdrada, zradze.	brama, bram'e; braha, braže.
szafa, szaf'e; pociecha, pociesze.	strona, strone; męka, męco.
stodola, stodole; noga, nodze.	kępa, kęp'e; pora, porze.
stały, stalszy; suchy, sułszy.	chromy, chromi; bogaty, bogaci.
uczony, uczeńszy; lichy, liższy.	tnę, tńesz; tłuę, tłuczesz.
słaby, słabi; chudy, chudzi.	rwę, rw'esz; mogę, możesz i. t. p.

Jak bowiem w wyrazach *ryba*, *szafa*, i t. d. *stały*, *uczony*, *tnę*, *rwę*, przed zakończeniem *e*, *i*, lub *szy*, spółgłoski twarde miękczymy, tak też w wyrazach *zdrada*, *pociecha* i t. d. *liczy*, *bogaty*, *tłuę*, *mogę* i t. d. dla tej samej przyczyny głoski twarde, miękczyć się powinny. Jak więc w wyrazach, *ryb'e*, *szaf'e*, *stodole*, *tńesz*, *rw'esz*, głoski, *b'*, *f'*, *l*, *n*, *w* sa miękkie względem odpowiednich im twardych, *b*, *f*, *ł*, *n*, *w*, tak też w wyrazach *braže*, *pociesze*, *nodze*, *tłuczesz*, *możesz*, głoski *ż*, *sz*, *dz*, *cz*, za miękkie uważać należy, względem odpowiednich im *h*, *ch*, *g*, *k*.

4) I przeciwnie głoski *g*, *k*, lubo się tylko z cieniem *i* łączą, np. *ubogi*, *drogi*, *miutki*, *nizki*, a na *y* spiywać nie mogą, nie są jednak miękkimi, jak się o tём z porównania odmian wyrazów przekonać można. Nadto głoski te w języku polskim nigdy się nie łączą bezpośrednio z samogłoską *e*, ale je zawsze *i* poprzedza, np. *ubogie*, *ogień*, *bagien*, *okien*.

Podział spółgłosek według narzędzi mownych.

22. Tak twarde jak i miękkie spółgłoski ze względu na narzędzia mowne, któremi je urabiamy, dzielą się na:

Wargowe: twarde: *b*, *f*, *m*, *p*, *w*.

miękkie: *b'*, *f'*, *m'*, *p'*, *w'*.

Językowe: twarde: *d*, *ł*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*. *)

miękkie: *dż*, *ł*, *n*, *rz*, *ś*, *ć*, *ź*.

Podniebienne: twarde: *g*, *k*, *ch*, *h*.

miękkie: *dż*, *dz*, *ż*, *c*, *cz*, *sz*, *ź*, *ż*, *j(e)*.

*) Głoski te od niektórych gramatyków podniebienne nazywane, ze względu na to, że urabiają się za pomocą języka, i że je wszyscy filologowie w gramatykach greckich językowemi nazywają. do tej klasy policzyłem. I głoski *g*, *k*, *ch*, *h*, z tego względu podniebienne nazywam, bo lubo je jedni za gardłowe, drudzy za podniebienne uważają, stémwszystkiem ostatnia nazwa, jako powszechniejsza, tym stosowniejszą być mi się zdaje w gramatyce naszój, że ten podział, zgodny z gramatyką grecką, nie tylko że nie pomiesza i nie zmorduje pamięci młodzieży, która obok swojego i greckiego języka, a za-

23. Spółgłoski twarde kiedy się miękcza, zamieniają się na odpowiednie sobie miękkie, to jest na miękkie tegoż samego co i one narzędzia mownego, np. *b* na *b'*, *t* na *t'*, *k* na *c*.

24. Podniebienne twarde *g*, *k* i *h*, mają po dwie, a *ch* ma trzy odpowiadające sobie głoski miękkie, na które się zamienia. Jakoż zamienia się:

<i>g</i> na	{	<i>dz</i> : w odmianie imion np. <i>noga</i> , <i>nodze</i> ; <i>droga</i> , <i>drodze</i> ;
w trybie bezokolicznym słów: <i>mógł</i> , <i>módz</i> ; <i>legł</i> , <i>ledz</i> .
		<i>ż</i> : w odmianie słów przed <i>e</i> , np. <i>mogę</i> , <i>możesz</i> ; <i>strzygę</i> , <i>strzyżesz</i> ; w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. <i>noga</i> , <i>nóżka</i> ; <i>trwoga</i> , <i>trwożny</i> ; <i>ostroga</i> , <i>ostrożny</i> ; наконец w stopniowaniu przymiotników, np. <i>ubogi</i> , <i>uboższy</i> .
<i>k</i> na	{	<i>c</i> : w odmianie rzeczowników i przymiotników np. <i>ręka</i> , <i>ręce</i> ; <i>łaska</i> , <i>łasce</i> ; <i>nizki</i> , <i>nizcy</i> ; <i>prędk</i> , <i>prędcy</i> ; i w trybie bezokol. słów, np. <i>tłukł</i> , <i>tłuc</i> ; <i>piekł</i> , <i>piec</i> .
		<i>cz</i> : w odmianie słów przed samogłoską <i>e</i> lub <i>o</i> np. <i>tłuke</i> , <i>tłuczesz</i> , <i>tłuczony</i> ; <i>piekę</i> , <i>pieczesz</i> , <i>pieczony</i> ; w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. <i>wiek</i> , <i>wieczny</i> ; <i>ręka</i> , <i>ręcznik</i> , <i>ręczniczek</i> ; <i>mąka</i> , <i>mącznik</i> , <i>mączniczek</i> .
<i>ch</i> na	{	<i>sz</i> : ilekroć się mięczy przed <i>e</i> lub jaką spółgłoską, np. <i>pociecha</i> , <i>pociesze</i> ; <i>mucha</i> , <i>musze</i> , <i>muszka</i> ; <i>duch</i> , <i>duszny</i> ; <i>strach</i> , <i>straszny</i> ; <i>postuch</i> , <i>postuszny</i> .
		<i>ś</i> : kiedy w odmianie wyrazu ma spłynąć na cienką samogłoskę <i>i</i> , a wtedy odstępuje od ogólnej miękczenia zasady, bo się nie na podniebienną miękką, ale na językową <i>ś</i> zamienia, np. <i>stelmach</i> , <i>stelmasi</i> ; <i>mnich</i> , <i>mnisi</i> ; <i>płochy</i> , <i>płosi</i> . Tożsamo dzieje się z jej powinowatą miękką <i>sz</i> , bo i ta się przed <i>i</i> na <i>ś</i> zamienia, np. <i>starszy</i> , <i>starsi</i> ; <i>śmielszy</i> , <i>śmielsi</i> ; <i>kontusz</i> , <i>kontusik</i> ; <i>kapelusz</i> , <i>kapelusik</i> .
		<i>ż</i> : w stopniowaniu przymiotników przed <i>szy</i> , np. <i>lichy</i> , <i>liższy</i> ; <i>suchy</i> , <i>suższy</i> .
<i>h</i> na	{	<i>ż</i> : w odmianie rzeczowników przed <i>e</i> np. <i>Sapieha</i> , <i>Sapieże</i> ; <i>braha</i> (wywar gorzałczany), <i>braże</i> .
		<i>ś</i> : w odmianie przymiotników przed <i>i</i> np. <i>blahy</i> , <i>blasi</i> .

tém i jego podziału głosek, uczyć się musi; ale téż uogólni w gramatyce naszej prawidło: że *spółgłoski twarde miękcząc się, zamieniają*

Głoski syczące i ich zamiana.

25. *Syczącemi*, ze względu na ich brzmienie, nazywamy trzynaście następujących głosek: *c, ć, cz; dz, dź, dż; s, ś, sz; z, ź, ż* i *rz* z *r* powstałe; z tych kręską oznaczone tudzież *rz*, są językowe miękkie, wszystkie zaś inne do podniebiennych miękkich należą.

26. Syczące językowe miękkie *ć, dź, ś, ź* w odmianie i urabianiu czasowników jednych z drugich przed *a, a, e, o*, zamieniają się na podniebienne miękkie (22):

ć, na *c*, np. *tracić, tracę, cą, cony, utracać; płacić, cę, itd. dź, dz, » utwierdzić, dze, dżą, dżony, utwierdzać; zagro-*
dzić, zagrodze, zagrodzą, zagrodzony, zagra-
dzać.

ś, sz, » zaprosić, zaproszę, są, szony, zapraszać; ogło-
sić, sze, ogłoszą, ogłoszony, ogłaszać.

ź, ż, » zagrozić, że, żą, żony, zagrażać; wyrazić, żać.

27. Syczące głoski, ze względu na sposób wymawiania ich tak są z sobą spowinowaczone, że tylko językowe przed językowymi (np. *paść, wieść, leźć*), a podniebienne przed podniebiennymi (np. *płaszcz, niszczyć*), stać mogą. Dla tego też jeżeli z dwóch obok siebie stojących syczących głosek językowych, następująca w odmianie lub urabianiu słów na podniebienną przechodzi, to i poprzedzająca takiej zamianie uledek musi, np. *obwieścić, obwieszczę; gnieździć, gnieżdże*. Zle zatem niektórzy piszą *nieszczęśliwy, szczyt* i t. p. bo tu *cz* jest podniebienna, a więc i językowe *s* na podniebienne *sz* zamienić się powinno; należy więc pisać *nieszczęśliwy, szczyt* i t. p.

28. Jeżeli w słowach przed *d, dź, t, ć*, stoi głoska sycząca, natenczas przed *e, e, a*, głoskę *d* na *dź*, a *t* na *cz* zamieniamy, *ć* zaś przed *a, o, e, a*, na *cz*, a *dź* na *dż* przechodzi, np. *gwi-*
zdać, gwiżdże, gwiżdże, gwiżdżą; gwaźdać, gwaźdże,
gwaźdżą; świstać, świszczę, świszczę, świszczą; cheł-
stać (szeleścić), chętszczę, chętszczę, chętszczą; mieścić,
umieszczać, umieszczony, mieszcze, mieszczą; czcić, czczę,
czczą, czczony; zagwoździć, zagwaźdzać, zagwoźdżony, za-
gwoźdże, zagwoźdżą.

się na odpowiednie sobie, to jest tym samym narzędziem mownym urabiane. głoski miękkie.

29. Podobnie twarde językowe *d, s, t*, w odmianie wielu słów przed *e, ę, a*, zamieniają się na takie podniebienne miękkie, na jakie przechodzą ich syczące miękkie. Zamienia się więc:

d, na *dz*, np. *głodać* (gryźć), *głodzę, głodze, głodzą*.

s, » *sz*, » *писаć, sze, szę, szą; kołysać, szesz, szę, szą*.

t, » *c*, » *deptać, pce, pce, pca; kłopotać, cę, ce, cą*.

30. Podniebienne miękkie syczące *c, dz*, w urabianiu wyrazów na spowinowaczone z sobą podniebienne miękkie *cz, ż*, zamieniają się:

c na *cz*, np. *chłopca, chłopczyk; miesiąc, miesięczek, miesięczny; świeca, świeczka; sprząc*, (tak dawniej pisano), *sprzączka*, powinno być *sprządzka* od *sprządz*; *palc(a), palczasty; koniec, kończyć; gońca, gończy*.

dz, na *ż*, np. *ksiądz, księży; mosiądz, mosiężny, mosiężnik; pieniądz, pieniądze*.

31. Głoski *s, z*, w odmianie wyrazów stosują swe brzmienie do twardego lub miękkiego brzmienia spółgłosek *d, t, n, l*, które po nich następują, np. *masło, maśle; krzesło, krześle; sosna, sosnie; tłusty, tłusci; gniazdo, gniaździe* lub *gnieździe; zjazd, zjeździe; trząst, trzęśli; gryznę, gryźnie; radosny, radośniejszy; jasny, jaśni; miasto, mieście; wiozł, wieźli; prosty, prości; zły, źli*.

32. Głoska *rz*, przed językowemi (22) i podniebiennem *c* traci swe brzmienie syczące, np. *orzeł, orła; karzeł, karła; kanclerz, kanclerski; korzec, korca; marzec, marca*.

Spółgłoski chwilowe i trwające.

33. Ze względu na czas brzmienia spółgłosek, dzielimy je na *chwilowe* czyli takie, których brzmienie długo trwać nie może, jakimi są *b, b', c, cz, p, p', d, t, g, k*, i *trwające*, których brzmienie tak długo trwać może, jak długo powietrze z płuc pędzimy. Takimi są: *f, f', h, ch, s, ś, w, w', r, rz, sz, ż*.

34. Dwie spółgłoski chwilowe nie mogą się w języku naszym łączyć z poprzedzającą samogłoską. Aby więc każdą z nich wy mówić można, głoskę *e* między nie wtrącamy, np. *babka, babek*,

nie *babk*; *chustka*, *chustek*. I przeciwnie kilka spółgłosek trwających z pośrednią chwilową bez trudności na poprzedzającą samogłoskę spłynąć może dla tego, że trwająca głoska ułatwia wymawianie pośredniej chwilowej, np. *starostwo*, *starostw*; *łgarstwo*, *łgarstw*; *bogactwo*, *bogactw*.

Miękczenie twardych spółgłosek.

35. Twarde spółgłoski miękcza się:

1) Ilekroć w odmianie wyrazu przed *i* staną, np. *hardy*, *hardzi*; *bogaty*, *bogaci*; *otyły*, *otyli*; *bosy*, *bosi*; *ubogi*, *ubodzy*; *nizki*, *nizcy*.

2) Przed *e*, gdy je bądź samo. bądź z innemi głoskami, jakoto: *esz*, *emy*, *ecie*, złożone, jako końcową wyrazu odmianę przybieramy, także przed *ej*, gdy je w wyraz wtracamy (48 b); np. *naród*, *narodzie*; *stół*, *stole*; *mąka*, *mące*; *noga*, *nodze*; *mucha*, *musze*; *mość*, *możesz*, *może*; *strzygę*, *strzyżesz*; *siekę*, *sieczesz*, *sieczę*, *sieczemy*; *pracowity*, *pracowicie*; *piękny*, *piękniejszy*; *ostry*, *ostrzejszy*; *śmiało*, *śmielę*.

Ale do przymiotników bądź samo, bądź z innemi głoskami przydane *e*, jakoto: *ego*, *emu*, *em*, także w odmianie rzeczowników, gdy z *m* jest połączone; nadto zgłoski *em*, *eś*, z jakimkolwiek wyrazami lub słowami związane; nakoniec gdy *e* przed zakończeniami słów *śmy*, *ście* wtracamy, nie miękczy poprzedzającej twardej spółgłoski, np. *dobrze*, *dobrego*, *dobremu*; *wesołe*, *wesołego*, *wesołemu*; *panem*, *dworem*, *kołem*, *piętem*, *wiadrem*, *wiosłem*; *byłem*, *byłeś*; *stałem*, *wziął*; *mająteksi* stracił; *laseście* pzedali; *terazesi* zginął.

3) Niekiedy przed témże *e*, gdy je dla złagodzenia zbiegu spółgłosek lub dla wskazania zmiany znaczenia wyrazu między spółgłoski wtracamy, np. *studnia*, *studzien*; *trumna*, *trumien*; *plótno*, *plócién*; *sosna*, *sosien*; *brać*, *bierać*; *prać*, *pierać*.

4) W urabianiu wyrazów przed pewnemi zakończeniami, o których niżej wspomnimy, np. *juki*, *juczny*; *trwoga*, *trwożny*; *droga*, *drożyna* *kożuch*, *kożuszek*; *łańcuch*, *łańcuszek*; *barki*, *barczysty*.

5) Spółgłoski językowe *ł*, *n*, miękcza się przed syczącemi, np. *trwały*, *trwały*; *ukochany*, *ukochański*; *pan*, *pański*; *goniec*, *gońca*; *wieniec*, *wieńca*.

36. Jeżeli z wyrazu usuwa się powód dla którego głoska została zmiękczoną, natenczas głoska ta na twardą przechodzi, np. *cnota*, *cnocie*, *cnota*; *rada*, *radzie*, *rada*.

Spółgłoski słabe i mocne.

37. Spółgłoski dzielimy jeszcze na słabe i mocne dla tego, że, lubo tak jedne jak i drugie t^ęm sam^ęm narz^ędziem mown^ęm urabiamy, słabe inaczej brzmią na koncu zgłoski lub wyrazu, bo tak, jak odpowiadające im mocne, a inaczej gdy spływają na następującą samogłoskę, np. *wódka* (*wótk*a); *ławka* (*ł*aska); *drwa*, *drew* (*d*re^f); *łeb* (*ł*ep,) *łba*; *ród* (*ró*t), *rodu*; *wąż* (*w*ąsz), *węża*; *miedź* (*m*ieć), *miedzi*; *drag* (*d*ra^k), *drąga*.

38. Następujące głoski twarde z odpowiadającemi im miękkimi są:

słabe: *b, d, g, w, z, ż, rz, dz, dż, h.*

mocne: *p, t, k, f, s, sz, c, cz, ch.*

39. Głoski *l, ł, m, m', n, ń, r, rz*, tak ze słabemi jak i mocnemi spółgłoskami łatwo łączyć się mogą, i dla tego je *płynnemi* lub *niezmiennemi* nazywamy, np. *brat, prąd, grad, kret, gnój, knuj, grób, kret* i t. p.

40. Dwie spółgłoski obok siebie stojące albo obie są słabe, albo obie mocne. I tak:

Słabe są: *wbić, dwa, dzwon, zgoda, wgnieść, dźwięk.*

Mocne: *ptak, staw, kto, spód, ekni, dreszcz, ciskać.*

41. Spółgłoska słaba obok mocnej stojąca zawsze się mocno wymawia, i dla tego też niekiedy w piśmie postać jej zmieniamy, np. *ści*erać za *zc*ierać.

Przykłady. Słabe przed mocnemi: *wpaść* (*f*paść), *wskoczyć* (*f*sk.), *z toba* (*st*obą), *różdżka* (*ró*szczka), *wt* (ftr.), *spodku* (*sp*otku), *odpisać* (*ot*pisać).

Słabe po mocnych: *twój* (*t*fój), *kwiat* (*k*fiat), *chwała* (*ch*fala), *swatać* (*s*fatać), *cwał* (*c*fał), *czworo* (*cz*foro).

Na tej zasadzie w wyrazie *dech*, skoro, po wyrzuceniu samogłoski *e*, słabe *d* zetknie się z mocnym *ch*, głoska *d* na mocne *t* przechodzi; bo mówimy i piszemy *tchu, tchnienie, natchnąć*.

42. Przyimek *z* w wyrazach złożonych przed mocnemi spółgłoskami, oprócz *c, cz, s, ś, sz*, i w brzmieniu i w piśmie na *s*, a przed *ć* na *ś* zamieniamy, np. *skąd, stąd, skupić, spytać się, ściąć, ściagnąć*.

43. Przed mocnemi głoskami, *c, cz, s, ś, sz*, przyimek *z* wcale się nie zmienia np. *zcedzić* (*s*cedzić), *zczernieć* (*s*zczer-nieć), *zsypać* (*s*sytać), *zsinieć* (*s*sinieć), *zszyć* (*s*szyć).

44. Niekiedy i mocne na słabe zamieniają się. Na tej zasadzie z przyimka *ku*, skróconego na *k* (np. *k sobie*, *k temu*) i wyrazów *wola*, *rzecz*, powstały wyrazy, *gwoli*, *grzeczny*, *prosić*, stąd *prośba* lub *proźba*.¹ I w wyrazie *kiedy*, po wyrzuceniu *e*, mocne *k* zamieniło się na słabe *g*; stąd powstało *gdy*.

45. Jeżeli przez odmianę wyrazu lub w urabianiu go, słaba spółgłoska z mocną się zetknie, natenczas słaba mocno się wymawia, np. *świadek* (sfiadek), *świadka* (sfiatka).

46. To zmieniające się brzmienie słabych głosek na końcu zgłosek czyli sylab jest przyczyną, iż niektóre wyrazy dwojako piszemy. np. *deżdż*, *dżdżu* i *deszcz*, *deszczu*; *drzazga*, *trzaska*; *różdżka*, *rószczka*; *ścieżka*, *ścieszka*; *trętwieć*, *drećwieć*, *nogieć*, *nokieć*; *paznogieć*, *paznokieć*, *bliż*, *blizki* i *bliski*; *bryzgać*, *pryskać*; a w niektórych pochodnych lub złożonych, słabą, ze względu na jej końcowe brzmienie, na mocną zamieniamy, przez co ślad ich pochodzenia zacieramy, np. *łeb* (łep), stąd *łeppek*, *łepski*; *otwierać*, *przetwierać się*, *otwarty*, zamiast *odwierać*, *przedwierać się*, *odwarty*; bo w przyimku *od* głoska *d* brzmi jak *t*, i dla tego ją na nie zamieniamy, oraz brzmienie *w* do tego brzmienia stosujemy, gdyż mówimy *otferać*.

O spółgłosce j(e).

47. Spółgłoska *j(e)* ze wszystkich spółgłosek jest najmniejsza i najpełniejsza. Brzmienie jej spowinowacone jest z brzmieniem cienkiej samogłoski *i*, i dla tego też częstokroć jedna zlewa się w drugą i pozornie znika.

48. Spółgłoska *j(e)* służy często:

a) Do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek, a wtedy, jeżeli na początku wyrazu zetknie się z cieniem *i*, to się w nią zlewa. I tak zamiast *kochają* mówimy *kochają*; *leg*, *leję*; *bie*, *biję*; *szyę*, *szyję*; zamiast *póić*, *póję*; *zaiść*, *zajść*; *prziść*, *przijsć*.

Ale kiedy na końcu wyrazu względne zgłoski za pomocą *j(e)* z nim wiążemy, natenczas z samogłoską *i* stykające się *j(e)* opuszczamy, bo, zlewając w nie tę samogłoskę, zniszczylibyśmy cechę względu przez nie wyrażonego, np. *stoję*, *stoisz* nie *stojsz* lub *stojisz*, *stoi* nie *stoji* lub *stoj*, bo to inny wzgląd oznacza; *stroję*, *stroisz*, *stroj*; *Anglia*, *Anglii* nie *Anglij* lub *Angliji*”).

*) Niektórzy gramatycy to opuszczanie *j(e)* przed *i* uważają za wielkie krzywdzenie języka w jego foremności. I bez wątpienia,

b) Do złagodzenia zbiegu kilku spółgłosek, a wtedy za pośrednictwem samogłoski *e* łączymy ją z poprzedzającą spółgłoską, np. *europski* za *europski*; *alpejski* za *alpski*; *piękny*, *piękniejszy* za *piękniejszy*; *przezorny*, *przezorniejszy* za *przezorniejszy*.

Podobnie czynimy w słowach z *iść* złożonych, bo i tu przybrane *j(e)*, w które samogłoska *i* spłynęła z przyinkami na spółgłoski zakończone przez *e* wiążemy. Jakoż mówimy za *odiść*, *odejść*; *obiść*, *obejść*; *roziść*, *rozejść*; *wieść*, *wejść*.

c) Do oznaczenia niektórych odmian, np. *stale*, *stalej*; *pięknie*, *piękniej*; *rwie*, *rwiej*; *tnie*, *tniej*.

d) W wielu wyrazach tak w środku jak i na końcu głoskę *j(e)* dodajemy lub nie. Jakoż mówimy *ocić* i *ojciec*; *wczora* i *wczoraj*; *miejsce* i *miesce*, stąd *mieścić*. Czynimy to szczególnie w niektórych wyrazach, kiedy z nich głoski *d*, *dź*, *ś*, *st*, *ż*, wyrzucamy. I tak, zamiast *zdradca* mówimy *zdrajca*; *radca* dawniej *rajca*; *zwałca*, *zwałca*; *ogrodzić*, *ogrojec*; *wieś*, *wiejski* za *wiejski*; *miasto*, *miejski* za *miestski*; *przedaj*, *przedaj*. Podobnie mówimy *ptajca* za *ptajca*.

W złożonych z *zrzeć* (patrzeć) w miejsce opuszczonego *z* przybieramy *j(e)*, a tak z *dozrzeć* powstało *dojrzeć*; *zajrzeć* zamiast *zazrzeć*; *wejrzeć* za *weźrzeć* i t. p.

49. Ostatnią spółgłoskę we wszystkich wyrazach odmiennych, bądź na końcu stojącą czyli odkrytą, bądź jaką samogłoską zasłoniętą, *przybierającą* nazywamy dla tego, iż ona w przetwarzaniu

gdyby zasada tej wyrzutni nie była pewna, opuszczanie to byłoby wielce szkodliwe; boby niepodobnem czyniło wykrycie uronionej spółgłoski. Ale kiedy nieomyślnie jest w języku naszym prawidło, iż w wyrazach nieskładanych dwie samogłoski z sobą stykać się nie mogą, ale je spółgłoską *j(e)* przedzielamy, tudzież że spółgłoska *j(e)* opuszcza się, kiedy ma spłynąć na cienkie *i*; nie masz zatem wątpliwości, że gdziekolwiek z dwóch zbiegających się samogłosek druga jest *i*, tam z przyczyny tej *j* opuszczono, które po usunięciu głoski *i* znowu się wraca, np. *zmija*, *zmii*, *zmiją*; *szyi*, *szyją*; *kraina*, *skrajny*; *tai*, *toją*; *ukroi*, *ukroją*. Lepiej więc będzie trzymać się tak pewnego i jasnego prawidła, aniżeli przez zachowanie spółgłoski *j* przed samogłoską *i*, razić oko licznym zbiegiem głosek podobnego brzmienia i wejrzenia, np. *zmiji*, *koleji*, *moji*, oraz utrudzać czytanie. Kiedy bowiem w języku naszym żadnej spółgłoski w wymawianiu nie pomijamy, a *j(e)* połączone z następującą *i* pozornie znika, czytający zatem, nie nawykły do opuszczania spółgłosek w czytaniu, to *j(e)* odniesie do poprzedzającej samogłoski, skąd wyniknie niewłaściwe wyrazu brzmienie; zatrzymując bowiem *j(e)* mimowolnie czytać będzie: *klej-i*, *moj-i*, *kraj-iny*, *zmij-i*, *stoj-isz*, *stoj-i* i t. p.

ich lub odmianie przybiera nowe zgłoski, i według ich własności, albo w wyrazie pozostaje, albo się na inną zamienia.

Przykłady.

pan,	wóz,	trud,	mydło,	dobry,	nauczyć.
pani,	wozu,	trudu,	mydła,	dobrego,	nauczę.
panicz,	wozowy,	trudny,	mydlany,	dobroć,	nauczyciel.
pański,	wozić,	trudność,	mydlarz,	dobrotliwy,	nauczycielka.
panować,	wożenie,	trudnić,	mydliny,	dobrotliwość,	nauczycielski.

II. O SAMOGŁOSKACH.

50. Do połączenia w wyraz spółgłosek, które są najcenniejszą częścią naszego języka, służą samogłoski; są więc one tylko częścią pomocną: dla tego w wyrazach często je opuszczamy lub przybieramy; w niezłożonych nigdy dwóch obok siebie nie kładziemy, ale je spółgłoską *j* przedzielamy; nie wiele wyrazów od nich zaczynamy; i nakoniec często jedno na drugie w piśmie, a najczęściej w mowie zamieniamy, np. *pies*, *psa*; *lew*, *lwa*; *ludźmi*, *końmi*, *matki*, *matek*; *panny*, *panien*; *gry*, *gier*; *thać*, *utykać*; *urwać*, *urywać*; *wieć*, *wiję*; *szyć*, *szyję*; *kochać*, *kochają*; *chmura*, *chmara*; *każdy*, *kuźdy*; *tlumacz*, *tlomacz* i t. p.

51. Samogłoski *a*, *ę*, *o* i *ó* ściśnione tak w odmianie jak i urabianiu wyrazów często jedno na drugie zamieniają się; *e* otwarte w jednych wyrazach wyrzucamy, w drugich przybieramy, ściśnione zaś *ę* i *ó* na otwarte zamieniamy.

I tak zamienia się:

a na *e* np. *ciało*, *ciele*; *lato*, *lecie*; *wiara*, *wierze*; *jadę*, *jedziesz*.

ą na *ę* np. *błąd*, *błądu*; *okrąg*, *okręgu*; *swąd*, *swędu*.

e na *a* np. *otręby*, *otrąb*; *cielęta*, *cieląt*; *siedzie*, *siadź*; *będzie*, *będź*.

e zamieniają się na *a* w urabianiu słów częstotliwych, np. *jeść*, *jadać*; *o* *sieść*, *siadać*; *zamieść*, *zamiatać*; *ogłosić*, *ogłaszać*; *zaprościć*, *zaprząść*; *zatrwożyć*, *zatrzązać*; *zamówić*, *zamawiać*.

ó na *e* np. *rodzony*, *rodzeni*; *wiodę*, *wiedziesz*; *wiódt*, *wiedli*; *ó* *niósł*, *nieśliśmy*.

ó na *o* np. *naród*, *narodu*; *rów*, *rowu*; *gniótt*, *gniotę*; *wiódt*, *wiodę*.

wyrzucamy: np. *lew*, *lwa*; *sen*, *snu*; *mech*, *mchu*; *pies*, *psa*; *dzień*, *dnia*; *krw'*, *krwi*; *marchew'*, *marchwi*.

e przybieramy: np. *łza*, *łez*; *dratwa*, *dratew*; *krzesło*, *krzeset*; *dno*, *den*; *ławka*, *ławek*; *trumna*, *trumien*.

Zamiana samogłosek *a, o, ó*, między dwiema miękkimi spółgłoskami.

52. Jeżeli samogłoski *a, o, ó*, przez odmianę wyrazu staną między dwiema spółgłoskami, lub od następującej miękkiej spółgłoską chwilową (33) są przedzielone, natenczas zamieniają się na *e*; wracają się zaś, skoro przyczyna miękczenia usunięta została, np. *biały, bieli; las, lesie, lasem; miasto, mieście; sąsiad, sąsiędzie; kwiat, kwiecie; wiara, wierze; ciało, ciele; zjazd, zjeździe* (21 i 31); *niewiasta, niewieście* (21 i 31); *miat, mieli; widział, widzieli; śmiało, śmieie; godzony, godzeni; uczony, uczeni; proszony, proszeni; kościół, kościele; popiół, popiele; wiozł, wiezli* (31); *niósł, nieśli* (31); *jadł, jedli* (33); *wiódtł, wiedli; włóktł, wlekli* (33); *gnióttł, gnieltli* (33); *światło, świetle; wiatr, wietrze*.

53. To prawo lubo dosyć powszechne, nie jest jednak ogólne, bo nie tylko teraz w wielu wyrazach głosek *a, o*, dla uniknienia dwuznaczności, na *e* nie zamieniamy, chociaż je dawniej zamieniano, kiedy pisano i mówiono na *sienie, (sianie), ścienie (ścianie), biesiedzie (biesiadzie), rozbierze (rozbiorze), w miedzie, (miodzie), żenie (żonie)* i t. p. ale nawet statecznie głoskę *a* zatrzymujemy: 1) W narzędniku l. m. np. *uczniami, ziemiami, polami*. 2) W rzeczownikach na *ana, ano, i* słownych na *anie*, np. *pianie, sianie, pobielanie*. 3) W liczbie mnogiej przymiotników i imiesłowów z końcówką *i*, np. *rumiani, maślani, rozlani, rozsiani*. 4) W osobie trzeciej l. m. czasu przeszłego słów pierwszej odmiany, tudzież jednozgłoskowych na *ać* do odmiany trzeciej należących, np. *rozprawiali, zaganiiali, lali, piali, siali*.

E ściśnione i otwarte.

54. Samogłoska *e* pochyla się i ma ściśnione brzmienie:

1) Kiedy stojące po niej spółgłoski *b, dź, g, j, r, rz*, bądź same, bądź z następującymi po sobie spółgłoskami, na nią się opierają, np. *chleb, pogrzeb, śledź, miedź, brzeg, śnieg, olej, klej, zawiej, kolej, lepiej, lżej, sër, skwier, stër, żër, bohater, pacierz, żołnierz, więcierz, zmierzch, wiersz*.

Mają *e* otwarte: *leb, bieg, ber* (gatunek prosa podłego), *koper, wi-cher, kierz, Zgierz* (miasto nad Bzurą) i cudzoziemskie na *er* np. *spacer, kawaler*: oprócz *imbier, papier*, które je pochylają.

2) Następujące lubo się kończą na inne głoski mają *e* ściśnione: *Brześć, bies, chlew, chmiel, gniew, grzech, jeź, mlecz, Nieśwież, papierz, powiew, sieć, śmiech, śpiew, świecz, trzmiel, wyziew*.

Wpływ samogłoski e na stojące przed nią spółgłoski.

55. Samogłoska e szczególnie zasługuje na uwagę w odmianie rzeczowników polskich, bo: albo ją z nich wyrzucamy, albo przed przybierającą spółgłoską (49) w wyrazy wtrącamy, albo na końcu z nią wiążemy. — Dla tego też głoska ta trojako wpływa na zmianę wyrazów. Kiedy ją bowiem z nich wyrzucamy, natenczas stojąca przed nią spółgłoska miękka na twardą się zamienia, np. *dzień, dnia; mędrzec, mędrca; kupiec, kupca; karzeł, karła; kocięł, kottła; kozieł, kozła; kwiecień, kwietnia; stopień, stopnia*; wtrącając zaś e przed przybierającą spółgłoską lub je z nią wiążąc, jedne spółgłoski przed niemi miękczymy, drugie niezmiennione zostawiamy, np. *studnia, studzien; krosna, krosien; panna, panien; wanna, wanien; pałka, palek; matka, matek; ławka, ławek; wół, wole; brat, bracie: dom, domem; był(em), był(eś).*

Ale w przymiotnikach przed szy wtrącone e(j), tudzież w końcu przysłówków przydane (48, b, c), zawsze miękczy poprzedzającą spółgłoskę, np. *światły, światlejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmielej; hardo, hardziej; ostro, ostrzej.*

O ściśnione i otwarte.

56. Samogłoska o ma zwykle brzmienie ściśnione i kreskuje się:

a) Gdy stojąca po niej spółgłoska słaba (38), płynna *l, ł, r*, (39) lub najmiejsze *j(e)* kończąc wyraz, na nie spływa, np. *bób, głód, wód; głóg, nóg; rów, parów, krów; wóz, kóz; nóż, stróż; mórz; módz; strój, bój, rój, stój.*

b) Gdy ma po sobie spółgłoskę słabą z płynną *r* np. *bóbr, dóbr.*

c) Gdy ma po sobie jakąbądź spółgłoskę z płynną *ł*, np. *mógt, wiódł, nióst, wiozł, mókt, gniótt, plótt.*

Od powyższych prawideł odstępują i mają o otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochylające: *dob, dzieciół, gruczoł, kwiczoł, mozoł, pachół, sokoł, żywioł, gąsior, jawor, jezior, kaczor, por, sikor, sobol, piskorz, węgorz*, i obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor.*

57. Jeżeli spółgłoska pochylająca poprzednie o odłącza się od niego przez spłynienie na następującą po niej samogłoskę przybraną, natenczas o odzyskuje brzmienie otwarte, np. *nóż, noża; stół, stołu.*

Tylko w imionach *chór, chróst, drót, Jakób, król, mól, mózg, ogół, podróż, róż, stróż, szrót, szczegół, tchórz, wójt, żółć, żółw*, głoska *o* ma zawsze brzmienie ściśnione.

Zamiana *a* na *e* i odwrotnie.

58. Samogłoska *a* zamienia się na *e*:

1) W ostatniej zgłosce rzeczowników, kiedy urabiając z nich imiona przymiotne dodajemy *ny* lub *y*, przed którym podniebienne twarde na miękkie, a syczące podniebienne miękkie *c, dz* (22), na spowinowaczone z niemi podniebienne miękkie *cz, ż* zamieniamy, np. *ksiądz, księży; mosiądz, mosiężny; miesiąc, miesięczny; zaciąg, zacieżny; łąg, łężny* (leśny); *zając, zajeżny*. Ale *tysiąc* ma *tysięczny*.

2) W przymiotnikach dwuzgłoskowych przed zgłoską *sz*, np. *skapy, skępszy; mądry, mędrzy; wąski, węźszy; rączy, rętszy*; także *gorący, gorętszy*.

3) W odmianie lub urabianiu wyrazów, kiedy spółgłoska opierająca się na *a*, spływa na przybraną samogłoskę, np. *rząd, rzędu; gołąb, gołębia, gołębnik; głąb, głębi; gałąź, gałęzi; ząb, zębaty; urząd, urzędowy, urzędować; wzgląd, uwzględnic; trad, tredowaty; dąb, debu, debowy; bład, błędu; swąd, swędu; okrag, okregu; ksiądz, księdza; żołądz, żołędzi; wąż, węża*.

Zatrzymują *a*: *głąb, ład, prad, przegład, przesąd, rząd* (władza), *sąd, trąd, wielbład; ciąg* ze złożonemi, *drąg, dziwołag, posąg, pstrąg, siąg, szeląg, wasąg, zimoląg, mosiądz, pieniądz, wiaz, Grudział* (miasto), *Odręwał* (herb). Także *maka, mąki*, i t. d. *pak* (na drzewie) *pakiem*, dla odróżnienia od *męki, pękiem*.

59. Samogłoska *e*, zamienia się na *a*:

1) Kiedy przez odmianę wyrazu jedna lub kilka spółgłosek na niej się wesprze, np. *gęba, gab; otręby, otrąb; kurczęta, kurcząt; cieleta, cielat; mięso, mias; będzie, bądź; siedzie, siadź; zaprzęże, zaprzęż; tedy, stąd; ręka, rąk*.

Następujące rzeczowniki nie zmieniają głoski *e*, bo się mówi: *kłesk, męk, nędz, pet, pięt, ponęt, potęg, teg* (tesknot), *tecz, zieb*.

2) Gdy urabiając z rzeczowników inne imiona przez dodanie zakończenia *ka*, głoski miękkie *ć, ś* przed *k* na twarde zamieniamy, np. *pieczęć, pieczętka; pięć, piątka; geś, gaska*.

ROZDZIAŁ DRUGI.

RZECZOWNIKI.

60. RZECZOWNIKAMI nazywamy imiona oznaczające osoby, zwierzęta lub rzeczy, np. *ojciec, matka, dziecko; koń, kaczką, kietb'; dom, laska, pióro*.

Rzeczowniki ze względu na ich znaczenie mają rozmaite nazwiska. I tak:

1) *Żywotne* znaczą rzeczy żyjące. Z tych oznaczające osoby, np. *pan, uczeń, matka*, — *osobowemi*; gdy zaś zwierzęta oznaczają, *koń, ptak, karp', pajak*, — *zwierzęcemi* nazywamy.

2) *Nieżywotne* wyrażają rzeczy nieżyjące, np. *stół, ława, krzesło, pole*.

Pytając się o osoby, używamy pytania *kto?* a o zwierzęta i rzeczy *co?* np. *Kto idzie? Ojciec, siostra, dziecko. Co tam stoi? Koń, owca, ciele; stół, ławka, krzesło*.

3) *Zmysłowe* oznaczają rzeczy pod zmysły podpadające, np. *pan, dom, koń, pióro*.

4) *Umysłowe* przedstawiają rzeczy, których zmysłami ogarnąć nie możemy, ale je tylko umysłem pojmujemy, np. *Bóg, dusza, pojęcie, czas*.

5) *Własne* czyli *szczególne*, a te jedną rzecz szczególną oznaczają, np. *Kochanowski, Poznań, Polska, Wisła, Gopło*.

6) *Pospolite* czyli *ogólne* wskazują wiele rzeczy jednego gatunku, np. *człowiek, miasto, kraj, rzeka, jezioro*.

7) *Zbiorowe* przedstawiają zbiór wielu rzeczy pojedynczych jednego gatunku, np. *naród* (zbiór wielu ludzi jednej mowy), *pułk, gromada, trzoda* (zbiór bydła), *stado; żyto, pszenica, żelazo, miedź, ołów'*.

8) *Przymiotowemi* nazywamy imiona rzeczowne z przymiotników urobione, np. z *mężny, mężtwo; niedbały, niedbalstwo; teskny, tęsknota; cny, cnota; cierpliwy, cierpliwosć; stary, starosć**).

*) Rzeczowniki przymiotowe znaczą rzeczy, które sobie w umyśle naszym tworzymy z odrębnego uważania tego samego przymiotu w wielu osobach lub rzeczach znajdującego się. I tak z uwagi że śnieg jest biały, płótno jest białe, papier jest biały, przymiot biały uważany sam w sobie, bez względu na rzeczy w których się znajduje czyli, jak to mówią, wzięty w oderwaniu go od rzeczy, daje nam białosć, pojęcie. Podobnie dzieje się i z innemi tak urobionemi rzeczownikami,

9) *Liczbowe* znaczą ilość rzeczy i odpowiadają na pytanie *ile?* a gdy samą liczbę wyrażają na pytanie *co?* np. *Ile jest? Pieć, sześć, dziesięć, trzydzieści; dwoje, troje, czworo, pięcioro. Co to jest? dwójka, trójka, dziesiątka.*

10) *Słowne* są te, które urobiono z imiesłowów (9) na *any, ony, ty, ły*, zakończonych, np. *pisany, pisanie; ugodzony, ugodzenie; wzięty, wzięcie; osiwiaty, osiwiatość; wybladły, wybladłość.* Takie rzeczowniki znaczą *stan* lub *działanie* jako rzecz uważane, np. *spanie* (stan), *leżenie* (stan), *pisanie* (działanie), *ugodzenie* (działanie), *zabicie* (działanie).

11) *Zdrobniałe* lub *pieszczotliwe* oznaczają małość rzeczy lub pieszczenie, np. *synek, konik, książeczka, chłopczyzna, dziewczyna, dzieciątko.*

12) *Zgrubiałe*, których używamy mówiąc o rzeczy z litością lub odrazą, np. *chłopczyśko, babsko, konisko.*)

Rodzaje rzeczowników.

61. Dwójaka płeć istot żyjących, szczególniejsz osób i zwierząt domowych, jest powodem, że ją w mowie albo przez różne imiona (np. *mąż, żona; ojciec, matka; brat, siostra; koń, klacz; pies, suka; wół, krowa*), albo też przez odmienne tych samych imion zakończenia (np. *pan, pani; stryj, stryjenka; stróż, stróżka; lis, liszka; kot, kotka; paw, pawica; wilk, wilczyca*), odróżniamy, i znaczące męczyzn lub samców rzeczownikami rodzaju męskiego lub *mężkiem*, znaczące zaś niewiasty lub samice *żeńskiem* nazywamy.

62. I nieżywotne imiona (60, 2) lubo rzeczy przez nie oznaczone żadnej płci nie mają, jako też i żywotne zwierząt, w których jej ściśle nie odróżniamy, ze względu na podobieństwo ich zakończeń z żywotnymi do męskiego lub żeńskiego odnosimy rodzaju, np. *pan, bocian, stan; wół, kwiczoł, stół; krowa, sowa, sprawa; pawica, synogarlica, piwnica; kotka, myszka, ławka; lew, cietrzew, śpiew; chłopiec, głuszc, palec.*

63. O imionach oznaczających istoty żyjące, w których dla ich niedojrzałości żadnego względu na płeć nie mamy, np. *dziecię, jagnię, szczenię, gąsię, kureczę; dzieciątko, jagniątko, szczeniátko, kurezątko*, mówimy, iż są *nijakiego* to jest ni męskiego, ni żeńskiego rodzaju.

I rzeczowniki nieżywotne z podobnemi zakończeniami do rodzaju *nijakiego* odnosimy, np. *strzemię, ciemię; piórko, biodro, wiadro.*

które niektórzy gramatycy ze względu na ich początek *rzeczownikami oderwanemi* (*abstracta*) nazywają.

64. Z powyższych uwag wynika:

1) Że przez *rodzaj* imion rozumiemy w osobowych i niektórych zwierzęcych względ na płeć istot, które oznaczają; we wszystkich zaś innych względ na ich zakończenie.

2) Że rodzajów trzy tylko być może: *męzki*, *żeński* i *nijaki*, np. *ojciec*, *matka*, *dziecię*; *wół*, *krowa*, *ciele*; *zając*, *liszka*, *kurcze*; *nóż*, *brzytwa*, *pióro*.

3) Że rodzaj imion poznaje się z ich *znaczenia* lub *zakończenia*; z wyjątku zaś wtedy, kiedy nie odpowiada ich znaczeniu lub zakończeniu.

Uwaga. W oznaczeniu rodzaju imion żywotnych zbiorowych (60, 7) nie mamy względu na płeć rzeczy w zbiór wchodzących, ale na zakończenie rzeczownika. I tak: *gmina*, *gromada*, *straż*, *trzoda*, *wojsko*, *rycerstwo*, *pospólstwo*, *stado*, są rodzaju, jaki wskazuje ich zakończenie.

65. Rodzaju męzkiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona oznaczające mężczyzn i wszelkie istoty pod postacią męską uważane, także nazwiska miesięcy, np. *Bóg*, *Jehowa*, *Jowisz*, *Stefan*, *ojciec*, *teść*, *sedzia*, *sługa*, *podstoli*, *podczaszy*, *Jagiello*, *styczeń*, *luty* i t. d.

2) Z zakończenia: a) Imiona kończące się na spółgłoski twarde, np. *dąb*, *ogród*, *traf*, *róg*, *znak*, i t. p.

Jednozgłoskowe na *um* np. *sum*, *kum*, *rum*, *um* i złożone z niego *rozum*, są rodzaju męzkiego; wielozgłoskowe zaś pochodzą z łacińskiego języka i są rodzaju nijakiego, np. to *głinnazyjum*, to *kolegijum*.

b) Zakończony na *rz* i syczące podniebienne miękkie, prócz *ż* (22), np. *kołnierz*, *kierz*, *deżdż*, *pieniądz*, *koc*, *płacz*, *grosz*.

Następujące są rodzaju żeńskiego:

na *c*: *noc*, *moc* i z nich złożone.

cz: *ciecz*, *dzicz*, *gorycz*, *kicz* (wiązka witek), *kłacz*, *kroc* (człap'), *obręcz*, *odsiecz*, *poręcz*, *posmycz* (szybkie posuwanie się), *rozpac*, *rzecz*, *słodycz*, *smycz*, *tarcz*, *tecz*, *tucz* (tusza), *tycz*, *ubocz*, *wrotycz* (rodzaj rośliny), *zdobycz*.

rz: *twarz*, *potwarz*.

sz: *kokosz*, *mysz*, *rozkosz*, *wesz*.

c) Zakończony na spółgłoski miękkie *b'*, *j*, *l*, *m'*, *n'*, *p'*, *s'*, np. *kiełb'*, *kraj*, *ból*, *Radom'*, *Oswiecim'*, *koń*, *karp'*, *ryś*.

Wyjmują się i są rodzaju żeńskiego:

na *b*: *głab* (głębła), *zób* (posypka dla ptaków.)

j: *kolój*, *kuczbaj*.

l: *butel, grazel* (pierścień żelazny u wloka czyli niwodu), *ka-dziel, kapiel, kobiel* (kobiątka), *miel* (mielizna), *posciel, pogorzel, sól, stal, topiel, topól* i wszystkie, które przed l mają spółgłoskę, np. *myśl, porośl, latorośl*.

m: *karm'*.

Ł: *czerwień, goleń, kieszeń, jesień, pieczeń, przestrzeń, sień*; także *dłoń, broni, jabłoń, płoń* (dziura w łodzi na rzece), *pogoń, skroń, toń, ustron, woń*, i te, które przed n mają samogłoskę a lub jika spółgłoskę, np. *grań* (węgiel), *dań, krtać, czerń, darń, giesń, bojaźń*, i t. p., oprócz imion miast na n, które są rodzaju męskiego, np. *Humani, Poznań*.

p: *człap'* (spory krok konjski), *konop'* (konopie).

ś: *grś, oś, pieś, cieś* (ciężkie drzewo, belka), *pacześ* (wyczo-ski), *przycień, wieś, Kieś* (miasto w Kurlandyi), *Ruś, spaś*, (spa-sienie w zbożu).

Z wyjątku: *Zob.* pod rodzajem żeńskim.

66. Rodzaju żeńskiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona niewiast i wszystkich istot, które pod postacią niewiast uważamy, np. *Józia, Aniela, Stasia, Maryja, Juno, Wenus, pani, gospodyni, wojewodzina*.

2) Z zakończenia: a) Kończące się na samogłoskę a, np. *głowa, torba, owca*.

Męskiego są imiona mężczyzn i ich urzędów na a zakończone, np. *Numa, Zawisza, starosta, wojewodu, zdrajca, dozorca*; ale zbiorowe są rodzaju żeńskiego, np. *szlachta, gromada, gmina, tłuszcza*.

b) Zakończone na miękkie *ć, dź, w', ż, ź*, np. *nać, nieć, miłość, chęć, Pakość* (miasto), *kadź, krew', rzeź, straż*.

Wyjmują się i są rodzaju męskiego:

na *ć*: *dziegieć, gość, kłykieć, kopeć, liść, łokieć, papeć, nokieć, i nogieć* (nikczemnik), *paznokieć, paznogieć, pierś* (szczypota), *pierwoć, połeć, pypeć, splucheć* (płat), *wiecheć, Brześć, Zamość*.

na *dź*: *gwóźdź, łabędź, niedźwiedź, śledź*.

na *w'*: *paw', szcaw', cietrzew', modrzew'*.

na *ź*: *fontaż, poź*.

na *ż*: *czyż, ekwipaż, jeź, jarmuż, kraż* (krag), *kruż* (dzbanek), *kuraż* (odwaga), *marż, negliż, nóż, orcz, ostrzyż* (roślina), *paraliż, ryż, śliż* (rybka mała), *spiż, trzebież* (grunt oczyszczony), *waż, wojaż*, i imiona miast, np. *Nieśwież, Paryż, Raciąż, Miedzybóź*.

Z wyjątku: *Zob.* pod rodzajem męskim.

67. Są też imiona męskiego lub żeńskiego rodzaju: z tych jedne według różnicy rodzaju zmieniają skłonienie; drugie, a te są niemal wszystkie osobowe, w obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia.

a) Zmieniają skłonienie według rodzaju: *biel* (*lu, li*); *ciern*, (*nia, i*); *darń*, (*nia, ni*); *expens*, (*su, sy*); *gardziel*, (*lu, li*); *glen*, (*nia, ni*); *krtan*, (*nia, ni*); *magiel*, (*gla, gli*); *plec*, (*cu, cy*); *paź*, (*ża, ży*) tarcza krótka u konnych; *plesz*, (*u, y*), korona duchowna na głowie, wierzcholek owocu; *pobocz*, (*u, y*) lejc, którym konie z boku przywiązujemy; *przywiż*, (*ziu, zi*) postronek do przywiązania; *zuzel*, (*zla, zli*).

b) W obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonicia: *bzdura*, *gadula*, *gamula*, *gawęda*, *gdyra*, *kaleka*, *niecnota*, *niedotęga*, *niemowa*, *papla*, *parepa* (liczy mały koni), *sierota*, *sknera*, *sługa*, *szkapa*, *zrzęda*. Chcąc w tych imionach pleć oznaczyć, zgadzamy dany przymiotnik z domyslnym rzeczownikiem pleć wyrażającym, np. *wierny* (mąż) *sługa*, *wierna* (niewiasta) *sługa*. Także z greckiego pochodzące *kometa*, *planeta*, są męskiego i zenskiego rodzaju.

68. Rodzaju nijakiego są:

1) Kończące się na *e, ę, o*, np. *słońce*, *cięż*, *imię*, *słowo*, oraz pogardliwe lub litościwe na *isko, ysko* z rzeczowników jakiegobądź rodzaju urobione, np. *chłopisko*, *babsko*, *dziewczyisko*, *ściernisko*.

2) Imiona głosek, wszystkie wyrazy i zdania wzięte w znaczeniu rzeczowników, są rodzaju nijakiego, dla domyslnych wyrazów, *brzmienie*, *słowo*, *zdanie*, *wyrażenie*, np. *e* ściśnione; *i* cienkie; *twoje oddam*; *moje widzi mi się*.

3) Liczebniki główne zaczawszy od *pięciu* jakoto: *pięć*, *sześć*, *dziesięć*, *sto*, *tysiąc* i t. d., a *pięciu*, *sześciu*, *siedmiu* i t. d. z osobowemi męzkimi; nieoznaczone: *ile*, *tylę*, *kilka*, *siła*, *wiele*, a z osobowemi męzkimi: *ilu*, *tylu*, *kilku*, *wielu*; zbiorowe oznaczone: *dwoje*, *troje*, *czworo*, *pięcioro* i t. d. i nieoznaczone *kilkoro*, np. było *pięć* złotych; przyjechało *siedmiu* panów; *siedm* koni; *ile* było? umarło *dwoje* ludzi.

Odmiana rzeczowników.

69. Rzeczowniki polskie odmieniają się według *liczb*, *spadków* i *skłonień*.

I. Liczbą nazywamy w gramatyce końcową imion odmianę, dla oznaczenia jednej lub wielu rzeczy, np. *ojciec*, *ojcowie*; *książka*, *książki*; *pióro*, *pióra*.

Liczb jest dwie: *pojedyncza*, gdy o jednej, i *mnoga*, gdy o wielu rzeczach mówimy, np. *koń*, *konie*; *stół*, *stoły*.

Dawniej używano też liczby *podwójnej*, gdy o dwóch rzeczach mówiono, np. *obiedwie żyje*. *Crescent* str. 540. 6. *te dwie skrzydle*. Alex. a Jesu *Gniazdo* i t. d. str. 38.

II. Spadkami nazywamy końców imion odmianę w obu liczbach, dla wyrażenia przez nie różnych względów rzeczy jednych do drugich, np. *koń*, *konia*, *koniowi*, *koniem*, *piórem*, *w domu*.

1) Język polski ma w obu liczbach po siedm spadków, którym, od względów jakie oznaczają, szczególne dano nazwiska. Spadki te odpowiadają na następujące pytania:

SPADKI I ICH NAZWISKA	P y t a n i a	
	o imiona osób	o imiona rzeczy
1. Mianownik	kto?	co?
2. dopełniacz	kogo? *) czyj? ja? je?	czego? czyj? ja? je?
3. Celownik	komu?	czemu?
4. Biernik	kogo?	co?
5. Wołacz	—	—
6. Narzędnik	kim?	czym? czém?
7. Miejscownik	w kim?	w czym? w czém?

Pytania dopełniacza *kogo?* *czego?* *czyj?* *czyja?* *czyje?* tem się od siebie różnią, że dwoma pierwszymi względ działania czyli słowa do osoby lub rzeczy, ostatniem zaś względ rzeczy do rzeczy wskazujemy. Że zaś imiona rzeczy mogą być trojakiiego rodzaju, zatem i to pytanie na każdy rodzaj inne ma zakończenie np. *czyj koń?* *czyja laska?* *czyje pióro?*

2) Spadki te używają się jak następuje:

a) W *mianowniku* kładzie się osoba lub rzecz, o której się coś mówi, np. *ojciec* czyta, *matka* siedzi, *brat* śpi. Rzeczownik w tym spadku położony w gramatyce *podmiotem* nazywamy.

b) W *wołaczu* kładzie się przedmiot, do którego mówimy, np. *ojcze* czytaj! *bracie* śpij!

c) W *dopełniaczu* kładzie się przedmiot, do którego coś należy, albo od którego coś pochodzi, np. książka *ojca*, miłość

*) Aby uczyć się nie mieszały dopełniacza z biernikiem, wprowadzić ich należy, żeby przy słowach dopełniaczem rządzących pytania *kogo?* *czego?* a przy słowach rządzących biernikiem pytania *kogo?* *co?* powtarzali. Tym bowiem sposobem drugie pytanie *czego?* *co?* ostrzegać ich będzie o różnicy spadków, np. *kogo*, *czego* szukasz? *kogo*, *co* widzisz?

matki, pióro *brata*. Nazywamy go dopełniaczem dla tego, że zdanie dopełnia.

d) W *celowniku* kładzie się przedmiot, dla którego się coś dzieje, czyli przedmiot celem działania będący, np. przysłał zegarek *ojcu*, darował książkę *matce*, kupił konia *bratu*.

e) W *bierniku* kładzie się przedmiot, na którym się czynność jakaś dokonywa, czyli który jakaś czynność bierze, np. przeprosił *ojca*, kocha *matkę*, uczy *brata*.

f) W *narzędniku* kładzie się przedmiot narzędziem stanu lub działania będący. np. uderzył *kijem*, przebił *włócznią*, napisał *piórem*, sparzył się *świecą*, zmartwił się *szkodą*.

g) W *miejsowniku* kładzie się przedmiot, kiedy go uważamy jako miejsce, w którym lub wedle którego coś się znajduje, np. pan jest *w pokoju*, ptak siedzi *w klatce*, brat jest *w szkole*, leży *przy piecu*.

Mianownik i *wołacz* nazywają się spadkami *bezwzględniemi*, bo się kładą bez względu na inne wyrazy; pozostałe zaś pięć, to jest *dopełniacz*, *celownik*, *biernik*, *narzędnik* i *miejsownik* zowią się *względniemi*, bo się kładą względnie na inne wyrazy od których zawisły.

III. SKŁONIENIEM czyli SPADKOWANIEM imion nazywamy jedno-stajność spadkowania w wielkiej liczbie rzeczowników.

1) W języku polskim ze względu na trzy rodzaje rzeczowników jest sklonień trzy: pierwsze dla imion męskiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju.

2) Rzeczowniki według tych sklonień spadkujące się *wczorowemi*, odstępujące zaś od nich *niewczorowemi*, a te, którym kilku spadków lub jednej liczby braknie *ułomniemi* nazywamy.

Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników.

70. W rzeczownikach szczególnież zasługuje na uwagę dopełniacz liczby pojedynczej. Zmiany bowiem, jakim imiona w nim uległy, pozostają we względnych spadkach obu liczb, wyjąwszy te, które są podobne do mianownika liczby pojedynczej, np. *ojciec*, *ojca*, *ojcu*, *ojcem*, *ojcowie* i t. d.; *starzec*, *starca*, *starców*; *krw*, *krwi*, *krwią*; *okrąg*, *okregu*, *okregi* i t. d.

71. W skłanianiu rzeczowników uważać trzeba na spółgłoski przybierające (49), bo się te, podobnie jak i stojące przed niemi samogłoski *a*, *e*, *ó* i *e* ściśnione, w wielu imionach zamieniają, i

nakoniec na *e* otwarte, które w jednych rzeczownikach wyrzucamy, w drugich zaś przybieramy. I tak:

1) Przybierająca spółgłoska miękka we wszystkich spadkach nie zmienia się, twarda zaś przed przybranem *e* (35. 2) na miękka przechodzi, np. *koń*, *konia* (17), *koniem*; *karp'*, *karpiovi*, *karpiami*; *leń*, *lenia*, *leniu*; *wół*, *wole* (21, 1); *brat* *bracie*; *strzecha*, *strzesze*; *sér*, *serze*; *noga*, *nodze*; *ręka*, *ręce*.

2) Nosowe *a* zamienia się na *e*, kiedy opierająca się na niem słaba spółgłoska przybierająca (38) w odmianie rzeczownika spływa na przybraną zgłoskę względną (74, 5), np. *maż*, *meża*; *zqb*, *zeba*; *żoładz*, *żołodzi*. (Porównaj § 58).

3) Nosowe *ę* zamienia się na *a*, jeżeli na nie spływa jakabądź spółgłoska słaba lub mocna, oprócz *p* (38), bo przed niem prawie powszechnie nie zmienione zostaje, np. *ręka*, *rak*, *prega*, *prag*; *stępa*, *step*. (Porównaj § 59).

4) Ściśnione *ó* zamienia się na otwarte, kiedy opierająca się na niem przybierająca spółgłoska słaba (38) spływa na przybraną samogłoskę, np. *róg*, *rogu*; *ród*, *rodu* (zob. 53 i 56).

5) Imiona męskie i żeńskie mające *e* przed przybierającą, jedno je w odmianie zatrzymują, drugie zaś je wyrzucają.

A. Pozostaje *e*;

a) Jeżeli w mianowniku było ściśnione, bo to w dalszych spadkach na otwarte zamieniamy, np. *chléb*, *chleba*; *klěj*, *kleju*; *miedz*, *miedzi*; *śniedz*, *śniedzi*; *spiew*, *spiewu*; *chmiel*, *chmielu*.

b) W osobowych (60, 1) na *el*, np. *obywatel*, *nauczyciel*, tudzież *chmiel*, *chróściel*, *chrzciciel*, *daniel*, *dzięgiel*, *fortel*, *gardziel*, *karmel*, *kisiel* (potrawa z maki rzadka), *mędel*, *model*, *ortel* (wyrok), *szmermel*, *wiertel* i nakoniec *ogier*.

c) Jeżeli przed niem stało kilka spółgłosek, np. *teść*, *świekr*.

d) Cudzoziemskie na *r* i *s*, np. *oficer*, *spacer*, *adres*, *proces*.

Wyjmuja się: *cukier*, *kufer*, *kwakier*, *szyper*, *Niger*, *Tygier*, *Tyber*.

e) W rzeczownikach, których bez *e* wymówićby nie można, np. *bek*, *brzeg*, *cień*, *Czech*, *człek*, *człowiek*, *glen* (kawał chleba), *kamień*, *kmięć*, *kres*, *korzeń*, *krzemień*, *Lech*, *lemiesz*, *leń*, *lep*, *mecz*, *miech*, *miecz*, *modrzew'*, *oddech*, *ściek*,

Sieciech, siew, skielet, sklep, stek, Świętopetk, wiek, Wojciech, zbieg.

f) Litewskie nazwiska osób, podobne do imion naczyń lub zwierząt, zatrzymują *e* dla odróżnienia ich od tych imion, i dla tego też w mianowniku podwajają spółgłoskę przybierającą, np. *Kocietł, Kocietła, Kozietł, Kozietła.*

B) Wyrzuca się *e*.

a) W rzeczownikach męskich, jeżeli w mianowniku jest otwarte, a zbieg spółgłosek nie utrudza ich wymawiania, np. *łeb, łba; mech, mchu; len, lnu; przychodzień, przychodnia* (54); *ocet, octu; poseł, posła; deždź, dżdžu.*

b) Z żeńskich tylko *butel, brazel* (pierścień żelazny u włoka), *łez* (kłamstwo), *magiel, płec, reż* (żyto), *wieś, wesz* oraz na ew' zakończone głoskę *e* wyrzucają, np. *butli, grążli*, (31), *rży, krwi, marchwi* i t. d.

Wyrzucają *e* z poprzedzającą lub następującą spółgłoską: *czysćciec, czyśca; garnek, garka; garniec, garca; gościec* (kołtun) *gośca; ojciec, ojca; chrzest, chrztu; cześć, czci.*

6) Jeżeli w odmianie wyrazu przybieramy *e*, co się tylko zdarza w dopełniaczu l. m. niektórych rzeczowników żeńskich i nijakich, np. *panna, panien; matka, matek; bagno, bagien; okno, okien; wiosło, wioset; natenczas* tylko głoski *m, n, w*, przed niemi się miękczą np. *trumna, trumien; gumno, gumien; wanna, wanien; drewno, drewien*; także *d* i *t*, w rzeczownikach *studnia, studzien; płótno, płócien*; we wszystkich zaś innych wyrazach, tak te, jak i inne głoski, przed przybraniem *e* bynajmniej się nie zmieniają, i wtedy tylko są miękkie, kiedy przed przybraniem głoski *e* miękkie były, np. *wisnia, wisien. Krosna* ma też *krosien*.

7) Przybierają *e*:

a) Rzeczowniki jednozgłoskowe, np. *ćma, ciem; łza, łez; gra, gier; pchła, pcheł; cło, ceł; dna, den; drwa, drew.*

b) Zakończony na przybierającą spółgłoskę chwilową (33) *k*, i płynne (39) *l, ł, n, r*, gdy przed niemi stoi spółgłoska, np. *ciotek, fajek, panienek, denek, czółko, czótek, grobel, miotet, zgrzebeł, wioset; płótno, płócien, trumien, panien, drewien, gumien.* Ale *łaska* ma *łasek*, a kiedy znaczy zwierzę *łasek*.

Rzeczowniki pochodne.

72. POCHODNEMI nazywamy rzeczowniki, które się urabiają z innych wyrazów przez dodanie im jakiegoś zakończenia.

73. Rzeczowniki pochodne urabiają się:

a) Z innych rzeczowników, np. *Kraków, krakowianin; owca, owieczka, owczarnia*.

b) Z przymiotników i liczebników, np. *dobry, dobroć; siwy, siwizna; cny, cnota; malarzski, malarstwo; gorący, gorączka; trój, trojak, trójka; piątka, dziesiątka; pięcioro, dziesięcioro*.

c) Ze słów, np. *poganiać, poganiacz; zbawić, zbawiciel; począć, początek, młócić, młócka; przyczynić, przyczynek*.

d) Z imiesłów, np. *kochany, kochanek; bywały, bywalec; oblubiony, oblubieniec; potępiony, potępieniec; uszyty, uszycie*.

e) Z przymków i przysłówków, np. *śród, środek; rano, ranek*.

Urabianie rzeczowników.

74. W rzeczownikach, podobnie jak i w innych wyrazach odmiennych, ze względu na ich tworzenie się i postać, pięć szczegółów uważamy: 1) *Rdzeń* czyli treść wyrazu. 2) Zgłoski które dla utworzenia wyrazu ze rdzeniem łączymy. 3) Zgłoski, które przyczepiamy do połączonych ze rdzeniem zgłosek, dla oznaczenia przez imię nowych rzeczy. 4) Zgłoski, które w składaniu wyrazu przed rdzeniem kładziemy. 5) Zgłoski, które bądź ze rdzeniem, bądź z przydanymi doń zgłoskami wiążemy, aby przez nie rozmaite oznaczyć względy.

1) *Rdzeniem* nazywamy tę jedno lub kilka zgłoskową część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu zgłosek dla urobienia go bądź na początku położonych, bądź na końcu przydanych. I tak w wyrazach:

od	}	<i>pis</i>	{	ac	}	<i>gospod</i>	{	a
prze				mo				ny
do				any				yni
wy				anie				arz
nad				arz				ar(ski
pod				ar(ka				ar(stwo
				ar(ski				arować
				ar(stwo				

rdzeniami są zgłoski *pis, gospod*.

2) *Rdzenne* są zgłoski, które łączymy z przybierającą rdzenia spółgłoską (49), dla utworzenia jakiegoś wyrazu. W powyższych przykładach rdzennymi są: *ac, mo, any, arz, a, ny, arować* i t. d.

3) *Pordzennemi* zowią się zgłoski, które przyczepiono do rdzennej, całej lub skróconej, nowe wyrazowi nadając znaczenie. Takimi w powyższych przykładach są zgłoski *ka, ski, stwo*.

4) *Przedrdzennemi* są zgłoski w wyrazach złożonych przed rdzeniem stojące, jak np. *od(pisać), prze(pisać), do(pisać)* i t. d.

5) *Względniemi* nazywamy zgłoski tak ze rdzeniem, jak i z połączoną z nim rdzenną lub pordzenną w odmianie wyrazów wiążące się i względy przypadków, liczb, osób, czasów i trybów lub innych okoliczności oznaczające, np. *koch-am, koch-asz, koch-amy, koch-ałem, i t. d., ojc-iec, ojc-a, ojc-em, ojc-owie, ojc-ow-ski, ojc-ow-skiego, ojc-ow-skiemu; twardy, tward-ego; tward-szy, twardsz-ego, niż, niz-ki, nisk-iego*.

Urabianie rzeczowników za pomocą rdzennych.

75. Wiele jest zakończeń rzeczowników, ale z nich tylko rdzenne i pordzenne na uwagę zasługują; bo one tylko w urabianiu imion pewne zakreslają im znaczenie.

Jest około 45 różnie kończących się rdzennych z pordzennemi, o których w krótkości tu wspomnimy.

Rdzenne i pordzenne rzeczowników z innych rzeczowników urobionych.

76. Od rzeczowników pochodzą imiona na rdzenną *ę*, tylko żywotne, na *al, anin, anka, czyk, arz, sko, ska* i pordzenną *ka* zakończone.

ę. Zakończone na *ę* rzeczowniki są dwojakie: *nieżywotne*, a to kończą się na *nię*, np. *imię, brzemie, strzenie*, i t. d. i *żywotne*, które przed *e* nie *m* ale jakąś bądź inną miękką mają spółgłoskę, np. *cielo, panie, niemowie*, pospolicie *niemowlę*. Te imiona, znaczące młode t. j. dzieci, piskleta i sześcenieta, urabiają się z dopełniacza, l. p. końcową samogłoskę zamieniając na *ę*, np. *wróbl(a)ę, wyż(ta)łę, gołęb(ia)ję, lwa, lwię, kur(ka)ję*, (24); *kacze* od *kacz*, skąd *kaczy* i *kaczyca*; *księżę* od *ksiądz* (30); *nieboże* od *nie* i *Bóg*, że jest od Boga opuszczone; *pachoł* (chłop), *pacholę* (chłopiec); *ptak, ptaszę* zamiast *ptacze* (24).

Jest jednak kilka imion nieżywotnych z podobnem zakończeniem, a te tylko w liczb. mn. na wyrażenie pieszczenia lub słabości rzeczy przez nie oznaczonych niewłaściwie użyte znajdujemy. Takimi są: *karcieťa* (karty), *kielczeta* (kielki), *nożeta*, *rączeta*, *praszczeta* (24 i 26) (od *prask* cios, bicie), *ślepieta* i t. d.

al oznacza osobę posiadającą nad miarę części ciała przez pierwotnik oznaczone, np. *nosal*, *brzuchal*, *nogal*, *okal*, *wąsal*, *gębal*. Podobnie mówimy *synal* (pogardliwie), *dragal*, *drwal*, przedający drwa.

Rzeczowniki *gontal*, *bretnal*, *hufnal*, są złożone ze skróconego niemieckiego *nagel*, (gwóźdź), i dla tego pod to правило podciągać ich nie można.

anin znaczy osobę należącą do zwolennictwa lub miejsca jakiego, np. *chrześci(anin)*, *nachomet(anin)*, *bisurm(anin)*, *ameryk(anin)*. W swojskich miękczą się przed a spółgłoski twarde, np. *Elbląg*, *elbląg(anin)*, *warszaw(ianin)*, *mieszcz(anin)* od miasta; dawniej mówiono też *wieśnianin* lub *wsianin*.

Tak należy kończyć wszystkie imiona miejsce pochodzenia oznaczające, np. *Konstantynopol(anin)*, *Neapol(a)nin*, nie *Konstantynopolitańczyk*, *Neapolitańczyk*; bo te formy, niezgodne z właściwym językowi naszemu sposobem urabiania imion tego znaczenia, powstały z łacińskiego *Constantinopolitanus* i t. d. Ale od imion własnych zakończonych na o, n, lub i, pochodne urabiają się na *czyk*, *czanka*, lub tylko *enka*, *anka*, np. *Hipponczyk*, *Londyńczyk*, *Londyńczanka* lub *Londynka*; *Poznań(czyk)*, *Wileń(czyk)*, *Wiedeń(czyk)*. I te lepiej byłoby kończyć na *anin*, *anka*.

anka dodana do osobowych mezkich znaczy niewiastę lub córkę, np. *chłopianka*, *kasztelanka*, *sedzianka*, *podstolanka*; ale w urobionych ze słów znaczy działanie jako np. *chapanka*, *hulanka*, *pogadanka*.

arz, prócz kilku imion nieżywotnych z łacińskiego, np. *formularz*, *dykcjonarz*, *exemplarz*, znaczy osobę robiącą to, lub chodzącą około tego, co pierwotnik wyraża, np. *mydlarz*, *studniarz*, *kominiarz*, *młynarz*, *druciarz*, *pisarz*.

sko. Niezgrabność, odrazę rzeczy, a bardzo często i litowanie się nad niemi, wyrażamy przez rzeczowniki z zakończeniem *isko*, *ysko*, (*yška*, z rzeczownikami tylko w l. m. używanemi), które *zgrubiałem* nazywamy *). Są one rodzaju nijakiego. Zakończenie to, według natury przybierającej spółgłoski którą się zawsze miękczy, dodaje się do dopełniacza liczby pojedynczej, np. *chłop(a)isko*; *chłopca*, *chłopczyisko* (30); *ryb(y)isko*, *piec(a)yisko*, *kon(ia)isko*, *koźucha*, *kożuszyisko*, (24); miasta, *mieścisko* (57); niewiasty, *nie-*

*) Ponieważ imiona z tem zakończeniem nie zawsze w pogardliwem biorą się znaczeniu, np. kochane *matczyisko*, najlepsze *ojczyisko*, dobre *chłopczyisko*, biedne *dzieciisko*, wierne *psisko*, zatem lepiej jest nazywać je zgrubiałemi niż pogardliwemi.

wieścisko, *zrebiec(ia)isko*, *cielec(ia)isko*; *dud*, *dudziska*; *piersi*, *piersiska*, *sanie*, *saniska*.

Zakończenie *isko*, *yisko*, znaczy też: 1) Miejsce w którem się rzecz przez pierwotnik wyrażona odbywała lub znajduje, np. *bójwisko* od *bój*, *pogorzelisko*, *stawisko*, *ognisko*, *legowisko*, *mrówisko*, *źródliko*, *tarnisko*, *targowisko*, *obozowisko*, *śmiecisko*. 2) Trzonek jakiego narzędzia np. *biczysko*, *wędzisko*, *grabisko*, *toporzyisko*. 3) Od słów znaczy rzeczy z działania wynikłe np. *pośmiewisko*, *stanowisko*, *przezewisko*, *nazwisko*, *igrzysko*, *wysypisko*, *zamułisko*, *zwałisko*.

Rdzenne rzeczowników z rzeczowników, przymiotników, słów lub imiesłówów urobionych.

77. Rzeczowniki z innych rzeczowników, przymiotników, słów lub imiesłówów urobione kończą się na *acz* (męskie), *aczka* (żeńskie), *anie*, *enie*, *cie*, *ec*, *eń*, *ic*, *icz*, *ica*, *yca*, *ina*, *yna*, *iny*, *yny*, *iwo*, *ywo*, *izna*, *yzna*, *is*, *nia*, *lnia*, *rnia*, *ownia*, *nik*, *ość*, *ota*, *stwo*, (*ctwo*, *dztwo*, *ztwo*), *uch*, *us*.

acz (żeńskie *aczka*) do pierwiastku słów na *ać* zakończonych po odrzuceniu tej zgłoski przydana, tworzy rzeczowniki oznaczające osoby trudniące się tem. lub rzeczy służące do czynienia tego, co pierwotnik wyraża, np. *krzykacz* od *krzykać*, *tkacz*, *matacz*, *wyjadacz*, *tułacz*, *pieniacz*, *pogrzebacz*, *siekacz*, *cieracz*.

Na wzór tych imion ze słów urobionych i innym od rzeczowników pochodzącym przydajemy zgłoskę *acz*, a takie znaczą posiadanie tego nał miarę, co pierwotnik oznacza, np. *brodac*, *gębacz*, *głowacz*, *brzuchacz*. (Porównaj wyżej zakończenie *ał*).

anie, *enie*, *cie*, są zakończeniami rzeczowników słownych z imiesłówów na *any*, *ony*, *ty*, urobionych, i stan, działanie, lub rzecz zdziałaną wyrażających, np. *pisan(y)ie*, *czytan(y)ie*, *myślany*, *myślenie*; *robienie* (57); *proszony*, *proszenie*; *ścięty*, *ścięcie*; *zbity*, *zbitcie*; *poszyty*, *poszycie*. Od *iść*, *iście*, *przyjście*, *wyjście* i t. d.

ec, przed którą się miekczy twarda spółgłoska, z różnemi łączy się wyrazami i tak rozmaite nadaje im znaczenie, iż to nie zawsze poznaje się z pierwotnika. Jakoż imiona tego zakończenia urabiają: 1) Z rzeczowników, np. *chłopiec* od *chłop*, który też znaczy dojrzalego człowieka, *skarbiec*, *szczerbiec*, *zakalec*, *popielec*, *tylec*. 2) Z przymiotników, np. *starzec*, *calec* od *cały*, ziemia twarda nieruszona, *świadomec*, *samiec* od *sam*; *goty*, *golec*, *różaniec*, *siwiec*, *malec*, *medrzec*. 3) Z zaimek np. *naszyniec*, *waszyniec*. 4) Ze słów np. *jeniec* (od *jać*), *łowiec*, *czyszciec*, *żeniec* (od *żyć*), *goniec*, *wędrowiec*. 5) Z imiesłówów biernych lub nijakich, np. *szarganiec*, *krajaniec*, *siekaniec*, *zwyciężeniec*, *potępieniec*, *zawiatolec*, *służalec*, *ospalec*, *bywalec*, *szaleniec*.

Zakończenie to oznacza osoby: (*niedbalec*, *wołowiec* (wolarz), *koźłowiec* (koziarz); zwierzęta i ptaki: *jaźwiec*, *jeźowiec*, *łusko-*

wiec, *miodowiec*; owady: (*szczodrzeniec*, *olszeniec*, *mączyniec*); kamienie: (*sopleniec*, *mydleniec*, *cedzeniec*).

W urabianiu niektórych z tych imion odstąpiono od ogólnego prawidła. I tak, pochodzące od słów na *owac*, zakończamy na *ulec*, np. *krepulec* kij do krepowania, *szpikulec*, *strychulec*, *budulec* drzewo budowlane. Podobnie mówimy: *sekulec* kij sękaty i t. d. Inne niewzorowo urabiamy: *czołganiec* (płaz), *czuchraniec*, *szturchaniec*, *rylec*, *wisielec*, *golebiniac* (golebnik), *strażyniec* (dom straży), *babiniac*, *krajiniec* (na kraju czyli granicy mieszkający) stąd *ukrainiec*, *wieprzyniec* (chlów), *zwierzyniec*, *ptaszyniec* (ptaszarnia). Od *ogród* pochodzi *ogrodziec* lub *ogrojec*; ostatni znaczący osobliwie ów ogród, w którym modłonego się Chrystusa pojmano. Dla czego mówimy *ogrojec* zob. 48 d.

eń. Z niewielkiej liczby imion tego zakończenia jedno od rzeczowników pochodzi, drugie się ze słów urabiają. Jakoż w rzeczownikach z przybierającą (49) odkryta lub zasłonią, a w słowach po odrzuceniu zakończenia trybu bezokolicznego, zgłoskę *eń* łączymy, np. *ość*, *oścień* (bodziec); *sierp*, *sierpień*; *wrzos*, *wrzesień* (57), bo w tym miesiącu kwitnie; *gruda*, *grudzień*; *piersť* (po słowiańsku *palec stąd naparstek*), *pierscień* (21); *piersi*, *podpiersień*; *stykać*, *styczeń*, bo się w nim nowy rok ze starym styka: *dziać*, *dzień*; *leżeć*, *leżeń*; *więzić*, *więzień*; *uczyć*, *uczeń*; *piąć*, *pień*.

Nie wiele jest takich, które się z przymiotników urabiają, zamieniając *ony* na *eń*, a te rzecz ten przymiot posiadającą oznaczają, np. *ziel(ony)eń*, *czerw(ony)ień*, *przestrony*, *przestrzeń*.

ic, *icz*, znaczy synów. Imiona tego zakończenia urabiają się z imion ojców, ich urzędów lub tytułów, albo też z pochodzących od nich przymiotników na *ów* lub *icz* zakończonych, np. *Zygmuntow(icz)*, *królew(icz)* (52), *cesarzew(icz)*, *pan(icz)*, *kasztelan(ic)*, *wojewodz(ic)*, *prezesow(icz)*, *hrab(icz)*, *generałow(icz)*, *sedz(ic)*. Odpowiedne im żeńskie, córki oznaczające i od przymiotników na *ów* pochodzące, kończymy na *wna*, *cesarzówna*, *królewna*, *prezesówna*, *generałówna*; te zaś które się urabiają z rzeczowników na *a*, *an*, *i*, *y* lub *anin* zakończonych, do spółgłoski stojącej przed temi zgłoskami przybierają *anka*, np. *wojewodzianka*, *hrabianka*, *sędzianka*, *kasztelanika*, *podskarbianka*, *podkomorzanka*, *podczaszanka*, *słowcianka*, *powiślanika*.

ica, *yca*, służy dla rzeczowników żeńskich, bo tylko *burzyca* burzyciel, *pijanica* i *woźnica* są męskie, i oznaczają rzeczy żywotne i nieżywotne. Imiona tego zakończenia urabiają się to z rzeczowników, to z przymiotników. Z rzeczowników urobione są dwójaki: jedne, które się tworzą z dopełniacza żywotnych męskich, a te oznaczają kobiety lub samice, np. *grzeszn(ik)ica*, *zwoleńn(ik)ica*, *służebn(ik)ica*, *zakonn(ik)ica*, *psotn(ik)ica*, *oblubien(iec)ica*, *latow(iec)ica*, *siostrzen(iec)ica*, *synow(iec)ica*, *postan(iec)ica*; *olbrzymica*, *mężyca* kobieta przymioty męskie mająca, *karlica*,

łowica, wilczyca, oślica, kozlica, pawica, orlica i inne; drugie, które się urabiają z żywotnych żeńskich i innych nieżywotnych rzeczowników przez zmianę ich końcówki na *ica*, a te zgrubiałość, wielkość lub obrzydliwość rzeczy oznaczają, np. *pann(a)ica*, *małp(a)ica*, *ptół(ica)*, *przepióra*, *przepierzyc(a)*, *kurzyca* (21); *łb(a)ica*, *dusz(a)ica*, *stron(a)ica*, *szałb(a)ica*, *poła*, *polica*, *straw(a)ica* licha strawa, *głow(a)ica*.

Jest jednak kilka z rzeczowników urobionych, które nie mają zgrubiałości znaczenia, np. *okolica*, od *okół*, *połudwica*, od *łędźwie*, *podgarlica*, *synogarlica*, *plużyca*, *dziwica*.

Najwięcej atoli jest rzeczowników tego zakończenia z niektórych przymiotników na *ny* z poprzedzającą spółgłoską, tudzież na *wy* z poprzedzającą samogłoską, urobionych przez zmianę *y* lub *ny* na *ica*. Imiona te oznaczają osoby i rzeczy mające przymiot przez pierwotnik wyrażony, rzeczy z tego zrobione lub służące do tego, co pierwotnik oznacza, albo też miejsce sposobne do czynienia lub zachowania ich, np. *obłudnica*, *swawolnica*, *psotnica*, *złośnica*, *nieznośnica*, *pochlebnica*, *ślizgawica*, *nawalnica*, *bawelnica*, *włosienica*, *kamienica*, *ładownica*, *przeznica* ulica przeczna, *węgielnica* od węgieł, węgielny, *gromnica*, *modlnica*, *spowiednica*, *mownica*, *dzwonica*, *czeludnica*, *piwnica*, *winnica*, *książnica*, *kośnica*, *omacnica* ęmia podczas zmierzchu latająca, *ułowica* miejsce gdzie ule stoją.

Kilkanaście jednak znajduje się imion z tém zakończeniem, które są niewzorowe, jakoto: *czczyca* czczość, *terlica*, *rękawica*, *ulica*, *uźdżienica*, i inne. Ze słów urobiono *międlica* od *międlieć*, *prześlica* od *prześć*, *dranica* od *drzeć*; *błyskawica* od *błyskać się*; *łyśkawica* od *łyśkać się*.

ina, *yna*. Imiona z tą rdzenną urabiają się z rzeczowników lub przymiotników i rozmaite mają znaczenie. 1) Oznaczają niewiasty lub żony, kiedy się urabiają z imion męzkich własnych i urzędowych na *a* tudzież urzędowych na *i*, *y*, lub osobowych na *ca*, a te i na *czyni* zakończamy, np. *Sapie(ha)żyna* (23), *Zaremb(a)ina*, *wojewodzina*, *starościna*, *sedzina*, *podstolina*, *podkomorzyna*, *krajczyna*, *łowczyna*, *włudczy(na)ni*, *sprawczy(na)ni*, *dawczy(na)ni*. 2) Nateżają pierwotne rzeczowników znaczenie, albo rozciągłość, małość, niedoleżność lub stan politowania godny wyrażają; a te urabiają się ze wszystkich innych rzeczowników, byle nie słownych, jakiegobądź rodzaju i zakończenia, w dopełniaczu liczby pojedynczej do ich przybierającej spółgłoski, która się tu zawsze miękczy, dodając *ina* lub *yna*, np. *chłopa*, *chłopina*; *chłopca*, *chłopczyzna* (30); *ryby*, *rybina*; *deski*, *deszczyna* (24 i 27); *łyżki*, *łyżczyzna*; *kobiety*, *kobiecin(a)*; *woza*, *wozina*; *drogi*, *drożyna* (24); *strzechy*, *strzeszyna*; *krzeselka*, *krzeselczyzna*; *głęb*, *głębina* (58, 3); *szęrz* (*yna*), *wyż(yna)*, *gęstw(a)ina*, *połow(a)ina*; *dołu*, *dolina*; *czł(e)k*, *czyna*, *człowie(k)czyzna*, *kupczyzna*, *szevczyzna*, *robaczyzna*, *nożyzna*, *fraczyzna*, *dziecina*. Ptak nie ma *ptaczyzna* ale *ptaszyna*.

Żywotne z tém zakończeniem zachowują rodzaj swych pierwotników, np. *biedny* *chłopczyzna*, *nędzny* *wołowina*, *stara* *krowina*,

stabe ciełęcina. I po tymto rodzaju w niektórych imionach zwierząt odróżniamy względ litości od znaczenia mięsa z nich; bo i nazwy mięso oznaczające i na *ina*, *yna*, zakończone, które się pospolicie z przymiotników urabiają, niekiedy do powyższych wyrazów zupełnie są podobne, np. *barani*, *baranina*, i *baran*, *baranina*; *cielecy*, *ciełęcina*, i *ciełęcia*, *ciełęcina*; *sarni*, *sarnina* i *sarny*, *sarnina*. Ale *skopowy* ma *skopowina*; *skop*, *skopina*; *wieprzowy*, *wieprzowina*; *wieprz*, *wieprzyna*; *wołowy*, *wołowina*; *wół*, *wolina*.

Niektóre zbiorowe mają znaczenie: *druh* *) (towarzysz, przyjaciel), *drużyna* towarzystwo, *jar* (z gr. *ear* wiosna), *jarzyna*, wszystko co się na wiosnę sadi lub sieje, szczególnież warzywo. Inne co innego oznaczają niż ich pierwotnik, np. *gość*, *gościna* odwiedziny, *pęto*, *pęcina* część nogi koniskiej, na którą pęto zakładają, *pyj*(*ak*)*ęczyzna*; i dla tego w niektórych dwa różne zakończenia znajdujemy, np. *dziad*, *dziadowina* i *diedzina*, *kret*, *krecina* i *kretowina* ziemia przez kreta wysypana.

Urabiane z rzeczowników słownych na *enie*, *cie*, zakończonych, tęp się od nich różnią, iż te szczególny, tamte zaś zbiorowy to jest wielokrotnie powtórzony stan, czyn lub rzecz działaną oznaczają, np. *latanina*, *gadanina*, *łatanina*, *kapanina*, *szarpanina*, *dłubanina*, *bazgranina*. Z cębowanie utworzono cębowina, *truc*(*ie*)*ina* i *trucizna*, *ryc*(*ie*)*ina*. Od *lic* to jest *lać*, *liły*, *lic*(*ie*)*ina* i *zlicina* posąg lany.

Od imion słownych na *enie* pochodzące, zgłoski te na *ina* zamieniają, np. *rozwał*(*enie*)*ina*, *płonić* (wysuszać, wysilać), *płon*(*ienie*)*ina* rola wygorzała, *wędz*(*enie*)*ina* *wędl*(*enie*)*ina*. Z *wylinienie* utworzono *wylin*a węzowa skóra po wylinieniu.

Od imion drzew pochodzące ich zbiór, las lub cały gatunek oznaczają, np. *dębina*, *buczyna*, *brzezina*, *olszyna*.

Urabiane z przymiotników dzierżawczych od imion zwierząt i niektórych ryb pochodzących, ich mięswo oznaczają, np. *baranina*, *skopowina*, *wieprzowina*, *wyzina*, *jesiotrzyna*; urabiane zaś z przymiotników od imion nieżywotnych pochodzących, co do ich znaczenia nie dadzą się w ogólne ująć prawidło, np. od *dziesiąty*, *dziesięcina*, *ogrodowina* znaczy włoszczyzna, *twardzina* rzecz twarda, *puchlina* nadęcie, nabrzmienie, *czernina* czarna polewka, *ślonina*, *ozimina*, od *ozimi*, zboże na zimę zasiane.

iny, *yny*. Rdzenna ta rzeczownikom z imion roślin urobionym nadaje znaczenie ich łodygi zbiorowo uważanej, np. *grochowiny*, *makowiny*, *bobowiny*, *wykwiny*. Z innych imion urabiane nie

*) Piszemy *druch* (od drugi, nihy drugi *ja*) i *druh*. Ostatni sposób pisania jest lepszy, bo tu powinno stać *h* nie *ch*, dla tego, iż to brzmienie w innych dyalektach słowiańskich naszeniu *g* odpowiada, któreśmy też tylko w tym wyrazie tudzież w *hańba* za *gańba* zachowali. Ze nie należy pisać *druch*, *druchna*, wskazuje w pochodnych zgłoska *ż*, bo *g* na *ż*, a *ch* na *sz* zamieniamy np. *Sapieha*, *Sapieżyna*, *drużka* towarzysza, *drużyna*, *drużba* (przyjaciel, imiennik); *palu*(*ch*)*szek*, *miech*, *mieszek*.

dadzą się pod ogólne podciągnąć правило, np. *imieniny*, *skorupiny*, *oskominy* ślinka na co, trętwienie zębów po kwasach, *woszczyiny*.

I imionom z przymiotników lub imiesłowów urobionym rdzenna *iny* nie daje ogólnego znaczenia, np. *mokrzyiny* od *mokry*, miejsca mokre, *włochaciny*, *kosmaciny*, *gronowiny*, *ogrodowiny*, *sroka-ciny*, *odrapaniny* łachmany.

Rzeczowniki z tą rdzenna ze słów urobione znaczą: albo jakiś obrząd, uroczystość lub czynność, np. *chrzciny*, *urodziny*, *prze-prosiny*, *obłócziny*, *okupiny*, *wyzwoliiny*, *zaręcziny*, *zmówiny*, *postrzyżiny*; albo zbiorowe rzeczy z działania wynikłe, kiedy rzeczowniki słowne samo tylko działanie jako rzecz przedstawiają. I tak różne mają znaczenie: *obaliny*, *obalenie*; *ostrużiny*, *ostruganie*; *cedziny*, mety pozostałe, *cedzenie*; *męciny* mety, *mącenie*; *wypłócziny*, *wypłókanie*; *wytlócziny*, *wytlóczenie*.

iw, **ywo**. Nie liczne imiona z tą rdzenna z rzeczowników lub słów urobione (prócz kilku, np. *krzesiwo*, *łeziwo* drabina u bartników), zbiorowe mają znaczenie, np. *grosiwo*, *kaszywo* leguminy, *łuczyno* od używanego w innych dyalektach *łucz* szczypa, *mleczyno*, *mięsiwo*, *żelaziwo*, *pieczywo*, *piwo* ogólnie znaczy napój, *miłwo*, *doiwo*, *przedziwo*, *warzywo*.

izna, **yzna**. Rzeczowniki z tą rdzenna urabiają się z przymiotników, imiesłowów, i przysłówków, np. *jałowizna*, *jałowizna*; *dziki*, *dziczizna*; *zgnilizna*, *odzieblizna*, *poprzek*, *poprzeczizna*, *dłużizna*.

Rzeczowniki tego zakończenia tem się różnią od imion na *ość* zakończonych, iż te przedstawiają przymiot w oderwaniu od rzeczy (*abstracte*) jako rzecz uważany, np. *białość*, *surowość*, *starość*, *starszość*, *męskość*, te zaś, to jest na *izna*, *yzna*, oznaczają: 1) Rzecz jakby przesyconą przymiotem czyli posiadającą go w znacznej ilości, np. *bielizna*, *surowizna*, *starzizna*, *mężczyzna*, *żeńszczyzna*, i *żeńczyzna* (kobieta) od *żeński*, *siwizna*, *golizna*, *mielizna*, *puszczizna* od *pusty*. 2) Wskazują miejsce w rozciągłości mające przymiot, z którego imienia są urobione, np. *płatczyzna*, *płytyczyzna*, *szerzyzna*, *dłużyzna*. I w tymto duchu mowy ojczystej lud wolnego okręgu miasta Krakowa, krainę tę *wolnizna* na zykał. 3) Należenie do rzeczy, z której przymiotnika dzierżawczego są urobione lub pozostałość po niej: np. *królewszczyzna*, *ojczyzna*, *macierzyczna*, *babizna*, *pańszczyzna* grunt pański, *dworszczyzna* dworskie życie lub powinności dworowi należące się. Dawniej daninę lub robotę wyrażające rzeczowniki pospolicie na *szczyzna* kończono, bez względu na to, że się nie znajdowały odpowiednie im przymiotniki na *ski*, z którychby imiona te utworzyć można, np. *daremszczyzna* od *darmo*, *powołowszczyzna* podatek od rogacizny, *główszczyzna* lub *głowczyzna* od *głowa*, *starczyzna* od *staw*, *pojemszczyzna*, *trzecizna*, *czwarcizna*; ale się mówi *dziesięcina*. 4) Języki, lub pojęcie wszystkiego, co stanowi szczególną narodowość lub właściwość, a takie urabiają się z przymiotników narodowych lub miejscowych, np. *słowiańszczyzna*, *niemczyzna*,

arabszczyzna, grecczczyzna *), *polszczyzna*. Z łaciński tworzymy *łacina*. 5) Mają niekiedy zbiorowe znaczenie, np. *drożyzna, dzięczyzna, gotowizna, młodzizna, robocizna, humanśzczyzna* (dobra humanśkie), *rogacizna, jałowizna, twardzizna* znaczy rzecz twarda, *bielizna* w ogólności zbiór białych rzeczy, a zatem małe rybki, chusty, biały kolor, *norymberszczyzna* towary norymberskie.

is znaczy udawanie lub przestrzeganie tego, co pierwotnik wyraża, np. *grzeczniś, skromniś, nabożniś, modniś, wygodniś, wstydniś*.

nia połączona z rzeczownikami znaczy miejsce gdzie się znajdują lub robią rzeczy przez pierwotnik oznaczone, np. *szatnia, kołesnia, papiernia, cegielnia, młotnia* za hamernia, *rzeźnia* zamiast szlachtuz. Jeżeli się wiąże z rdzeniami słownymi wyraża rzecz od pierwotnika znaczenie biorąc, np. *spojnia, przenośnia, tajnia, domysłnia, włócznia* dzida stąd tak nazwana, iż uwiązana u lęka przy koniu włoczyła się, *wyobraźnia, rzutnia, stajnia, zamiennia*.

Niektóre imiona tego zakończenia tworzą się z przymiotników i liczebników, np. *jaśnia, równia, pustynia, dziesiętnia, setnia*.

lnia łączy się ze słowami, po odrzuceniu *ć* zakończenia trybu bezokolicznego, i znaczy miejsce działania, np. *jadalnia, sypialnia, strzygalnia, kopalnia, pralnia, ujeżdżalnia*.

arnia. Nie wiele jest rzeczowników z tą rdzenną z imion urobionych i znaczących miejsce, w którym się robi lub znajduje rzecz przez pierwotnik oznaczona, np. *kawiarnia, drukarnia, sieczkarnia, królikarnia, szafarnia, spiżarnia* lepiej *strawnia*. Mówimy *drwalnia*, za *drwarnia*, podobnie jak *mularz* za *murarz*.

ownia. Nie liczne rzeczowniki na tę rdzenną zakończone lepiej byloby kończyć na rdzenną *nia*, bo się z innych imion urabiają i znaczą schowanie na rzeczy przez pierwotnik oznaczone, np. *łodoownia, wozownia, prochownia, zbrojownia, szynkownia*, z niemieckiego, lepiej *napojnia*; *warnia* od *wara* miejsce schronienia się w kopalniach.

nik (żeńskie *nica*) wyraża osoby lub rzeczy posiadające przymiot przez pierwotnik oznaczony, albo też trudnienie się tem, co oznacza wyraz pierwotny, którym jest rzeczownik, przymiotnik lub słowo, np. *psotnik, pomocnik, przewodnik, gnuśnik, barć* (wydrażenie w drzewie na schronienie dla pszczół), *bartnik, rzeźnik, rzemieślnik, godownik, hurtownik, lubownik, liczbownik* (który liczy), *nożownik, rytownik, stołownik, ulicznik*.

ość, cta, stwo, (ctwo, dztwo, ztwo), są zakończeniami przymiotowych czyli z przymiotników urobionych rzeczowników, a zatem oznaczają przymiot oderwanie uważany, to jest bez względu na rzeczy, w których się znajduje.

*) Żle piszą *grecczczyzna*, bo wyraz ten nie od *Greki* ale od *grecki* pochodzi.

Lubo rzeczowniki na *ość*, *ota*, urabiają się tak ze zmysłowych jak i umysłowych przymiotników, stęmszyszytkiem między zakończeniemi na *ota* więcej znajduje się takich, które pochodzą od zmysłowych z imionami osobowemi zwykle łączących się przymiotników, a te wady lub chorobliwy stan człowieka pospolicie oznaczają, np. *cierpliw(y) ość*, *stał(y) ość*, *mił(y) ość*, *tkliw(y) ość*, *grub(y) ość*, *styczn(y) ość*, *otyl(y) ość*, *goly gotota* lub *holota*, *pust(y)ota*, *głup(i)ota*, *ślepy(y)ota*, *istota* od *isty* pewny, niewątpliwy, *szczer(y)ota*, *cn(y)ota*, *szczodr(y)ota*. *Nudność* i *nudota* mają różne znaczenia, bo to pochodzi od *nudzić*.

Są też rzeczowniki na *ota* ze słów urobione, a w tych przybierająca w słowach głoska miękka zamienia się na twardą, np. *psuć*, *psota*; *brudzić*, *brudota*; *podlić*, *podłota*; *pieszyć* (iść pieszo), *piechota* (24) iście pieszo i wojsko piesze; *dziwić*, *dziwota*; *robić*, *robota*; *tesknić*, *tesknota*; *zgryźć*, *zgryzota*.

Zakończenie *ość* wyraża częstokroć własność lub stan rzeczy, np. *opuchłość*, *przepuchłość*. To znaczenie niekiedy z przymiotu na rzecz przenosimy, np. *żywność* znaczy stan życia i rzeczy dożywienia; *skamieniałość* znaczy stan skauiwienia i rzecz skamieniała.

Rzeczowniki na *ość* urabiają się ze wszystkich trzech stopni, np. *bliżość*, *bliższość*, *wyższość*, *najwyższość*.

Rzeczowniki na *stwo*, (*ctwo*, *dztwo*, *ztwo*), tem się różnią od imion na *ość* i *ota* zakończonych, iż się najpospoliciej urabiają z przymiotników dzierżawczych od imion żywotnych pochodzących i na *cy*, *czy*, *cki*, *dzki*, *ski*, *zki*, zakończonych. Oznaczają ony w ogólności przymiot oderwany, odnoszący się do osób; a jeżeli od przymiotników dzierżawczych pochodzą, to najpowszechniej powołanie, stan, zbiór osób i rzeczy obojęd płci lub rzecz posiadana od imienia urzędu posiadającego nazwana wyrażają, np. *sieroc(y)two*, *budowni(czy)ctwo*, *strażni(czy)ctwo*, *rękodzielni(czy)ctwo*, *batamuc(ki)two*, *proścac(ki)two*, *pieniac(ki)two*, *kupiec(ki)two*, *pańs(ki)two*, *ptas(i)two*, *roha(czy)ctwo*, *bos(ki)two*, *gospodars(ki)two*, *panieńs(ki)two*, *kasztelanis(ki)two*; *ksiądz* dawniej tożsamo co *książe*, stąd *księży* (t. j. *książęcy*) a od tego *księżtwo*; *wojewódz(ki)two*; *sędzia*, *sędz(ski)*, *sęski*, *sęstwo*; *maż*, *męż(ki)two*.

Są też urobione z przymiotników innych zakończeń, ale takich, które szczególniej z rzeczownikami osobowemi łączyć się zwykły lub od nich pochodzą, np. *biskup(i)stwo*, *przekup(ny)stwo*, *skąp(y)stwo*, *łakom(y)stwo*, *niedole(żny)ztwo*, *ochodo(żny)ztwo*, *ubogi*, *ubóstwo*; *mnogi*, *mnóstwo*.

Zakończone na *ny* z poprzedzającą spółgłoską, prócz *l*, *ż*, przybierają e przed *n*, np. *bezecny*, *bezeczeństwo*; *okrutny*, *okrucieństwo*, (21); *bezpieczny*, *bezpieczeństwo*; *przeciwny*, *przeciwieństwo*; *dostojny*, *dostojieństwo*; *duchowny*, *duchowieństwo*; także *pierwszy*, *pierwszeństwo*; *starszy*, *starszeństwo*; *pospólny*, *pospółstwo*; *niedoleżny*, *niedoleństwo*.

uch jest zakończeniem rzeczowników jedno i wielozgłoskowych, np. *ruch*, *słuch*, *duch*, *leżuch*, *obżartuch*. Wielozgłoskowe najpospoliej pogardliwe mają znaczenie, np. *paluch*, *dzieciuch*, *piecuch*, *kopciuch*, *leniuch*, *mieszczuch*, *niewieściuch*, *smoluch*, *staruch*, *podłaniczuch*, *pietuch* (od *pieć*) kogut, *śmierdziuch*, *leżuch*, *pleciuch*.

us nadaje imionom pogardliwe znaczenie i wyraża, iż osoba w wielkim stopniu jest tęp lub ma to, co pierwotnik oznacza, np. *babus*, *dziadus*, *sługus*, *garbus*, *derus*, *wielgus* od wielki, a jak lud mówi *wielgi* (46), *wisus* od *wisieć*, *oberwus*, *umizgus*.

Rdzenne rzeczowników ze słów urobionych.

78. Rzeczowniki ze słów urobione kończą się na **a**, **ba**, **ca** męskie, a pochodzące od nich żeńskie **czyna** lub **czyni**, **ciel**, żeńskie **cielka**, **dło**, **unek**, **ynek**.

a łączy się ze rdzeniem słów, gdy z nich rzeczowniki tworzymy, a wtedy się głoski miękkie przed *a* na twarde zamieniają, np. *zgub(ić)a*, *sław(ić)a*, *pocie(szyć)cha*, *zaraz(ić)a*, *chwa(lić)ła*, *zawu(lić)ła*; *wierzyć*, *wiara*; *poko(rzyć)ra*, *zad(rzéc)ra*, *mo(rzyć)ra*, *nau(czyć)ka*, *mścić*, *msta*; *obron(ić)a*; *radzić*, *rada*; *zdrudzić*, *zdrada*; *zgodzić*, *zgoda*; *zagrodzić*, *zagroda*; *służyć*, *sługa*; *mitrzyć*, *mitrega*; *założyć*, *załoga*; *preżyć*, *pręga*; *ostrzedz*, *ostroga*; *wspomódz*, *wspomoga*; *drożyć* (*żłobić*) *droga*; *podłożyć*, *podłoga*.

ba. Zakończony na *ba*, jedno są pierwotne, np. *torba*, *ryba*, *żaba*, drugie urabiają się ze słów, przydając do ich rdzenia zgłoskę *ba*, np. *prośba*, *służba*, *družba* od *drużyć* (towarzyszyć), *liczba*, *skiba* od *skidać* (*drzeć*, *rwąć*) zamiast *skidba*, bo *d* przed *b* wyrzucamy, np. *izba* za *izdba*, ale mówimy *izdebka*.

Rzeczowniki te znaczą zawsze rzecz, np. *rzeźba*, *liczba*, *żałoba* lub zbiorowe działanie, a takie tęp się różnią od rzeczowników słownych (60, 10), iż te tylko działanie malują, np. *rzezanie*, *strzelanie*, *liczenie*, *żałowanie*. Co innego więc jest *wróźba*, *strzelba*, *żałoba*, *woźba*, a co innego, *wróżenie*, *żałowanie*, *strzelanie*, *wożenie*; te bowiem działanie, tamte zaś skutek działania malują. Tak więc *proszenie* znaczy działanie a *prośba* to, o co prosimy. I dla tego *strzelba* znaczyło dawniej strzały i broń palną.

ca. Imiona na *ca* z poprzedzającą spółgłoską urabiamy ze słów którejbądź odmiany, po odrzuceniu trybu bezokol. przydając tę zgłoskę, przed którą miękkie, oprócz *ś*, *ć*, na twarde, a *dz* na *ż* zamieniamy (30), np. *oszczerca* (*oszczerzać*), *siewca* (*siewać*), *pochlebca*, *łomca*, *klamca*, *następca*, *wierca* (*wierzyć*), *rozmnożca*, *sprawca*, *donośca*, *potwarca*, *przełożca* (*przemódz*), *oblężca*, *sprzysięzca* (*sprzysięgać*), *odźwieca*, (*odżenąć*), *objemca* i *przejemca* od (*jać*), *dzierżawca* (*dzierżawić*), *łomca*, (np. *wiarołomca*), *przechwalca*, *kaźca*, *władca*, *pochlebca*, *drapieźca* od *drapieżyć*.

Odpowiednie im żeńskie na oznaczenie niewiast, ale nie żon, służące, kończą się pospolicie na *yna*, np. *sprawczynya*, *dzierżawczynya*, *zbawczynya*, *zdrajczynya*, *rzadczynya*. Lepiej atoli byłoby kończyć je na *ynu*, jak to już z niektórymi czynnymi, np. *mistrzynu*, *twórczyni*, *następczyni*; zakończenie bowiem *yna* przydaje się też rzeczownikom męskim kiedy przez nie litość lub pogardę wyrazić chcemy. Porównaj zakończenie *ina* (str. 33).

W niektórych imionach tego zakończenia wyrzucamy *d*, a dla połączenia zbiegających się samogłosek *j* przybieramy (49, *d*). I stądto powstały dawniej używane wyrazy: *krajca* za *kradca* w złożonych, np. *świętokrajca*, *obujca* (od *wadzić*), *osajca* (złe *osajca* od *osadzić*), *przewojca*, *przyucjca*, *szkujca*, *włajca*, *zachojca* (człowiek, który gdzie zaszedł, także zastępcą), *zwajca*, *zwojca*. To j wyłączenie dotąd używa się w imionach *rajca*, *zdrajca*.

Podobnie urobiono: *obłojca* (żarłok od *obłokać* żreć), *plajca* i *plaćca* (od *placić*), *chlebojajca* i *chlebojedzca*.

Jednogłoskowym słowom z jedną spółgłoską, przed zamienieniem ich na rzeczowniki tego zakończenia, głoskę *j*, więcej zaś spółgłosek mającym *e* przydajemy, np. *sięjca* (siać), *lejca* (lać), *pijca* (pić), *żerca* (żreć), *dzierca* (drzeć), *pierca* (przeć).

Następujące za niewzorowe uważać można: *bluźnierca*, *morderca*, *szyderca*, *jeca* (od *jać*, *jeniec*), także *odporca*, *poborca*, *wyhorca*, *zaborca*, *podporca*, *jednowolca*, *winowajca* i w złożonych używany *bójca*, np. *zbójca*, *zabójca*, *bratobójca*, które z rzeczowników, *łakomeca* zaś, *łaskawca* i *wiadomeca* z przymiotników są urobione.

Imiona tego zakończenia znaczą osoby i są rodzaju męskiego, prócz *trójca*. Zaledwie kilkanaście jest takich, które znaczą rzeczy, a te są rodzaju żeńskiego: *lanca*, *menca*, *mınca* i *mynca* (z niem. pieniądź), *owca*, *peczca*, *penca* i *pęca* (peciny, rzemień do przytrzymania ptaka łowczego), *stańca* mieszkanie, *szwajca*, *trząśca* febra, *wierzbca* łyko wierzbowe i pewna miara; ale *jedlca* i *jelca* (zasłona rękojeści u szabli) tylko w l. mn. używane, dopeln. *jelec*, jest rodzaju nijakiego.

ciel męskie, cielka żeńskie, tworzą się ze słów 5-tej i 6-tej odmiany i znaczą osoby, np. *nauczyciel(ka)*, *zbawiciel(ka)*, *pocieszyciel(ka)*, *pogromiciel(ka)*, *właściciel(ka)*.

Jest prócz tego kilka rzeczowników z tém zakończeniem niewłaściwie ze słów innych urobionych, dla tego, iż z zakończeniami sobie właściwymi trudno by się wymawiały, np. *truciciel* za *trućca*, *zetrzyciel*, *okaziciel* za *okaźca*, *użyciel*, *wychowyraciel* i *wychowywacz*.

dło. Imiona z tą rdzenną urobione ze słów wszystkich odmian przez zamianę *ć* na tę zgłoskę, znaczą rzeczy służące do czynienia tego, co słowo wyraża. np. *kowadło* od *kować*, *czerpadło*, *przykrywadło*, *prześcieradło* od *prześcielać*, bo *l* i *r* niekiedy jedno na drugie zamieniamy (porówn. *arz* i *urnia*), *pieścідło*, *bawidło*, *mydło*, *ządło* od *żać*; *stadło* od *stać*; *prawidło* od *prawić*, moto-

widło od *mot* i *wić*. Ale od *smarować* pochodzi *smarowidło*, jeść *jadło*; *godzić*, *godło*, i t. p.

Są jednakże niektóre niewłaściwie z tēn zakończeniem użyte, bo inne mają znaczenie, np. *widziadło* widzenie, *śmierdziadło* rzecz śmierdząca, *plewidło* i *pielidło* picienie, *posiadło*, *siadło* (od *siaść*) miejsce znajdowania się, stąd *siedlisko*, *świecidło* to co się lśni, *trzęsidło* rzecz trzęsąca się, *stajadło* stajanie, *wierszydło*, *żydło* (od *żyć*, *życie*) i inne.

Niektóre z tēn zakończeniem nie są pochodne, jakoto: *sidło*, *radło*, *gardło*, *pućło*, *szczudło*.

unek. Rzeczowniki z tą rdzenną urabiają się ze słów na *owac* zakończonych, tak swojskich, jak i z niemieckiego przybranych, np. *pocałunek*, *łuchunek*, *frasunek*, *rachunek*, *stosunek*, *ratunek*, *szacunek*, *rysunek*. Niektóre, lubo się ze słów tego zakończenia urabiają, na *ynek* kończymy, np. *budynek*.

Zakończenia rzeczowników z języków obcych do polskiego przybranych.

79. Zakończenia rzeczowników z obcych języków do polskiego przybranych są następujące: *al*, *cyja*, *f*, *fa*, *t* (z poprzedzającą spółgłoską lub samogłoską *a*, *e*, *i*, *y*), *arz*, *er*, *es*, *ens*, *ista*, *ysta*, *men*, *og*, *or*, *uła*, *um*, *unek*.

al odpowiada łacińskiemu *ale*, *alis*, np. *mszał* (*missale*), *kan-cyjonał* (*cantionale*), *pastorał*, *generał*, *oryginał*, *uniwersał*. Jest też wiele imion właściwie polskich na *ał* zakończonych, ale te są jednozgłoskowe, np. *strzał*, *wał*, *dział*, *cwał*, *miał(u)*, *kał* i t. p.

cyja z łaciń. *tio*, np. *racyja* (z łac. *ratio*), *dysputacyja*, *stacyja*, *stancyyja*, *instrukcyja*.

f i *fa*. Imiona z tēn zakończeniem, których nie wiele liczymy, są cudzoziemskie t. j. z greckiego (na *phus*, *pha*, *phum*), łacińskiego lub niemieckiego języka przybrane, np. *filozof*, *cyrograf*, (z gr. *chirographum*), *tryumf*, *nimfa*, *kufa*, *rafa* (skała pod wodą).

t, z poprzedzającą spółgłoską, oraz na *at*, *et*, *it*, *yt* zakończone. Imiona z tēmi końcówkami, prócz nader małej liczby polskich, są cudzoziemskie, np. *gwicht*, *pacht*, *haft*, *szyft*, *afekt*, *instynkt*, *punkt*, *jurgielt*, (z niem. *Jahrgeld*), *indult*, *tryngielt*, *ksztalt*, *gwalt*, *bunt* (z niem. *Bund* połączenie), *elegant*, *famili-jant*, *adwent*, *gust*, *giest*, *manifest*, *koszt*, *kunszt*, *maszt*, *kandydat*, *opat*, *szpagat*, *dukat*, *sekret*, *sygnet*, *impet*, *kwit*, *ambit*, *sznit*, *depozyt*, *kredyt*, *apetyt*.

arz. Prócz imion polskich z tēn zakończeniem (76), znajduje się wiele przybranych z łacińskiego na *arius*, *arium*, *ar*, a z niemieckiego na *er*, np. *bibliotekarz*, *uniwersarz* rocznica, *komisarz*, *inwentarz*, *exemplarz*; *slusarz* z niem., po polsku *zamecznik*,

konwisarz z *Kanengisser* od *Kanne* dzban, po polsku *dzbannik*, *ludwisarz* z niemieckiego *Rothgisser*, skąd i w języku pols. *rodgisarzem* zwany (porównaj *arnia* str. 36) lejący rzeczy mosiężne i spiżowe np. dzwony, armaty; po polsku można by go nazwać *spiżnik*, jak się mówi *mosiężnik*, a niejśce wyrabiania *spiżnia*; *lichtarz* (*Leichter*) świecznik; *oltarz* (*altare*).

er. To zakończenie, prócz nie wielu imion polskich np. *sér*, *szmér*, właściwe jest rzeczownikom z łacińsk., francusk. lub niemieck. języka przybranych, np. *oficer*, *bankier*, *spacer*, *kuryjer*, *kasyjer*, *szacher*, *majster*.

es i *ens* jest zakończenie rzeczowników z łacińskiego przybranych, np. *adres*, *sukces*, *reces*, *proces*, *expens*, *konsens*.

ista, *ysta*, według natury poprzedzającej spółgłoski, jest zakończenie rzeczowników z języków obcych przez niemiecki do naszego przybyłych. Znaczy ono osobę trudniącą się tem, co imię pierwotne w języku obcym wyraża, np. *fortepijanista*, *kapitalista*, *kawalerzysta*, *infanterzysta*, *dentysta*, *oberzysta*.

men jest zakończenie imion greckich lub łacińskich, np. *fenomen*, *examen*.

og z greckiego *ogos*, np. *astrolog*, *filolog*, *teolog*.

or, z otwartém *o*, zakończenie łacińskich rzeczowników, np. *doktor*, *profesor*, *kantor*, *honor*, *humor*, *kalkulator*.

uła, z łacińskiego *ula*, *ola*, lub fran. *ouille*, np. *bibula*, *formuła*, *reguła*, *stula* (z greck. *stole*) suknia długa od szyi do kostek, *szkatuła* z fran. *chatouille*. Ale *gadula* jest wyraz polski.

um mają rzeczowniki niezmiennie z łacińskiego przybrane, np. *gimnazyjum*, *forum*, *dominijum*. Jednakże *um* i z niego złożony, *rozum*, są polskie.

unek zakończenie imion z niemieckiego języka na *ank* lub *ung*, np. *trunek*, *rachunek*, *ładunek*, *trafunek*, *kierunek*, *verbunek*, *warunek*, *obstalunek*, *posterunek*. (Porównaj wyżej str. 40).

Zakończenia rzeczowników złożonych.

80. ZŁOŻONEMI nazywają się rzeczowniki, z któremi przedrdzenne (74, 4) łączymy. Przedrdzennemi mogą być rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki, słowa, przymyki i przysłówki. Tak więc rzeczowniki złożone urabiają się łącząc:

1) Rzeczownik z rzeczownikiem, a w takich imionach pierwszy z nich na *o* zakończamy, np. *bogomodlca*, *cudotwórca*, *dzijeopis*, *dziwoląg*, *prawodawca*, *wodociąg*.

2) Przymiotnik z rzeczownikiem, np. *Białystok*, *Krasnystaw*, *Wielkanoc*, *Czarnolas* (wieś).

3) Liczebnik z rzeczownikiem, np. *dwukropek*, *trójkąt*, *czworokąt*, *sześćcian*, *stulecie*.

4) Zaimek z rzeczownikiem, np. *Jegomość*, *Jejmość*, *Waszmość* z *Jego* (*Jej*, *Wasza*) *miłość*; *swawola*; *tydzień* za *ten* (dawniej *ty*) *dzień*, *tygodnia* za *tegodnia*, jak też dawniej pisało; bo po upływie siedmiu dni wraca się *ten dzień*, od którego czas oznaczono, np. przyjdę za *tydzień*, t. j. kiedy nadejdzie *ten dzień*, co jest dzisiaj.

Rzeczownik *nicpoń*, *nicponia*, powstał ze skróconego zaimka *nim* związanego z przyimkiem *po* t. j. *poń* i drugiego zaimka *nic*, i znaczy człowieka złego zachowania się, a zatem do niczego użyć się nie dającego.

5) Słowo z rzeczownikiem; a takie imiona, których wiele liczymy, zawsze oznaczają osoby złych skłonności. W tak złożonych rzeczownikach pierwszą częścią jest słowo, które tu na *i* lub *y* zakończamy, np. *wydmikusel*, *lizyobrazek*, *pasibrzuch*, *wyłżygrosz*, *obieżyświat*, *włóczyki*, *rzezimieszek*, *wiercipięta*. Do tych przydać należy imiona z *sława* i *wój* (t. j. *bój*) złożone, ale te nie mają złego znaczenia i pospolicie używają się jako imiona osób, np. *Stanisław*, *Wodzisław*, *Mścisław*, *Grzymisław*, *Bolesław* za *Bolisław*, to jest który boli czyli cierpi dla sławy, *Bożywój*, *Sedziwój* i t. p.

6) Przyimek z rzeczownikiem, np. *bezsensność*, *odgłos*, *przeciąg*, *przydatek*, *nadmiar*, *wykaz*, *rozbój*, *zabieg*.

7) Przysłówek z rzeczownikiem, np. *darmojad*, *łatwowierność*, *lekkomyślność*, *nieczułość*, *niedbalstwo*.

81. Na szczególniejszą uwagę zasługują:

1) Rzeczowniki z *pół* złożone, oznaczające osoby lub sprzęty o połowę mniej znaczące lub wynoszące od tych, które pierwotnik wskazuje. Rzeczowniki te albo się wcale nie zmieniają, np. *półrolnik*, *półsukno*; albo, bez względu na rodzaj pierwotnika, kończą się na *ek*, jako cechę zdrobniałości (88); boć połowa mniejsza czyli drobniejsza jest niż całość, np. *półpanek*, *półgłówek*, *półbożek*, *półkadek*, *półkówek*, *półtrąkawkę*, *półkoszulek*, *półkwaterek*, *półmisek*, *półsetek* (od sto): albo też zakończenie *e* przybierają, a takie środek miejsca lub czasu przez pierwotnik oznaczonego określają, np. *półodwieczerze*, *południe* za *półdnie*, *półpoście*, *półobozie*, *półmie*, *półwiersze*.

2) Rzeczowniki z przyimków złożone, gdyż te, jeżeli miejsce lub czas oznaczają, zawsze się kończą na *e*, przed którym się

twarde głoski miękcza, np. *bezdrożę, dożywocie, naproże, nadwiśle, odwieczerze, powietrze, pojutrze, podworze, popiersie, podwale, podzamecze, podniebie, podbrzusze, poddasze, przedmieście, przedpiersie, przedjutrze, przybrzeże, rozdroże, śródopoście za śródopoście*, tj. środek postu, *ustronie, wybrzeże, wybocze, wzgórze, zacisze, zalesie, zamurze, zanadrze*, (od nadra pierś), *zaporze* (od *próg* *) kraj za progami dnieprskimi **), *zarzecz, zakracie* ***).

Na wzór powyższych imion urobiono: *bezprawie, nadprawie, narzędzie, naręcze, podarze, przymierze, przysławie, wezglowie*.

Podobnie i w imionach urzędowych, tworząc z nich złożone z przyimka *pod*, końcówki pierwotników rozmaicie zmieniamy lub *i, y*, przybieramy, np. *podstarości, podhetmani, podkanclerzy, podwojewodzy, poddziekani, podstoli, podsądek*.

3) Niektóre zbiorowe (60, 7), które lubo są niezłożone, kończamy na *e* z poprzedzającą miękką. Takimi są: *bucze, bucza* zbiór drzewa bukowego, *dąbrowie* las dębowy, *drzewie, kamienie, kędzierze, kędzierza*, (żle u Lindego dopeł. *kędzierzy* lub *ów*), *kłosisie, kole* zbiór kołów, *korzenie, kwiecie, liście, mrowie, obuwie, oręże, ostrowie*, od *ostrów* kępa, wyspa, *micwie* chróst, *poroże* rogi na głowie, *rozdże* różgi, *gałęzie, śmiecie, snopie, strącze, ściernie, szczepie, węgle, włosie*.

4) Kilkanaście niezłożonych na *iszczę*, miejsce znajdowania się rzeczy przez pierwotnik oznaczonej, działania lub odległość oznaczających, jakoto: *poboiszczę* pobojuwisko, *horodyszczę* miejsce grodu, *rzeczyszczę* dawne koryto rzeki, *strzelbyszczę* (odległość strzału) od *strzelba, zgliszczę* (od *zglić* tlić, utrzymywać żar) miejsce do palenia umarłych lub pogorzelisko. A że niektóre z nich brano też w znaczeniu zgrubiałem (60, 12), np. *rzeczyszczę* i *rzeczysko*, poszło zatem, że na oznaczenie kilku osobowych zakończenia tego niewłaściwie użyto. Jakoż trafia się: *kapłanyszczę, ministrzyszczę, zborzyszczę* zbór. Do tych przydajmy *siedlischę* siedlisko, *skrowiszczę* skarb, *dalczczę* oddalenie.

5) Nakoniec w znaczeniu rzeczowników wzięte przymiotniki: a) Na *ne* i *owe*, które myto lub jakąbądź opłatę oznaczają, a te są niezłożone lub złożone, np. *pogłównę, podymne, komorne, pokładne, przewozowe, mostowe, należne*. b) Na *skie*, jako miana całych krajów lub ich części, np. *Holsztyńskie, Hlanowerskie, Poznańskie, Krakowskie, Lubelskie, Neapolitańskie* i t. p. Na wzór takich imion urobiono *pańskie* (domyśl. grunty), a stąd *pańszczyzna*.

*) *Próg*, po starostowiańsku *poroh*, znaczy też skały w rzece, z których woda z wielkim szumem spada.

**) Stąd nazwa *kozacy zaporozcy*.

***) Nie *zakrata*, jak Linde w swym słowniku niewłaściwie utworzył ten wyraz, rozłączywszy złożony przyimek *zza* w wyrazie *z za kraty* i drugą jego część związawszy z rzeczownikiem *krata*.

82. Co się tyczy sklaniania rzeczowników złożonych, uważać należy, że wtedy tylko spadkują się oba wyrazy według właściwych sobie sklonień (69, III, 1), kiedy stoją w mianowniku; w przeciwnym bowiem razie ten się tylko odmienia, który w mianowniku jest użyty, np. *Białacerkiew'*, *Białéjcerkwi*; *Białystok*, *Białegostoku*; *wielkanoc*, *wielkiejnocy* i *wielkanocy*; *hreczkośiej(a)*, *ostroslup(a)*, *sztukmistrz(a)*, *trójkąt(a)*, *darmojad(a)*, *sztukamięsa*, *sztukimięsa*.

Zgłoski w tworzeniu rzeczowników tak ze rdzeniami jak i ze rdzennymi łączące się.

83. Zgłoski *ak*, *ek*, *ik*, *yk*, *ka*, *ko*, *ica*, *ina*, *yna*, *isko*, *ysko*, w tworzeniu rzeczowników tak ze rdzeniami jak i ze rdzennymi (74, 1. 2) łączyć się mogą.

Zgłoska *ak* jako zakończenie pochodnych.

84. *ak* łączy się ze rdzeniem i rdzenną:

1) W urabianiu rzeczowników z innych rzeczowników, a tak utworzone imię znaczy:

a) Pochodzenie, a takie rzeczowniki urabiają się z imion miejsc, np. *ślazak*, *kujawiak*, *krakowiak*; trudnienie się tём, co pierwotnik wyraża, np. *rybak*, *skotak* od *skot* bydło, *piśmak*, *dworak*, *wojak* od *wój* t.j. *bój*, *żniwak*, *smolak*.

b) Posiadanie, usposobienie do tego, lub składanie się z tego, co pierwotnik oznacza, np. *mleczak*, *ik(ra)rzak*, *miedziak*, *dziwak*, *świstak*, *serdak* kaftan, od *serce*, w którym *d* przed *c* opuściliśmy, ale je przywracamy w pochodnych, np. *serdeczny*; *dereśniak*, *maliniak*, *wiśniak*, *biedak*.

Na tej zasadzie konie od ich maści i różnego biegu rozmaicie nazywamy: *dereśzek* (czerw. lub czarn. maść z białą), *człapak*, *szałpak* od *człap'*, *szałp'* spory krok koński, *kroczał* od *krocz* dobra lecz prędka *człap'*, *stępak*.

c) Z żywotnemi połączona ta zgłoska znaczy młode dorosłe, np. *chłopak*, *żydziak*, *prosiak*, *cielak*, *kurczak*.

2) W urabianiu rzeczowników z liczebników, a takie imiona znaczą rzeczy z oznaczonej liczby jednostek złożone, np. *dwojak* garczek podwójny; najpospolicięj zaś wyrażają pieniądze, np. *połtorak*, *trojak*, *pięćtak*, *szośćtak*, *ósmak* i t. p.

3) W urabianiu rzeczowników z imion przymiotnych lub imiesłów, np. *nowy*, *nowak*; *rok*, *roczny*, *roczniak*; *las*, *leśny*, *leśniak* człowiek w lesie mieszkający. Tak utworzone rzeczowniki

znaczą osoby lub rzeczy mające przymiot lub usposobienie do tego, co pierwotnik wyraża, np. *próż(ny)niak*, *prost(y)ak*, *ślep(y)ak*, *swoj(ak)*, *łośki*, *łośszczak* (27) przesztoroczny, *zmarz(ły)lak*, *zdech(ły)lak*, *nieborak* za *niebożak*, od *nieboży* biedny (stąd *nieboszczyk*), gdzie *ż* na *r* zamieniono, jak to w niektórych dyalektach słowiańskich widzieć można.

4) Tworząc rzeczowniki ze słów, a z tych jedne znaczą osoby trudniące się tem, lub wykonywające to, co pierwotnik wyraża, np. *żebrak*, *pijak* od *pijać*, *śpiewak*, *stojak* (próżniak), *wychrzciak*, *proszak* od *prosić*, *skubak*, *hulak*; drugie wskazują usposobienie lub narzędzie do czynienia rzeczy przez pierwotnik oznaczonój, np. *przełak* od *przetaczać*, *wijak*, *objak*, *czerpak*, *dzierżak*, *rzezak* nóż, *deptak* młyn, *ptywak*.

Zgłoski *ek, ka, ko*, jako zakończenia rzeczowników pochodnych.

85. Końcówki *ek, ka, ko*, pod trojakim względem w imionach uważać należy:

a) Jako zakończenia rzeczowników pierwotnych, a takich nie wiele liczymy, np. *człowiek*, *człek*, *ciek*, *wiek*, *lek*, *skowronek*, *piasek*; *meka*, *ręka*, *sroka*, *łaka*; *mleko*, *wieko*, *oko*, *jabtko*.

b) Jako końcówki imion z rzeczowników lub innych części mowy urobionych, ale takie tylko na *ek* lub *ka* zakończamy, np. *Janek*, *Tomek*, *Szymek*, *Jędrak*, *masłak* od *masło* *), *podbródek*, *półkoszulek*, *datek*; *składka*, *zmiotka*, *drzymka*.

c) Jako przydatki do imion rzeczownych dla nadania im pieśszotliwości lub zdrobniałości znaczenia (60. 11), np. *syn*, *synek*; *dom*, *domek*; *ryb(ka)*, *ław(ka)*, *piór(ko)*, *piw(ko)*.

Tu tylko o dwóch ostatnich własnościach tych zgłosek mówić będziemy.

86. *ek*. Pochodne imiona z tem zakończeniem urabiają się:

1) Tylko ze złożonych rzeczowników jakiegobądź rodzaju, bo niezłożone, prócz *masłak*, któreby wyrażały rzeczy bez względu pieśszotliwości, wcale się nie zdarzają, np. *nagrobek*, *przydomek*, *odludek*, *nadglówek*, *półgębek*, *podbródek*, *wzgórek* od *góra*, *policzek* od *lice*, *naparstek* od *parst* palec.

*) *Masłak*, którego znaczenia Linde wskazać nie umiał, znaczy syna tegoż samego co i ojciec powołania, któremu biegłość rodzica ułatwia zawód i sprawia, iż mu, jakto mówią, idzie jak z masłem.

2) Z przymiotników, liczebników, imiesłowów, przyimków i przysłówków, np. *śmiatek, wiernek, mitek, czwartek, piątek, setek, półsetek, tysięczek*; podobnie z *sobie* urobiono *sobek* t.j. człowiek dla siebie żyjący; *postanek, wychowanek, nalezionek; namiestek* (od *na* i *miasto* t.j. *namiaszt* czyli *zamiast* na miejscu czyjśm będący); *środek* od *śród, ośrodek* chleba, zboża; *latosek* od *latos* tego roku; *ranek* od *rano*.

3) Ze słów, a to w ten sposób, iż w jednozgłoskowych słowach *ek* przyczepia się do zakończenia trybu bezokolicznego, które się w wielozgłoskowych odrzuca, i że głoski *ch, h*, zwykle się przed *ek* miękczą (35, 2), miękkie zaś *ć, dź, ł, rz, ź* na twarde przechodzą, np. *cząć* tylko w złożonych używane *zacząć, począć, zaczątek, początek*; *dać, datek*; *upić, upitek, dorosć, dorostek* (21, 1), ale od *ściec* pochodzi *stek*; *smuć, smutek*; *wyrodzić, wyrodek*, *schylić, schyłek*; *przytulić, przytulek*; *nurzać, nurek*; *skwarzyć, skwarek*; *wzdychać, wzdyszek*; *plakać, płaczek*.

4) W niektórych rzeczownikach po zamianie przed *ek* miękkiej na twardą, stojącą przed nią samogłoskę *e* w jednych na *a*, w drugich na *o* przekształcamy, np. *wynaleźć, wynalazek, przemienić, przemianek*; *ziemia, ziomek*; *sień, przysionek, gniesć, gniotek*, *stać* i złożone *odgniotek, wygniotek*; *wnieść, wniosek*.

87. *ka*. Pochodne imiona tego zakończenia urabiają się z rzeczowników, przymiotników, liczebników, słów i imiesłowów.

1) Z osobowych znaczą niewiasty, a niektóre i żony, np. *chrześcijanin, anka, warszawianin, anka*; *sluchacz, aczka*; *prostack, aczka*; *kramarz, arka*; *żołnierz, erka*. Ze wszystkich innych części mowy tudzież z rzeczowników nieżywotnych urobione, prócz kilku niewiasty oznaczających, np. *dworka, plotka, szczebiotka, przekupka, rozwódka, ziomka* (od *ziom* bo się mówi *poziom, ziomek*); *żydówka, uwiedzionka, uniesionka* i t. p., wszystkie inne wskazują rzeczy, a od liczebników porządkowych pochodzące liczby oznaczają, np. *głoska, podziałka, rogówka, welnianka, śledziówka, solówka, pustka, prostka, gorączka; trójka, piątka, dziesiątka*,

2) Pochodzące od słów urabiają się w ten sposób, iż odrzucawszy zakończenie trybu bezokolicznego, przydajemy *ka*, przed którym się *ć* na *c*, *ł* na *l*, *ź* na *z* lub *ż* zamienia, np. *młocka, pomysłka, podwałka* (ziemia lemiechem podwalona), *dowózka, porażka, pogróżka, podwijka* od *podwijać, łapka, dójka* od *doić* (48), *stójka*, od *stojąć*), *wymówka, posyłka*. Z imiesłowów urabiają się *detka, bitka, śpiączka* (30), *uleżałka, drobionka* zwyczajnie *drobianka, trzesionka, parzonka* kapusta *parzona* i t. d.

3) W słowach na *czyć* zakończonych zgłoskę *tę* na *ka* zamieniamy, np. *zwłóczyć, zwłoka*; *walczyć, walka*; *pomroczyć, pomrok*; *zatoczyć, zatoka*; *posoczyć* (od *sok*), *posoka*. Z *pożyczyć* powstało *pożyczka*; *sprządz, sprzązka* (30) i *sprączka* od *sprząc*, jak dawniej pisano; ale oba te rzeczowniki co innego znaczą.

Niewzorowo urabiają się: *dmuchawka, strzykawka, sikawka, pijatyka, zabijatyka*.

Zgłoski *ek, ik, yk, ka, ko*, jako cechy zdrobniałości i pieszczenia.

88. Aby znaczyć zdrobniałość rzeczy lub pieszczenie ich, łączymy zgłoskę *ek* z mianownikiem imion męzkich na przybierającą twardą (21) zakończonych, a z przybierającą miękką zgłoskę *ik* lub *yk* wiążemy *); żeńskim zaś *ka*, a nijakim *ko* w dopełniaczu l. m. przydajemy, np. *dom(ek), staw(ek), koń(ik), pal(ik), gwoździ(ik), miecz(yk), noż(yk), żab(ka), ryb(ka), ław(ka), bród(ka), trumien(ka), krzesel(ko) piór(ko), mydeł(ko), płócien(ko), cielat(ko), kurczak(ko), ziarn(ko), mięs(ko)*.

89. Nie wszystkie rzeczowniki przybierają te zdrobniałości cechy. Jakoż osobowe męskie na *anin, arz, ca, ciel*, żeńskie na *owa*, rzeczowniki słowne na *anie, enie, cie*, także *yna, yzna, two, ista, ysta*, i wiele na *nia*, nie używają się z temi zakończeniami.

90. Rzeczowniki jakiegobądź rodzaju z przybierającą *g, k, ch*, zawsze miękcza te głoski przed *e* i *k*, w końcówkach pieszczenia znajdującemi się, np. *róg, rożek, rożeczek; rok, roczek; miech, mieszek, mieszeczek; noga, nóżka, nóżeczka; mucha, muszka, muszeczek; ucho, uszko, uszczeko* (24).

91. Są imiona rodzaju męskiego z przybierającą twardą, które w pierwszym zdrobieniu na *ik*, a z przybierającą miękką, które na *ek* i na koniec takie, które na *ik* i *ek* kończymy.

1) Na *ik* kończą się: wiele na *t*, np. *dukat, dukacik; surdut, surducik*; wiele na *s*, np. *was, wasik; pulares, pularesik*; na *r*, np. *ceber, cebrzyk; wiatr, wietrzyk*; tudzież następujące: *glaz,*

*) Zakończenia imion osobowych na *czek, czyk*. Także u ludu wiejskiego z nazwiskami osób łączone *szczyk, szczak*, nie są cechami pieszczenia dla tego, iż rzeczowniki z temi zakończeniami inne osoby a nie te, co ich pierwotniki oznaczają. Są one cechą pochodzenia, zależność, lub podwładność wyrażającą, która się do niektórych imion osobowych powołanie lub nazwisko oznaczających dodaje, i synów, czeladników lub uczniów osób przez pierwotnik wyrażonych wskazuje, np. *ogrodniczek, cukierniczek, powroźniczek; kupczyk, szewczyk, krawczyk, stolarczyk, siodlarczyk, włodarczyk, zamorczyk, Żółkiewszczyk* lub *Żółkiewszczak, Kurlandczyk, Poznańczyk, Wileńczyk*.

kaftan, żupan, kram, rostruchan, parawan, sejm, sklep, staw, tom, urząd, grosz, kapelus, kontusz, maryjasz, pałasz, szalasz.

2) Przybierają *ek*: *gołab', lój, olój*; także na *el* z otwartym *e*, i na *ć, eń*, które się na twarde zamieniają, a głoska *e* w niektórych na *o* przechodzi. Mówimy więc: *gołabek, lejek, olejek, radelek; łokieć, łokietek; wiecheć, wiechetek; poleć, poletek; kmieć, kmiotek; dzień, dzionek; gleń, glonek; jeleni, jelonok; korzeń, korzonek; pień, pieniek; pacierz, paciorek; więcierz, więciorek; zwiierz, zwiorek*. W niektórych zgłoskę *eń* całkiem wyrzucamy i na *yk* je kończymy, np. *grzebień, grzebyk; krzemień, krzemyk; promień, promyk*.

I rzeczowniki żeńskie na *ć, dz, ń, ś*, i niektóre na *l* zakończone, głoski te przed *k* na twarde, a samogłoskę *e* na *o* zamieniają, np. *chęć, chętk; mac, matka; pamięć, pamiętk; pieczęć, pieczętk; pieś, piastka; miłość, miłostka, czeladź, czeladka; kukła, kukielka* (21, 4); *szla, szelka; pościel, pościółka; kądziel, kądziółka; kobieli, kobiółka* zamiast *kobiółka*; *kąpiel, kąpiółka; sień, sionka; pieczeń, pieczonka; kieszeń, kieszonka; pieśń, piosnka* (31) i *piosenka; przycieś, przycioska; wieś, wioska*. Dziecię ma *dziecko*; *gęś, gaska; becza, beczka; izba, izdebka*; bo w pierwotniku *b* przed *d* wyrzuciliśmy, jak się z innych dyjalektów przekonać można, w których jest *izdba*. Żle zatem niektórzy mówią i każą pisać *izbetka*, bo nie *tka* ale tylko *ka* jest zdrobniałości cechą.

Niektóre przybierają *ek* i *ik*, a to według różnego ich znaczenia. Takimi są: *głab(ek-ik), guz(ek-ik), hak, haczek, haczyk; klej(ek-ik), ogień, ogienek i ognik; pas(ek-ik), stół, stolek, stolik; węgiel, węgielek, węglik*.

92. Niektóre rzeczowniki na oznaczenie mniejszej zdrobniałości lub pieszczenia, przybierają rdzenne *aszek, iszek, uszek, uszko*, np. *niemiaszek, wujaszek, stryjaszek, ziętaszek* od *zięć, wilczaszek, pepuszek, placuszek, ojcuszek, koruszek* od *korzec, wianuszek*.

Podobnie mają *jabluszek, serduszek*.

93. Pieszczenie w imionach krewiństwa niekiedy przez zakończenie *unio* w męzkich, a *unia* w żeńskich wyrażamy, np. *dzia-dunio, tatunio, ojczunio, bratunio; babunia, mamunia, ciotunia, siostrunia*; niekiedy je na *ulo, ula, ulek, ulenka, uś, usia* zakończamy, np. *dziadulo, tatulo, dziadulek, tatulek; babula, matula, babulenka, matulenka; dziadusi, tatuś; babusia*; bo właśnie w imionach miłością związane rodzeństwo szczególnież też dzieci i części ich ciała oznaczających, i nader liczna i bardzo dowolna rozmaitość pieszczenia widzieć się daje, jak np. *oczeta, oczeni, rączeta, nożeta* i t. p. Toż samo rozumie się o imionach chrześniach, które to na *ek*, np. *Tadeuszek, Stefanek*, to na *o* żeńskie na *a* z poprzedzającą mięką zakończamy, np. *Tadzio, Stefcio, Józia, Stasia*.

Zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, jako cechy większej zdrobniałości lub pieszczona.

94. Jeżeli zdrobniałym rzeczownikom męzkim zgłoskę *ek* w mianowniku l. p., żeńskim zaś *ka*, a nijakim *ko*, w dopełniaczu l. m. przydamy, natenczas powiększymy w nich zdrobniałości lub pieszczona znaczenie. Że zaś wszystkie imiona zdrobniałe w rzeczownikach przypadkach kończą się na *k*, które w urabianiu wyrazów na *cz* zmieniamy (24), wynika zatem, iż zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, są cechą zwiększającą w imionach zdrobniałości znaczenie, np. *dom*, *domek*, *domeczek*; *koń*, *konik*, *koniczek*; *kosz*, *koszyk*, *koszyczek*; *ławek*, *ławeczka*; *rybek*, *rybeczka*; *krzesiłek*, *krzesiłekczko*; *piórek*, *pióreczko*.

95. Rzeczowniki z przybierającą *cz*, także *c* i *k*, tylko większego pieszczona zakończenie mieć mogą dla tego, iż się te gloski przed *ek* i t. d. na *cz* (24 i 30) zamieniają, np. *miecz(yk)*, *ptaszcz(yk)*, *ocz(ko)*, *zajac*, *zajaczek*; *miesiac*, *miesiaczek*; *tysiac*, *tysiaczek*; *fortec*, *forteczka*; *świec*, *świeczka*; *ulic*, *uliczka*; *rak*, *raczek*; *tłomok*, *tłomoczek*; *bok*, *boczek*; *rąk*, *raczka*; *mąk*, *mączka*; *lasek*, *laseczka*; *książek*, *książeczka*; *wiek*, *wieczko*; *tyk*, *tyczko*; *łózek*, *łóžeczko*.

Ptaka ma ptaszek nie ptaczek, ptaszeczek.

Ale *materac*, *pałac*, *piec*, *plac*, nie zmieniają *c*, i zgłoskę *ylk* przybierają, np. *materac(yk)* i t. d.

PIERWSZE SKŁONNIENIE.

96. Do pierwszego skłonnienia należą rzeczowniki rodzaju męskiego na jakąbądź spółgłoskę zakończone, tudzież zdrobniałe osobowe swojskie na *o*, np. *dąb*, *końiec*, *syn*, *rys*, *łokiec*, *Staszyc*, *Witołd*, *Tadzio*, *Stefcio*, *ojcunio*.

97. Imiona tego skłonnienia według trojakięj natury glosek przybierających, to jest wargowych i językowych twardych lub miękkich oraz wszystkich podniebiennych (22), trojakięj ulegają odmianie, tak, iż ich względne w wołaczach i miejscowniku liczby pojedynczej, tudzież w mianowniku, bierniku i wołaczach liczby mnogiej, różne mają zakończenia.

Miękkie wargowe i językowe gloski przybierające tylko za pośrednictwem miękczącego *i* ze względniemi łączymy (74. 4).

Względne pierwszego skłonicnia.

98.	I.	II.	III.
	z przybierającą twardą	z miękkimi wargowemi	ze wszystkimi podniebien-
	wargową lub językową.	lub językowemi, prócz ł.	nemi oraz z językowem ł.

Liczba pojedyncza.

M.	kończy się na spółgłoski		
D.	a, u	ia, iu	a, u
C.	owi	iowi	owi
B.	żywotnych niezbiorowych jak dopełniacz, żywotn. zbiorowych i nieżywotnych jak mianownik.		
W.	ie (e w zak. na ł, r)	iu	u
N.	em	iem	em
M.	ie (e w zak. na ł, r)	iu	u

Liczba mnoga.

M.	y	ie	e, i (po g, k)	y (po ch, h)
D.	ów	iów	ów	
C.	om	iom	om	
B.	osobow. jak dopełniacz, zwierzęc. i nieżyw. jak mianownik			
W.	y	ie	e, i, y	
N.	ami	iami	ami	
M.	ach	iach	ach	

Wzory odmiany.

99.

Liczba pojedyncza.

M.	Jan	Wuj	Słoń	Sad	Piec
D.	Jana	Wuja	Słonia	Sądu	Pieca
C.	Janowi	Wujowi	Słoniowi	Sądowi	Piecowi
B.	Jana	Wuja	Słonia	Sąd	Piec
W.	Janie	Wuju	Słoni	Sądzie	Piecu
N.	Janem	Wujem	Słoniem	Sądem	Piecem
M.	Janie	Wuju	Słoni	Sądzie	Piecu

Liczba mnoga.

M.	Janowie	Wujowie	Słonie	Sady	Piece
D.	Janów	Wujów	Słoniów	Sądów	Pieców
C.	Janom	Wujom	Słoniom	Sądom	Piecom
B.	Janów	Wujów	Słonie	Sady	Piece

W.	Janowie	Wujowie	Ślonie	Sądy	Piece
N.	Janami	Wujami	Śloniami	Sądami	Piecami
M.	Janach	Wujach	Śloniach	Sądach	Piecach.

Uwagi nad pierwszém skłonieniem.

100. Imiona tego skłonienia jedne ze względu na ich znaczenie, drugie ze zwyczaju, w dopełniaczu liczby pojed. na *a* lub *u* zakończamy, np. *pana, wielbłąda, kija; rogu, wołu, stołu*. I tak:

1) Kończą się na *a*: 1) Imiona żywotne i części ciała, np. *psa, kreta, pana, króla, palca, paznokcia, nosa*.

Wyjmują się: *wołu, bawołu, karwu* od *karw* (wół stary leniwy), *skopu*, tudzież żywotne zbiorowe, np. *ludu, senatu, gminu, gadu, owadu*.

2) Nazwiska miast słowiańskich, wsi i miejsc szczególnych, także miast niesłowiańskich na spółgłoskę miękką, *berg, burg* lub *pol* (oprócz *Neapol*) zakończonych, np. *Krakowa, Stradomia, Tyńca, Wiednia, Hirszberga, Hamburga, Konstantynopola*.

Imiona miast niesłowiańskich na spółgłoskę twardą zakończone tudzież swojskie z imion pospolitych złożone, mają go na *u*, np. *Londynu, Tryjestu, Rzymu, Białegostoku, Nowogrodu. Berlin ma Berlina*.

3) Imiona miar, wag, pieniędzy, naczyń, narzędzi, ubiorów i ich części, np. *korca, łokcia, cala, celnara, funta, grosza, talara, garka, talerza, fraka, płaszcza, kołnierza, rekawa*.

4) Nazwiska gramatyczne, imiona miesięcy, kwiatów, owoców, warzyw, rzeczowniki na *eń* zakończone, oraz zdrobniale na *ek* (oprócz *anyżek, kminek* jako zbiorowe), tudzież *ik, yk* choćby nie były zdrobniale, np. *zaimka, stycznia, fijołka, daktyla, orzecha, buraka, pnia, dnia, jęczmienia, ołówka, dziennika, promyka. Imięstów* ma *imięstówu*.

Luty skłania się na wzór przymiotników rodzaju męskiego.

101. Na *u* kończą się:

1) Imiona kruszców, minerałów, ciał chemicznych, płynów, potraw, korzeni i napojów, np. *mosiądzu, spiżu, marmuru, galmanu, chlorku, cynku, fosforu, wodorodu, barszczu, bigosu, komputu, pieprzu, imbiru, miodu, araku*.

2) Imiona gór i rzek, np. *Olimpu, Renu, Dunaju, Dniepru*. Wyjmują się: *Dunajca, Liwca, Muchawca, Wieprza*.

3) Wiele imion zbiorowe znaczenie mających oraz takich, które nie mogą się odnieść do znaczenia rzeczowników, przypadek ten na *a* kończących, np. *mchu*, *zbioru*, *sejmu*, *grochu*, *bobu*, *snu*, *żału*, *dowcipu* i t. p. *Owies* ma *owsa*.

102. Niektóre imiona ze zmianą znaczenia zmieniają dopełniacza zakończenie:

<i>bal(a)</i> deska gruba	<i>bal(u)</i> zabawa
<i>bat(a)</i> do bicia	<i>bat(u)</i> statek do pływania
<i>dąb(deba)</i> spinanie się konia	<i>dąb(debu)</i> drzewo
<i>duch(a)</i> co nas ożywia	<i>duch(u)</i> powietrze, oddech
<i>drut(a)</i> do robienia pończoch	<i>drut(u)</i> do oplatania czego
<i>geniusz(a)</i> duch opiekuńczy	<i>geniusz(u)</i> władza umysłu
<i>granat(a)</i> kula	<i>granat(u)</i> farba
<i>krzyk(a)</i> ptak	<i>krzyk(u)</i> krzyczenie
<i>lipiec(pca)</i> miesiąc	<i>lipiec(pcu)</i> miód
<i>ładunek(nka)</i> nabój	<i>ładunek(nku)</i> rzeczy naładow.
<i>maj(a)</i> miesiąc	<i>maj(u)</i> zieloność
<i>maiż(a)</i> ptak do polowania	<i>maiż(u)</i> kukurudza
<i>merkuryjusz(a)</i> bożek	<i>merkuryjusz(u)</i> żywe srebro
<i>mól(a)</i> robak	<i>mól(u)</i> galunek sukna
<i>powód(a)</i> osoba pozywająca	<i>powód(u)</i> przyczyna
<i>sztokfisz(a)</i> ryba jako całość	<i>sztokfisz(u)</i> jako towar
<i>zamek(mka)</i> u drzwi	<i>zamek(mku)</i> pałac
<i>zbieg(a)</i> człowiek zbiegły	<i>zbieg(u)</i> zbiegnięcie się.

103. Celownik na *owi* zakończony z przymkiem *ku* w niektórych na *u* skracamy, np. *ku końcu* zamiast *ku końcowi*, *ku Krakowu*, *ku Paryżu*.

Skracanie na *u* w niektórych imionach tak weszło w zwyczaj, że ich na *owi* nigdy nie kończymy. Takimi są: *Bogu*, *bratu*, *chłopu*, *chłopc*, *czartu*, *człeku*, *diabłu*, *katu*, *księdzu*, *kwiatu*, *ojcu*, *panu*, *światu* i wszystkie jednozgłoskowe, które *e* wyrzucają, np. *lwu*, *psu*, *łbu*, *tchu*, *chrztu*. Ale raz uderzenie ma razowi, dzień, dniowi.

104. Biernik mają jak mianownik żywotne zbiorowe, imiona świętych, gdy niemi dzień oznaczamy, i wszystkie nieżywotne, np. *naród*, *półk*, *senat*, *rząd*, na święty *Jan*, *Paweł*, *Wojciech*, *stół*, *nóż*, *plot*. Złe więc piszą: upraszam *Rządu edukacyjnego*, *Senatu Rządzącego* i t. p.

I rzeczowniki *maż*, *brat*, *tudzież koń*, i *zwierz*, zbiorowo użyte, biernik do mianownika mają podobny w wyrażeniach: *wydać* i *iść*

za mąż (bo za meża co innego znaczy), postępować sobie *brat* za *brat*, *siadać na koni* (o wielu), *iść na zwierz* (na polowanie).

W żywotnych niezbiorowych biernik dopełniaczowi jest podobny, np. *syna, brata, konia, wołu*.

Na tej zasadzie *trup*, jako wyobrażenie istoty żyjącej, ma *trupa*.

W imionach kart, gier, tańców, wyrazach naukowych na *ik* (np. *spójnik, licznik, wykładnik*), a niekiedy i w innych rzeczownikach dla jasności mowy biernik dopełniaczowi jest podobny, np. *tuza, maryjasza, mazurka, licznika, rzeczownika*.

105. Wołacz i miejscownik w imionach z przybierającą twardą na *e*, a z przybierającą miękką lub jakąkolwiek podniebienną na *u* zakończamy, np. *dziobie, czasie, stole; koniu, kmięciu, pawiu, tchórze, królu, kraju, Wojciechu, strachu, rogu, potoku, wodzu, nożu, zając*.

Następujące z przybierającą twardą są niewzorowe:

M.	<i>dziad</i>	W. <i>dziadu</i>	Miejsc.	<i>dziadzie</i>
	<i>lud</i>	<i>ludu</i>		<i>ludzie</i>
	<i>pan</i>	<i>panie</i>		<i>panu</i>
	<i>syn</i>	<i>synu</i> (daw. <i>synie</i>)		<i>synu</i> (daw. <i>synie</i>)
	<i>dom</i>	<i>domie</i>		<i>domie</i> (mówiąc o

budowli), *w domu* u siebie, co dawniej przez *doma* wyrażano.

Osobowe na *ec* w wołacz na *cze*, a w miejscowniku na *cu* zakończamy, np. *ojcze, ojcu; starcze, starcu*.

106. *Mianownik, Biernik* i *Wołacz* l. m. w nieosobowych kończą się na *e, y, i*. Imiona z przybierającą miękką mają je na *e*, z twardą na *y*, a z przybierającą *g, k* (21, 4) na *i*, np. *kielb'(ie), karp'(ie), paw'(ie), piec(e), tchórz(e), rydz(e), śledź(ie), ul(e), pałasz(e), kraj(e), miecz(e), koń(ie); grab(y), lud(y), woł(y), dom(y), słup(y), staw(y), płot(y), pas(y), strach(y), porok(y); rogi, stogi, łuki, wilki*. Żle więc mówią i piszą: *okreta, urzeda, korpusa, pułka, akta* i t. p. (Porównaj § 110, 15).

107. W odmianie imion osobowych w mianowniku i wołacz l. mn. odróżniamy dwojakie zakończenie. Jeżeli je bowiem tak skłaniamy jak zwierzęce lub nieżywotne, to takie zakończenie *ślabem* nazywamy, gdyż osłabia znaczenie osobowego imienia, równając je co do odmiany z imionami zwierząt i rzeczy, a tak wyraża wzgar-

de lub politowanie *). Przeciwnie zaś drugie, które się *mocnem* nazywa, wskazuje, iż sobie cenimy czyli poważamy osobę przez imię z tē m zakończonem oznaczoną, a tak przez tę odmienną końcówkę, względem słabego zakończenia uważaną, znaczenie imienia wzmacniamy, np. *król, króle, królowie; pan, pany, panowie; uczeń, uczniu, uczniowie; biskup, biskupy, biskupi*.

Niezawsze jednak słabe zakończenie oznacza wzgardę lub politowanie, często bowiem dla samęj dźwięczności mowy bywa użyte.

108. Mocne zakończenia imion osobowych są *owie, e, i, y*.

1) Zakończenie *owie*, dawniej powszechniejsze, bo nawet i nieosobowym rzeczownikom dawane, np. *koniowie, osłowie, płaszkowie, zefirkowie*, teraz mają tylko:

a) Imiona chrzesne, rodowe, na spółgłoski lub *o* zakończone, pokrewieństwo oznaczające, urzędowe polskie i urobione z nich na *c, cz*, synów znaczące, np. *Janowie, Chodkiewiczowie, Jagiełłowie, wojewodowie, kasztelanowie, starostowie, sędziowie, starościowie, wojewodzie, królewiczowie, panowie*.

b) Cudzoziemskie na *f, og, r*, a swojskie na *ek* zakończone, np. *filozofowie, landgrafowie, teologowie, doktorowie, majory, dziadkowie, młodzieniaszkowie*. Ostatnie dla tego kończymy na *owie*, że zakończenie *i* znaczenie ich niekiedy wątpliwemby czyniło, a *cy* twardoby brzmiało, np. *ogrodniczy, rzemieślniczy*, znaczyłoby też niewiasty, a *ogrodniczy, rzemieślniczy*, twardoby brzmiało. Ale *parobek* i *Turek* mają na *y*: *parobcy, Turcy*.

c) Nakoniec następujące: α) Z przybierającą twardą: *admirat, anioł, apostoł, bóg, bohater, druid* (kapłan pogański), *dziad* (krewny), *jenerat, herold, kardynał, kmoł, kum, markiz, pan, poseł, prowincyjał*, i rzeczowniki z *pis* lepiej *arz* (76) złożone, gdy znaczą osoby, np. *wierszopis, dziejopis, rodopis*. β) Z przybierającą miękką: *burgrabia, hrabia, margrabia, król, mąż, ojciec, pał, proboszcz, sędzia, stryj, wuj, uczeń, widz, wódc*.

*) Przez odróżnienie w imionach osobowych męzkich oraz w odnoszących się do nich przymiotnikach, zaimkach przymiotnych, czasie przeszłym, jako też i imiesłowach, zakończeń mocnych i słabych usunie się owo niezgodne z naturą rzeczy prawidło, że rzeczowniki w języku polskim przechodząc do liczby mnogiej rodzaj zmieniają, lub jakiś rodzaj obojętny przybierają.

Rzeczowniki: *anioł, Czech, hetman, opiekun, prezes, sołtys, wójt*, przypadek ten kończą na *owie* lub *i*; np. *aniołowie* lub *anieli*. I następujące to jest: *chirurg, doktor, mędrzec, pijar, Tatar*, mają go na *owie* lub na *y*, przed którym twardą głoskę miękczą, np. *chirurgowie* lub *chirurgdy, mędrzowie, mędrzcy*.

2) Imiona osobowe z przybierającą podniebienną miękka (22), także na *ja* i *rz*, mają tylko jedno w tych spadkach na *e* zakończenie, np. *tkacze, papieże, towarzysze, żołnierze, kaznodzieje*. Fogardliwość lub politowanie wskazujemy w nich nie przez zmianę zakończenia, ale przez przymiotniki lub słowa w czasie przeszłym z mocnym lub słabym zakończeniem przy nich położone, np. *zacni (zacne) obywatele; wielcy (wielkie) kaznodzieje; dobrzy (dobre) pasterze*.

3) Mocne zakończenie na *i* mają imiona osobowe z przybierającą *ch, d, n* (ale nie *anin*), *p, s, t, z*, np. *mnisi* (24), *Włosi, Włosi; inwalidzi, Samojedzi, sąsiedzi, żydzi; ułani, cygani, Litwini, kapucyni; biskupi, chłopci, cyklopi, filantropi, popi; Cystersi, Cerkiesi, flisi, sołtysi, archiwisci, kaci, oszuści; legaci (legaty co innego znaczy); Francuzi, kartuzi*.

Podobnie kończą te przypadki: *kameduli, konowali, pielgrzymi*.

Ale zakończone na *anin*, po odrzuceniu *in*, także następujące: *dominikan, franciszkan, Hiszpan, młodzian*, przypadki te kończą na *e*: *Amerykanie* (35, 2), *Hiszpanie, młodzianie*.

4) Na *r* swojskie, tak słabe jak i mocne zakończenie mają na *y*, tylko że w ostatniem głoskę *r* miękczą, np. *piwowary, piwowarzy*. Ale *huzar* ma tylko *huzary*.

109 a). 1) Dopelniać l. m. kończy się na *ów*, np. *panów, butów, sadów, uczniów, wodzów, koszar, pałaców, owoców, krzyżów, królów*. Ale się mówi *święto Trzechkróli*.

2) Imiona na *anin* mają go na *anów* częściej na *an*, np. *Amerykanów, Amerykan; Indyjan, chrześcijan, pogan*.

3) Niektóre imiona z przybierającą miękka, szczególnie *l, rz*, spadek ten dwojako, to jest na *ów* lub *i, y*, kończą, np. *nauczycielów, nauczycieli; pisarzy, pisarzy; gospodarz(ów)y*.

4) Następujące tylko na *i* lub *y* kończymy: *dni, gości, jeleni, kamieni, kmieci, koni, liści, ludzi, łokci, miesiący, rubli, śledzi, wierteli, garcy, korcy, pieniędzy, tysięcy, groszy*.

109. b) Biernik l. mn. w nieżywołnych, zwierzęcych i oso-

bowych ze słabem zakończeniem do mianownika, z mocnem zaś do dopełniacza jest podobny, np. *konie*, *psy*, *stoły*; widziałem *dobre pany* i *dobrych panów*.

Odmiana imion niewzorowych.

110. Niewzorowo skłaniają się:

1) *Bóg*. D. i B. *Boga*, C. *Bogu*, W. *Boże*, N. *Bogiem*, M. *Bogu*.

2) *Brat* ma celownik l. p. *bratu*, w l. m. M. i W. *bracia*, D. i B. *braci*, C. *braciom*, N. *braćmi*, M. *braciach*. Można go też odmieniać według drugiego skłonięcia w l. p. jak następuje: *bracia*, *braci*, *braci*, *bracią*, *bracią*, *bracia*, *braci* dawniej bowiem uważano to imię za zbiorowe rodzaju żeńskiego; np. *bracia miła*. Białobrz. *Postyl.* 189. *bracią swoje* i *braci tej*. Skarga Kaz. przyg. 405.

3) *Cud* ma w wołaczcu *cudzie* lub *cudo*. Ostatnie zakończenie pozostało od nieużywanego w liczbie pojedynczej *cudo*.

4) *Człowiek*, *człęk*, tylko w l. p. używane, mają W. *człowieku* i *człowiecze*; *człeku*, *człecze*. W liczbie mnogiej zastępuje je rzeczownik ułomny M. i W. *ludzie*, D. i B. *ludzi*, C. *ludziom*, N. *ludźmi*, M. *ludziach*.

5) *Dech* ma w następnych spadkach *tchu* i t. d. (41).

6) *Dzień* w l. pojed. miejscownik ma *dniu* jako rzeczownik, *we dnie* w znaczeniu przysłówka. W l. m. ma M. B. i W. *dnie* i *dni*, D. *dni*, dalej wzorowo. *Tydzień* złożony z nieużywanego teraz zaimka *ty* (ten), bo jeszcze w *Postylli Reja* Ll 3 czytamy: Dwakroć się poszczę do *tego dnia*, ma *tygodnia* (dawniej *tydnia*), w l. m. *tygodnie* (*tydnie*), *tygodni* i t. d.

7) *Jezus Chrystus* w wołaczcu ma *Jezu Chryste*.

8) *Jęczmień* D. *nia*, kiedy się bierze za imię gatunkowe, ma w l. m. M. *jęczmienie* lub *jęczmiona*. D. *jęczmieni* lub *jęczmion*.

9) *Kroć* gdy znaczy *raz* jest nieodmienny, lubo się łączy ze wszystkimi spadkami liczebników głównych, np. *jeden kroć* (to jest raz), *dwakroć* (dwa razy), *kilka kroć* (kilka razy), *stokroć*. Jeżeli zaś znaczy wielką liczbę, sumę, natenczas stoi bez liczebnika i używa się w liczbie mnogiej, w której się w ten sposób odmie-

nia. M. *krocie*, D. *krociów* i *kroci*, C. *krociom*, B. *krocie*, N. *krociami* i *kroćmi*, M. *krociach*.

10) *Książ* W. *Księżę*! Miejsc. *Księdzu*, L. m. M. i W. *Księża*, D. i B. *Księży*, C. *Księżom*, N. *Księżmi*, M. *Księżach*.

11) *Miesiąc*, *tysiąc* i *zajac* tylko w dopełniaczu l. m., *pieniąd* zaś tak w tym przypadku jak i w narzędniku, a na *ę* zamieniają: mówi się bowiem *miesięcy*, *tysięcy*, *zajęcy*, *pieniędzy*, *pieniędzmi*. Ale z zakończeniem *ów* mówimy: *miesiaców*, *tysiąców*, *zajaców*.

12) *Przyjaciół*, *nieprzyjaciół* ma w l. m. *przyjaciele*, *ciół*, *ciółom*, *ciół*, *ciele*, *ciółmi*, *(cielami)*, *ciółach* (*cielach*).

13) *Raz* gdy znaczy powtórzenie, ma narzędnika l. p. *razem* lub *razą*; w liczbie mnogiej dopełniacz *razy*, np. *pięć razy*, *kilka razy*; gdy znaczy uderzenie ma *razów*, np. *pięć razów*, *kilka razów*.

14) *Rok*, gdy znaczy czas dwunastomiesięczny, z liczebnikiem *dwa* ma w l. m. *roki*, za który powszechniej rzeczownika *lata*, od *lato*, używamy, np. *dwa*, *trzy lata*; jeżeli zaś *rok* znaczy termin prawny, natenczas w l. m. wzorowo się odmienia.

15) Do niewzorowych imion tego skłonięcia należą też rzeczowniki z obcych języków przybrane na *men* (D. *minu* lub *menu*), *nt*, *ns*, *s*, *ma* lub *mat* zakończone, bo te w mianowniku, bierniku i wołaczu l. mn., podobnie jak w językach, z których są przybrane, ze względną *a* (74, 5) wiążemy, np. *examen* (*minu*), *ina*; *fenomen(a)*, *experymēt(a)*, *dokument(a)*, *expens(a)*, *exces(a)*, *proces(a)*, *poemat(a)*, także *grunt(a)*. Lepiej atoli byłoby kończyć je na *y*, np. *akt(y)*, *fundament(y)*, *sakrament(y)*, *grunt(y)*, *koszt(y)*; bo tak je dawniej najlepsi pisarze nasi odmieniali; bo zakończone na *t* jużesmy w części na wzór naszych urobili, odrzucając *um*, nie mówimy bowiem *experimentum* i t. d.; bo wszystkie swojskie z przybierającą *d*, *n*, *s*, *t*, ze względną *y* wiążemy, np. *trudy*, *narody*, *sądy*; *sny*, *kłony*, *dzwony*; *kłosy*, *łosy*, *las*y; *groty*, *mosty*, *okręty*; bo to niewzorowe tych imion skłanianie jest powodem, że i swojskie z przybierającą *d*, *t*., bardzo często niewłaściwie na *a* kończamy, pisząc *urzęda* za *urzędy*, *okręta* za *okręty* i t. p.

DRUGIE SKŁONNIENIE.

111. Do drugiego skłonięcia należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na *a*, *i*, spółgłoskę miękką lub *y*, *iny*, *yny*, które się tylko w l. mn. używają, np. *kania*, *burza*, *praca*, *maska*, *ryba*, *pani*, *gospodyni*, *rzecz*, *myśl*, *wieś*, *Insłanty*, *imieniny*, *oblóczyńy*, *nożyczki*.

112. Jak rzeczowniki męskie, ze względu na naturę przybierających głosek, do trzech odnoszą się odmian, tak i żeńskie dla tej samej przyczyny mają trzy różne skłaniania wzory. Z tych pierwszy służy dla nielicznych imion na *ni* lub na odkrytą przybierającą miękką zakończonych, np. *ochmistrzyni*, *gęś*, *myśl*, *pieczeń*, *piędź*; według drugiego odmieniają się imiona z przybierającą miękką głoską *a* lub *e* zasłonioną, np. *bania*, *tęcza*, *wieża*, *placa*, *nożyce*, *burza*; a do trzeciego należą rzeczowniki z przybierającą twardą przed *a* stojącą, także na *y*, *iny*, *yny*, *gi*, *ki*, zakończone, np. *żaba*, *broda*, *szkoła*, *krowa*, *obcegi*, *sanki*.

Względne drugiego skłonięcia.

	I.	II.	III.
113.	Imion na <i>ni</i> odkr. spółg. mięk. warg. ijęz. podnieb.	Imion na <i>a</i> z przybier. miękką warg. ijęz. podnieb.	Imion na <i>a</i> z przybierającą twardą.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

M.	ni	spółgłoska miękką	ia	a	a
D.	ni	i y	i	y	y, i (po g, k, 35, 2).
C.	ni	i y	i	y	ie, e (po g, k, 35, 2).
B.	nią	spółgłoska (miękką)	ię	ę	ę
W.	ni	i y	io	o	o
N.	nią	ią ą	ią ą	ą	ą
M.	ni	i y	i	y	ie, e (po g, k, 35, 2).

L i c z b a m n o g a.

M.	nie	ie	e	ie	e	y, i (po g, k).
D.	ń	i	y	spółg. miękką.	spółgłoska twardą	
C.	niom	iom	om	iom	om	om
B.	nie	ie	e	ie	e	y, i (po g, k).
W.	nie	ie	e	ie	e	y, i (po g, k).
N.	niami	iami	iami	iami	ami	ami
M.	niach	iach	ach	iach	ach	ach.

UWAGI. 1) Rzeczowniki z przybierającą miękką w dopełniaczu liczby pojedynczej dawniej na *e* kończono, np. *krwie, marchwie, ziemie, jutrznie, nędzy, dusze, prace, ulice, kałuże*.

2) Imiona z przybierającą *j(e)* głoskę tę przed względną *i* opuszczają, (48 *a*), np. *kuczbaj, kuczbai; kolój, kolei; szyja, szyi; żmija, żmii; stancyja, stancyi; Anglija, Anglii*.

3) W imionach na *ni* lub z przybierającą miękką, podobnie jak i w pierwszym sklonieniu, mianownik, biernik i wołacz l. mn. na *e*, a z przybierającą twardą, według natury głoski (21, 4), na *i* lub *y* zakończamy, np. *panie, dłonie, kanie, straze, miedze, nogi, bulki, ryby, sprawy*.

I. Wzór odmiany imion na *ni* lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych.

114. 1) Rzeczowniki z odkrytą spółgłoską miękką przybierającą w pięciu spadkach, to jest: w dopełniaczu obu liczb, w celowniku, wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczej, według natury spółgłoski przybierającej, ze względną *i* lub *y* wiążemy.

2) Kończące się na *ni* w tem tylko odstępują od ogólnej tego wzoru odmiany, że je w bierniku liczby pojedynczej zawsze na *a*, np. *gospodynią*, a w dopełniaczu l. mn. na odkrytą spółgłoskę zakończamy, np. *gospodyń*.

L i c z b a p o j e d y n c z a .

M. Pani	Dłoń	Twarz	Straż
D. C. W. M. Pani	Dłoni	Twarzy	Straży
B. Panią	Dłoń	Twarz	Straż
N. Panią	Dłonią	Twarzą	Strażą.

L i c z b a m n o g a .

M. B. W. Panie	Dłonie	Twarze	Straże
D. Pań	Dłoni	Twarzy	Straży
C. Paniom	Dłoniom	Twarom	Strażom
N. Paniami	Dłoniami	Twarzami	Strażami
M. Paniach	Dłoniach	Twarzach	Strażach

Niewzorowa niektórych imion odmiana.

115. 1) Rzeczowniki *butel, cześć, grązel, też* (kłam), *pleć*,

reż (żyto)*), *wesz*, *wieś*, oraz na *ew* zakończone, tylko w mianowniku i bierniku liczb. pojed. głoskę *e* zatrzymują (71, B. b.) np. *butel*, *butli*; *część*, *czci*; *Narew*’, *Narwi*; *Żółkiew*’, *Żółkwi*.

2) Nie na *e* (113). Uw. 3) lecz na *i* lub *y*, według natury głoski przybierającej, kończą się w M. B. i W. liczby mnogiej rzeczowniki z przybierającą *ć*, np. *nici*, *kości*, tudzież następujące: *brwi*, *gesi*, *myśli*, *odpowiedzi*, *paczesi*, *piersi*, *pieśni*, *przy-ciesi*, *nocy*, *mocy* ze złożonemi *pomocy*, *myszy*, *rzeczy*, *wszy*.

Imość, *Jegomość*, skrócone z *Jéj miłość*, ma *Imości*, *Jego-mości*; *wieś*, *wsie* i *wsi*. Dopeln. *wsi*.

4) *Jegomość* i *Waszmość*, także *Waszeć* i *Waść* w liczbie pojed. skłaniają się według tego wzoru, ale jako osobowe męskie biernik do dopełniacza mają podobny, oraz w l. mn. spadkują się według pierwszego sklonienia, np. M. *Jegomość*, D. i B. *Jego-mości*, *Waszmości*; l. mn. *Ichmościowie*, *Waszmościowie*. Ale z dodanym rzeczownikiem *pan* wcale się nie odmieniają, np. *Jegomość Waszmość Pana*, *Panu*, z *Jegomość Panem*.

II. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką, samogłoską a zasłonioną.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

116. M. Kania	Żmija	Tęcza	Lwica
D. C. M. Kani	Żmii (III. Uw. 2)	Tęczy	Lwicy
B. Kanię	Żmiję	Tęczę	Lwicę
W. Kanio	Żmijo	Tęczo	Lwico
N. Kanią	Żmiją	Tęczą	Lwicą

L i c z b a m n o g a.

M. B. W. Kanie	Żmije	Tęcze	Lwice
D. Kani	Żmij	Tęcz	Lwic
C. Kaniom	Żmijom	Tęczom	Lwicom
N. Kaniami	Żmijami	Tęczami	Lwicami
M. Kaniach	Żmijach	Tęczach	Lwicach.

*) *Żyto* w dawniej polszczyźnie miało ogólne zhoża znaczenie. Czytamy bowiem pszenica jest *żyto*, między inszém *żytem* albo zhożem, *reż* też jest *żyto*, owies jest też *żyto*. Zob. Lindego Słownik pod wyrazem *żyto*. *Reż* w dawniej polszczyźnie znaczył to, co my teraz *żytem* nazywamy; stąd *rżany* za *żytny*.

Uwagi nad tym wzorem.

117. 1) Rzeczowniki osobowe męskie zakończone na *a* z przybierającą miękką, w liczbie pojedynczej według tego, w liczbie mnogiej zaś według pierwszego odmieniają się sklonienia, np. *cieśla, cieśli, cieśle, cieśłów; basza, baszy; zbawca, zbawcy; kaznodzieja, kaznodziei* (48).

2) Biernik l. p. kończą na *ą* następujące rzeczowniki *):

a) Cudzoziemskie na *ja*, np. *familią, linią, Turcyją, Francyją, Grecyją*.

b) Swojskie na *ła, nia*, z poprzedzającą spółgłoską, np. *groblą, przereblą, szłą, budowlą, studnią, pralnią, kłótnią, stajnią, wozownią*, oraz rzeczowniki *dolą, głebią, mszą, odmią* (odętość), *pieczęą, rękojnią, rolą* (pole), *wolą, niewolą, wonią, zobią* (posypka dla ptaków).

Rola udawanie osoby ma *rolę*.

3) Imiona osobowe zdrobniałe z przybierającą miękką w wołaczu l. p. kończą się na *u*, np. *Józiu, Anielciu, Stasiu, Marysiu, ciociu*. Z tych więcej niż dwuzgłoskowe na *sia* zakończone, w potocznej mowie, w przypadku tym *u* niekiedy odrzucają, np. *Hanuś, Jaguś*.

4) W imionach żywotnych można też użyć mianownika za wołacza, np. *Maryja, Aniela*.

5) Rzeczowniki na *nia* w dopełniaczu l. m. jedno na odkrytą spółgłoskę przybierającą, drugie na *i*, inne nakoniec na *i* lub odkrytą spółgłoskę przybierającą, ale stwardzoną i z wtrąconem przed nią *e*, kończamy. I tak:

*) To zakończenie, podobnie jak i cudzoziemskich na *ja* i swojskich na *ni*, pozostało, jak się zdaje, z dawniejszej odmiany tych imion w l. p. według sklonienia przymiotników żeńskich. Jakoż imiona te, podobnie jak i rzeczowniki z przybierającą podniebienną miękką (22) samogłoską *a* zasłonioną, w innych spadkach jak przymiotniki dawniej odmieniane znajdujemy, np. *Boñonijęj, Maryjęj, Szwecyjęj, manijęj, racyjęj, panijęj, filozofijęj, groblęj, rolęj, pracęj, kuchnięj, wotęj, mazăj, żądziej, stróżej, paszej, puszczej, spiżarnięj*. Dla tego imiona na *a* z przybierającą podniebienną miękką, np. *praca, płaca, władza, rzesza, pieczę-róża*, które teraz w bierniku ze względu *ę* pospolicie wiążemy, lepiej byłoby, jak to w dawniejszych pisarzach znajdujemy i lud dotychczas zachowuje, kończyć w tym spadku na *ą*, np. tę *pracą*, w moc i *władzą*, miał o nim *pieczęą*, obaczył *rzeszą, różą* rwiecie, biorąc *tarczęą* wiary.

a) Na odkrytą spółgłoskę przybierającą kończą się te, które przed *nia* mają samogłoskę lub *l*, *r*, np. *bań*, *dyń*, *świń*, *pralń*, *psiarni*.

b) Względna *i* przybierają imiona mające przed *nia* jakąbądź spółgłoskę, oprócz *l*, *r*, oraz zakończone na *la* z poprzedzającą spółgłoską, np. *kuźni*, *wyrzutni*, *grobli*, *kropli*, *budowli*. Z tych niektóre kończą go też na stwardzoną odkrytą spółgłoskę, przed którą *e* przybierają, np. *trześni* i *trzesien*; *wisni* i *wisien*; *studni* i *studzien*; *główni* i *głównien*. *Szabla* ma tylko *szabel*; *stajnia*, *stajen*.

Msza w dopeł. l. mn. ma *mszy*; *ziemia*, *ziem* nie *ziem'*.

III. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą, samogłoską *a* zasłonioną.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

118. M. Cnota	Strzecha	Noga	Mąka
D. Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
C. M. Cnocie(35,2)	Strzesze (35,2)	Nodze	Mące (35,2)
B. Cnotę	Strzechę	Nogę	Mąkę
W. Cnoto	Strzecho	Nogo	Mąko
N. Cnotą	Strzechą	Nogą	Mąką

L i c z b a m n o g a.

B. W. M. Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
D. Cnot*)	Strzech	Nóg	Mąk
C. Cnotom	Strzechom	Nogom	Mąkom
N. Cnotami	Strzechami	Nogami	Mąkami
M. Cnotach	Strzechach	Nogach	Mąkach.

Uwagi nad tym wzorem.

119. Podług tego wzoru odmieniają się też:

1) Rzeczowniki na *y*, *iny*, *yny*, *gi* i *ki* zakończone, i tylko

*) Spółgłoska słaba (38), opierając się na *o*, pochyla je (56. a.), ale mocna nie wpływa na jego zmianę; dla tego też kreskować go nie należy, np. *kop*, *wrot*, *kos* i t. p.; bo przed spółgłoską mocną, gdy się ta na *o* opiera, zawsze je otwarcie wymawiamy, np. *skop*, *płat*, *nos*, *szop*, *zwłok*, *pończoch*.

w liczbie mnogiej używane, np. *Włochy, imieniny, grochowiny, zarczynny, postrzyżyny, kregi, nożyczki, obciążki*.

2) Osobowe męskie na *a* z przybierającą twardą, np. *starosta, wojewoda*, ale tylko w liczbie pojedynczej, bo w mnogiej spadkują się według skłonicnia rzeczowników męzkich, np. *starosta, starosty, starostowie, starostów*.

Meżczyzna i w l. mn. skłania się według tego wzoru. *M. meżczyzn, D. i B. meżczyzn* i t. d. *Sluga* ma w l. mn. *slugi* (kobiety), *sludzy* (meżczyźni).

3) Nazwiska polskie i litewskie na *o* zakończone, które dawniej według męskiego skłonicnia odmieniano, np. *Jagietło, ła, łowi*, teraz *Jagietły, gielle, Sanguszek, ka, kowi*, mówi o *Sanguszeku*, teraz *Sanguszeki, ce*, i t. d.; ale w l. mn. i teraz je według pierwszego skłonicnia spadkujemy, np. *Jagietłowie, Sanguszkowie, Tartowie*.

4) Imiona mające spółgłoskę przed przybierającą twardą, jedną w dopełniaczu l. mn. wtrąconą samogłoską *e* przedzielają, ale spółgłoski twardej nie miękcą (55. 3), drugie wcale *e* nie przybierają. I tak:

a) Przybierają *e* w dopełniaczu l. mn.: 1) Wszystkie jednogłoskowe, np. *łecz, gier* (21, 4), *mgiet, pchet* (źle mówią *plech*). 2) Rzeczowniki: *wojna, wiosna, cyfra, cytra, febra, klamra, kołdra, libra, bitwa, brzytwa, dratwa, tratwa, krokwa, listwa, pochwa, poszwa, przyszwa, tykwa*, oraz wszystkie z przybierającą *ł, k*, przed którą stoi jaka spółgłoska, np. *igiet, jodeł, pereł, mioteł, rybek, mączek, nożyczek, rynek*. 3) Rzeczowniki: *grzywna, owca, panna, rynna, sosna, trumna, wanna*, a w tych miękcą się stojące przed *e* spółgłoski.

b) Nie przybierają *e*: *barka, walka, palma, taśma, siostra, pigwa, gonitwa, klęska, łaska, troska, trzaska*.

5) Odmiane rzeczownika *ręka* zobacz w § 125.

TRZECIE SKŁONIENIE.

120. 1) Według trzeciego skłonicnia spadkują się rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na *o* z przybierającą twardą (prócz *płuco, gorąco*) np. *dno, słowo, cto*; na *e* z przybierającą miękką, np. *staje, pole, serce, morze*, i na *ę*, np. *strzemię, wilczę*.

2) Z zakończonych na *ę* (76), nieżywotne w spadkach wzglę-

2) Celownik liczby pojedynczej we wszystkich kończy się na *u*, tylko *imię* ma go na *u* i na *owi*, np. błogosław' *imieniowi* jego. JAN KOCH. *Psalm* 151. czyni się dosyć *imieniowi* bractwa. Bractwo Compass. str. 142.

3) Miejscownik l. p. jedne mają na *e*, drugie na *u*, np. *mydło*, *bydlecio*.

a) Na *e* mają go, zakończone na *o* z przybierającą twardą, np. *słowie* (35, 2), *sicie*, *piętrze*, *masle*.

Z imion przypadek ten na *e* kończących, jedne samogłoski *a*, *o*, gdy staną między dwiema miękkimi, choćby następująca twarda chwilowa (33) była przedzielona, zamieniają na *e*, np. *ciało*, *ciele* (52); *miasto*, *mieście* (52 i 31); *światło* (33), *świetle*; drugie zaś niezmienione zatrzymują, np. *siano*, *sianie*; *ciasto*, *ciastie*; *wiosło*, *wiośle* (31); *zwierciadło* i *zwierciedle*.

Czoło jako część głowy ma *czole*, gdy znaczy przodkowanie *czele*, np. ma na *czole* bliznę z rany, którą odniósł, waleząc na *czele* półku.

Dobro ma miejscownika *dobru*, bo *dobrze* jest przysłówkiem.

b) Na *u* kończy się w imionach z przybierającą miękką, *ch* lub *k*. np. *staju*, *weselu*, *sercu*, *łozu*, *kurczęciu*. *strzemienu*, *uchu*. *wieku*, *goracu*.

4) Mianownik liczby mn. kończy się na *a*, *ona*, *eta*. Urabia on się z dopełniacza l. p. w ten sposób, że nie powiększające się w nim rzeczowniki mianownika l. mn. kończą na *a*, np. *słōńca*, *słōwa*; te zaś, które się w nim powiększają, w mianowniku l. mn. *enia* na *ona*. a *ęcia* na *eta* zamieniają, i tak stwardzone przybierające przed wszystkimi względniemi (74, 5) tej liczby zachowują, np. *imienia*, *imiona*, *imion*, *imionami* i t. d. *kurczęta*, *kurcząt* (71, 3), *kurczętom* i t. d.

Podobnie odmieniają się niektóre nieżywotne zdrobniale na *eta* (76 zakończenie *e*) np. *rączeta*, *oczeta*, *nóżeta*, *wąsieta*.

5) Dopełniacz l. mn. urabia się z mianownika tejże liczby i kończy się na odkrytą spółgłoskę, np. *poła*, *pół*; *serca*, *serc*; *wina*. *win*; *pióra*, *piór*; *imiona*, *imion*; *cieleta*, *cieląt* (59, 1); *panięta*, *paniāt*.

W rzeczownikach z przybierającą *k*, ale nie *sk*, tudzież *ł* i *r*, stojące przed niemi spółgłoski w dopełniaczu licz. mn. oddzielamy wtraconém *e*, przed którym się twarda głoska wcale nie miękczy. (35, 3), np. *dzielk(a)*, *dziełek*; *półk(a)*, *polek*; *pisem(ka)*, *pisemek*; *okienk(a)*, *okienek*; *futerk(a)*, *futerek*; *wiosł(a)*, *wiośel*; *ci(a)*.

ceł; krzesł(a), krzesel; jadr(a), jader; wiadr(a), wiader. Ale gźto lniane przestrono odzienię, osobliwie kobiece, ma giezł; stąd giezłko i giezłeczko.

I w następujących wtrącamy *e*: *bagien, den, drewien, gumien, krosien, okien, płócien, sukien, włókien.*

Wszystkie inne przybierające, także *sk*, mimo zbiegu kilku spółgłosek nie przedzielają się głoską *e*, np. *piętn, pism, żarn, ziarn, miast, widowisk, księstw, przekupstw, rzemiosł, widm, województw* (34), *Pobiedzisk, Monasterzyk.*

Zgrubiałe żywotne (60, 12), od rzeczowników męskich pochodzące, przypadek ten kończą na *ów* np. *chłopisków, wilczyisków.*

Niewzorowe imiona tego skłonięcia.

124. 1) *Książę* dawniej nijakiego a teraz męskiego rodzaju, odmienia się jak następuje: M. *Książę*, D. i B. *książęcia* lub *księcia*. C. *książęciu* lub *księciu*. W. *książę*. N. *książęciem* lub *księciem*. M. *książęciu* lub *księciu*. Liczba mnoga *książęta* i t. d.

2) *Narzędzie*, M. liczby mn. *narzędzia*, D. *narzędzi*.

3) *Nasienie*, dawniej *nasiono* i dla tego w l. mn. ma M. B. i W. *nasiona*, jak *wrzeciona*, D. *nasion* i t. d.

4) *Niebo* skłania się wzorowo i ma w l. mn. *nieba* i t. d., *niebios*a zaś pochodzi od nieużywanego teraz *niebioso*. *)

5) *Nozdrze* l. podw. *nozdrze* (125) l. mn. M. *nozdrza*, D. *nozdrzy* i t. d.

6) *Oko, ucho* zob. § 125.

7) *Ziele* nie ma liczby mnogiej, w której je zastępuje nieużywane teraz *zióło*, skąd pozostało zdrobniałe *ziółko*, np. *ziół*a, *ziół*t, *ziół*om i t. d.

8) Imiona na *um*, z łacińskiego języka przybrane, w liczbie pojedynczej są nieodmienne, a w liczbie mnogiej spadkują się według tego skłonięcia i *um* na *a* zamieniają, np. *gimnazyjum*, liczba mnoga *gimnazyja, gimnazyj, gimnazyjom* i t. d.

Uwagi nad zakończeniami niektórych spadków wszystkich trzech skłonięć.

125. 1) Niektóre imiona pierwszego i trzeciego skłonięcia

*) Jestto dawne zakończenie słowiańskie, bo w starosłowiańskim języku w niektórych rzeczownikach r. n. na *o* zakończonych przybierano *es*, np. *drewo* i *drewoes*, *nebo* i *neboes*, *koło* i *koloes* skąd *kolasa* (powóz), *cielo* (ciało) i *tieloes*, skąd pozostał w języku naszym przymiotnik *cielesny*, dla odróżnienia od *cielny*.

miejscownik l. poj. teraz na *u* zakończany, dawniej miały na *e*, np. w *panie* zamiast w *panu*, w *Bodze* (24) zamiast w *Bogu*, w *wojszcze* zamiast w *wojsku* (24 i 27).

2) Celownik l. mn. teraz we wszystkich trzech skłonieniach *om* za względu mający, dawniej na ściśnione *dm* kończono, np. *żołnierzdm*, *siostrdm*, *kołdm*, *piersdm*, *niewiastdm*, *boleścidm*, *kamienidm*, *wiosłdm*, *krzesłdm*.

3) Narzędnik téjże liczby pospolicie na *ami* we wszystkich trzech skłonieniach zakończony, dwójako się skraca:

a) Wyrzucając przed *mi* samogłoskę *a*, jeżeli nie miała przed sobą kilku spółgłosek, np. *wołami* częściej *wołmi*; *paniami*, *pańmi*; *kołami*, *kołmi*.

Imiona: *braćmi*, *dziećmi*, *księżmi*, *liśćmi*, *ludźmi*, *końmi*, *pieńiedźmi*, *dłońmi*, *gałęźmi*, jedynie z wyrzutnią używają się w tym spadku.

b) Zamieniając *ami* na *y*, a przed *g*, *k*, na *i* (21, 4), np. *panami*, *pany*; *nagrodami*, *nagrody*; *słowami*, *słowy*; *uwagami*, *uwagi*; *wilkami*, *wilki*; *łaskami*, *łaski*, stanął między *chłopiety* GLICZ. *Wych.*; nazywają *imiony* swemi ziemię. BUDN. Ps. 49.

To skrócenie używa się, kiedy imiona z przymiotnikami, zaimkami przymiotnemi, lub przyimkami są połączone, bo tym sposobem zapobiega się jednostajnemu słów zakończeniu, a te wyrazy względ przypadku dostatecznie wskazują, np. *zbrojnemi szyki* (za *szykami*), *z możnemi pany*, *z uciętmi palcy*, *z mieszkanczy swemi*, *temi czasy*, *przed czasy*, *przed wieki*, *przed laty*, *przed obcemi narody* i t. p. W drugiem skłonieniu uniej jest używane to skrócenie, np. *prośby sweni*; ale najczęściej zdarza się w rzeczownikach trzeciego skłonienia, np. *szerokiemi*, *jedwabnemi słowy*, *przed trzema laty*, *wymownemi usty*, zamiast *słowami* i t. d.

4) Miejscownik l. m. dawniej we wszystkich skłonieniach na *ech*, a niekiedy na *och* kończono, np. w *paniech* (35, 2), w *narodziech*, na tych *zamcech*, na *godziech*, w *woziech*; w *pałacoch*, *konioch*, o dwu *nogoch*, *piaskoch*, w *pleczoch* (w plecach).

Zakończenie *ech* utrzymało się dotąd w rzeczowniku *niebiosa*, w *niebiesiech* oraz w następujących imionach własnych do drugiego skłonienia należących: w *Inflanciech*, *Niemczech*, *Prusiech*, *Węgrzech*, *Włoszech*, *Wołoszech*. Niekiedy i inne imiona rodzaju nijakiego przypadek ten kończą na *ech*, np. w *uściech*, w *łeciech* i t. d.

Liczba podwójna wszystkich trzech skłonień.

126. Nieużywana teraz liczba podwójna (69, 1), przy której najpospolicięj wyrazy *dwa*, *dwie*, kładziono, następujące spadki miała podobne:

SKŁONIEŃ I.			II i III.	
M.	B.	W.	a	e
D.	Miejsc.		u	u
C.	N.		oma	oma, ema, yma.

PRZYKŁADY: Dwa *króla*, dwa *grosza*, dwa *kamienia*, dwa *konia*, dwa *miesiąca*, dwa *ołtarza*, dwa *pieniądza*, dwa *woła*, dwa *tysiąca*, ujął mu dwa *palca*; dwu *bratu*; ze dwiema *bracioma*, z dwoma *synoma*, dwoma *konionoma*, dwiema *rogoma*, dwiema *tysiącom*; po dwu *kamieniu*; skąsałeś *zęboma* zamiast *zębami*; dwie *koronie*, dwie *żenie*, dwie *siestrze*, dwie *ostrodze*, obiedwie *stronie*; dwie *błonie*, na obie *nodze*, dał dwiema *coroma*; obiema *nogoma*; z brudnemi *rekoma*, dwie *drewnie*, mądrzej głowie dość dwie *słowie*; na obie *kolenie*, dwie *oce* mając, *oczoma*, *oczema*, *oczyna*, we dwie *lecie*, *wojszcze* (od *wojsko*), *drzewie*; *sto*, *ście*, stąd liczba podwójna *dwieście*.

Dawniej w wielu rzeczownikach używano liczby podwójnej.

127. Te zakończenia utrzymały się dotąd w imionach *ręka*, *oko*, *ucho*, gdy oznaczają części ciała. Imiona te w liczbie mn. niewzorowemi zdają się być dla tego, iż jedno ich spadki z podwójnej, drugie zaś z mnogiej liczby są używane. Jakoż mówimy:

M. B. W. *Ręce*. D. *rąk*. C. *rękom*. N. *rękoma* i *rękami*. M. *ręku*, *rękach*.

M. B. W. *Oczy* licz. podwójna dawniej też *oce*. D. *oczu*. C. *oczom*. N. *oczyna*, *oczami*, M. *oczach*.

M. B. W. *Uszy* l. podw. D. *uszu*. C. *uszom*. N. *uszyna*, *uszami*. M. *uszach*.

Dawniej mówiono też *pięścioma*, *plecu*, *plecyma*, *nogoma*, np. Dawszy *rękoma*, *biegaj nogoma*. Rysiński Przysł.

RZECZOWNIKI UŁOMNE.

A. Rzeczowniki ułomne co do spadków.

128. Znajdują się w polskim języku imiona, które bądź same, bądź z przyimkami w niektórych tylko używają się spadkach, i przysłówków mają znaczenie. I tak używają się z przyimkami, z którymi jedno z nich łącznie, drugie zaś rozłącznie piszemy:

Na: *na bakier, na batuku lub bałyku, na dohad na domysł, około, na doreczu, na podoreczu, na dorywki, na jaw, na jawie, na jawią, na jawi, na odlew z lewej strony, na opak, na ścież, na ścieżą, na ścieżaj, na oścież, na roścież; na oślep, na przedce, na przeciąż rozciągle, na przedaj, na przekór, na schwał bardzo wybornie, na udry, na urwę, na urwiesz.*

na, w: *na miąż na grubość, w miąż; w miez i w zmież, na wspak i wspak; na wznak i wznak; na wskoś ukośnie, w skoś.*

na, o, po, w, z: *na dal, opodal, w dal, z dala, w dali, w dala.*

nad, po, pod, w, z: *nadwyż, podwyż, zwyż, nadzwyż, powzwyż.*

po: *po ciemku, po próżnicy, poprzek, poprzech, poprzeki.*

po, na: *pogotowiu, na pogotowiu.*

po, w, z: *pobliżu, w pobliżu, z bliża, w bliże.*

w: *wciąż, w dochwatki, w dochwytkę, w dochwytki, w dopadki, w dorywczą, w dorywki, w dorwy, w dwójnasób, wklar jasno, widocznie, w niwecz, w obec, w odmianki, wręcz, wzręcz niby rękę w rękę, w skłoś pod włos, w skopec nazad.*

w, z: *wewnątrz, zewnątrz.*

z: *oburacz obiema rękoma, z oburacz.*

za: *za bezcen, wet za wet.*

129. a) W niektórych przypadkach same lub z przyimkami używają się i, prócz kilku, przysłówków mają znaczenie: *brodźcem* lub *brożcem* na bakier, o czapce lub odzieniu na bok przez ramię przewieszonem, *całkiem, dorywką, hurtem, milczkiem, nurkiem, obławem i obławą* kupą, *obławem* hurtem, *raptem, ryczaltem* hurtem, *śluzem* na ukos, *ukradkiem, ukradką*. b) *Na storc* lub *na storcz, storcem; omacku, po omacku, omackiem, w omacku, omacką; w łóz i łóżem* wolno, bez przeszkody; *w skok, skokiem; z nienacka, nienackiem, z cichacza, cichaczem*. c) *Dzięk* rzeczownik, *w dzięk* przysł., znaczy dobrowolnie; *przy dzięku* rzeczownik; *dzięka, rzeczownik, bez i przez dzięki* przysłówek, znaczy koniecznie, gwałtem, *dziece, rzeczownik, dzieke* rzeczownik, w l. mn. *dzięki* wdzięczność; *ranek,*

ranku, rankiem; spót, na spót, we spót, wspót, pospołu, społem; szczat, szczetu, do szczetu, w szczat, ze szczetem, na ukos, z ukosa, ukosem.

B. Rzeczowniki ułomne co do liczb.

130. Imiona ułomne co do liczb jedne się tylko w pojedynczej, drugie zaś w mnogiej liczbie używają.

I. Tylko pojedynczą liczbę mają:

1) Rzeczowniki *człowiek, dziecko, ambit, byt*, ze złożonemi *odbyt, pobyt, odjazd, wyjazd, przepych, sen* w znaczeniu spania, *śmierć, szlachcic, życie, ziele*.

2) Imiona, przez które znaczone rzeczy jedne tylko są w naturze lub w myśli naszej. Nie mają zatem liczby mnogiej: imiona własne bóstw, osób szczególnych, części świata, krajów, prowincyj, miast, wsi, gór, rzek, miesięcy, nauk, umiejętności i zatrudnień ludzkich, cnót, chorób, występków, zbóż, warzyw i kruszców, np. *Jehowa, Jowisz, Wenus, Mars, Lech, Azyja, Turcyja, Wołyń, Warszawa, Etna, Wisła, luty, fizyka, garbarstwo, cholera, kradzież, żyto, chrzan, złoto*.

3) Rzeczowniki zbiorowe (60, 7) np. *dziatwa, gmin, stado, szlachta, trzoda*, i przymiotowe (60, 8) np. *ospalstwo, lenistwo, cierpliwość, ślepotą, tęsknota*, oraz osobowe na *stwo*, razem męża i żonę znaczące, np. *państwo, starostwo, księstwo, gospodarstwo, sęstwo*.

4) Rzeczowniki słowne, np. *czytanie, pisanie, wołanie, kazanie*.

5) Imiona rodzaj cały lub gatunek znaczące, np. *drzewo, jazda, piechota, sukno, płótno, debina, leszczyna, jęczmień, owies, srebro, złoto, wojsko*.

Ale kiedy imię szczególne daje się wielu osobom lub rzeczom, np. imię własne *Cycero* na oznaczenie mowców; kiedy przez imiona zbiorowe różne rodzaje, gatunki, lub zbiory wyrażamy, np. *oleje, owsy, stada, plony, wina*; kiedy przez imiona kruszców rzeczy z nich zrobione oznaczamy, np. *bronzy, mosiądze, srebra*; kiedy nakoniec przez rzeczowniki słowne oddzielne i osobne czynności przedstawiamy: natenczas jako myśl nasza jest o wielu oddzielnych rzeczach, tak i nazwiska tych rzeczy w liczbie mnogiej kłaść można, np. ma Polska swoich *Skargów*, zakupił *srebra*

(naczynia), piękne *żyta, prosa, grochy* (o urodzajach); wszystkie *kazania, wojska* (rozmaite) i t. d.

II. Tylko w liczbie mnogiej używają się wraz ze swemi zdrobniałemi, i według rodzaju kończą się w dopełniaczu na *ów, i, y* lub odkrytą spółgłoskę:

1) Następujące na *a* rodzaju nijakiego: *bliźnięta, drwa* dop. *drew, działła, gusła, jasta, jelca*, (rękojeść u korda), *krosna, niebiosą, płuca, usta, wrota, żarna, ziota*, tudzież imiona własne miejsc na *ska*, np. *Pobiedziska, Owińska, Mościska*.

2) Na *e*: a) Męskie: *ambaje* (urojenia), *assamble, bryze* (gors, mankiety), *buksztele* (obląki z tarcic), *ceregiele, dzieje, finanse, fryje* (zamotoy), *kapcie, kleszcze, kulsze*, (biodrowa kość), *kurpie* i *łapcie* (obuwie z kory), *lejce* lub *lice, łubie* (sajdak), *nosze* (nosidło), *obceje* (sznury masztowe), *skrzypce, stolce* (nogi długie drewniane do chodzenia), *szczypce, turnieje* (gonitwa), *widelce, wodze* (cugle), a te dopełniacz l. mn. kończą na *ów*. Ale *ludzie* ma *ludzi*. b) Z żeńskich według I-go wzoru (114) skłaniają się: *drabie, drożdże* (21, 3), *grabie, hołoble, konopie, łakocie, spodnie*, i dla tego dopełniacz mają na *i*, np. *drabi, drożdży*; według II-go zaś (116) odmieniają się: *skrzele, sanie* i zakończone na *ice, yce, yje*, np. *nożyce, pomyje, sznice*, Dopełn. *nożyc i t. d.*

3) Na *i*: żeńskie *drzwi, odrzwi, piersi, rupieci, śmieci, wici* i nijakie *dzieci*. Dopełniacz l. mn. mają na *i*.

4) Nieżywotne własne i pospolite na *y, gi, ki, ice, yce, yje, iny, yny*, np. *Węgry, Czechy, Alpy, Tatry, gody, okulary, łowy, szory, imieniny, grochowiny; migi, obcegi, biesagi, juki, dudki, obcażki; Troki, Zaleszczyki, Suwałki, Krzeszowice, Zawieprzycy, Pabijanice, Wadowice*.

5) Imiona fuler, np. *lisy, wilki, niedźwiedzie, sobole, szopy*.

131. Do imion ułomnych co do liczb policzyć można rzeczowniki, które w l. mn. zmieniają swe znaczenie. Takimi są: *akt* (czynność urzędowa), *akta* (papiery urzędowe); *błoto, błota*; *brud, brudy*; *kontrakt* (umowa), *kontrakty* (czas układów); *ciasto, ciasta*; *cukier, cukry*; *dobro, dobra*; *format* (kształt książki), *formaty* (świadełstwo otrzymanego na kapłaństwo święcenia); *okop, okopy*; *piers, piersi*; *srebro, srebra*.

RZECZOWNIKI NIEODMIENNE.

132. NIEODMIENNE rzeczowniki (8) są: *ażyjo* (agio) naddatek przy zamianie pieniędzy, *amen*, *kakao*, *kroć* (raz), *konklawe*, *lele* słabiuchny niewieściuch, *mizerere*, *szose*, lepiej je lud spolszczył *szosa*, bo z tem zakończeniem można je skłaniać, np. *szosy*, *sie*, i t. d.

Nie odmieniają się też słowa i inne części mowy, rzeczownie wzięte (68, 2), np. twoje *oddam*, twego *oddam*, twojem *oddam*; znam twoje *niezawodnie*, nie wierzę twemu *niezawodnie*.

ROZDZIAŁ TRZECI.

PRZYMIOTNIKI.

133. PRZYMIOTNIKI wyrażają przymiot rzeczy, ich materiją lub zależność, i, dla zgody z ich imionami, odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki, np. *dobry* ojciec, *dobra* matka, *dobre* jabłko; *słomiany* kapelusz, *słomiana* beczka, *słomiane* krzesło; *ojcowski* dom, *ojcowska* miłość, *ojcowskie* pismo.

Rodzajowe przymiotników zakończenia.

134. 1) Przymiotniki ze względu na trojaki rodzaj rzeczowników, do których się odnoszą, trojakię mają zakończenie: *i* lub *y* na rodzaj męzki, *a* na żeński, *e* na nijaki, np. *ubogi*, *uboga*, *ubogie*; *tani*, *tania*, *tanie*; *mały*, *mała*, *małe*; *suchy*, *sucha*, *suche*.

2) Niektóre mogą się kończyć na *y* lub odkrytą spółgłoskę, przed którą, jeżeli tego potrzeba, wtrąca się *e*, które miękczy poprzedzającą spółgłoskę (35, 2), oprócz *t*, np. *godny*, *godzien*; *mocny*, *mocen*; *pełny*, *pelen*; *pewny*, *pewien*; *syty*, *syt*; *wolny*, *wolen*; rodzaje atoli i przypadki urabiają się tylko z zakończenia na *y*, np. *godny*, *godnu*, *godne*, *godnego* i t. d.

Na wzór tych przymiotników wielu zaimki *który* i *każdy* niewłaściwie kończy na przybraną spółgłoskę *n*, np. *któren*, *każden*.

3) Przymiotniki *jeden*, *kontent*, *rad*, *wart*, w rodzaju męzkim zawsze na odkryte spółgłoski, a w nijakim na *o* kończamy: *jedno*, *kontento*, *rado*, *warto*.

135. W używaniu tych dwojakich zakończeń przymiotników trzeba uważać na zwyczaj, powagą pisarzów i dobrze mówiących

utwierdzony. Niektóre bowiem inne przed skróceniem, a inne po odrzuceniu końcowej samogłoski mają znaczenie. Co innego znaczy: *moceń jestem* (mam władzę), a co innego *mocny jestem* (mam siłę); także *pewny* człowiek (któremu zawierzyć można), *pewien* człowiek (jakiś nieznany, lub którego dokładnie wyrazić nie chcemy); *łaskaw* znaczy życzliwy, sprzyjający, a *łaskawy* używa się tylko mówiąc o zwierzętach i znaczy *ogłaskany*. Mówimy zatem pan jesteś *łaskaw*, pies jest *łaskawy*.

Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia.

136. Nie wiele jest w języku polskim przymiotników pierwotnych, to jest takich, któreby same z siebie czyli w swęj pierwotnej postaci były przymiotnikami, np. *dobry*, *zły*, *mały*, *wielki*, *lekki*, i t. p.; najwięcej zaś jest takich, które z rzeczowników, przymiotników, zaimków, słów lub przysłówków, przez przybranie pewnych właściwe im znaczenie nadających zakończeń, urabiamy.

Przymiotniki podobnie jak i rzeczowniki są *niezłożone* i *złożone* (10, 1). Ostatnie ze względu na ich końcowy wyraz są dwojakie: w jednych bowiem w drugiej części składowej rzeczowniki lub słowa z zakończeniem *i*, *y*, w drugich zaś przymiotniki z rozmaitemi zakończeniami znajdujemy, np. *chybkonogi*, *białowłosy*, *jedwabiorobi*, *palmopłody*, *trójkolorowy*, *wielostronny*.

137. Czterdzieści dwa liczymy zakończeń czyli *rdzennych* i *pordzennych* (74, 2. 3) przymiotników, które się ze rdzeniem łączą. Wiele z nich, mimo odmiennego zakończenia, jedno i toż samo ma znaczenie, jako to niżej zobaczymy. Najwięcej atoli jest przymiotników na *ny*, *owy*, i *ski* zakończonych.

Rdzenna wskazująca przeznaczenie rzeczy.

138. Rdzenna *lny* w przymiotnikach ze słów polskich urobionych wskazuje przeznaczenie rzeczy do tego, co pierwotnik oznacza, np.

Sypialny, *jadalny*, *pożyczalny*, *powitalny*, *pożegnalny*. Tu przydano *l*, dla odróżnienia ich od imiesłowów, np. *powitany*, *pożyczany* i t. d.

Rdzenna zbliżenie przymiotu wyrażająca.

139. Chcąc oznaczyć, iż rzecz jaka w zbliżeniu lub w różnych miejscach posiada to, co wyraża pierwotnik, w urobieniu przymiotnika rdzenną *awy* przybieramy. Takie przymiotniki tworzą się

z rzeczowników, najczęściej zaś z innych przymiotników, przez zamianę końcowej samogłoski na *awy*, np.

Krwawy, dziurawy, krostawy, mgławcy, ruchawy, cisawy od *cis*; *słodkawy, żółtawy, brunatnawy, czarniawy*. Zle więc mówią i piszą *głuptawy*, bo według podobieństwa powinno być *głupawy*, gdyż nie *tały* lecz *awy* nadaje przymiotnikom wyżej wskazane znaczenie.

Rdzenna ilorakość rzeczy oznaczająca.

140. Ilorakość rzeczy czyli ich różny gatunek oznaczamy przez przydanie rdzenną *aki* lub *y* do liczebników zbiorowych na *e*, *o*, *oro* zakończonych, w których końcową samogłoskę *e*, *o*, na te zgłoski zamieniamy, np.

Jedno, *jednaki*; dwoje, *dwojaki*; troje, *trojaki*; pięcioro, *pięcioraki* i *pięciorzy*; sześcioro, *sześcioraki* i *sześciorzy*.

Rdzenna oznaczająca materiją, z której rzecz jest zrobiona.

141. Rdzenna *any*, przed którą się miękczy twarda spółgłoska rzeczownika, z którego przymiotnik urabiamy, oznacza, iż rzecz zrobiona jest z tego, co wyraża pierwotnik, np.

Błaszany, druciany, gliniany, maślany, słomiany, parciany od *part* (grube płótno).

Rdzenna materiją lub należenie oznaczająca.

142. Rdzenna *owy*, tylko z rzeczownikami-wszystkich trzech rodzajów łączyć się mogąca, wskazuje składanie się z materji przez pierwotnik oznaczonej lub należenie do rzeczy przezeń wyrażonej, np.

Przewozowy, sosnowy, marmurowy, gruntowy, domowy, krajowy, zimowy, polowy; ogień *działowy*, *karabinowy*.

Rdzenne *iwy, ywy, liwy, owny, elny, czy, i, y, ki, owity*, skłonność, usposobienie lub należenie oznaczające.

143. *Iwy, ywy* łączy się z imionami nieżywotnemi i ze słowami, zakończenie trybu bezokolicznego zamieniając na *iwy*, np. *litościwy, fałszywy, parszywy* (24), *chodziwy, mściwy*, od *msta* (31), *godziwy, chciwy*.

liwy łączy się tylko z rzeczownikami nieżywotnemi i sł-

wami. Rzeczowniki męskie przybierają to zakończenie, żeńskie zaś *a* lub końcową spółgłoskę na *liwy* zamieniają, np.

Gniewliwy, kłopotliwy, osobliwy, bojaźliwy, chępliwy od *chępa* (przechwalanie się), *trwożliwy* (24), *krzykliwy, cnotliwy, złośliwy*. Ale w *chęć, chuć, dobroć, łakoć* i słowie *gadać* przed *liwy, ć* na *t* zamieniamy, np. *chępliwy, chutliwy, dobrotliwy, łakotliwy, gadatliwy*. *Napaść* ma *napaściwy* i *napastliwy*. Ze słów urabiane, zakończenie trybu bezokolicznego wraz z *n*, jeżeli je poprzedzało, zamieniają na *liwy*, np. *cierpliwy, dolegliwy, drażliwy, pierzchliwy, tkliwy, przenikliwy, zgryźliwy, możliwy* od *módz* (30). Złe, bo fałszywie, bardzo wielu pisze i mówi *możebny*, bo nie *bny*, ale tylko *ny* jako rdzenna w urabianiu przymiotników dodaje się. Co innego znaczy *możny*. Ale z *frasować, żartować*, tworzymy *frasobliwy, żartobliwy*, bo często *w* na *b*, i nawzajem, zamieniamy, np. *bojować* i *wojować*. Podobnie kończy się *świętobliwy*.

owny łączy się z małą liczbą rzeczowników, np. *gwałtowny, cudowny, duchowny, rzeczowny, powierzchowny, herbowny*; inne bowiem przymiotniki na *owny* pochodzą od słów na *owac*, w których zakończenie trybu bezokolicznego zamieniło się na *ny*, a tak przymiotniki te do rdzennęj *ny* należą, np.

Zbytówny, handlowny, maglowny, urzędowny, glancowny, gruntowny, buntowny, hartowny, łudowny, pakowny, i t. p.

elny łączy się z niektórymi słowami na *ić, yć*, w których *ć* przed tą rdzenną na *t* zamieniamy, np.

Skazitelny, wierzytelny, rzetelny od *źrzyć* widzieć. *Śmiertelny* pochodzi od *śmierć*.

czy związane z niektórymi słowami po odrzuceniu zakończenia trybu bezokol. znaczy usposobienie lub przeznaczenie, np.

Podawczy, stanowczy, prześladowczy, dzielczy, zbawczy, śledczy, goniący, twórczy, porywczy.

Ale z rzeczownikami spojone wskazują należenie. Zob. § 145.

i | Przymiotniki złożone na te rdzenne kończące się, składają *y* | się w ten sposób: iż pierwszym w nich wyrazem jest przyimek, liczebnik, rzeczownik lub przymiotnik, drugim zaś rzeczownik jakiegobądź rodzaju a niekiedy i słowo. W takich przymiotnikach, najpowszechniej od poetów używanych, pierwsze wyrazy w ich skład wchodzące, prócz przyimków, na *o*, drugie zaś, jeżeli mają przybierającą miękka lub *g, k*, na *z*, a z przybierającą twardą na *y* zakończamy. Tylko liczebnik *dwa* w tym składzie na *dwu* zamieniamy; lub *dwój*, także *trzy* lub *trój*, używamy, np.

Bezmózgi, bezkości, bezgrywy, jednozęby, jednousty, dwu-

głowy, dwójdrogi, trzywłosy, trójzęby, trójsercy, czworówiasty, sześcionogi, garbonosy, węzorody, bykoksztatty, laskonogi, wiatronogi, czarnobrewy, modrooki, rudobrody, twarousty, krzywousty, złotousty, srebrnoluski, palmoplody, drzewołomy, jedwabiorobi, chytrobiegi.

Niełożone pochodne na *i*, *y*, znaczą należenie. Zob. § 145.

ki wyraża usposobienie lub posiadanie przymiotu utworzonego z rzeczy przez pierwotnik oznaczonęj.

Takie przymiotniki urabiają się: rzeczowników, np. *ciężki* z *cięż*, *szorstki* z *szorst* *sierć*, *krewni*, *prędkie* z *prąd*, *żarki* (gorliwy) z *żar*, *mastki* z *mastu* skąd *omasta*; *szybki* z *szyb*, *szyp* t. j. strzała, *chutki* z *chuć*, dawniej toż samo co *chęć*; z przymiotników: *tylki* z *tyli*, *czutki* z *czuły*, *całki* z *cały*; ze słów: *grzazki* z *grzązać*, *gładki*, *gibki*, *sypki*, *krzepki*, *krótki*, *łupki*, *giętki* z *giąć*, *rzadki*, *chwatki* z *chwatać* czyli *chwytąć*, skąd *chwatać* że się chwytą, *szczepki* z *szczepać*.

Następujące niewzorowo urobiono: *daleki*, *głęboki*, *szeroki*, *wysoki*.

owity znaczy też usposobienie, należenie, posiadanie lub podobieństwo do tego, co pierwotnik wyraża; lecz nie wiele takich przymiotników liczymy, np.

Rodowity, *jadowity*, *pracowity*, *chorowity*, *całkowity*, *mianowity* wyraźny, stąd przysłówki *mianowicie*. *Sowity* nie należy do tego prawidła, jako powstały z imiesłowu *zwity*, który przez przydanie głoski *o* przedłużono, zatem znaczy podwójny, drugie tyle wynoszący.

Rdzenne *aty*, *asty*, *owaty*, *isty*, *ysty*, kształt, podobieństwo lub posiadanie rzeczy oznaczające.

144. Kształt, podobieństwo lub posiadanie w obfitości tego, co wyraża pierwotnik, wskazują rdzenne *aty*, *asty*, *owaty*, łączące się z rzeczownikami i przymiotnikami, tudzież *isty*, *ysty*, które się z przymiotnikami, słowami, najwięcej zaś wiążą z rzeczownikami, i, prócz spólnego powyższym zakończeniom znaczenia, pełność, obfitość rzeczy przez pierwotnik oznaczonych lub należenie do nich wyrażają. Przed *aty*, *owaty*, nie zmieniają się spółgłoski, wyjąwszy *wilczaty*, *kończaty*, *skrzydlaty*, *popielaty*, ale się miękczą przed *asty*, *isty*, *ysty*, np.

Brodaty, *żonaty*, *rogaty*, *pękaty*, *dziobowaty*, *dziurkowaty*, *pręgowaty*, *fajkowaty*, *papugowaty*, *głupowaty*, *podługowaty*; *brylasy*, *gąbczasty*, (24), *głowiasty*, *drabiniasty*, *palczasty* (30) *kraciasty*, *cebulasty*, *papuzasty* (24), *kościasty*, *ościsty*, *rzęśisty*

od *rzęsa, włosisty, ceglisty, dlonisty* naksztalt dłoni, *kulisty, mączysty, soczysty, śnieżysty*, (24), *plamisty, ojczysty, macierzysty*, od *maciora* *), *rozłożysty, oparzysty, przejrzysty*.

Rdzenne *alny, iczny, yczny, in, yn, ów, cy, czy, i, y, ski, cki, dzki, zki*, należenie do rzeczy oznaczające.

145. Czternaście rdzennych maluje w przymiotnikach należenie do rzeczy przez pierwotnik wyrażonej.

I. Z tych *alny* (porównaj § 138), *iczny, yczny*, służą dla przymiotników utworzonych z imion greckich i łacińskich do języka naszego przybranych. Jakoż:

alny używa się tylko w przymiotnikach utworzonych z łacińskich na *alis* zakończonych, np.

Dyjecezalny, diffidencyjonalny, centralny, ginnazyjalny, licejalny, parafijalny, parcyjalny, prowincyjalny.

iczny { służy tylko dla przymiotników urobionych z imion
yczny { greckich i łacińskich do języka polskiego przybranych,
a w łacinie na *icus* zakończonych, np.

Anatomiczny, chemiczny, filozoficzny, historyczny, atmosferyczny, choleryczny, satyryczny **).

II. Z innych rdzennych tego znaczenia, *in, yn, ów*, tylko z osobowemi rzeczownikami, a *cy, czy, y*, oraz samo *ski* lub na *cki, dzki, zki* zamienione, tak z żywotnemi jak i nieżywotnemi pospolicie łączymy.

in { *In* lub *yn* wiążą się z osobowemi żeńskimi i męzkimi
yn { na *a* lub *i, y*, zakończonemi, np.

ów { *Panin, babusin, mamin, matczyn* ***) (24), *ciocin, siostrzyn, starościn, wojewodzin, Sapieżyn, podstolin, podkomorzyn, łowczyn, sędzin*; *ów* zaś tylko z osobowemi męzkimi na spółgłoskę zakończonemi, np. *bratów, synów, panów, Janów, hetmanów, półkowników*; ale takich przymiotników dla ich dwuznaczności teraz lud tylko używa. Z tychto przymiotników żeńskich

*) *Maciora* dawniej znaczyło też *matka*, np. Szczęśliwaś między *maciory*, któraś urodziła nam Jana. Głuchowski. Wiersze 94.

**) Są i swojskie przymiotniki z podobnym zakończeniem, ale te powstały z przydania do rzeczowników zgłoski *ny*, przed którą się *cl* lub *k* na *cz*, zamieniło, np. *gromniczny* od *gromnica*, *gąsieniczny*, *kamieniczny*, *wyczny* od *wyka*, *wytyczny* od *wytykać*.

***) Linde w swym Słowniku języka polskiego niektóre z takich przymiotników mylnie kończy na *yny* lub *y*. Zob. *koczyny, babczyny, matczyny* i t. p.

rzeczownie wziętych, utworzyliśmy rzeczowniki znaczące żony, np. *starościna*, *Kmicina*, *sędzina*, *łowczyną*, *Sapieżyną*, *hetmanowa*, *kapitanowa* i t. p.

cy łączy się z osobowemi żeńskimi na *ta*, oraz ze wszystkimi żywotnemi na *e* zakończonemi, np.

Kobięcy, *sierocy*, mówi się też *sierociński* od *sierocin*; *chłopięcy*.

czy. Trojakię są przymiotniki z tęg zakończoniem, z tych jednę powstały z połączenia tęg zgłoski zerdzieniem słowa (74, 1), np. *śledczy*, *stanowczy*, *porywczy*, a takie nie są liczne i znaczą usposobienie lub przeznaczenie; drugie utworzono przez połączenie jej z niektórymi rzeczownikami, np. *opiekuńczy*, *ubioreczy*, *zaboreczy*, a takie mają należenie do pierwotnika, podobnie jak wszystkie inne na *czy* zakończone, lubo te tylko przez przybranie rdzennę *y*, urobione zostały: bo znajdujące się w nich *cz* powstało z zamiany głosek *c*, *k*, (30 i 24) w rdzeniu znajdujących się, np.

Młodzieńca, *młodzieńczy*; *owczy*, *dzierżawczy*, *oszczerczy*, *prostaczy*, *wieśniaczy*, *pojedynczy* od pojedynęk, *człowieczy*, *zwierzchniczy*, *danniczy*, *pokrzywczy*, *jatczy*, *smoczcy*, *zwoźniczy*, *sroczy*.

i i Przymiotniki na *i* lub *y* zakończone są: albo *pierwotne*, *y* i a takie, nie liczne, wyrażają przymiot bezwzględnie, np. *tani*, *blęgi*, *drogi*, *twardy*, *skąpy*, *głuchy*, *łysy*; albo *pochoďne złożone* (porów. § 143 *i*, *y*) i *niezłożone*: ostatnie są przymiotnikami dzierżawczemi, to jest oznaczają należenie do rzeczy przez pierwotnik wyrażonę. Urabiają się z imion osób, zwierząt, a nawet i rzeczy nieżywotnych i kończą się na *i* lub *y*, według natury głęski miękkieję, na którą się twarda zamienia, np.

Biskupi, *habet*, *wdowi*, *niewieści*, *łwi*, *tygrysi*, *barani*, *charci*, *kozi*, *strzelczy* (30), *owczy*, *papuzy*, *pastuszy*, *muszy*, *jęsiotrzy*, *kurzy*. Z *kmieć* urobiono *kmiecy*.

cki		Rdzenne te, prócz <i>ski</i> , powstały ze zlewku głęski s
dzki		z przybierającą spółgłoską, jak to niżej zobaczymy.
ski		Wskazują ony należenie do osoby, rzeczy lub miejsca
zki		wyrażonego przez pierwotnik, z którym je łączymy, np.

Pański (35, 5) *młodzięński* (52), *żeński*, *mtęński*, *łępski* od *łeb* (46), *dworski*, *sielski* od *sióło wieś* (35, 5 i 52) *trybunałski*, (35, 5), *damski*, *miejski* (48, d), *więjski*, *pieczarski*; *łęński* od przysłówka *łoni* przeszłoroczny.

Zaledwie kilka jest przymiotników z tęg zakończeniem z imion zwierząt urobionych, np. *bestyjałski* z łacińskiego *bestialis* zwierzęcy, *czabański* od *czaban* wielki wół, *koński*, *świński*.

Przymiotniki tych zakończeń, szczególnież od imion własnych miejsc pochodzące *), nie dadzą się podciągnąć pod ogólne urabiania ich prawidło. Lubo zwyczaj narodowy najlepszym tu jest przewodnikiem, te jednak w tworzeniu ich niewątpliwe są zasady, iż: 1) W imionach z przybierającą *c, cz, k, t*, głoski te wraz z *s* zamieniają się na *c*, np. *kupiecki, niemiecki, zbójceki*, ale się mówi *szewski, tułacki, pieniacki, gracki, prorocki, prostacki, łajdacki, świecki, studencki, elegancki, uniwersytecki, bracki* (co innego znaczy *braterski* z czeskiego od *bratr bratrsky*, pochodzący), *dalmacki, inflancki, wenecki, koryncki*. 2) Przybierające *d, dz*, z głoską *s* zlewają się w *dz*, np. *sąsiedzki* (53), *ludzki, grodzki, gromadzki, Żmudź, żmudzki*. 3) Przybierające *ch, s, ś, sz*, tudzież *g*, we wszystkich imionach, oprócz własnych na *ga* zakończonych, wyrzucają się przed *ski*, np. *włoski, czeski, saski, ruski, podlaski, olkuski, towarzyski, boski, petersburski, hamburski, kopenhagski, pragski*, i t. p. 4) Przymiotniki urobione z wyrazów z przybierającymi *z, ż, ź*, na *zki* kończymy dla tego, iż głoska *z*, naprowadza na głoskę, którą utracił wyraz pierwotny, np. *francuzki, świtezki* od *Świtez*, *papieżki* od *papież*. 5) Przybierająca *rz* przed *ski* na twardą przechodzi, np. *fałszerski, żołnierski, pisarski, morski*. Z *macierz* urobiono *macierzynski*. 6) Niektóre z jednozgłoskowych imion osób urobione, na *owski* kończymy, t. j. tworzymy je z przymiotników na *ów* zakończonych, np. *łotowski, dziadowski, gapiowski, stryjowski, wójtowski, piastowski, mistrzowski*. Podobnie mówimy *ojcowski*.

Z *mój, twój, swój, nasz, wasz*, utworzono dawniej *mojski, twojski, naski* i najużywawsze z nich *swojski*.

Rdzenne *ny* rozmaite względy wyrażające.

146. Na oznaczenie przymiotu posiadania, składania się, należenia, sposobności, wzbudzania tego, zostawiania lub bycia tём, co wyraża pierwotnik, tworzymy z niego imię przymiotne dodając rdzenną *ny*. Przymiotniki tego zakończenia urabiają się jak następuje:

Rzeczowniki męskie i żeńskie na spółgłoskę zakończone przybierają *ny*, przed którym *dz, ć, m', n, r*, twardnieją np. *czeladny, dzienny, gminny, grzeczny, z ku i rzecz* (44), *jesienny, karminny, leśny, lotny, ładny* od *ład, nocny, rozkoszny, pamiętny, nitny* od *nić, łakotny, dzielny*; te zaś które się na *ść* kończą, głoskę *ć* przed *ny* wyrzucają, np. *miłosny, radośny, szczęśny, jesny* od

*) Nazwiska polskie na te rdzenne zakończone, których dopiero w drugiej połowie XV stulecia używać zaczęto, powstały z nazwisk posiadłości. Wszakże i teraz jeszcze lud zazwyczaj mówi: *pan górski, górceki, ostrowski, zawadzki*, i t. p. zamiast właścicieli *Góry, Górki, Ostrowa, Zawad* i t. p. Na wzór nazwisk właścicieli wsi w XVI i XVII stuleciu i inni podobne nazwy przybierać zaczęli, i stądto poszło tak powszechne nazwisk polskich na *ski, cki, dzki, zki* zakończenie.

jeść (np. wszystko *jesny* czas trawi Pot. Arg.), *spaśny* od *spaść*: oprócz *korzystny*, *listny*, *zawistny*.

Imiona na samogłoski zakończone odrzucają je przed *ny*, a niektóre dla złagodzenia zbiegu spółgłosek *e* przybierają, np. *godzinny*, *groźny* od *groza*, *modlitewny* od *modlitwa*, *rybny*, *elekcyjny*, *edukacyjny*, *biblijny*, *religijny*, *wolny*, *denny* od *dno*, *gumienny*, *brzemienny*, *imienny*; w dwóch ostatnich drugie *n* powstało z zamiany *e* na *en* (120, 2).

Imiona z przybierającymi *c*, *dz*, *g*, *k*, *ł*, *ch*, miekczą je przed *ny*, np. *końieczny* (30), *okoliczny*, *serdeczny* (84, i. b), *mosiężny* (30), *pieniężny*, *dłużny* od *dług* (24), *brzeźny*, *ważny*, *snażny* czysty, *ochędożny*, *snażny*, od *snaga* (ozdoba), *boczny*, *jęczyczny*, *wieczny*, *mleczny*, *oczny*, *chwalny*, *kościelny* (35, 5), *mozolny*, *silny*, *podzielny* od *podział*, *węgielny* od *węgiel*; *celny* od *ceł*, *cielesny* od czeskiego rzeczownika *tieleso* (ciało) dla odróżnienia od *cielny*, który z *cielić* urobiono; *grzeszny*, *straszny*, *pocieszny* od *pociecha*, *uszny*.

Urabiając je ze słów, zakończenie trybu bezokolicznego na *ny* zamieniamy, np. *nośny*, *orny*, *ufny*, *łomny*, *żelazny*, *dajny* dla różnicy od *dany*, *przydajny*, *rozstajny*, *określny*, *łączny* od *łaknąć* (24), *obojętny*, *z obój* i *jać*.

Najwięcej jest przymiotników na *ny* zakończonych. Niektóre z nich urabiają się z zaimków i przysłówków, jak np. *nikczemny* z *ni ku czemu* czyli jak my teraz mówimy *ku niczemu*, *do niczego*, *cacany* od *caca*.

Zakończenia wspólne przymiotnikom i imiesłowom.

147. Zakończenia *acy*, *any*, *ony*, *ty*, *ły*, *szy*, tak przymiotnikom jak i imiesłowom (9) są wspólne. Jakoż:

acy jest zakończeniem imiesłówów czasu teraźniejszego, np. *kochający*, *piszący*. Tylko przymiotnik *gorący* ma też podobne zakończenie.

any } są zakończeniami imiesłówów biernych. Na *any* koń-
ony } czy się też wiele przymiotników (141); na *ony* led-
ity } wie ich kilka liczymy, np. *czerwony*, *zielony*,
słony; na *ity* jest ich liczba nader znaczna (143), ale te zakoń-
 czeniem *owity* różnią się od imiesłówów.

ły jest zakończeniem przymiotników i imiesłówów nijakich, z których wiele znaczenie i odmianę przymiotników przybrało i stopniuje się, np. *cały*, *mały*, *biały*; *biegły* od *biedz*, *bieglejszy*, *najbieglejszy*, *czuły*, *stały* i t. p.

szy jest zakończeniem imiesłówów nieodmiennych dokonanych, np. *ukochawszy, napisawszy, ułożywszy, uwiozłszy, przebiegłszy*, tudzież przymiotników w stopniu wyższym i najwyższym stojących, np. *słaby, najslabszy; drogi, droższy, najdroższy; mądry, mędrszy, najmędrszy*.

Jest też kilka przymiotników urobionych z przysłówków czas i miejsce oznaczających, które podobne mają zakończenie, lubo nie wskazują żadnego stopnia, np. *onegdajszy, wczorajszy, dzisiejszy* (52), *jutrzejszy* (52), *tutejszy, tamtejszy*.

STOPNIOWANIE PRZYMOTNIKÓW.

448. Przymiotniki malujące przymiot powiększać lub zmniejszać się mogący, dla oznaczenia jego różnicy w rzeczach porównywanych, ulegają właściwej sobie odmianie, którą odmianą przez stopnie czyli *stopniowaniem* nazywamy. Że zaś o to tylko idzie, czyli ilość przymiotu równa jest we wszystkich rzeczach porównywanych, lub większa w jednej aniżeli w drugich, albo nakoniec największa w jednej ze wszystkimi porównanej; zatem trzy tylko mogą być stopnie, tojest: *równy, wyższy i najwyższy*.

Stopień równy wyraża równą ilość przymiotu w rzeczach porównywanych, np. *miód jest słodki jak cukier*.

Przymiotnik stojący przy rzeczowniku bez porównania położonym żadnego nie wyraża stopnia, np. *człowiek uczony*.

Stopień wyższy wyraża ilość przymiotu w jednej rzeczy większą aniżeli w drugiej lub wielu innych z nią porównanych, np. *miód jest słodszy od mleka, brat jest pilniejszy aniżeli siostry*.

Stopień najwyższy wyraża największą ilość przymiotu w rzeczy jakiej ze wszystkimi porównanej, np. *miód jest najśłodszy z napojów*.

Jeżeli przymiotnik w stopniu najwyższym będący odnosi się do rzeczownika bez porównania położonego, natenczas wyraża tylko, iż rzecz posiada wielką ilość przymiotu przezeń oznaczonego, np. *najpocziwszy, najlepszy* człowiek, znaczy człowiek *bardzo pocziwy, bardzo dobry*.

149. Stopniowanie przymiotników jest dwojakie: *względne i bezwzględne*. *Względne* nazywamy je wtedy, kiedy przymioty dwóch lub więcej rzeczy porównujemy, a zatem w kilku rzeczach wzgląd na nie mamy. Takie stopniowanie przymiotników wyrażamy za pomocą trzech stopni, np. *wysoki* jak brat, *wyższy* od brata,

najwyższy z uczniów. *Bezwzględne* zaś jest stopniowanie, kiedy w jakiej rzeczy, bez względu na inne, większą ilość przymiotu za pomocą pewnych zakończeń lub przydanych wyrazów wskazujemy, np. *mały* ptaszek, *maluczki* ptaszek, *bardzo mały* ptaszek.

Przymiotniki stopniować się nie mogące.

150. Nie wszystkie przymiotniki ulegają odmianie przez stopnie. Jakoż ze względu na ich znaczenie nie stopniują się:

1) Przymiotniki dzierzawcze czyli należenie do kogoś lub do czegoś oznaczające, np. *ojcowski*, *synowski*, *narodowy*, *dzienny*, *godzinny*, *miesięczny*, *jutrzejszy*, *skrajny*, *spodni*, *środkowy*.

2) Wskazujące materiją, z której coś jest zrobione, np. *grabowy*, *jesionowy*, *marmurowy*, *ceglany*, *słomiany*, *złoty*.

3) Wyrażające ułomności i wady, np. *niemy*, *głuchy*, *kuławy*.

4) Malujące przeznaczenie rzeczy, np. *sypialny*, *jadalny*, *pożegnalny*.

5) Znaczące zbliżenie przymiotu, np. *białawy*, *żółtawy*, *czarniawy*.

6) Imięstowy, które nie przybrały znaczenia przymiotników, np. *kochający*, *proszący*, *uszyty*, *zgodzony*, *proszony*, *zwyty*, *umyty*, *wywieǳty*, *skamieniały*, *zbutwiały*. Ale stopniują się te, którym nadano przymiotników znaczenie, np. *uczony*, *uczeńszy*, *najuczeńszy*; *ukochański*, *najukochański*.

Przymiotniki nie mogące się stopniować różny stopień przymiotu oznaczają za pomocą pewnych wyrazów, jak to niżej zobaczymy.

Względne stopniowanie przymiotników.

151. 1) Przymiotniki w stopniu równym stojące rozmaite mają zakończenia, jak to wyżej widzieliśmy, np. *biały*, *tani*, *czarniawy*, *mściwy*, *promienisty*.

2) *Stopień wyższy* dwojako się kończy: jedne bowiem mają go na *ejszy*, np. *bieglejszy*, drugie na *szy*, np. *tańszy*.

UWAGA. Przymiotniki dwuzgłoskowe w stopniu wyższym kończące się na *szy*, samogłoskę *ą* w przedostatniej zgłosce będącą na *e* zamieniają (58, 2), np. *skąpy*, *skepszy*; *mądry*, *mędrszy*.

I. Na *ejszy* zamieniają końcową samogłoskę przymiotniki, w których przybierające *k*, *t*, *n*, *r*, *w*, poprzedza jakaś spółgłoska, np. *ściśły*, *ściślejszy*; *dostatni*, *dostatniejszy*; *ostry*, *ostrzejszy*; *łatwy*, *łatwiejszy*.

II. Na *szy* kończą go:

a) Mające przed *i* lub *y* jedną spółgłoskę. Te bowiem końcowe samogłoski zamieniają na *szy*, przed którym się głoski *g*, *t*, *n*, miękczą (22), np. *tańszy*, *głupi*, *głupszy*, *słabszy*, *skepszy*, *droższy* (24), *stałszy* (35, 5).

b) Przymiotniki z przybierającymi podniebiennymi *ch*, *h*, (22) po zamianie *y* na *szy*, dawniej powszechnie miękczyły te głoski, ale teraz ich nie zmieniają, np. *suchy*, *suchszy* i *suźszy* (24); *cichy*, *cichszy* i *ciźszy*; *lichy*, *lichszy* i *liźszy*; *błahy*, *błahszy* i *błaźszy*.

c) Zakończone na *ki*, *eki*, *oki*, głoski te, jako nie należące do rdzenia (74, 1), odrzucają, a potem przybierają *szy*, np. *gładki*, *gładszy*; *wązki*, *węższy* (27 i 58, 2); *nizki*, *niższy*; *miałki*, *mielszy* (52). Podobnie stopniują się: *cieńki*, *cieńszy*; *daleki*, *dalszy*; *głęboki*, *głębszy*. *Wysoki* i *płaski* zamieniają *s* na *ż*: *wyższy*, *płaźszy*.

Ale przymiotniki *chybki*, *cierpki*, *gibki*, *grzazki*, *lipki*, *miękki*, albo zamieniają *i* na *ejszy*, np. *cierpczejszy* (24), *gibczejszy*, albo według prawidła *ki* na *szy* przechodzi, np. *cierpszy*. *Dziki* ma *dzikszczy*.

III. I przymiotniki: *bystry*, *chytry*, *częsty*, *czysty*, *gęsty*, *hardy*, *mądry*, *miły*, *prosty*, *tłusty*, *twardy*, *żółty*, w stopniu wyższym przybierają *szy* lub *ejszy*, np. *bystrszy* lub *bystrzejszy*.

3) *Stopień najwyższy* urabia się ze stopnia wyższego, dodając na początku zgłoskę *naj*, po staropolsku *na*, np. *najbielszy*, *najuczeńszy*, *najmielszy*.

Niewzorowe stopniowanie przymiotników.

152. Niewzorowo stopniują się:
czerwony, *czerwieńszy*.
dobry, *lepszy*.

gorący, goretszy.

grubijański, grubijański.

lekki, lekszy, lekczejszy, pospolicie lżejszy.

mały, mniejszy.

mięszczy, mięższy (gruby). Stopień równy zaginął, był on podobno *mięzki* od *miąż* lub *mięż* grubość.

pierwszy za przedniejszy, nie ma stopnia równego.

raczy, raczszy i retszy.

wesoły, weselszy, zamienia *o* na *e* bez przyczyny.

wielki, większy.

wspaniały, wspanialszy, zatrzymuje *a*, które się zwykle na *e* zamienia między dwiema miękkościami (52).

Zły, gorszy i niezły, niezgorszy, nienajgorszy. Tu trzeba uważać na różnicę znaczenia wyrazu *niezły* i rozłącznie piszącego się *nie zły, nie gorszy*.

A. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników.

153. Bezwzględnie stopniujemy przymiotniki końcową ich samogłoskę lub zgłoskę *ki* zamieniając.

w stop. równym na $\left\{ \begin{array}{l} \textit{utki, np. drobniutki, miłutki.} \\ \textit{uchny, np. drobniuchny, miłuchny.} \end{array} \right.$

w stop. wyższym na $\left\{ \begin{array}{l} \textit{uteńki, np. drobniuteńki, miłuteńki.} \\ \textit{usienki, np. drobniusienki, miłusienki} \end{array} \right.$

w stop. naj- $\left\{ \begin{array}{l} \textit{uteczki, utenieczki, np. drobniuteczki, drobniutenieczki.} \\ \textit{usieneczki, np. drobniusieneczki.} \end{array} \right.$

Zakończenia *uczki, uški*, mniej są teraz w piśmie używane, np. *maluczki, maluški; drobniuczki, drobniuški*.

154. Ponieważ to bezwzględne stopniowanie mieści w sobie przyjemności, pieszczotliwości i powabności znaczenie, takie więc tylko przymiotniki w ten sposób stopniować się mogą, których znaczenie z temi własnościami zgodzić się może, np. *miły, mały, drobny* i t. p. Przymiotniki bowiem, których znaczenie z powyższemi własnościami skojarzyć się nie da, takiemu stopniowaniu nie ulegają. Nie możemy więc mówić, chyba żartobliwie, *brzydziuchny, twardziutki, grubiuteńki*. Jednakże mówi się: *głupiutki, golutki, nagutki* i t. d.

B. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów.

155. Tak w przymiotnikach względnemu stopniowaniu ulegających (148), jak i w tych, które się wcale nie stopniują (150), podnosimy przymiot za pomocą pewnych wyrazów, które przy wszystkich trzech stopniach przymiotników zwykle kładziemy. Takie mi są:

1) *Arcy, bardzo, i jak, nader, nadto, nadzwyczaj, nadzbyt, nieco, niesłychanie, niezmiernie, osobliwie, prze, przy, wcale, wielce, za, zanadto, zbyt, zupełnie, zewszystkiem, i zaimki co—to*, które się zwykle kładą przed przymiotnikami bez stopnia stojącymi, a *przy* zawsze się z nimi wiąże, np. *arcy dobry, bardzo dobry, i jak dobry, precudny; co dobry, to dobry, przyostry, przyskapy*.

2) *Daleko, wcale, jeszcze, mało co, nieco, trochę, nierównie, przy*, które przed stopniem wyższym kładziemy, np. *daleko lepszy, wcale lepszy, mało co lepszy, przycieńszy, przy, grubszy, przykrótszy*.

3) *Co, jak, prze*, a te łączą się ze stopniem najwyższym, z którym się *prze* spaja, np. *co najlepsi, jak najdłuższy, jak najlepszy, przenajświętszy, przenajwielebniejszy*.

4) Jak powyżej wyszczególnione wyrazy zwiększają przymiotników znaczenie, tak przysłówki *dosyć, nie dosyć, mniej, trochę*, położone przed przymiotnikiem bez stopnia stojącym, a *nie* najwyższym stopniem połączone, zmniejszają je, np. *dosyć pilny, nie dosyć pilny, nienajpilniejszy, nienajlepszy*.

5) W niestopniujących się przymiotnikach większą lub mniejszą ilość przymiotu wskazujemy za pomocą przysłówek: *bardzo, bardziej, najbardziej; wiele, więcej, najwięcej; mało, mniej, najmniej* i t. p. np. *kulawy, łysy, bardziej kulawy, łysy* i t. d.

SKŁANIANIE PRZYMOTNIKÓW.

156. Przymiotniki, ze względu na ich trojakię według rodzajów zakończenia, mają trzy oddzielne skłoniczenia, z których pierwsze służy dla przymiotników męskiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju, np. *ubogi, uboga, ubogie; dobry, dobra, dobre*.

Względne przymiotników.

	I. męz.	II. ż.	III. n.
157. L. p. M.	i y	a	e
D.	ego	ej	ego
C.	emu	ej	emu
B. { z żywotnemi	ego	a	e
{ z nieżywotnemi	i y	a	e
W.	i y	a	e
N.	im ym	a em (daw. ym)	
M.	im ym	ej em (daw. ym)	
L. m. osobow. męz. z moc. zak.	wszystkich trzech rodzajów.		
M.	i y	e	
D.		ich ych	
C.		im ym	
B.	ich ych	e	
W.	i y	e	
N.	imi ymi	emi (daw. imi ymi)	
M.		ich ych	

Wzór odmiany przymiotników.

I męz. II ż. III n. I męz. II ż. III n.

Liczba pojedyncza.

158. M. letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe
D. letniego	letniój	letniego	słabego	słabój	słabego
C. letniemu	letniój	letniemu	słabemu	słabój	słabemu
B. { letniego żyw.	letnią	letnie	słabego	słabą	słabe
{ letni nieżyw.	letnią	letnie	słaby	słabą	słabe
W. letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe
N. letnim	letnią	letniém	słabym	słabą	słabém
M. letnim	letniój	letniém	słabym	słabój	słabém

Liczba mnoga.

M. letni moc. zak.	letnie na wszyst. rod.	słabi moc. zak.	słabe na wszyst. rod.
D.	letnich		słabych
C.	letnim		słabym
B. letnich m. zak.	letnie	słabych m. zak.	słabe
W. letni m. zak.	letnie	słabi m. zak.	słabe
N. letnimi m. zak.	letniemi	słabymi m. zak.	słabemi
M.	letnich		słabych

Uwagi nad skłanianiem przymiotników.

159. 1) Przymiotniki kończące się na *i*, przybierającą głoskę, prócz *g*, *k*, miękcą we wszystkich spadkach i rodzajach obu liczb.

2) Przymiotniki męskie w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej na *im* lub *ym*, nijakie zaś na *ém*, w narzędniku liczby mnogiej przy rzeczownikach męskich z mocnem zakończeniem na *imi*, *ymi*, a przy wszystkich innych na *emi* kończamy, np. *w dobrym ojcu*, *pięknym koniem*, *spólnym groszem*, *dobrymi panami*, *młodemi dziećmi*. Ale w imionach przymiotnych rodzaju nijakiego rzeczownie wziętych, np. *mostowe* (81, 5), *złe*, *dobre*, dla odróżnienia ich od przymiotników, w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej głoski *e* nie kreskujemy, np. *mojém dobrem*, przestaje na *swojem*.

Dawniej narzędnik liczby pojed. w rodzaju męzkim i nijakim na *im*, *ym*, a w l. mn. we wszystkich rodzajach na *imi*, *ymi* kończono, podobnie jak to w starosłowiańskim i innych pobratymczych językach dotąd zachowują. Pisano więc: *złym udaniem*, *jakim prawem*, *z jakim sercem*, o dzieciątku *tyim*, rękoma *pospolitymi*, *innymi* języki, *ze wszystkim* zgromadzeniem, *w którym* mieście, *wysokimi* łaskami i t. p. Podobnie kończano i przymiotniki rzeczownie wzięte, np. *Brukowym* albo *mostowym*, cło, które w branie dawać każą, nazywają. *Kosz. Lor.* 132.

3) Mianownik, biernik i wołacz l. mn. w przymiotnikach wszystkich trzech rodzajów kończy się na *e*, np. *dobre* pany, wozy, *dobre* sanki, *dobre* pióra. Ale przy osobowych męskich mocne zakończenie mających (107 i 108) mianownik i wołacz, według natury przybierającej głoski, kończymy na *i* lub *y*, przed któremi twarde głoski miękczymy.

a) Na *y* mają go przymiotniki z przybierającą *g*, *k*, *r*, *c*, *cz*, np. *ubodzy* (22), *wysocy* (22), *starzy*, *obcy*, *ochoczy*.

b) Wszystkie inne w tych spadkach na *i* kończymy, np. *prości*, *skapi*, *pobożni*, *mali*, *głusi*, *błahy*, *błasi* (24); *gorszy*, *gorsi* (21); *hoży*, *hozi*; *duży*, *duzi*. Ale zakończeń liczb. mn. na *si*, *zi*, zwykle unikamy przez nadanie mowie innego zwrotu.

4) Stopień wyższy i najwyższy zawsze na *si* kończymy, lubo go dawniej ze względu *szy* powszechnie kładziono, np. *starsi*, dawniej *starszy*; my nad żydy *podlejszy*. SKARCA Na art. o Jezuit. C. 5. f. *najmilsi* dawniej *najmilszy* bracia. Tenże Kaz.

przygod. str. 405. *mocniejszy* słabsze uciskają, tamże str. 70. *namilszy* i przezacni panowie, tamże str. 88.

5) Z przymiotników i imiesłowów męzkich w mianowniku i wołaczu liczb. mn. mocne zakończenie na *i* mających, jedno w przedostatniej zgłosce między dwiema miękkimi stojące *a*, *o*, na *e* zamieniają, np. *biały*, *bieli*; *śmiały*, *śmieli*; *proszony*, *proszeni*; *ugodzony*, *ugodzeni*; a nawet *wesoły*, ma *weseli*; drugie je zatrzymują, np. *wspaniały*, *wspaniali*; *czarniawy*, *czarniawi*; *chuderlawi* pociągłej chudej twarzy, *kedzierzawi*.

6) *Kontent*, *rad*, *wart*, mają tylko mianownika w obu liczbach, jakoto:

L. p. <i>Kontent</i> , <i>ta</i> , <i>to</i> .	L. m. <i>kontenci</i> , <i>kontente</i> .
<i>rad</i> , <i>rada</i> , <i>rado</i> .	<i>radzi</i> , <i>rade</i> .
<i>wart</i> , <i>ta</i> , <i>to</i> .	<i>warci</i> , <i>warte</i> .

7) I przymiotniki skłaniano dawniej w liczbie podwójnej na wzór rzeczowników (126), np. *twyma* uszyma; *twoju* rękę; *swoima* plecoma; między dwiema *swawolnyma* niewiastoma. Bośwa na to *powinna* społu pomnieć *oba*.

Imiona odmieniające się według skłonień rzeczownych i przymiotnych.

160 Według skłonień rzeczownych i przymiotnych odmieniają się:

I) Imiona: *burgrabia*, *hrabia*, *margrabia*, *murgrabia* i *sędzia*.

L. p. M. Sędzia	L. m. Sędziowie
D. Sędziego	Sędziów
C. Sędziemmu	Sędziom
B. Sędziego	Sędziów
W. Sędzio	Sędziowie
N. Sędzią	Sędziami
M. Sędzim	Sędziach.

W tych imionach w l. p. M. W. i N. tudzież cała liczba mnoga kończą się jak w innych rzeczownikach, tylko D. C. B. i Miejsc. l. p. mają na wzór przymiotników.

Hrabia przy nazwiskach i innych tytułach, dla uniknienia jednostajnego brzmienia zakończeń, w spadkach względnych na *i* kończymy, np. JW. *hrabi* Potockiego.

2) Osobowe chrzesne, własne i urzędowe na *e*, *i*, *y*, także nazwiska na *cki*, *dzki*, *ski*, *zki*, zakończone, np. *Bandtkie*, *Linde*, *Antoni*, *Zanoni*, *podstoli*, *Jerzy*, *Motty*, *woźny*, *krajczy*, *chorąży*, *Potocki*, *Zawadzki*, *Jasiński*. Wszystkie te imiona odmieniają się jak przymiotniki, tylko że zakończone na *e*, *i*, *y*, ale nie *ny*, mianownik i wołacz l. mn. kończą na *owie*, np. *Bandtkowie*, *Zanoniowie*, *podstolowie*, *Mottowie*, *chorążowie*. Kończące się na *ny*, przypadki te mają na *i*, np. *woźni*, *nadleśni*.

Nazwiska żeńskie na *cka*, *dzka*, *ska*, np. *Potocka*, *Zawadzka*, *Jasińska* w obu liczbach skłaniają się jak przymiotniki żeńskie, np. *Potockiej* i t. d.

Odmiana imion żeńskich na *owa* i *na* zakończonych.

161. Imiona osobowe żeńskie z męzkich chrzesnych, rodowych, urzędowych lub tytułów urobione i na *owa* lub *na* zakończone, w lic. mn. spadkują się jak przymiotniki żeńskie, w pojedynczej zaś odmieniają się jak następuje: *)

M. Królowa	Sędzina wieluńska
D. Królowy	Sędziny wieluńskie
C. Królowy	Sędziny wieluńskie
B. Królową	Sędziną wieluńską
W. Królowa	Sędzina wieluńska

*) W układzie tej odmiany poszedłem za przykładami znalezionymi w niezliczonych kazaniach z XVII i następnych wieków. Z nich bowiem okazuje się, że, lubo i dawniej w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku zakończenia *ej* używano, częściej jednak na samo *y*, a nawet niekiedy i własne żeńskie na *ski*, zamiast *skie*, w tych spadkach znajdują się zakończone. Dla ustalenia odmiany tych imion lepiej byłoby trzymać się tej powszechniejszej odmiany, niż wahać się między *y* i *ej*, zwłaszcza, że tym sposobem skłanianie prawdziwych przymiotników odróżnimy od tych, które przez swoje znaczenie i wahającą się odmianę przeszły na rzeczowniki i formę rzeczowną w uściech mówiących statecznie i niezmiennie zachowują.

N. Królową	Sędziną wieluńska
M. Królowy	Sędziny wieluńskiej. *)

Podobnie odmieniamy *Stanisławowa*, *marszałkowa*, *strażnikowa*, *starościna*, *podkomorzyna*, *hrabina*, *księżna* i t. d.

Odmiana imion własnych cudzoziemskich.

A. Imiona własne męskie.

162. 1) Rzeczowniki męskie zakończone na spółgłoski lub francuskie *e* nieme, odmieniają się w obu liczbach według pierwszego skłonienia rzeczowników, a to w ten sposób, że jedno do końcówek, w francuskich zaś przed *e* stojącej, spółgłoski względne (74, 5) przybierają, drugie zaś po zmienieniu jęj z niemi się łączą, np. *Hannibal(a)*, *Cezar(a)* *Kant(a)*, *Voltaire Wolter(a)*, *Racine*, *Rasyn(a)*.

2) Zakończone na:

a np. *Seneka*, *Numa*, *Dolabella*, *Spinoza*, odmieniają się w liczb. pojedyn. według skłonienia rzeczowników żeńskich.

e, i, y, zobacz wyżej (161, 2).

o, greckie i łacińskie, odmieniamy według skłonienia rzeczowników męskich, dodając w spadkach względnych głoskę *n* na przybierającą, bo ją też w swoich językach przybierają, np. *Cycero(na)*, *Plato(na)*; ale w francuskich, brzmienie *o* na końcu mających, w odmianie głoskę tę opuszczamy, np. (*Boileau*) *Boalo*, *D. Boala*; (*Rousseau*) *Russo*, *Russa*.

u, nie odmieniają się, np. *Jehu*, *Peru*.

as, starożytne: 1) Z poprzedzającą spółgłoską, w skłanianiu po odrzuceniu *s* przybierają *nt*, jeżeli je mają w swoim języku w spadkach względnych (69, II. 2), np. *Abas*, *Abant*; *Erymas*, *Erymant*. 2) Mające przed *as* samogłoskę, końcowe *s* na *sz* zamieniają, np. *Aeneas*, *Eneas*z, *Jeremias*, *Jeremias*z.

*) Ks. TOW. CZECHOWICZA *Pole bujnej pasze przy żalobnym akcie Zofii Giżyckiej. Sędziny wieluńskiej, w Krakowie 1674. 4.*

es, jedne je zawsze opuszczają np. *Herodes*, *Herod(a)*, drugie odrzucają lub zatrzymują, np. *Achilles* lub *Achill*; *Ulysses* lub *Ulyss*.

us: 1) Z poprzedzającą samogłoską lub spółgłoską *j(e)*, zamieniają *s* na *sz*, albo po odrzuceniu tej zgłoski przybierają *j(e)* albo na koniec, jeżeli przed *us* stało *i*, po usunięciu *us*, zatrzymują je lub na *y* (21, 3) zamieniają, np. *Agelaus*, *Agelausz*, *Agelaj*; *Aphareus*, *Afareusz*, *Afarej*; *Pompejus*, *Pompejusz*, *Pompej*; *Vellejus*, *Wellejusz*, *Wellej*; *Nicolaus*, *Mikołaj*; *Virgilius*, *Wirgiliusz*, *Wirgili*; *Horatius*, *Horacyjusz* (21, 3 i 48, a) *Horacy*; *Ignatius*, *Ignacy*; *Pancratius*, *Pankracy*. 2) Z mających przed *us* spółgłoskę, jedne ją zatrzymują np. *Cyrus(a)*, *Krezus(a)* *Jezus(a)*; drugie zaś odrzucają, np. *Herodotus*, *Herodot*; *Plautus*, *Plaut*. Najpospolicij czynimy to w imionach chrześnnych z łacińskiego języka przybranych, np. *Augustinus*, *Augustyn*; *Josephus*, *Józef*; *Robertus*, *Robert*.

Tak przetworzone te imiona odmieniają się według sklonienia, które im końcowa gloska wskazuje.

B. Imiona własne żeńskie.

163. 1) Imiona własne żeńskie starożytnie kończą się na samogłoski lub spółgłoskę *s*. W polszczyźnie odmieniają się według drugiego sklonienia rzeczowników w ten sposób że: zakończone na *e*, gloskę tę na *a* w mian. zamieniają, np. *Actaea*, *Akteja* (48, a), *Ariadne*, *Aryjadna*; te zaś, które się kończą na *o* lub *s*, już w mianowniku ulegają takiej zmianie, jaką mają w dopełniaczu odmiany łacińskiej oraz jego względną *is* na *a* zamieniają, np. *Juno* D. *Junonis*, *Junona*; *Pallas*, *Palladis*, *Pallada*; *Ceres*, *Cereris*, *Cerera*; *Thetis*, *Thetidis*, *Tetyda*; *Venus*, *Veneris*, *Wenera*.

2) Nazwiska niewiast cudzoziemskie nowożytnie są teżsame co i mężczyzn. W polszczyźnie niektóre bez odmiany używają się, a tym dla oznaczenia w nich płci i spadków, przydajemy jakiś wyraz odmienny, względy te malujący, np. *Dacier*, *Lady Morgan*, z *Panią Gentis*, dla *pani Campan*, *uczonej Staël*; drugie, a te są pospolicie osób w kraju naszym zamieszkałych oraz i zagranicznych, gdy przez nie żony oznaczamy, przez dodanie *owa*,

przed którym wyrzuca się końcowa samogłoska, na żeńskie zamieniamy i odmieniamy jak rzeczowniki żeńskie na *owa* (161), np. *Miller(owa)*; *Pape*, *Papowa*; *Motty*, *Mottowa*.

3) Podobnie urabiamy nazwiska córek, dodając *ówna*, a tak zakończone skłaniamy jak rzeczowniki żeńskie (116), np. *Millerówna*, *Papówna*, *Gallówna*, *Mottówna*.

4) Z męzkich na *g* zakonczonych, urabiamy nazwy córek zamieniając *g* na *żanka* (24 i 76), np. *Herwig*, *Herwiżanka*; *Hercog*, *Hercożanka*; *Ostroróg*, *Ostrorożanka*.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

LICZEBNIKI.

164. 1) LICZEBNIKI wyrażają ilość rzeczy lub ich porządek, i są *oznaczone*, kiedy szczególną liczbę oznaczają, np. *dwa*, *trzy*, *pieć*, *troje*, *czworo* i t. d. lub *nieoznaczone*, kiedy tylko w ogóle zbiór jakiś wskazują, np. *wielu*, *wiele*, *kilka* dawniej *kila*, *kilkoro*.

2) Nieoznaczone liczebniki są albo *całkiem nieoznaczone*, albo *niezupełnie oznaczone*. Całkiem nieoznaczone wskazują ilość w ogólności, np. *wielu*, *wiele*, *iloraki*, *a*, *e*, *wieloraki*, *a*, *e*; a niezupełnie oznaczone przybliżoną liczbę wyrażają. Takimi są: *kilka*, *kilkoro*, *kilkoraki*, wszystkie między 2 a 9; *kilkanaście*, *kilkanaścioro* między 10 a 19; *kilkadziesiąt* między 20 a 90; *kilka set*, *kilka tysięcy*, *kilkadziesiąt tysięcy*.

165. Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki ze względu na ich znaczenie są:

1) *Zbierowe*, a te znaczą zbiór rzeczy jednego gatunku, ale różnego rodzaju, oraz używają się przy imionach liczby mnogiej, np. *dwoje*, *troje*, *czworo*, *pięcioro*, *kilkoro*, *kilkanaścioro* dzieci, sanek. W liczbach z dziesiątków złożonych tylko ostatnie kończymy na *oro*, np. *dwadzieścia i jedno*, *dwoje*, *troje*, *czworo*, *pięcioro*.

2) *Gatunkowe*, czyli *iloraki* wskazują liczbę gatunków, np. *jednaki*, *dwojaki* i *dwój*, *trojaki* i *trój*, *czworaki*, *piecioraki*, *iloraki*, *wieloraki*, *kilkoraki*.

3) *Wielokrotne* powtarzanie rzeczy oznaczają, np. *jednokrotny*, *dwukrotny*, *trzykrotny*, *czterokrotny*, *siedmiokrotny*, *stokrotny*, *wielokrotny*, *ilokrotny*, *kilkakrotny*.

4) *Podziałowe*, które równy podział rzeczy wyrażają, np. *po jednym*, *po jednej*; *po dwa*, *po dwie*, *po dwoje*; *po trzy*, *po troje*; *po pięć*, *po pięciu*, *po piecioro*; *po sześć*, *po kilka*, *po kilkanaście*, *po kilkoro*.

166. Nadto liczebniki oznaczone dzielą się jeszcze na:

1) *Pierwotne* czyli *główne* dla tego tak nazwane, iż się z nich inne urabiają. Takimi są: *jeden*, *dwa*, *trzy*, *cztery*, *pięć* i t. d.

Z liczebników *pięć*, *sześć*, *dziwięć* złożone dwojako wyrażamy, bo albo w nich *ć* zatrzymujemy, albo je też opuszczamy, np. *pięćdziesiąt* i *piędziesiąt*, *sześdziesiąt* i *szeździesiąt*, *dziwięcdziesiąt* i *dziwiedziesiąt*.

Dwieście, *trzysta*, i t. d. z *tysiącem* stojąco dwojako też wyrażamy; mówimy bowiem *dwakroć*, *trzykroć*, *czterykroć*, *sto tysięcy*, albo *dwieście*, *trzysta*, *czterysta tysięcy*. Ostatni sposób wyrażenia jest jaśniejszy, a pierwszy wtedy tylko może być użyty, kiedy liczby są okrągłe, np. 200, 300, 400 i t. d. Jeżeli bowiem dziesiątki i jednostki są oznaczone, natenczas lepiej mówić *dwieście*, *trzysta tysięcy*, bo np. *dwakroć ośmdziesiąt tysięcy* co innego znaczy niż *dwieście ośmdziesiąt tysięcy*.

2) *Porządkowe*, a te wskazują porządek rzeczy po sobie następujących, i urabiają się z głównych, *ć* odkryte lub samogłoską zasłonięte, po odrzuceniu jej, zamieniając na *ty*, a w zakończonych na *t* dodając *y*. Takimi są: *pierwszy*, *drugi* lub *wtóry*, *trzeci*, *czwarty*, *piąty*, *piędziesiąty*. Od *sto setny* i t. d. a od *tysiąc* *tysiączny* a w złożonych *tysięczny*, np. *dwutysięczny*, *pieciotysięczny*.

Z liczebników porządkowych urabiają się:

1) *Liczebniki połowy*, z nieodmiennego rzeczownika *pół* i liczebnika porządkowego złożone. W urabianiu ich uważać należy: a) Że *pół* połączone z liczebnikami nadaje im zbiorowe znaczenie, osobno zaś położone wyraża połowę rzeczy z porządku idącój. Co innego więc znaczy *półtrzeci* beczki a co innego *pół trzeci* beczki. b) Że *pół* do *dwudziestu* włącznie zrasta się z liczbą ozna-

czoną przed którą się kładzie, od *dwudziestu* zaś stoi po niej i łączy się z nią spójnikiem *i*, np. *półtrzecia, dwadzieścia i pół*. c) Że takie liczebniki przy rzeczownikach męzkich lub nijakich, *ego* względna dopełniacza na *a* ściągają, np. *półtora, półtrzecia, półpięć*, (*a* na *e* zamieniają), *półosma* złotego, wiadra; przy imionach zaś żeńskich zakończenie *ej* zatrzymują, np. *półtoręj, półtrzecięj, półosmęj* beczki; *półpięćj* godziny.

2) *Liczbę uczestnictwa* z zaimka *sam* i skróconych liczebników porządkowych złożone (134, 2). Takimi są: *samowtór, samowtóra, samotrzeć, samotrzecia, samoczwart, samopiat, samoszost, samosiód, samodziesiąt*, które znaczą, iż osoba lub rzecz sama uważana była w zebraniu *wtórą*, i t. d. np. *Samojednego* w pole wyprowadzić usiłował. Kul. Her. 134. Potrawa *samotrzecią, samoczwartą*, Rej Zw. *Samoósmego* Noego Bóg zachował. 1 Leopol. 2. Petr. 2. 5. *Samoczwartą*, to jest wzięwszy z sobą sługę jednego, żonę jego i kapłana, puściła się na morze. SKARGA Żyw. I, 344.

3) Przysłówki porządkowe za pomocą przyimka *po*, który przed liczebnikami porządkowymi kładziemy, po zamianie zakończenia i lub *y* na *e*, np. *powtóre, potrzecie, poczwarte*.

3) *Mnożne* znaczą ilość rzeczy jednego gatunku do całości innej rzeczy należących czyli w niej powtórzonych. Takimi są: *pojedynczy, podwójny* lub *dwoisty, potrójny* i *troisty, poczwórny*.

Przysłówki od nich pochodzące są: *pojedynczo, podwójnie, potrójnie, poczwórnie* lub *w dwójnasób, w trójnasób, w czwórnasób*.

168. Co do formy liczebniki są:

1) *Rzeczownikami* rodzaju nijakiego, które właściwym sobie sposobem, a jako zbiorowe tylko w liczbie pojedynczej skłaniają się, i dla tego też odnoszące się do nich słowo w l. poj., a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim kładziemy. Takimi rzeczownikami są liczebniki główne *dwóch, trzech, czterech*, tudzież wszystkie inne od *pięciu* do nieskończoności wraz ze zbiorowymi (165, 1) od nich pochodzącymi, jakoto: *pięcioro, sześcioro* i t. d. oraz nieoznaczone, *wielu, wiele, kilku, kilka* i z niego złożone *kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset* i t. d.; nakoniec zbiorowe nieoznaczone *kilkoro i kilkanaścioro*.

UWAGI: I) Liczebniki od *pięciu* do *czterystu*, także nieoznaczone *wiele, kilka* i z niego złożone *kilkanaście, kilkadziesiąt* i t. p. przed imionami osobowymi męzkimi niezbirowymi w mianowniku na *u* kończymy, przed zbiorowymi zaś oraz innymi męzkimi i nijakimi w mianowniku niezmiennione zachowujemy, np. *pięciu (wielu, kilku) synów* umarło; *czterdziestu (kilku, kilku-*

nastu) panów przyszło; *stu* uczniów przyjechało; *dziesięć* (*wiele, kilka, kilkanaście*) narodów zginęło; *dwadzieścia* pólków wystąpiło; *dwudziestu* żołnierzy poległo; *sześć* (*wiele, kilka*) cieląt zdechło.

Dawniej je i przed osobowemi męzkami niezmiennie kładziono, np. Wiem, iż *wiele* z was tak rzecze. SKARGA KAZ. przyg. str. 417, 2.

II) *Wiele* po słowie *być* i innych jako orzeczenie, nie jest rzeczownikiem ale przysłówkiem rządzącym dopełniaczem, dla tego też i przed osobowemi męzkami na *e* zwykle się kończy, np. W ogrodzie było *wiele* mężczyzn a mało kobiet. Miałem *wiele* gości; *wiele* jest możnych; SKARGA KAZ. przyg. str. 286.

2) *Przymiotnikami*, a te odmieniają się przez rodzaje, np. *jednaki, dwojaki, i dwój, trojaki i trój; czworaki, i czwór, pięcioraki, kilkoraki, wieloraki, iloraki, drugi, trzeci, czwarty, podwójny, potrójny*.

3) *Przysłówkami*: 1) *Gatunkowemi*, np. *dwojako, trojako, czworako, pięciorako, ilorako, wielorako, kilkorako* i t. d. 2) *Wielokrotnemi*, np. *dwakroć, dwukrotnie; trzykroć, trzykrotnie; stokroć, stokrotnie; wielekroć, wielokrotnie; kilkakroć, kilkakrotnie; ilekroć, ilekrotnie*.

Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liczebników przymiotnych.

169. Liczebniki *jeden, jedna, jedno; dwa, dwie, dwa; trzy, cztery, dwaj, trzej, czterej*, są przymiotnikami, ale w użyciu różnią się tćm, że *dwaj, trzej, czterej*, przy imionach osobowych męzkich niezbiorowych, a *dwa, trzy, cztery*, przy wszystkich innych rzeczownikach rodzaju męskiego i nijakiego, *dwie* zaś przy żeńskich zwykle kładziemy, np. *dwaj, trzej, czterej* panowie synowie, żołnierze przyszli; *dwa* narody, półki; *dwa* stoły, *dwa* słowa, *dwie* nogi.

UWAGA. Liczebniki *dwie* (ż.) *dwa* (n.) także *trzy, cztery* tylko w mianowniku biorą się za rzeczowniki rodzaju nijakiego: a) Jeżeli je, gdy stoją przed osobowemi żeńskimi, poprzedza zaimek osobisty, np. Było *was* *dwie* córek. Było *nas* *trzy* siostr. Było *ich* *cztery* wnuczek. b) Kiedy się kładą po dopełniaczu rzeczowników jakiegobądź rodzaju, np. Było *koni* *dwa, wiosek* *dwie, wołów* *trzy, krzesel* *cztery*. Zginęło *tyżek* *dwie, książek* *cztery*.

170. Liczebniki główne odmieniają się jak następuje:

1) *Jeden, jedna, jedno*, w obu liczbach odmienia się na wzór przymiotników, ale w bierniku licz. p. rodzaju żeńskiego kończy się na *e*: *jednę*.

W liczbie mnogiej używa się tylko z rzeczownikami liczby mnogiej, np. Mam tylko *jedne okulary*; lub kiedy się bierze w znaczeniu *tylko* lub *niektórzy*, np. Wy *jedni* nie opuszczacie go. *Jedni* siedzą, drudzy chodzą. Oni *jedni* są rozumni i oświeceni.

- 2) M. *Dwaj* panowie, *Dwie* córki, *Dwa* lwy, piec, pióra.
 D. *Dwóch* panów, *Dwóch* córek, *Dwóch* lwów, pieców, piór.
 C. *Dwom* panom, *Dwom* córkom, *Dwom* lwom, piecom, piór.
 B. *Dwóch* panów, *Dwie* córki, *Dwa* lwy, piec, pióra.
 W. *Dwaj* panowie, *Dwie* córki, *Dwa* lwy, piec, pióra.
 N. *Dwoma* panami, *Dwiema* córkami, *Dwoma* lwami, piecami, piór.
 M. *Dwóch* panach, *Dwóch* córkach, *Dwóch* lwach, piecach, piór.

UWAGA 1) Dawniej używane *dwu* za *dwom*, *dwoma* i *dwiema*, także *trzema*, *czterema*, są względnie liczbą podwójną (126).

UWAGA 2) Podług *dwaj, dwa, dwie*, odmieniają się *obaj, oba, obie*; *obadwaj, obadwa, obiedwie* i *obydwaj, obydwa, obydwie*. Ale *obaj, oba*, w dopełniaczu i bierniku częścię na *u* zakończamy, np. *Obu* panów szukał. *Obu* przyjaciół zaprosił. *Obiema* rękoma (126) pisze.

3) M. {Trzej synowie	Czterej uczniowie
{Trzy narody, siostry, wiosła.	Cztery ciotki, bułki, słowa
D. Trzech synów, narodów, siostr, wiosł	Czterech uczniów i t. d.
C. Trzem synom, narodom i t. d.	Czterem uczniom i t. d.
B. {Trzech synów	Czterej uczniowie
{Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
W. Trzej synowie	Czterej uczniowie
Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
N. Trzema synami, siostrami i t. d.	Czterema uczniami, ciotk.
M. Trzech synach, narodach, siostrach.	Czterech uczniach, ciotk.

4) Liczebniki przymiotne oznaczone i nieoznaczone (195, 1) kończące się na *i* lub *y* (168, 2), odmieniają się według skłonięń przymiotników, np. *jednaki, ka, kie, kiego* i t. d., *dwojaki, dwójaka, dwójakie*; *trojaki, trojaka, trojakie*; *trzeci, trzecia, trzecie*; *czwarty, czwarta, czwarte*; *dwukrotny, dwukrotna, dwukrotne*; *kilkoraki, kilkoraka, kilkorakie*; *wielokrotny, wielokrotna, wielekrotne*.

Odmiana liczebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych.

171. 1) Liczebniki główne rzeczowne od *pieć* do *dziewiędziesiąt dziewięć* inaczej się skłaniają, kiedy je z nieosobowymi męzkimi lub z rzeczownikami innych rodzajów wiążemy, a inaczej, kiedy je do imion osobowych męskich odnosimy.

a) Odmiana liczebnik. głównych z męzk. zbiorowymi, nieosobow., tudzież z rzeczownik. innych rodzajów.

M.	Pięć,	jedenaste,	dwadzieścia,	trzydzieści,	piędziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
D.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
C.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	narodom,	koniom,	stołom,	krowom,	słowom
B.	Pięć,	jedenaste,	dwadzieścia,	trzydzieści,	piędziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
W.	Pięć,	jedenaste,	dwadzieścia,	trzydzieści,	piędziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
N.	Pięcią,	jedenastą,	dwudziestą,	trzydziestą,	piędziesięcią	narodami,	końmi,	stołami,	krowami,	słowami
M.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	narodach,	koniach,	stołach,	krowach,	słowach

LICHEBNIKI.

b) Odmiana liczebników głównych z osobowymi męzkimi niezbirowymi.

M.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
D.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
C.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniom,	synom,	żołnierzom
B.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
W.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
N.	Pięcią,	jedenastą,	dwudziestą,	trzydziestą,	piędziesięcią	uczniami,	synami,	żołnierzami
M.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniach,	synach,	żołnierzach

2) Podobnie skłaniają się liczebniki rzeczowne nieoznaczone: *ile, tyle, wiele, kilka*.

W skłanianiu tych liczebników uważać należy, że:

1) Jeżeli *wiele* stoi w dopełniaczu bez rzeczownika, natenczas spadek ten kończy na *a*, np. Obrachują każdą rzecz od *wiele* do mała. Taki panu mała bronić jak i *wiele*.

2) Ze wszystkimi przypadkami niezupełnie oznaczonego, liczebnika *kilka* łączymy niezmiennające się *kroć, dziesiąt i set*, np. *kilkakroć, kilkukroć, kilkadziesiąt, kilkudziesiąt, kilkaset, kilkaset, kilkaset*. *Kilkanaście* skłania obie części, bo się mówi *kilkunastu* i t. d.

Uwagi nad odmianą tych liczebników rzeczownych.

172. 1) Liczebniki od *pięciu* włącznie do *dziesięciu*, po przybraniu *u*, nie zmieniają spółgłoski przybierającej, dalsze zaś na *e, a, i*, zakończone, głoski te na *u* zamieniają, przed którymi miękkie *c* na *t*, a stojące przed niemi *s* na *s* przechodzi, np. *jedenastu, jedenastu, dwadzieścia, dwudziestu, trzydzieści, trzydziestu*. W liczebnikach od *pięćdziesiąt* do *dziewięćdziesiąt*, po przybraniu *u*, przybierającą *t* miękczymy, oraz *a* na *ę* zamieniamy, np. *pięćdziesiąt, pięćdziesięciu, osiemdziesiąt, osiemdziesięciu*.

2) Liczebniki od *pięciu* uważano dawniej za rzeczowniki rodzaju żeńskiego, które na wzór imion żeńskich skłaniano i odnoszące się do nich słowa w czasie przeszłym w rodzaju żeńskim kładziono, np.

Pięć, pięci, pięcia (114); *sześć, sześci, sześćci*; bez *dziewięci* siostr; *pięćdziesiąt* teraz *pięćdziesięciu*. Który wziął *pięć* grzywien, robił niemi tak, iż zyskał niemi *drugą pięć*. Przyniósł *drugą pięć* talentów. *Dziesiąci* gniew. SKARGA Na art. A 7 f. v. Od *siedmi* wieków. tamże. Od *siedmiset* lat. Tenże Kaz. przyg. 406. 2. Z onymi *jedenastu* Bibl. Radz. i Czechowicza Akta Ap. II. 14. *Siedm' kłósów wyrastała z jednego źdźbła*, 1. Leop. Gen. 4. Miał syna orzącego *dwanaście* wołów, a on między tym *dwanaście* sprzężeniem był sam jeden. 1. Leop. Reg. 19, 19. *Ona pięć* głupich panien wzięwszy lampy, nie wzięły z sobą oleju 1. Leop. Mat. 25, 3.

3) Liczebniki od *pięćdziesiąt* do *dziewięćdziesiąt* w pierwszej części składowej wtedy tylko skłaniać się mogą, kiedy głoski *ć* nie wyrzuciły (166, 1), np. *pięćdziesiąt, pięćdziesięciu, sze-*

ściudzieśiąt, sześciądzieśiąt. Taka odmiana dawniej powszechna, bo właśnie pierwszą część tych liczebników w mianowniku stojącą (82) według skłonięcia żeńskiego odmieniano, teraz wychodzi z użycia.

4) Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki rzeczowne w celowniki kończą się na *om*, jeżeli przy nich nie ma rzeczy licznej, bo zakończenie na *u*, kilku spadkom wspólne, względ ten wątpliwymby czyniło. Jeżeli zaś imię przydajemy, natenczas spadek ten kończy się na *u*, gdyż zakończenie rzeczownika różnicę względu wskazuje, np. Dał *pięciom, sześciom, dziesięciom*. Szkoda *wielom*, pożytek *kilkom*. *Wielom* się jeden trudno oprze. *Pięciu, sześciu, kilku, wielu* ludziom. To lekarstwo *kilkorgom* pomogło.

5) Narzędnik teraz na *a* kończący się, np. *pięcią, jedenastą, dwudziestą, trzydziestą, pięćdziesięcią* i t. d. na wzór *dwoma* (170, 2) łączono też ze względną *oma*, do liczby podwójnej należącej (126), np. między *sześcioma* osobami. Stat. lit. str. 93; *kilkoma* ścigami. Perz. Cyr. 2. 27.

6) Liczebnik *kilka* dawniej w narzędniku, nie na *a*, lecz na *em* kończano, np. Nie wiele ten wygra, kto *kilkiem* (*kilką*) lat dłużej żyw. Gorn. Dz. 87. Jedno sam z *kilkiem* osób został, między wielą tysiącami ludzi zginęłych. Rej Post. Przyjechał z żoną, dziećmi i *kilkiem* przyjaciół. Biels. Kron. 123.

7) Przy liczebnikach w celowniku i miejscowniku stojących należący do nich rzeczownik liczony nie w dopełniaczu ale, dla odróżnienia względów, w tych spadkach przez przydatnią kładziemy, np. *pięciu, wielu* panom; *pięciu, wielu* panach.

8) I przy narzędniku podobnie czynimy, lubo tu zakończenie liczebnika żadnej pod względem różnicy spadków wątpliwości nie czyni, np. Łupy im wielkie z *wielą niewolnikami greckimi* odbił, zamiast z *wielą niewolników greckich*. Z *kilką złotem* i *kilką złotych*.

9) Toż samo czynimy i przy liczebnikach zbiorowych, gdy stoją w celowniku i miejscowniku, np. *dwojgu dzieciach*.

10) Często też liczebniki te i nicodmiennie użyte znajdujemy, np. Dla *sześćdziesiąt* (zamiast *sześćdziesięciu*) żołnierzy. Przed *pięćdziesiąt* laty.

Odmiana setek i tysięcy.

173.

L.p.M.B.W.Stu(o.m.)sto(wsz.in.)D.sta,stu.C.stu.N.stem.M.stu
 L.m.M.B.W.Sta D.set C.stom.N.stamiM.stach

Dopełniacz l. poj. *sta* używa się mówiąc bezwzględnie o liczbach, np. pięć *od sta*, półtora *sta*; ale z rzeczą liczoną używa się *stu*, np. I *stu* nie było. A do *stu* katów. Dla *stu* żołnierzy; *stu* ludziom, w *stu* ludziach.

174. Liczebniki *dwieście* (126), *trzysta*, *czterysta* odmieniają się jak następuje:

a) Z *męzkimi zbiorowemi nieosobowemi*, *tudzież z rzeczownikami innych rodzajów*.

M.B.W. *Dwieście*, *trzysta*, *czterysta* ludzi, pułków, koni, gęsi, cieląt
 D. *Dwustu* lub *dwóchset*, *trzystu* lub *trzechset*, *czterystu* l. *czterechset* ludzi i t. d.
 C. *Dwomset* l. *dwóchset*, *trzemset* l. *trzechset*, *czteremset* l. *czterechset* ludziom i t. d.
 N. *Dwiemaset*, *trzemaset*, *czteremaset* ludźmi, pułkami i t. d.
 M. *Dwustu* l. *dwóchset*, *trzystu* l. *trzechset*, *czterystu* l. *czterechset* ludziach i t. d.

b) Z *osobowemi męzkimi niezbiorowemi*.

M.D.B.W. *Dwustu* l. *dwóchset*, *trzystu* l. *trzechset*, *czterystu* l. *czterechset* żołnierzy, panów
 C. *Dwumset* l. *dwóchset*, *trzemset* l. *trzechset*, *czteremset* l. *czterechset* żołnierzom, panom
 N. *Dwiemaset* *trzemaset*, *czteremaset* żołnierzami, panami
 M. *Dwustu* l. *dwóchset*, *trzystu* l. *trzechset*, *czterystu* l. *czterechset* żołnierzach, panach.

175. Liczebniki od *pięćset* do *dziewięćset* skłaniają się jak niezłożone *pięć*, *sześć* i t. d. a dopełniacz *set* niezmienny zostaje (82), np. *pięciuset*, *piećset*, *pięciuset* kobiet, żołnierzy.

176. 1) *Tysiąc*, *milijon*, *bilijon*, *trilijon* i t. d. spadkują się według pierwszego skłonienia rzeczowników, ale *tysiąc* w dopełniaczu l. mn. ma zawsze *tysięcy*. L. podw. *dwą tysiąca* (126), teraz niewłaściwie *tysiące*.

2) *Dwa tysiące*, *trzy tysiące*, *cztery tysiące* i t. d. aż do *sta tysięcy*, spadkują obie części. Mówi się więc: *dwóch tysięcy*, *dwom tysiącom*, *sto tysięcy*, *stu tysięcy*, *stem tysięcy*. Podobnie od *dwieście tysięcy* aż do *milijona* i t. d. każda część osobno się odmienia.

3) W liczbie z kilku liczebników w całość połączonej, dla krótkości i uniknięcia nie miłego zbiegu zakończeń, odmieniamy

tylko jedności i dziesiątki, jeżeli się z *dziesiąt* nie składają, np. Było *trzy tysiące sześćset dwudziestu trzech*. Zapisano kwatery dla *osiem tysięcy dwieście dwudziestu dwóch* żołnierzy.

4) Lubo *tysiąc* i *milijon* są rzeczownikami rodzaju męskiego, jednakże, podobnie jak przy innych liczebnikach, odnoszące się do nich w liczbie pojedynczej położonych, słowo, w czasie przeszłym w rodz. nij. kładziemy, np. *Tysiąc* ludzi zginęło. *Milijon* złotych przepadło. Ale kiedy przed nim położony liczebnik *jeden* wyraźnie ich rodzaj męski wskazuje, lub gdy rzeczy liczonej nie wyrażamy, natenczas i słowo w czasie przeszłym w tym rodzaju kłaść się powinno, np. Nie *jeden tysiąc, milion* złotych przepadł. Już się *tysiąc* rozszedł.

Odmiana liczebników zbiorowych.

177. 1) Liczebniki zbiorowe (161, 1) *dwoje, troje, czworo, pięcioro* i t. d. dawniej kończyły się w mianowniku na *go*: *dwojgo, trojgo* i t. d., i stądto powstała, niby niewzorowa, następująca ich odmiana:

M.B.W.	<i>Dwoje,</i>	<i>troje,</i>	<i>czworo,</i>	<i>pięcioro</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,
D.	<i>Dwojga,</i>	<i>trojga,</i>	<i>czworga,</i>	<i>pięciorga</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,
C.	<i>Dwojgu,</i>	<i>trojgu,</i>	<i>czworgu,</i>	<i>pięciorgu</i>	ludziom,	dzieciom,	cielętom,
N.	<i>Dwojgiem,</i>	<i>trojgiem,</i>	<i>czworgiem,</i>	<i>pięciorgiem</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,
M.	<i>Dwojgu,</i>	<i>trojgu,</i>	<i>czworgu,</i>	<i>pięciorgu</i>	ludziach,	dzieciach,	cielętach.

2) Podobnie skłaniają się nieoznaczone liczebniki *kilkoro, kilkanaścioro*, tudzież liczebnik przymiotny *oboje*, dwie osoby różnej płci lub dwie rzeczy różnego rodzaju wyrażający.

Nie właściwie mówiono i pisano *oboja* narodów.

3) Od liczebników zbiorowych *dwoje, troje* i t. d. *oboje*, odróżnić należy liczebniki gatunkowe, *dwoj, ja, je; trój, ja, je*, które znaczą ze dwóch lub ze trzech złożony, jako też *oboj, oboja, oboje*, należenie do dwóch rzeczy znaczący, gdyż te odmieniają się według skłonien przymiotników. M. *Dwoj, ja, je*. D. *dwojogo, dwojój, dwojemu* i t. d. *Obój, ja, je, obojogo, obojej*. C. *obojemu* i t. d., np. *Obój* urząd tak świecki jak duchowny. Król *obojój* Sycylii. Wierny przyjaciel w *obojej* fortunie statecznie służy.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZAIMKI.

178. ZAIMKAMI nazywamy wyrazy imiona rzeczowne w mowie zastępujące, określające je, lub też to oboje razem czyniące.

I tak *ja* zastępuje moje imię, *ty* twoje i t. d. W wyrażeniu *ten* dom, zaimek *ten* określa wyraz *dom*, dla oznaczenia tylko tego, o którym mówię. Człowiek, *który* przyszedł, zaimek *który* określa wyraz człowiek i t. d. W przykładach: Czyj brat? *Mój*. *Mój* brat przyszedł, zaimek *mój* w pierwszym zastępuje imię *brat*, w drugim je określa.

179. Przez zaimki skracamy mowę i zrozumieli ją czynimy, bo same rzeczowniki nie mogą wydać tych rozlicznych względów, które przez zaimki wyrażamy.

I tak bez zaimków powiedzielibyśmy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmmy *Krasickiemu* (nie wiadomo czy temu, o którym wyżej mówiliśmy, czy innemu) wszystkie *Krasickiego* (którego?) zaszczyty, niemniej *Krasicki* dla tego sławnym być nieprzestanie; lecz odejmmy *Krasickiemu* ten jedyny, już *Krasickiego* wiecznie nie masz.

Za pomocą zaimków tak się wyrażamy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmmy mu wszystkie jego zaszczyty, niemniej on dla tego sławnym wiecznie być nie przestanie; lecz odejmmy mu ten jedyny, już go wiecznie nie masz.

180. Zaimki są: 1) *Pierwotne* (10, 2) np. *mnie, ciebie, siebie, nas, was*. 2) *Pochodne*, np. *mój, twój, swój, nasz, wasz*. 3) *Niezłożone*, np. *ten, ta, to; kto, co, jaki*. 4) *Złożone*, np. *tamten, tamta, tamto; ktokolwiek, cokolwiek, jakikolwiek* i t. p.

181. Zaimki zastępujące imiona rzeczy *rzeczownemi* czyli *właściwemi zaimkami*, te zaś, które je tylko określają lub też razem określają i zastępują, *przymiotnemi* nazywamy dla tego, że podobnie jak przymiotniki, zgadzają się z rzeczownikami do których się odnoszą. *Rzeczownemi* są: *ja, ty, on, ona, ono; siebie, się; kto, co* i z niego złożone *ktos, ktokolwiek, ktobądź, coś* i t. d., *nikt* za *ni* *co*; a przymiotnemi: *ten, ta, to; tamten, tamta, tamto, on, ona, ono; ów, owa, owo; mój, twój, nijaki, owaki* i t. p.

Tylko zaimki *mój, twój, swój, nasz, wasz, i czyj? czyja? czyje? który, która, które*, zastępują i określają rzeczowniki.

182. Tak rzeczowne jak i przymiotne zaimki ze względu na ich znaczenie dzielimy na *szczególne* czyli *oznaczone*, które osoby lub rzeczy szczegółowo czyli bliżej oznaczają, np. *ja, ty, on; ten, ów*, i *ogólne* czyli *nieoznaczone*, które ich w szczególności nie wyrażają, np. *kto? co? ktobądź, nikt, wszyszek, taki, owaki*.

ZAIMKI RZECZOWNE OZNACZONE.

183. Zaimki rzeczowne oznaczone są:

1) Osobiste: *ja, ty, on, ona, ono*.

2) Zwracające: *siebie, się*.

1) Zaimki osobiste, kładą się za imiona osób do mowy wchodzących i różnicę ich oznaczają.

Trzy osoby wchodzi do mowy: pierwsza, która mówi a jej imię zastępuje w l. p. zaimek *ja*, w mnogiej *my*; druga do której mówi, a jej imię wyręcza w l. p. zaimek *ty*, w mnogiej *wy*; trzecia, o której mówi, a za jej imię kładzie się w l. p. zaimek *on, ona, ono*, w l. m. *oni* za osobowe męskie a *ony* za wszystkie inne.

Imiona osób trojakiemu są rodzaju, więc i zastępujące je zaimki trojaki rodzaj mieć powinny. Atoli zaimki osoby pierwszej i drugiej nie odmieniają się przez rodzaje; bo rodzaj osoby mówiącej i tej do której mówimy nie może być wątpliwy. Ale rodzaj osoby trzeciej, nie zawsze mówie obecnej, może być niewiadomy tej, do której mówimy: dla tego też przez zaimek oznaczać go zwykliśmy. I ta jest przyczyna odmiany zaimka osoby trzeciej przez rodzaje, np. *on, ona, ono, oni, ony*.

2) Zaimki osobiste dla zgody z imionami osób, które zastępują, odmieniają się przez liczby i spadki.

184. Zaimek osoby pierwszej. Zaimek osoby drugiej.

Liczba pojedyncza.

M.	Ja	Ty
D.	Mnie mię	Ciebie
C.	Mnie mi	Tobie ci
B.	Mnie mię	Ciebie cię
W.	—	Ty
N.	Mną	Tobą
M.	Mnie	Tobie

Liczba mnoga.

M.	My	Wy
D.	Nas	Was
C.	Nam	Wam
B.	Nas	Was
W.	My	Wy
N.	Nami	Wami
M.	Nas	Was

Zaimek osoby trzeciej.

185.

Liczba pojedyncza.

Postać M. zwyczaj. krót. poprzyim. Ż. zwyczaj. poprzyim. N. zwyczaj. krót. poprzyim.

M.	On			Ona			Ono		
D.	Jego	go	niego	Jój	niój		Jego	go	niego
C.	Jemu	mu	niemu	Jój	niój		Jemu	mu	niemu
B.	Jego	go	niego	Ją	nię		—	je	nie
W.	—	—	—	—	—		—	—	—
N.	—	—	nim	—	nią		—	—	niém
M.	—	—	nim	—	nię		—	—	niém

Liczba mnoga.

M.	Oni	ony	—	Ony		Ony	
D.	Ich		nich	Ich	nich	Ich	nich
C.	Im		nim	Im	nim	Im	nim
B.	Ich		nich	Je	nie	Je	nie
W.	—		—	—	—	—	—
N.	—		nimi niemi	—	niemi	—	niemi
M.	—		nich	—	nich		nich

Uwagi nad temi zaimkami.

186. 1) Spadki *mnie, ciebie, tobie, jego, jemu*, używają się:

1) W odpowiedziach, np. *Komu obiecał? Mnie, jemu*. 2) Kiedy z dobitnością mówimy, a wtedy się przed słowem kładą, np. *mnie, jemu winienesz twoje szczęście*. 3) Po przyimkach, np. *do mnie, do ciebie, ku mnie, ku tobie*. 4) W zdaniach rozłącznych, np. *tobie, jemu, nie mnie kazał pisać*.

2) Krótsze wyrażenia *mię, cię, mi, ci, go*, kładą się po słowie, np. *wzięto mię, go; dano ci, mu*. Mogą się jednak kłaść i przed słowem, jeżeli je jaki wyraz poprzedza, oprócz *nie* i spójnika *i*, np. *gdy mię wzięto; wiele ci dano; gdy go proszono*.

skoro *mu* doniesiono; ja *go* widziałem; nie *jego* prosiłem; i *mnie* dał.

3) Względne spadki od *n* zaczynające się tylko po przyimkach kładziemy, i dla tego tę formę *poprzyimkową* nazywamy, np. *do niego, za nie, ku nim*.

4) Celownik *ci* często skraca się na *ć*, a wtedy łączy się z jakimś wyrazem na samogłoskę zakończonym, np. Milszać złość niż cnoty święte, milszyć kłamca niż prawdziwy. SĘPA *Rymy* str. 16. Nie radzęć, za nie radzę ci. Coć przystoi, za co ci przystoi.

5) Biernik *go* dawniej kończono na *gi* lub *ij*, np. Kościół, gdy *gi* prześladują, najwięcej kwitnie; gdy *gi* tłumią, roście. WUJEK. Za kogo *ij* (go) poczytać mamy.

6) Zaimek osoby trzeciej nie ma wołacza, bo spadek ten odnosi się tylko do osoby drugiej, czyli do tej do której mówimy. Ale zaimek osoby pierwszej może mieć ten spadek w liczbie mnogiej dla tego, iż mówiący częstokroć, dla złagodzenia rozkazu, i siebie włącza do ogółu, do którego mówi, np. *My* trwajmy stale do końca.

7) Mianownik l. mn. *oni* stoi za imiona męskie z mocnym zakończeniem, *ony* zaś służy dla męskich ze słabym zakończeniem, nieosobowych i dla żeńskich i nijakich, np. *Oni* przyszli; *ony* przyszły. *One* jest zaimkiem wskazującym (191, 2).

8) Narzędnik, we wszystkich rodzajach obu liczb, zwyczajnie zaczyna się od *n*, np. Gardzę *nim*, *nią*, *niemi*. Ja *nim* jestem. Dawniej mówiono *im* za *nim*; *imi* za *nimi*, np. Zwada się zaczęła między nami a *imi*. BIELSKI Kr. str. 119. Aby *imi* (nimi) odkupił. Tenże str. 150.

9) Zaimek *niego* skrócony na *ń* w dopełniaczu i bierniku ł. p. zrasta się z przyimkiem i służy tylko rodzajowi męskiemu, np. *idź poń, weź zań, nań, przedeń, nadeń*, zamiast *po niego, za niego* i t. d.

10) Przyimki na spółgłoski zakończone, przed przypadkami *mnie, mną*, przybierają *e*, np. *beze mnie, ode mnie*, i t. d.

Zaimek zwracający *siebie, się*.

187. 1) Jeżeli chcemy oznaczyć, że działanie jednej z trzech osób do niej samej odnosi się, względ takowy wyrażamy przez zaimek *siebie* lub *się*, który też dla tego zwracającym nazywamy,

że czynność osoby działającej na nią samą zwraca, np. *bije się, myje się*.

2) Zaimek ten odmienia się w obu liczbach jak następuje:

M.	(nie ma)
D.	Siebie się
C.	Sobie
B.	Siebie się
W.	(nie ma)
N	Sobą
M.	Sobie

3) Zaimek *siebie, się*, wyrażający zawsze wzgląd do podmiotu czyli mianownika (209), sam podmiotem nigdy być nie może, i dla tego nie ma mianownika.

4) Ponieważ podmiot czyli mianownik wskazuje, która osoba, jakiego rodzaju, czy jedna, czy więcej, własne działanie do siebie odnosi, przeto zaimek podmiotowy *siebie, się*, nie odmienia się według osób, liczb i rodzajów, ale wszystkim jeden służy, np.

ja maluję	} siebie	ja jestem zajęty	} sobą
ty malujesz		ty jesteś zajęty	
on, ona maluje		on jest zajęty	
my pisaliśmy	} sobie	ty masz ufność	} w sobie
wy pisaliście		ona ma ufność	
oni pisali		oni mają ufność	

5) Co się wyżej powiedziało (186, 1. 2) o używaniu dłuższych i krótszych form zaimków *ja, ty, on*, to samo służy i dla zaimka *się*; tylko że po przyimku *przez* w wyrażeniu *samo przez się* i w słowach *przedsiębrać, przedsięwzjąć*, krótszego wyrażenia używamy.

ZAIMKI RZECZOWNE NIEOZNACZONE.

188. Nieoznaczone zaimki rzeczowne są:

1) *Pytające: Kto?* pytając się o osoby, a *co?* o zwierzęta, rzeczy lub czynność, np. *Kto? Ojciec, matka, dziecko. Co? Koń, owca, jagnię. Co robisz? Co mówił?*

2) *Twierdzące: ktokolwiek, cokolwiek; ktobądź, cobądź.*

3) *Z niepewnością twierdzące: ktoś, coś.*

4) *Zaprzeczające: nikt* (o żywotnych), *nic* (o nieżywotnych) skrócone z *nikto, nico*.

189. 1) Zaimki te odmieniają się jak następuje, tylko że w złożonych, przyrostki *ś*, *kolwiek* i *bądź*, przyczepiają się do względnych (84, 5), a w *nikt* głoska *t* odrzuca się. Zaimek *nikt* i *nic* oraz z niepewnością twierdzące *ktoś*, *coś*, nie mają wołacza, bo nie ma do kogo mowy zwrócić.

L i c z b a p o j e d y n c z a .

M.	Kto?	Co?	Nikt	Nic
D.	Kogo?	Czego?	Nikogo	Niczego
C.	Komu?	Czemu?	Nikomu	Niczemu
B.	Kogo?	Co?	Nikogo	Nic
W.	Kto?	Co?	—	—
N.	Kim?	Czém?	Nikim	Niczém.
M.	Kim?	Czém?	Nikim	Niczém.

2) Zaimki te nie mają liczby, mnogięj bo nie oznaczają rzeczy, ale tylko w ogóle o nich mówią.

3) Zaimek *kto* nie jest pytającym ale względnym, kiedy się odnosi do zdania mającego zaimek *ten*, wyraźnie położony lub domyślny, np. *Kto* mocniejszy, *ten* lepszy. *Kto* mówi, *ten* się domówi.

ZAIMKI PRZYMIOTNE OZNACZONE.

190. ZAIMKI przymiotne oznaczone ze względu na ich znaczenie są:

1) *Wskazujące*: *on*, *ona*, *ono*; *ów*, *owa*, *owo*; *ten*, *ta*, *to*; *tamten*, *tamtą*, *tamtó*.

2) *Względne*: *który*, *która*, *które*; *co*.

3) *Dzierżawcze*: *mój*, *nasz*; *twój*, *wasz*; *jego*, *jój*, *ich*, *swoj*.

4) *Dzierżawczo-pytający*: *Czyj?* *czyja?* *czyje?*

1. Zaimki wskazujące.

191. 1) ZAIMKI WSKAZUJĄCE wskazują przedmiot, o którym jest mowa. Odmieniają się jak przymiotniki, ale w bierniku rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej kończą się na *ę*: *tę*, *tamtę*, *onę*, *owę*. Nie mają też wołacza w obu liczbach, bo wskazują osobę trzecią, a przypadek ten tylko do drugiej osoby zwykle się odnosi.

2) Zaimek *on, ona, ono*, l. mn. *oni*, tylko w tych spadkach podobny jest do zaimka osobistego; ta atoli między niemi zachodzi różnica, iż *on* i t. d. jako zaimek przymiotny i wskazujący, zawsze się łączy z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, który wskazuje; tamten zaś, jako osobisty czyli rzeczowny, sam zawsze stoi, np. *on* poszedł; *on* piękny dom i t. p. Odmienia się jak następuje:

Licz. pojed.	M.	On	Ona	Ono	L. m.	Oni	One
	D.	Onego	Onęj	Onego		Onych	
	C.	Onemu	Onęj	Onemu		Onym	
	B.	Onego	Onę	Ono		Onych	One
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Onym	Oną	Oném		Onymi	Onemi
	M.	Onym	Onęj	Oném		Onych	

Podobnie odmienia się: *ów, owa, owo*.

192. Zaimek *ten, ta, to*, odmienia się w ten sposób:

Licz. pojed.	M.	Ten	Ta	To	L. m.	Ci	Te
	D.	Tego	Tęj	Tego		Tych	
	C.	Temu	Tęj	Temu		Tym	
	B.	Tego	Tę	To		Tych	Te
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Tym	Tą	Tém		Tymi	Temi
	M.	Tym	Tęj	Tém		Tych	

Podobnie odmienia się zaimek złożony *tamten, tamta, tamto*, w którym pierwsza część, to jest *tam*, wcale się nie zmienia, np. *tamtego, tamtym, tamtemi*.

Miedzy zaimkami *ten, ów, tamten*, ta zachodzi różnica, że *ten* bliższą, *ów* zaś i *tamten*, dalszą osobę lub rzecz wskazuje.

2. Zaimki względne.

193. 1) ZAIMKI WZGLĘDNE wyrażają wzgląd na osobę lub rzecz już poprzednio jakim imieniem lub zaimkiem oznaczoną, np. Oto książka, o *której* mówiłeś. Brat, *którego* tak kochasz. On, dla *którego* wszystko straciłem i t. d.

2) Tylko zaimek *który, która, które*, na wzór przymiotników odmieniający się, jako też w miejscu jego na wszystkie rodzaje i liczby nieodmiennie używane *co*, które się odnosi tylko do rzeczownika lub zaimka wyraźnie położonego, są zaimkami względne-

mi, za pomocą których myśli nie pomieszczone w jednym zdaniu do jego imion lub zaimków odnosimy.

3) Zaimek *co* *), kiedy stoi zamiast *który, która, które*, jest nieodmienny, i dla tego na oznaczenie rodzaju, liczby i spadków przybiera spadki względne (69, II. 2) zaimka osobistego *on, ona, ono*, z którymi się łączy jak następuje:

L i c z b a p o j e d y n c z a.

M. Mez.	Co	Żeń. Co	Nij. Co
D.	Co jego co go	Co jej	Co jego, co go
C.	Co mu	Co jej	Co mu
B.	Co go	Co ją	Co je
W.	—	—	—
N.	Co nim	Co nią	Co niēm
M.	Co (na, o,) nim	Co (na, o,) nią	Co (na, o,) niēm

L i c z b a m n o g a.

M. Mez.	Co (do osob. męzk. z mocn. zak.)	Co (do wszys. trzech rod.)
D.	Co ich	Co ich
C.	Co im	Co im
B.	Co ich	Co je
W.	—	—
N.	Co nimi	Co niemi
M.	Co (na, o,) nich	Co (na, o,) nich.

4) Jeżeli do zaimka *co* odnosi się słowo rządzące jakimś przyimkiem, natenczas przyimek ten łączyliśmy między *co* i spadki względne zaimka *on, ona, ono*, postaci poprzyimkowej, jak to w miejscowniku obu liczb widzieć można, np. *Co do niego, co ku*

*) Z użycia zaimka *co, co go* i t. d. za *który, która, które*, bynajmniej nie wynika dwuznaczność, jak to Zochowski utrzymuje (*Części mowy* str. 386) i przykładami chce udowodnić (str. 388). Zaimek ten bowiem zawsze się odnosi do wyraźnie położonego rzeczownika lub zaimka. Podany zatem przez Zochowskiego przykład, *wiesz coś mu dał*, nigdy nie może znaczyć *któremuś dał*, jak autor niewłaściwie tłumaczy; bo tu nie ma rzeczownika lub zaimka wyraźnie położonego i dla tego *któremuś* koniecznie stać powinno. I drugi przykład: *Dziecię, coś wdziało*, nie może służyć za dowód trójjznaczności z użycia zaimka *co*, jak autor dowodzi: bo w przytoczonym przykładzie przecinek po *dziecię* położony przekonywa czytającego, że następujący zaimek *coś* jest względnym. Gdyby bowiem miał być twierdzącym z niepewnością, toby *co* bez przecinka po rzeczowniku następowało, a gdyby był zaimkiem pytającym, toby położony po słowie znak zapytania, lub zawieszenie głosu w mowie, o tém jego znaczeniu dostatecznie nas ostrzegęło. Te uwagi służą i do innych podobnych przykładów.

niemu, co z nim, co w niej, co przed nią, i t. d., co w nim widzę, co przy niej stoisz, co o nim mówisz.

3. Zaimki dzierżawcze.

194. ZAIMKI DZIERŻAWCZE stoją za imiona osób i przyznają im posiadanie czyli dzierżenie jakieś rzeczy, z której imieniem zgadzają się w rodzaju, liczbie i spadku.

Ponieważ trzy osoby wchodzą do mowy i liczbowaniu ulegają, zatem każdej z nich odpowiedni zaimek przez liczby odmieniać się musi. Że zaś imiona rzeczy trojakiego są rodzaju, przeto i zaimki dzierżawcze te imiona do osób odnoszące, przez rodzaje odmieniamy. Są zatem zaimki dzierżawcze:

dla osoby pierwszej:	1. p.	<i>Mój</i>	<i>moja</i>	<i>moje</i>
	1. m.	<i>Nasz</i>	<i>nasza</i>	<i>nasze</i>
drugiej:	1. p.	<i>Twój</i>	<i>twoja</i>	<i>twoje</i>
	1. m.	<i>Wasz</i>	<i>wasza</i>	<i>wasze</i>
trzeciej:	1. p.	<i>Jego</i>	<i>jój</i>	<i>jego</i>
	1. m.	<i>Ich</i>	<i>ich</i>	<i>ich</i>

195. Zaimki dzierżawcze osoby trzeciej wyrażamy w obu liczbach dopełniaczem zaimka osobistego *on, ona, ono*, bez względu na rodzaj, liczbę i spadki imion, których dzierżenie wskazują. Zaimki te kładą się zawsze w rodzaju i liczbie osób, do których się odnoszą.

np. Brat,	siostra,	dziecko,	<i>jego, jej, ich</i>
Bratu,	siostrze,	dziecku,	<i>jego, jej, ich</i>
Braciom,	siostrze,	dzieciom,	<i>jego, jej, ich</i>
Braciach,	siostrach,	dzieciach,	<i>jego, jej, ich</i>

196. Prócz powyższych, jest jeszcze zaimek dzierżawczy *swój, swoja, swoje*, którego we wszystkich osobach obu liczb używamy.

Zaimek ten, podobnie jak i zaimek zwracający *siebie, się* (187), zawsze odnosi się do *podmiotu zdania* (202), w którym się znajduje, i dla tego zaimkiem *dzierżawczo-zwracającym* nazwaćby go można.

197. Zaimki dzierżawcze *mój, twój, swój*, odmieniają się jak przymiotniki, i we wszystkich rodzajach i spadkach, więcej niż jedną zgłoskę mających, prócz *moi, twoi, swoi*, ściągać się mogą.

W bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego zaimki te na

ę zakończamy: *moję, twoję, swoje, nasze, wasze*; ale ściągnięte formy mają *a*: *mą, twą, swą*.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

M. Mój	Moja ma	Moje	me
D. Mojego mego	Mojęj mój	Mojego	mego
C. Mojemu memu	Mojęj mój	Mojemu	memu
B. { Mojego mego	Moję mą	Moje	me
Mój	Moję mą	Moje	me
W. Mój	Moja ma	Moje	me
N. Moim mym	Moja mą	Mojćm	mém
M. Moim mym	Mojęj mój	Mojćm	mém

L i c z b a m n o g a.

M. Moi przy. osob. męz. z mocn. zak.	Moje	me	na wysys. trzy rodz.
D. Moich mych	Moich	mych	
C. Moim mym	Moim	mym	
B. Moich mych	Moje	me	
W. Moi	Moje	me	
N. Moimi mymi	Mojemi	memi	
M. Moich mych	Moich	mych	

Skrócona forma nie różni się w znaczeniu od pełniejszej, i dla tego tam się tylko używa, gdzie tego potrzebę pełność mowy wskazuje.

L. p. M. Nasz	nasza	nasze	L. m. Nasi	nasze
D. Naszego	naszój	naszego		Naszych
C. Naszemu	naszój	naszemu		Naszym
B. Naszego	naszją	nasze		Naszych nasze
{ Nasz	naszją	nasze		
W. Nasz	nasza	nasze	Nasi	nasze
N. Naszym	naszą	naszóm	Naszymi	naszemi
M. Naszym	naszój	naszóm		Naszych

Podobnie odmienia się zaimek: *wasz, wasza, wasze*.

UWAGA. Dawniej M. i W. l. mn. podobnie jak się dotąd dzieje w innych dyalektach słowiańskich, na *szy* zakończano, np. *naszy* dworscy. SKARGA. Na art. o Jezuit. A. 8. f. v.; prowincyjałowie *naszy*, tamże C. 1. f. v. Polacy *naszy* C. 2. f. r.; *naszy* cudzoziemcy ojcowie C. 2. f. r. Senatorowie *naszy* C. 4. fr.; *waszy* bracia Sk. Kaz. przyg. 406.

Użycie zaimków dzierżawczych.

198. 1) Gdy rzecz dzierzona odnosi się do osoby, która nie jest podmiotem, natenczas dzierzącą osobę pierwszą wskazujemy zaimkami *mój, nasz*; drugą zaimkami *twój, wasz*; a trzecią dopełniaczami *jego, jej, ich*, zaimka osobistego *on, ona, ono*, według liczby i rodzaju osoby dzierzącej, do których niekiedy dla dobitności przymiotnik *własny* dodajemy, np. To są *moje, twoje*,

nasze, wasze, jego, jej, ich, konie. Ten dom jest *nasz, wasz, ich*. To jest *moja własna* książka. *Twoje własne* dzieci opuściły cię.

2) Jeżeli rzecz dzierzona należy do podmiotu, natenczas bez względu na jego osobę, liczbę i rodzaj, używamy dzierzawczo-zwracającego zaimka *swój, swoja, swoje*, a to według rodzaju, liczby i spadku rzeczy dzierzonej, np. Ja byłem, ty byłeś, on był u *swojego* brata.

UWAGA. Języki obce nie za pośrednictwem dzierzawczo-zwracającego, ale za pomocą zwyczajnego zaimka dzierzawczego (*mój, twój, nasz, wasz*) rzecz dzierzona odnoszą do podmiotu. Według ich bowiem wyrażenia mówi się, np. *ja* mam *mój, ty* twój; *my* mamy *nasz; wy* - *wasz*. W tłumaczeniu takich wyrażen z obcych języków szczególnie na uwadze mieć należy właściwość mowy *naszej*, żebyśmy przez naśladowanie *tęj* obczyzny z czasem *jej* nie zatarli. W duchu bowiem polszczyzny mówi się: *ja* mam *swój, ty* masz *swój; on* ma *swój; my* mamy *swój; wy* macie *swój, oni* mają *swój* i t. p. według rodzaju, liczby i spadków rzeczy dzierzonych.

199. Zaimek dzierzawczo-pytający *czyj? czyja? czyje?* którym się o niewiedomego właściciela rzeczy pytamy, odmienia się na wzór przymiotników, tylko w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego kończy się na *e*: *czyje*, a mianownik liczby mnogiej z mocnem zakończeniem *czyi* rzadko się używa.

ZAIMKI PRZYMIOTNE NIEOZNACZONE.

200. Zaimki przymiotne nieoznaczone ze względu na ich znaczenie są czworaki: 1) Pytające. 2) Twierdzące. 3) Z niepewnością twierdzące. 4) Przeczające.

1) Pytające są: *jaki? jaka? jakie?* w pospolitej mowie przed imionami męzkimi w mianowniku obu liczb na *ki* skracający się, np. *ki* kaduk? *który? która? które?*

Jaki, jaka, jakie, nie jest zaimkiem pytającym ale względnym, gdy się odnosi do wyraźnego lub domyślnego zaimka twierdzącego *taki, taka, takie*, np. *Jaki* pan, *taki* kram; *jaki* ojciec *taki* syn. *Jaki* kto sam, za *takie* ma i drugie. Szczęśliwość (*taka*), o *jakięj* ani ucho słyszało.

2) Twierdzące: *jakibądź, jakikolwiek, którybądź, którykolwiek, czyjkolwiek, ladajaki, niektóry, inny, inszy, każdy, niejaki, nijaki, owaki, sam, taki, wszelaki, wszy, wsza, wsze,*

dopełniacz *wszego, wszęj* i t. d. w l. m. dopełniacz *wszech, celow. wszem* za *wszym, wszystkim, wszystka, wszystko*.

3) Z niepewnością twierdzące: *czyjś, czyjaś, czyjes; jakiś, jakaś, jakieś; któryś, któraś, któreś*.

4) Przeczające: *niczyj, niczyja, niczyje; nijaki, nijaka, nijakie; żaden, żadna, żadne*.

Wszystkie te zaimki odmieniają się na wzór przymiotników i dla tego żeńskie w bierniku l. pojed. kończą się na *a*: *inną, którą, każdą* i t. d. np. *na każdą rzecz* nie skwapliwy. SKARGA Kaz. 1610. str. 147; *na każdą ćwierć lata*. Tamże str. 152., *na każdą noc*. Tamże 293.

Następujące mają *e*: *czyjkoľwiek, niczyje, same, wszystkie*.

Przyrostki wiążące się z zaimkami.

201. 1) PRZYROSTKAMI zowią się głoski lub zgłoski, które nigdy same stać nie mogą, ale się zawsze wiążą z jakimś wyrazem czyli się z nim zrastają i znaczenie jego jedne wzmacniają, drugie zmieniają.

2) Przyrostki z zaimkami łączyć się mogące. są: *ć, ś, ź*, po samogłosce, *ci, siś, że*, po spółgłosce, *to* utworzony z rodzaju nijakiego zaimka osobistego *ten*, na koniec *li, kółwiek* i *bądź*.

3) Przyrostki *ć, ci, to*, łączą się tylko z zaimkami osobistymi i ukazującymi, którym mocy i dobitności przydają, np. *jać, mnieć, tobieć, oneć, oncito, tenci, tencito; tegoć, jato, mnięto, wyto, tento, tato, toto*; z zaimkami zaś dzierżawczymi *ć, co*, tylko w połączeniu z przyrostkiem *to* wiązać się może, ale *to* i samo z niemi spajamy, np. *mojaćto* praca, *twojćjeito* siostrze, *waszaćto* matka, *wasito, nasito* przyjaciele.

4) Przyrostki *ś, siś, kółwiek* i wyraz *bądź* wiążą się tylko z zaimkami pytającymi *kto, co, który, a, e; jaki a, e; czyj, ja, je*, i znaczenie ich zmieniają. Jakoż je *ś, siś*, na z niepewnością, a *kół-wiek* i *bądź* na z pewnością twierdzące zamieniają, a tak związane zaimki nie mogą już przybierać przyrostka *ź, że*, który pytanie wyraża, np. *Kto* powiedział? *Ktoś* powiedział. *Jaki* człowiek? *Jakiś* człowiek. *Czyja* książka? *Czyjaś* książka. *Z jakimś, w kimsiś, w czems iś, któryś; ktokółwiek, cokolwiek, ktobądź, cobądź; czyjkoľwiek, czyjakółwiek, czyjabądź, czyjebądź, którykoľwiek, którybądź*.

Dawniej *kolwiek* oddzielnie kładziono, bo goz zaimkami nie wiązano, np. *Który* się pojawił *kolwiek* mąż. ŻEBR. Owid. 90.

5) Od przyrostka *ś* odróżniać trzeba zakończenie osoby drugiej liczby pojed., które od słowa oderwane, często się z imionami, zaimkami lub innemi częściami mowy łączyć zwykło, np. *Ktoś* jest? zamiast *Kto jesteś? Coś* przyniosł? *Co przyniosłeś?*

6) Przyrostek *li, lito*, także *ż, że, żto, żeto*, z zaimkami osobistemi i dzierzawczemi wyrażają pytanie, np. *Mnieli? z tobali? onli? naszli? jaż? jażto? wyżto? tyż? tyżto? lub tyżeto? onażto? onymżeto? mojażto? waszażto?*

7) Z ukazującemi zaimkami związane *li, lito, żto, żeto*, pytanie, a *ć, ci, ćto, cito* tudzież *ż, że* dobitność wyrażają, np. *Tenli? tali? onejlito? onemuli? tenżeto? tażto? tożto? onegożto? onymżeto? onemućto? téjcito? temuż? téjże.*

8) Przyrostki *ż, że, żto, żeto*, pytającemu zaimkowi dobitności przydają, np. *Któż? kóżto?* (56, a), *czyjże? czyjżeto? czyjażto? komużto? jakiż? jakiżto? którażto?*

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

SŁOWO.

202. SŁOWO czyli CZASOWNIK wyraża bytność, stan lub działanie podmiotu w pewnym czasie, np. *Matka jest* w domu, *ojciec siedzi*, *brat czytał*, *pies ukąsi*, *ptak poleciał*.

Podmiotem zwiemy osobę lub rzecz, o której coś twierdzimy, np. *Ja* stoje, *ty* piszesz, *brat* idzie, *koń* rży, *psy* szczekają, *ogień* pali, *lód* ziębi. W tych przykładach wyrazy *ja, ty, brat, koń, psy, ogień, lód*, są podmiotami, bo wyrażają osoby lub rzeczy, o których coś twierdzimy.

Rzecz na którą podmiot swe działanie wywiera *przedmiotem* nazywamy, np. *Uczeń czyta książkę*.

Podział słów ze względu na podmiot.

203. Ponieważ działanie ze względu na podmiot może być czwórakie, bo:

1) Albo je podmiot wywiera na inną osobę lub rzecz którą przedmiotem nazywamy, np. *Ojciec niesie syna, brat kocha siostrę*.

2) Albo je podmiot od innej osoby lub rzeczy odbiera, np. *Ojciec jest niesiony od syna; brat jest kochany od siostry.*

3) Albo je podmiot na siebie samego wywiera czyli zwraca, np. *Ojciec goli się, brat myje się.*

4) Albo nakoniec taki jest stan lub działanie podmiotu, iż to na żaden przedmiot nie splywa, np. *Ojciec siedzi, brat idzie*; zatem czworakięj natury muszą być słowa, które te czworakię względy działania oznaczają. Z tych:

1) *Czynnemi* nazywamy słowa wyrażające działanie podmiotu, które na przedmiot splywa, np. Pasterz *pedzi* trzodę, płasznik *łapie* ptaki, brat *pisze* list.

Słowa czynne poznajemy po pytaniach *kogo? co?* których tylko przy nich używać można, np. *Kogo? co pędzi? **).

2) *Biernemi* zowią się słowa wyrażające, że podmiot jest biorący działanie, np. Syn *jest ukarany* od ojca, rola *jest zasiana* od rolnika.

W polskim języku nie ulegają słowa osobnej odmianie na wyrażenie biernego stanu podmiotu, to jest nie masz odmiany biernej, którą w potrzebie rozmaicie wyrażamy.

3) *Zwrotnemi* nazywamy wszystkie słowa czynne położone ze zwracającym zaimkiem *się*, który wyraża, że podmiot na siebie działanie wywiera czyli zwraca, np. Brat *uczy się*. Siostra *stroi się*.

Wzajemnie zwrotnemi są słowa czynne wyrażające, iż podmioty działanie wzajemnie na siebie wywierają, np. *Kochają się, biją się.*

Od słów zwrotnych odróżnić należy słowa *zaimkowemi* zwane, to jest słowa nijakie z zaimkiem *się* połączone, bo te zwrotu czynności na podmiot nie wyrażają, np. *Pocę się, boję się.*

4) *Nijakiemi* lub *nieprzechodnemi* są słowa wyrażające stan podmiotu lub jego działanie na żaden przedmiot nieprzechodzące, np. Ojciec *siedzi i spi* (stan). Brat *idzie i skacze* (działanie).

Słowa nijakie poznajemy po tém, iż po nich kłaść nie można pytania *kogo? co?* I tak, nie można mówić: *Spi kogo? co? Idzie kogo? co? Bać się* jest słowo nijakie, bo *się* nie mówi:

*) Porównaj przypis na str. 24.

*bać się co lecz bać się czego, a więc i bać się kogo nie jest biernik ale dopełniacz. *)*

204. Wszystkie te słowa, podobnie jak i inne części mowy są: albo *niezłożone*, np. *pisał, czytał*; albo *złożone*, np. *wypisał, przeczytał*; albo *dwa i trzy razy złożone*, np. *po-wypisywał, po-od-czytywał, roz-po-życzył, po-roz-pożyczał*.

Przyimki w skład słów wchodzące.

205. 1) Słowa złożone składają się z przyimków odcień ich znaczenia lub dokonaność wyrażających, np. *pisać, napisać, podpisać, wypisać, przypisać, dopisać, zapisać; pisywać, wypisywać, powypisywać, popodpisywać*.

2) Przyimki ze słowami łączyć się mogące są: albo *rozłączne*, to jest takie, które, lubo się nigdy od słowa nie oddzielają, jednakże z imionami użyte, osobny wyraz stanowią, np. *do, od, przed* i t. p.; albo *nierozłączne* czyli takie, które się tylko w połączeniu ze słowami używają, ale same nigdy stać nie mogą, np. *roz, wy* i t. p.

3) Przyimki w skład słów wchodzące są?

Rozłączne: *do, na, nad, o, od, po, pod, przy, u, w, z(s), za*.

Nierozłączne: *ob, prze, roz, wy*.

do wyraża zbliżanie się ku kresowi lub skutkowi, jego ziszczenie albo przyczynienie czego, np. *dojeżdżać, dobijać, dobić, dorościć*.

na wyraża: 1) Kierunek do pewnego miejsca, np. *nakładać na wóz, namalować na płótnie*. 2) Przygromadzenie, przysporzenie, np. *naładować, naborgować, nakupować*. 3) Zzaimekowi: sytość aż do zhytku i zmordowania się, np. *najeść się, nasiedzieć się*. 4) Dokonanie czynności, np. *napisać list, nasiąć, namieszać*.

nad wyraża: 1) przesadę, np. *nadmierzyć, naddawać*. 2) Zdybanie, np. *nadjechać, nadejść*. 3) Dalsze przyczynienie, np. *naddać, nadbudować, nadmurować*. 4) Początek daleki jeszcze od zupełności, np. *nadciąć, nadgnąć, nadpsuć się*. Przed spółgłoskami zamiast **nad** często kładziemy **na**, np. *na-chudnąć*.

*) Porównaj przypis na str. 24 — i *Magazyn Powszechny* w Warszawie. 1838. str. 255.

o, ob { maluje: 1) Spełnienie działania na jakąś część przedmiotu **obe** { skierowanego, np. *okiełznać, osiodłać, ogolić, osadzić, opatrzyć*. 2) Kierunek krążenia, np. *obejrzyć, obwizać, obmówić, obgadywać, otrzeć, obiedz, obwizać*, a w moralnem znaczeniu *obowizywać, obestąć, obedrzeć*.

od { znaczy: 1) Kierunek przeciwny zbliżaniu, np. *odjąć, odje-*
ode { *chać, oddalić, oderznąć*. Podobnie z zaimkowemi, np. *odstrzelić się, odgryźć się*. 2) Zakończenie i odbycie czego, np. *odpokutować, odboleć, odchorować, odmówić*. 3) Z zaimkowemi nadmiar lub przesycenie, np. *odchwalić się, odjeść się*, to jest dosyć nachwaliwszy, najadłszy się, przestać. 4) Powrót nazad, na odwrót, wzajemność, np. *oddawać, odczęstować*. 5) Ponowienie, np. *odbudować, odnowić, odpisać*.

po znaczy: 1) Ciąg czynności, np. *pobiełać, pobijać, popychać*. 2) Ciąg drobny czasowy, np. *poczekać, postać, potrzymać, popłakać*. 3) Czynność na wielu osobach, rzeczach lub w różnych miejscach działaną, np. *poodprawiać służących, pooddalać ludzi, pobić kury, popalić stątki, ponaprawiać suknie, potłuc, podziurawić, porozdawać, powypychać, poobchodzić, poroznosić, porozrzucić*. 4) Z zaimkiem wzajemność czynu, np. *porąbać się, pobratać się*. 5) Dokonanie czynności, np. *podziękować, pójść*.

pod znaczy: 1) Wzgląd spodu, np. *podmurować, podpisać, podłożyć*. 2) Czynienie ukradkiem, milczkiem, po cichu, np. *podejść, podglądać, podrzucić, podsunąć*. 3) Postęp jakiś nieznaczny, np. *podrość, podpić sobie, podstarzeć się*.

prze znaczy: 1) Czyn przez miejsce lub czas przebyty, np. *przejechać, przeszedł, przeczytał* książkę, *przespał* całe życie, *przechować* majątek, *przepić*. 3) Użycie czego w pomiernej ilości, np. *przejeść co, przegryźć, przekąsić*. 4) Nagłe przerywanie obecnego stanu, np. *przemówić, przebakać, przewrócić*. 5) Odmianę położenia, albo odmianę miejsca czynu, np. *przenieść* gdzie indziej, *przepisać* z czego, *przekształcić*. 6) Większość jednej czynności nad drugą, co do miary, wagi, stopnia i t. d., np. *przewyższać, przechodzić* kogo w czem, *przeważać*. 7) Przesadę lub zbytek, np. *przepetnić, przekarmić, przelać, przestraszyć*. 8) *Prze*, zna-

czy tożsamo co *przed*, np. *przekładać* komu co, zamiast *przedkładać*, *przewidzieć* za *przedwidzieć*.

przy znaczy: 1) Zbliżanie, np. *przybiedz*, *przymawiać*, *przy-
pływać*, *przypuścić*, *przyciąć*. 2) Towarzystwo, np. *przy-
śpiewywać*, *przygrywać*. 3) Mierność stopnia działania, np.
przygasić, *przydusić*, *przypalić*, *przymówić*.

roz } wyraża: 1) Rozłączenie, np. *rozproszyc*, *rozpisać*,
roze } *rozrzucić*, *rozsądzić*, *rozebrać*. Z zaimkowemi wyraża
nadmiar, np. *rozbiegać się*, *rozigrzać się*, *rozpic się*, *roz-
niemoc się*, *rozchorować się*. 2) Dokonanie czynności, np.
rozkwitnąć, *rozeznąć*, *rozświecić*.

u znaczy: 1) Oddalenie się względem miejsca lub czasu, np. *ujść*,
uchodzić, *ulecić*. 2) Mniejszenie i mniejszenie się częściowe,
np. *utamać*, *ulać*, *ubrać*. 3) Wydoływanie skutkowi, spro-
stanie czemu, np. *uciągnąć*, *unieść*, *uprosić*. 4) Uzupeł-
nienie czynności, np. *czynić*, *uczynić*, *tonąć*, *utonać*, *uką-
sić*, *uspić*. 5) Z zaimkowemi dokonanie działania aż do
sytości, np. *uśmiać się*, *upić się*, *ubawić się*.

w } znaczy: 1) Kierunek na wewnątrz czegoś, np. *wbić*,
we } *wchodzić*, *wnijsć*, *włożyć*, *wlać*, *wpaść*, *wetrzeć*,
wejrzeć (48, d), *wepchnąć*, *wesprzeć*. 2) Dokonanie czynno-
ści, np. *wstać*, *wstąpić*.

wy znaczy: 1) Kierunek na zewnątrz, na dwór, np. *wywołać*.
2) Skutek otrzymany, np. *wyprosić*, *wymodlić*, *wymódz*.
3) Ostateczne dokonanie, np. *wygubić*, *wygładzić*, *wypić*.
4) Z zaimkowemi dokonanie działania aż do sytości, np. *wy-
spać się*, *wybiegać się*, *wystać się*.

wz, wez, ws, wes, wsz. Przyimki te z połączenia **w** i **z** powstałe
wskazują kierunek ku górze, np. *wzbijać się*, *wzjąć*, *wzno-
wić* (na jaw wydobyć), *wznosić*, *wezbrać*, *wspinać*, *we-
sprzeć*, *wszcząć* od *cząć* (41 i 27).

z, ze, przed spółgłoskami mocnemi (42) na *s, ś* zamieniony, na-
daje słowom znaczenie: 1) Połączenia, np. *zbić*, *zszyć*, *zwo-
dzić*, *ściągnąć*, *zjechać się*, *zebrać się*. 2) Kierunek na
dół, np. *zegnać*, *zepchnąć*. 3) Ruchu z miejsca, np. *składać*,
spłoszyć, *zlecieć*, *schować*, *spaść*, *spuścić*, *zdzierać*. 4)

Zupełnego dokonania czynu, np. *sparzyć, spalić, zjeść, zła-
mać, sfałdować, stoczyć, strudzić, zebrać, zetrzeć*.

za znaczy: 1) Kierunek innemu kierunkowi przeciwny, np. *za-
skoczyć, zabiegać, zatykać, zastawić*. 2) Zapęd w działa-
niu, np. *zabrnąć, zaczytać się, zagadać się, zamierzyć
się*. 3) Działanie na innego, np. *zamawiać, zaklinać, za-
pisywać* skąd. 4) Spotrzebowanie czego, np. *zapisać* papier,
zajeżdżić konia. 5) Skutek z wykonania czynności, np. *zaro-
bić, zasłużyć*. 6) Dokonanie czynności, np. *zajść, zajechać,
zakończyć, zastać*.

Słowa pierwotne i pochodne.

206. Słowa niezłożone są albo *pierwotne*, np. *biegł, legł*;
albo *pochodne*, np. *biegał, legał*.

Słowa pochodne urabiają się:

1) Z rzeczowników, a te najpospoliciej na *owac, ic, ec* (z ot-
wartem *e*) zakończamy, np. *król, królować; pieczęć, pieczęto-
wać; zima, zimować; helman, helmanić; żona, żenić; kamień,
kamienić; słup, słupiec; dzień, dzień*.

2) Z przymiotników, a z tych czynne na *ic, yc*, nijakie na *ec*
z otwartem *e* lub *owac* zakończamy, np. *biały, bielić, bieleć;
głuchy, głuszyć, głuszyć; chory, chorować; pilny, pilnować;
większy, powiększyć; mniejszy, zmniejszyć*.

3) Z liczebników, np. *wtóry, wtorować, powtórzyć; dzie-
siaty, dziesiątkować; dwój, podwoić; trój, potroić*.

4) Z zaimków, np. od *ja, (s)przyjać; ty, tykać; swój,
oswoić*.

5) Z innych słów, np. *siać, siewać; pisać, pisywać; tkać,
tykać*.

Co się tyczy słów na *owac*, uważać należy, że nietylko swoj-
skie od imion pochodzące, ale też wszystkie słowa z obcych języ-
ków przybrane na *owac* zakończamy, np. *administrować, cele-
brować, negocjować* i t. d.

Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania.

207. Prócz uważanego dotąd podziału czasowników, który polszczyźnie i innym językom jest spólny, ma nasza mowa tylko słowiańskim dyalektom właściwy podział słów wynikający ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania, które przez nie wyrażamy. Wszystkie słowa polskie dzielimy z tego względu na *dokonane* i *niedokonane*.

1) *Dokonane* wyrażają byt, stan lub działanie skończone czyli dokonane. Takie słowa składają się pospolicie z przyimków (205), np. *do-być*, *u-prosić*, *za-nieść*, *wy-wieść*, *wy-dać*, *do-biedź*, *od-bić*, *o-siwieć*, *z-łamać*, *prze-czytać*, *z-wołać*.

Tylko kilkadziesiąt na *nąć* oraz następujące, lubo niezłożone, są jednak dokonane: *chwycić*, *chybić*, *dać*, *jać*, *kazać*, *kupić*, *leźć*, *paść*, *puścić*, *ruszyć*, *rzec*, *rzucić*, *siąść*, *skoczyć*, *stać*, *strzelić*, *trafić*, *trącić*, *wrócić*, *zdradzić*, *zwyciężyć*, *zyskać*.

Ze słowami dokonanymi związane przyimki nie zmieniają ich znaczenia, ale tylko różność stanu lub działania wyrażają, np. *wy-skoczyć*, *doskoczyć*, *odskoczyć*, *wskoczyć* i t. d.; *wypchnąć*, *przepchnąć*, *zapchnąć*, *odepchnąć* i t. d.

Niekiedy słowo dokonane znaczeniu niedokonanego czasownika odpowiadające wcale innego jest początku, np. *kłaść*, *położyć*; *zakładać*, *założyć*.

2) *Niedokonane* malują byt, stan lub działanie trwające, zatem nieskończone czyli niedokonane. I tak: *jestem*, *stoje*, *siedzę*, *czytam*, *piszę*, są niedokonane, bo kto jest, stoi, siedzi i t. d. ten jeszcze być, stać, siedzieć nie przestał.

Niezłożone z przyimków słowa, oprócz wyżej wyliczonych, są pospolicie niedokonane, np. *prosić*, *wieźć*, *gonić*, *bić*, *łamać*, *czytać*, *wołać*.

Przyimki łączące się ze słowami niedokonanymi zamieniają je na dokonane, np. *pisać*, *napisać*; *bić*, *wybić*; *tłoczyć*, *utłoczyć*.

Wiele jest słów takich, które jako niezłożone czyli niedokonane wcale się nie używają, ale się tylko z przyimkami połączone znaj-

dują, a tak w dokonaniem biorą się znaczeniu. Jakoż nie używamy słów: *derżyć, spić, wiesić, prządz, tknąć się, krzątnąć się, wisnąć* i t. p., ale mówimy: *uderzyć, uspić, zawiesić, przyprądz, potknąć się, zakrzątnąć się, zwisnąć*. I przeciwnie są słowa niedokonane, które dokonanej formy nigdy nie mają, np. *dbać*.

208. Do słów niedokonanych należą też *poczynające* i *częstotliwe*.

1) *Poczynającymi* są słowa nijakie wyrażające ciągle wzmagający się przymiot stanu podmiotu (np. *starzeję się*), a zatem stan niedokonany czyli nieskończony; i temto różnią się od niedokonanych, bo te jednostajność trwającego stanu (np. *siedzę*) oznaczają. Takie słowa kończą się pospolicie na *ęć*, z otwartem *e*, przez które je od słów piątej i szóstej odmiany i niektórych na *rzec* odróżniamy. Niektóre kończą się też na *nąć*, a są i takie co wcale inne mają zakończenie, np. *bieleć, kamienieć; niknąć, gasnąć, stygnąć, słabnąć* i *słabnieć, istnąć* i *istnieć, tyć, gnić*, i t. p.

Do niedokonanych lub poczynających należy też 93 następujących słów na *nąć* zakończonych. Wszystkie inne z tem zakończeniem, tak niezłożone i jak złożone, są dokonane. Poczynające poznają się po tem, iż w czasie przeszłym zgłoskę *na* przed *tem* i t. d. wyrzucają:

biegnąć, tylko w spos. bezok. i rozkaz. uży- wane	chudnąć	gasnąć	klęsnąć
bladnąć	ciągnąć	gęsnąć	krotnąć (być mniej dzikim)
blaknąć	cichnąć	gestnąć	krzepnąć
blednąć	cierpnąć	ginać	kwitnąć
braknąć	cisnąć (w znac. tłoczyć nie- dokon. a w znac. rzucić dokon.)	gładnąć (od głuchnąć [gład- gorzknąć [ki] łaknąć	łącznąć (łaknąć)
brnąć		grąznąć	łącznąć (łaknąć)
brzydnąć		grząznąć	legnąć się
chlanać (złopać)	cknąć	gręznąć	lepnąć
chłodnąć	cnąć } cknąć	grzęznąć	lgnąć
chłonnać	cuchnąć	istnąć	lipnąć
chrzypnąć	darznąć (podo- garnąć [łać)	kanąć (kapać)	lśnać (ślepnąć)
mar'znąć	pełznąć (czołgać się, niknąć)	kisnąć	lnąć (lgnąć)
mięknąć	płonać (płonał)	tylko w złożo- nych a zatem	technąć
mierzchnąć	pragnąć		tęchnąć
mierz'znąć			tonąć
			twardnąć

milknąć	psnąć (szybko jako dokonane)	wiednąć i wietnąć
mknąć	posuwać się) używane)	wiecznać
moknąć	puchnąć	wilgnąć
niknąć (znik (ł)nąć)	rosnąć	władnąć
pachnąć	rznać	wyknąć
pełznąć (płomie-	schnąć	zbiegnąć
niem palić się	siąknąć	zionać dech wypu-
pełnął się)	ślepnąć	ścić
pełznąć	słabnąć	znać
pierzgnąć (chropo-	słodnąć	zółknąć
wacieć od wia-	słynać	zonać (gnać), czas
tru, padać się)	snąć (opr. cz. ter.) dokonane)	ter. żonę i żenę.

Dodane do poczynających słów przyimki na dokonane je zamieniają, np. *zbieleć, skamienieć, ostygnąć, utyć, przygnić*.

2) *Częstotliwymi* zowią się słowa niedokonane, które częste powtarzanie bytności, stanu lub działania wyrażają, np. *bywać, stawać, siadywać; czytywać, pisywać, jadać*.

Słowa częstotliwe urabiają się z niedokonanych, dokonanych i niektórych poczynających, np. *pisać, pisywać; siadać, siadywać; dać, dawać; chybić, chybiać; leżać, legać; skoczyć, skakać; omdleć, omdlewać*. O sposobach ich tworzenia niżej powiemy. Tu uważać należy:

1) Że nie wszystkie słowa niedokonane lub dokonane mogą mieć odpowiadające sobie częstotliwe. I tak np. od *cierpieć, kochać, królować, żenić się*, nie mówimy *cierpiwać, kochywać, królowywać, żeniwać się*.

2) Że nie wiele jest słów częstotliwych bez przyimków używanych, np. *jadać, dawać, bywać, stawać, pisywać, pijać, bijać*. Najwięcej jest ich z przyimków złożonych, a takie nie tylko częstotliwość, ale i niedokonanie czynności wyrażają; dla tego też słowa te w obu znaczeniach używają się. I tak nie mówimy *rywać* (od *rwąć*), *żywać*, ale ich w złożonych używamy, np. *obrywać, urywać; pożywać, zażywać*.

3) Że słowa niedokonane urobione z częstotliwych przez połączenie ich z jakimś przyimkiem, wtedy dopiero przybierają dokonane znaczenie, kiedy im jeszcze przyimek *na* lub *po* przydamy, np. *chodzić, wchodzić, powychodzić, wółczyć, przewołczyć, naprzewołczyć; nadowodzić, poodowodzić, poodmawiać*.

4) Że wiele słów częstotliwych wyszło z użycia, jak się o tem przekonać można z dawnych pisarzy, którzy częściej używali ich

tam, gdzie my teraz tylko niedokonane kładziemy. Jakoż już się nie mówi: *chodzić, ukłekiwać, stwardziwać, zamieszać, ponaszać, noszyć* od *nosić, mieszkować, obchodzić, składać, dokończyć, obmyślić* i t. p.

5) Nakoniec, że często słów niedokonanych w znaczeniu częstoliwem używamy, np. *pije* wodę za *pijam, napominałem go* i t. d.

Odmiana słów przez osoby i rodzaje.

209. Względ słów do podmiotu wyrażamy przez ich końcową zmianę, którą odmianą przez osoby czyli *osobowaniem* nazywamy.

Trzy osoby wchodzą do mowy:

Pierwsza, która mówi: np. *Ja* piszę. *Ja* czytam.

Druga, do której ona mówi: np. *Ty* piszesz. *Ty* czytasz.

Trzecia, o której mówi: np. *On, brat, syn* pisze, czyta.

A że imiona osób, to jest rzeczowniki lub w miejscu ich stojące zainki, odmieniają się przez liczby i różnego są rodzaju, zatem i słowa dla zgody z niemi przez liczby, a w czasie przeszłym i przez rodzaje odmieniamy, np.

Ja piszę, *ty* piszesz, *on* pisze; *my* piszemy, *wy* piszecie, *oni* piszą, *ony* piszą.

Ojciec był, matka była, dziecko było. Ojcowie byli, matki były, dzieci były, *ony* były.

Zaimki podmioty wyrażające (202): *ja, ty, on, my, wy, oni, ony*, powszechnie opuszczamy dla tego, że słowa polskie w każdej osobie obu liczb zakończenie swoje zmieniają, a tak różnicę osób dostatecznie wskazują, np. *kocham, kochasz, kocha, kochamy, kochacie, kochają*.

209. 1) Słowa mające wszystkie zakończenia na wyrażenie trzech osób liczby pojedynczej i mnogiej, *osobistemi* nazywamy, np. *kocham, kochasz* i t. d.

2) *Nieosobistemi* zowią się słowa, które się tylko z zakończeniem trzeciej osoby używają, np. *grzmi, marznie, taje, błyśka się, cknę się*.

3) *Trzecioosobowemi* są słowa, których tylko w trzeciej osobie liczby pojedynczej używamy, np. *powodzi się, przykrzy się*.

Niektóre w trzeciej osobie obu liczb kładziemy, np. *boli, bolą; tyczy się, tyczą się; przystoi, przystoją.*

Odmiana słów przez czasy.

210. Ponieważ podmiot może swój byt, stan lub działanie objawiać w obecności, przeszłości lub przyszłości, zatem i słowa te trojakie okoliczności wyrażać powinny.

Zmianę zakończeń w słowach byt, stan lub działanie podmiotu w obecności, przeszłości lub przyszłości wyrażającą nazywamy *czasowaniem* czyli odmianą przez czasy.

211. Trzy są czasy przedniejsze: *teraźniejszy, przeszły i przyszły.*

1) *Teraźniejszy* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w obecności czyli teraz objawiające się, np. Ojciec *jest, siedzi*, drzewo *zieleni się, kwitnie, schnie*; brat *czyta*.

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną, a co się skończyło, to dzieć się teraz nie może, np. Świeca *zgasła*, więc nie może *gasnąć*; brat *umarł*, więc nie może *umierać*.

2) *Czas przeszły* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości objawiające się, np. *byłem, stałem, czytałem; nastąpiłem, wystąpiłem, przeczytałem, napisałem.*

Słowa polskie w czasie przeszłym odmieniają się przez rodzaje, np. *byłem, byłam, byłom; czytałeś, czytałaś, czytałoś i t. d.*; dla tego też kiedy się odnoszą do rzeczowników osobowych męskich w liczbie mnogiej stojących (107), podobnie jak one i przymiotniki mają w nim *mocne* lub *słabe* zakończenie, np. królowie *pomarli* (mocne), królowie *pomarły* (słabe). Słabe zakończenie służy dla imion wszystkich trzech rodzajów, a dla osobowych męskich wtedy tylko, kiedy ze słabym zakończeniem są użyte, np. pany *jadły, konie, krowy, kurczęta jadły*.

3) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, zatem i czas przeszły będzie od tamtych niedokonany, a od tych dokonany, np. *pisałem, napisałem; jadłem, zjadłem.*

a) *Czas przeszły niedokonany* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości trwające czyli niedokonane, np. *byłem, spałem, czytałem, pisałem*, gdy piorun trząsł; więc jeszcze nie *przestałem być, spać, czytać i t. d.* gdy się to zdarzyło.

b) *Czas przeszły dokonany* wyraża byt, stan lub działanie w przeszłości skończone, np. *przebyłem, przespałem się, wyleżałem, przeczytałem, odpisałem*.

4) Mówiąc o dwóch stanach lub czynnościach już skończonych czyli dokonanych, dla wyrażenia, iż jedna z nich wprzód została dokonana niż druga, używamy odmiany słowa, którą *czasem zaprzeszłym* nazywamy.

Czas zaprzeszły wyraża, iż z dwóch stanów lub czynności dokonanych jedna wprzód się skończyła. Czas ten wyrażamy przez czas przeszły dokonany ze słowem *był, była, było; byli, były*, np. *napisałem był, napisałeś był; napisaliśmy byli, przyśtały były*. Częściej jednak opuszczamy słowo *był, była, było; byli, były*, bo sam związek zbiegających się dwóch czynności dokonanych wskazuje, która z nich wprzód się skończyła, np. *Zebrał wielki majątek, ale go stracił. Zgubił książkę, którą mu darowałś*.

5) Stan lub działanie w przyszłości objawić się mające, dwójako uważamy: jako w przyszłości twające lub skończone. Odmianę słów wyrażającą te dwójake okoliczności *czasem przyszłym* nazywamy.

6) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, więc i czas przyszły od tamtych będzie niedokonany, a od tych dokonany.

a) *Czas przyszły niedokonany* wyraża byt, stan lub działanie w przyszłości trwające czyli niedokonane. Na oznaczenie go używamy dwóch słów, to jest tego, przez które stan lub działanie wyrażamy i słowa *będę, będziesz, będzie* i t. d. I po tymto czasie słowa niedokonane najłatwiej poznać się dają, np. *będę czytał lub czytać będę; będziesz pisał lub pisać będziesz; będą siedzieli* i t. p.

b) *Czas przyszły dokonany* wyraża byt, stan lub działanie, które, lubo jeszcze nie nastąpiły, w myśli naszej za skończone uważamy, np. *przybędę, przeczyta, wygrasz, zasiedą*.

c) Tego czasu używamy: α) Mówiąc o dwóch stanach lub działaniach zdarzyć się mających, z których jedno skończyć się musi, nim drugie nastąpi, np. *Gdy umrze, pochowaj go. Skoro napiszę list, oddam go na pocztę. Tu skon musi poprzedzić pogrzeb, a list przed oddaniem go na pocztę musi być napisany*.

ß) Kiedy stan lub czynność za skończoną w przyszłości uważać chcemy, np. *przyjde do ciebie; napiszemy wypracowanie.*

Odmiana słów przez sposoby czyli tryby.

212. Byt, stan lub działanie podmiotu pod sześciorakiemi względami uważać i tylż sposobami słuchaczowi objawiać je możemy. Jakoż:

a) Albo je za rzeczywiste czyli pewne uważamy, a zatem z pewnością o nich mówimy, np. *Brat jest, siedzi, pisze.*

b) Albo je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie, a zatem jako niepewne przedstawiamy, np. *Ojciec chce, żeby brat był, siedział, żeby pisał* (ale niepewna czyli *będzie, będzie siedział, pisał*). *Ogrodnik pragnie, żeby drzewo rośło, zakwitło* (nie wiadomo jednak *czy będzie rośło, zakwitnie*).

c) Albo twierdzimy, iż pod pewnym warunkiem wydarzyćby się mogły, np. *Brat byłby, siedziałby, gdyby miał krzesło. Pisałby, gdyby miał pióro. Drzewo rostoby, gdyby je podlewano.*

d) Albo życzymy sobie, żeby się zdarzyły lub działy, np. *Oby brat był szczęśliwy; oby siedział; obyście pisali. Oby drzewo rośło, oby kwitło.*

e) Albo chcemy i nakazujemy, żeby się działy, np. *Bracie bądź! siedź! pisz!*

f) Albo nakoniec mówimy o nich bez względu na okoliczności osoby, czasu i liczby, a wtedy bezokolicznie je wyrażamy, np. *być, siedzieć, pisać.*

213. Te sześciorakie sposoby wyrażenia bytu, stanu lub działania podmiotu *sposobami* czyli *trybami* nazywamy. I tak:

a) Jeżeli o podmiocie coś z pewnością mówimy, wyrażamy to przez odmianę słowa, którą *sposobem* czyli *trybem oznajmującym* nazywamy.

b) Niepewność bytu, stanu lub działania podmiotu, zatem kiedy je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie uważamy, wyrażamy sposobem, który *łączącym* nazywamy dla tego, iż słowa w nim położone, tylko przez połączenie ich ze słowami sposobu oznajmującego czynią myśl zupełną.

Sposób ten, w innych językach osobną odmianę mający, wyrażamy za pomocą wyrazów: *by, aby, iżby, żeby, ażeby*, które tylko z czasem przeszłym, a niekiedy i z trybem bezokolicznym kładziemy, i zakończenia osoby pierwszej i drugiej obu liczb z niemi łączymy, np. *chce, żebym siedział, a nie żeby siedziałem; żebyś pisał, a nie żeby pisałeś* i t. d.

c) Warunkowy byt, stan lub działanie podmiotu wyrażamy *sposobem*, który *warunkowym* nazywamy.

Na oznaczenie tego sposobu używamy wyrazu *by*, który, po przydaniu mu oderwanego od słowa zakończenia pierwszej i drugiej osoby obu liczb, zawsze ze słowem lub innym wyrazem łączymy, np. *Byłbym, a nie byłemby; byłabyś, a nie byłabyś; siedziałbym, a nie siedziałemby; pisałbyś, a nie pisałeśby; jabym, tybyś, ojciecby pisał, bratubym dał, zlemubysmy zapobiegli, ranobyscie wstali*.

d) Na wyrażenie życzenia żeby podmiot był, zostawał w jakimś stanie lub coś działał, używamy spójników *oby, bodaj, i bodajby*, z czasem przeszłym, np. *obyś spał; bodajes zginął; obyscie czytali; bodajecie byli szczęśliwi*. Taki sposób wyrażenia się *sposobem* *życzącym* nazywamy.

e) Skłaniając podmiot do bycia, zostawania w jakimś stanie lub czynienia czegoś, używamy odmiany słów, którą *sposobem* *rozkazującym* nazywamy i dwójako go wyrażamy: *bez nalegania: bądź! niech będzie! siedź! pisz!* i *z naleganiem*, kiedy ze słowem, lub wyrazami *niech, niechaj*, przyrostek *ż, że*, wiążemy, np. *bądźże! siedźże! niechże będzie; niechajże powie*.

f) Byt, stan lub działanie żadnej osobie nie przysądzone przez *sposób* *bezokoliczny* wyrażamy, np. *być, siedzieć, pisać*. Nazywa on się *bezokolicznym* dla tego, że nie wyraża okoliczności czasu, osoby, jej liczby i rodzaju

214. Z tego, cośmy dotąd mówili, wynika, że na oznaczenie wyżej wyszczególnionych okoliczności powinny mieć słowa sześć sposobów czyli trybów.

a) *oznajmujący*, np. *jesteś, siedzisz, piszesz*.

b) *łączący*, np. *żebyś był, żebyś siedział, żebyś pisał*.

c) *warunkowy*, np. *byłbyś, siedziałbyś, pisałbyś*.

d) *życzący*, np. *obyś był, obyś siedział, obyś pisał*.

e) *rozkazujący*, np. *bądź! siedź! pisz!*

f) *bezokoliczny*, np. *być, siedzieć, pisać*.

Atoli słowa polskie tylko *sposób* *oznajmujący*, *rozkazujący*

i *bezokoliczny* przez różne odmiany wyrażają; trzy zaś inne sposoby, tojest *łączący*, *warunkowy* i *życzący*, jedynie przez czas przeszły sposobu oznajmującego, za pomocą stosownych spójników oznaczamy, jak to wskazują wyżej przywiedzione przykłady.

Imiesłowy.

215. Często dla skrócenia mowy dajemy słowom pewne zakończenia. Te zakończenia są:

ąc, np. *bedąc* na wsi widziałem go, zamiast *gdym był*.
piąc nie słyszę, zamiast *gdy się*, nie słyszę.
mówiąc płakała, *gdy mówiła*, płakała.
jadąc będę spał, *gdy będę jechał*.

szy, np. *spostrzegłszy* go zmieszał się, za *gdy go spostrzegł*.

ący, a, e, np. uczeń *piszący*, za uczeń, *który pisze*.

any, a, e, np. *kochany* brat czyli brat, *którego kochają*.

ony, a, e, np. *proszony* ojciec, za ojciec, *którego proszono*.

ty, ta, te, np. *zabity* dzik, za dzik, *którego zabito*.

ły, ła, łe, np. *osiwiał* człowiek, za *który osiwił*.

Wyrazy z takimi zakończeniami ze słów urobione, ponieważ, oprócz zakończonych na *ąc* i *szy*, jak imiona odmieniają się na wzór przymiotników przez rodzaje, liczby i spadki, a przytém jak słowa i czasy oznaczają, dla téj spólnej im z imionami i słowami własności *Imiesłowami* nazywamy.

Imiesłowy sąto wyrazy podobnie jak i słowa względ czasów oznaczające, a przytém jak imiona spadkujące się.

Imiesłowy nie stopniują się, bo nie przymiot, ale byt, stan lub działanie osób w czasie wyrażają. Ale kiedy względu na czas nie oznaczają, natenczas mają przymiotników znaczenie i stopniowaniu ulegają, np. *ukochany*, *ukochańszy*, *najukochańszy*; *uczony*, *uczeńszy*, *najuczeńszy*.

216. Według znaczenia słów (203) są imiesłowy: *czynne*, *bierne* i *nijakie*.

Czynne kończą się na *ący*, *ąca*, *ące*, np. *kochający*, *ca*, *ce*.

Bierne „ „ *any*, *ana*, *ane*, „ (*u*)*kochany*, *na*, *ne*.

„ „ *ony*, *ona*, *one*, „ (*u*)*proszony*, *na*, *ne*.

„ „ *ty*, *ta*, *te*, „ (*z*)*bity*, *ta*, *te*.

Nijakie kończą się na *ący, ąca, ące*, np. *siedzący, ca, ce*.

" " *any, ana, ane*, " *zaspany, a, e*,

" " *ony, ona, one*, " *spocony, na, ne*.

" " *ły, ła, łe*, " *osiwiały, ła, łe*.

Imiesłowy na *any, ony, ty i ły*, w rodzaju mezkim skracano dawniej, odrzucając zgłoskę *y*, np. *Umęczon pod pontskim Piłatem ukrzyżowan, umarl i pogrzebion*.

Dawniej i słowa czynne miały imiesłów czasu przeszłego na *ł, ła, ło*, z którego czasem powstał czas przeszły przez połączenie tego imiesłowu z końcówką słowa *jest(em), jest(eś)* i t. d. *piśal(em), piśal(eś), piśali(jeśmy)*. Zob. (223, 1. i 260, 3).

217. 1) Imiesłowy na *ąc* i *szy* zakończone nazywają się *niedmiennymi*, bo się wcale nie odmieniają.

np. Ojciec, matka, dzieci | *pisząc, napisawszy*.

Ojcowie, matki, dzieci |

2) Imiesłów na *ąc* oznacza byt, stan lub działanie trwające, a więc niedokonane i współczesne drugiej czynności przez słowo połączonego z nim zdania w jakimś czasie wyrażonej. I tak w przykładzie *piąc nie słyszę, nie słyszałem, nie będę słyszał; piąc* wyraża stan trwający w obecności, przeszłości lub przyszłości: a to stosownie do czasu jaki po nim następuje.

3) Imiesłów na *szy* wyraża byt, stan lub działanie zupełnie skończone w czasie, który wskazuje słowo połączonego z nim zdania, np. *skończywszy robotę odpoczywam. Przeczytawszy list westchnął. Zjadłszy objad przyjdę do ciebie*.

4) Ze znaczenia tych imiesłowów wynika, iż słowa niedokonane mają imiesłów na *ąc*, a dokonane na *szy*, np. *pisząc, napisawszy; czytając, przeczytawszy*.

Są jednak imiesłowy na *szy* i od słów niedokonanych, czego liczne przykłady w dawnych pisarzach polskich, a nawet i w późniejszych tudzież w pobratymczych językach znajdujemy, np. *jechawszy, ofiarowawszy, leżawszy, miewszy, słuchawszy, pracowawszy*. I od słowa *być* zamiast *były, ła, łe, byłego* i t. d. nie właściwie *bywszy, bywszego, bywsze* t. d. użyte tu i owdzie znajduje się.

Czasowanie słów i ich odmiany.

218. *Czasowaniem* nazywamy zbiór wszystkich odmian, jakim słowa ulegają.

Słowa odmieniają się przez *sposoby, czasy, liczby, osoby*, a w czasie przeszłym i przez *rodzaje*.

W czasowaniu słów podobnie jak i w spadkowaniu imion uważać należy na głoskę przybierającą (49) oraz na względne (74, 5). I tak w słowach *kochać, wołać, pytać, grozić, mówić, mnożyć, straszyć, pisać, grodzić*, głoski *ch, ł, t, z* i t. d. są przybierającami.

Przybierające głoski w wielu słowach ze względu trybu bezokolicznego w jedną spływają głoskę, z której się w odmianie przez czasy wynurzają, jak to niżej zobaczymy, np. *tluc, tłukę; gnieść, gniotę; wieść, wiodę; grześć, grzebię; módz, mogę*.

Jeżeli przybierającą w słowie nie jest spółgłoska, ale jakaś samogłoska, natenczas względno łączymy z nią za pośrednictwem głoski *j(e)* (48, a) np. *łać, leję; tać, taję; kleić, kleję; stroić, stroję; czuć, czuję; szyć, szyję*.

219. Odmianą nazywamy jednostajne wielu słów czasowanie. Słowa polskie ze względu na jednostajność ich czasowania na sześć odmian dzielimy. I tak:

I. Do pierwszej odmiany należą słowa niedokonane w teraźniejszym, a dokonane w przyszłym czasie we wszystkich względnych (74, 5) głoskę *a* mające, np. *kocham, kochasz, kocha; kochamy, kochacie, kochają*.

II. Według drugiej czasują się słowa przed wszystkimi zakończeniami osób w tych czasach miękczące głoskę przybierającą, np. *pisać, piszę* (29), *piszesz, pisać; bełkotać, bełkoce, bełkoce, bełkocemy* i t. p.

III. Trzecia odmiana służy dla słów, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym tylko w pierwszej osobie liczby pojedynczej i trzeciej liczby mnogiej twardą głoskę zatrzymują, a we wszystkich innych ją miękczą, np. *kładać, kładziesz, kładą; schneć, schniesz, schną; piekę, pieczesz, pieką; mogę, możesz, może, możemy, możecie, mogą*.

IV. Czwarta odmiana obejmuje słowa, których samogłoskowy rdzeń (74, 1) ze względniemi (74, 5) od samogłoski *e* zaczynającami się za pośrednictwem głoski *j(e)* wiążemy, np. *czuć, czuję, czujesz, czujemy; siwieć, siwieję, ejesz, łać, leję* (52).

V. Piąta odmiana jest dla słów z przybierającą wargową lub językową miękka (22) na *ć*, z ściśnionem *ę*, lub na *ić* (oprócz *bić, gnić, pić, widć*) zakończonych, np. *cierpieć, grzmić, widzieć; czynić, gonić, prosić*.

VI. Szósta odmiana służy dla słów z przybierającą podniebienną

miękką (22), na *éć* z ściśnionem *é* lub na *yć* (oprócz *szyc*, *żyć*) także na *rzyć* zakończonych, np. *bieżeć*, *klezczeć*, *uczyć*, *straszyc*, *trwożyć*, *tworzyć*, *patrzyć*, *marzyć*.

220. Słowa według jednej z tych sześciu odmian czasujące się *wzorowemi*, odstępujące od nich *niewzorowemi*, nie mające jakiego czasu *ułomnemi*, te zaś, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonany według dwóch odmian czasujemy, jako też i te, które czas przeszły dwojako mają, *obfitującemi* nazywamy.

221. Słowa zwrotne i zaimkowe czasują się podobnie jak i słowa czynne, tylko że zwrotne i zaimkowe zaimek *się* we wszystkich osobach i liczbach niezmienny zatrzymują, np. *cieszę się*, *cieszysz się*, *cieszyłem się*, *cieszyć się będę* i t. d.

Zaimek *się* następuje po słowie, kiedy to zaczyna zdanie lub ma przed sobą przysłówkę *nie*, np. *boję się*, *lekam się*; *nie boję się*, *nie lekam się*. Jeżeli zaś słowo po jakim wyrazie następuje, natenczas *się* i przed nim stać może, np. *niech się lęka*; *czego się boisz?*

Czasy główne i z nich urabiane.

222. Sposoby i czasy z których się inne urabają *głównemi* nazywamy.

W czasowaniu polski sposób bezokoliczny i czas przeszły są głównymi, bo się z nich wszystkie inne bezpośrednio lub pośrednio urabiają.

Słowa nie mające czasów głównych, nie mają też i tych odmian, które się z nich tworzą.

223. Z bezokolicznego sposobu urabiają się: 1) *Czas teraźniejszy* słów niedokonanych. 2) *Czas przyszły* dokonanych i 3) *Czas przeszły*.

Sposoby tworzenia się dwóch pierwszych czasów przy każdej odmianie dokładniej wskażemy.

224. Z trzeciej osoby l. mn. czasu teraźn., we wszystkich odmianach na *a* zakończonej, przez przydanie głoski *c* tworzymy *imiestów niedokonany nieodmienny*, np. *kochając*, *pijąc*, *pisząc*, *czyniąc*. Od tego zaś pochodzi *imiestów czasu teraźniejszego* na *y* zakończony, np. *kochający*, *pijący*, *piszący*, *czyńiący*.

225. Z teraźniejszego lub przyszłego dokonany urabia się:

Sposób rozkazujący, który się we wszystkich słowach kończy albo na przybrane *j*, albo na odkrytą spółgłoskę przybierającą. Urabia on się z trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego w niedokonanych, a przyszłego w dokonanych.

A. Na *j* mają go: a) Słowa pierwszej odmiany, bo te przybierają *j*, np. *kocha(j)*, *czyta(j)*, *woła(j)*, *wysłucha(j)*.

Przyczyna tego jest ta, że w wielu słowach tej odmiany samogłoska *a* jest cechą niedokonanego znaczenia lub częstotliwość wyraża. Gdybyśmy ją więc opuścili, słowo utraciłoby swoje znaczenie. Dla tego mówimy, np. *pociesza*, *pocieszaj*; *rusza*, *ruszaj*; *stawia*, *stawiaj* od *pocieszać*, *ruszać*, *stawiać*. Po opuszczeniu bowiem *a*, byłyby sposoby rozkazujące *pociesz*, *rusz*, *staw* od *pocieszyć*, *ruszyć*, *stawić*. W innych znowu po odrzuceniu tej samogłoski utworzyły się rzeczownik, co by mowę niezrozumiałą czyniło, np. *stucha*, *stuch*; *dmucha*, *dmuch*; *woła*, *wół* (56, a).

b) Słowa trzeciej odmiany na *ać*, *nać* z poprzedzającą spółgłoską i *rzeć* zakończone, tudzież *łgać*, *rwąć*, *ssać*, *tkać*, *źgać*, *zwać*. Wszystkim tym słowom po zamianie *e* na *i* lub *y*, a to według natury spółgłoski przybierającej, na oznaczenie tego sposobu *j* przydajemy, np.

Dmie, *dmij*; *przyjmie*, *przyjmij*; *gnie*, *gnij*; *zacznie*, *zacznij*; *tnie*, *tnij*; *pchnie*, *pchnij*; *umknie*, *umknij*; *drze*, *drzyj*; *tze*, *tzij*; *rwie*, *rwij*; *ssie*, *ssij*, *tcze* (od *tkać*), *tczuj*; *zże* (od *źgać*), *zzyj*; *wyźmie*, *wyźmij*.

Nie złożone *jąć* nie ma tego sposobu, a *wzjąć* ma *weź* lub *weźmij*, np. Siostrze, *weź* rzekła, *weźmij* mego syna. KRASZ. Witolor. str. 25, *Sięgnij* ręką i *weźmij* go. 1. Leop. Ex. 4. 4.

c) Słowa czwartej odmiany *chcieć*, *śmieć*, *umieć* i z niego złożone *rozumieć*, także *j* przybierają, np. *chciej*, *śmiej*, *umiej*, *rozumiej*.

d) Podobnie czynimy ze słowami piątej i szóstej odmiany kilka spółgłosek przed *i* mającemi, np. *brzmi(j)*, *mści(j)*, *pomni(j)*, *drży(j)*, *rży(j)* i w złożonych z *źrzeć* (patrzyć), np. *wejrzy(j)*, *zajrzyj*, *dojrzyj*.

e) Słowa piątej odmiany, które w trzeciej osobie przed względną *i* opuściły *j*, w tym sposobie znowu je przybierają, np. *tai*, *taj* (41, a); *klei*, *klej*; *ukoź*, *ukoj* (49, a).

B. Na odkrytą spółgłoskę przybierającą kończą go wszystkie słowa, prócz powyżej wyszczególnionych, do jakiegobądź odmiany należące, np. *pisz(e)*, *kołysz(e)*, *tłucz(e)*, *struż(e)*; *czyni*,

czyn; *wodzi*, *wódz* (49, a); *kosi*, *koś*; *tocz(y)*, *susz(y)*, *patrz(y)*.

Nie mają tego sposobu, słowa którym braknie czasu teraźniejszego lub przyszłego dokonanego, np. *biedz*, *ledz*, *żedz*, także *boleć*, *módz*, *musieć*, *słyszec* i *widziec*: dwa ostatnie dla tego, iż słyszenie i widzenie, jako skutek, nie jest w naszej mocy.

226. *Czas przeszły*: a) W słowach na *ć* z poprzedzającą samogłoską zakończonych, głoskę tę na *tem*, *tam*, *tom*, a stojące przed nią *e*, *é* (otwarte i ściśnione) na *a* zamieniając, np. *kocha(ć)tem*, *pisa(ć)tem*, *mówi(ć)tem*, *uczy(ć)tem*, *siwieć*, *siwia-tem*; *leżeć*, *leżałem*; *drzeć*, *drzałem*. Ale *drzeć*, *wrzeć*, *przeć*, *rozpostrzeć*, *trzeć*, *wrzeć* (zamknąć) i *żreć* mają czas przeszły *darłem*, *marłem*, *parłem*, *rozpostarłem*, *tarłem*, *warłem*, *żarłem*. b) W czternastu słowach pierwotnych na *ść* zakończonych, po zamianie *ć* na *tem*, i po odrzuceniu *ś*, przywracając opuszczoną w wyrazie głoskę *b*, *d* lub *t*, np. *grześć*, *grzebłem*; *kłaść*, *kładłem*; *pleść*, *plotłem* (254). c) Zakończenie sposobu bezokolicznego *c* zamieniając na *ktem*, a *dz* na *gtem*, np. *ttuc*, *ttuktem*; *ciec*, *ciektem*; *strzedz*, *strzegłem*; *ledz*, *ległem*. d) W słowach na *nać* w jednych *ć* na *tem* zamieniając, np. *pchną(ć)tem*, *ciągną(ć)tem*, *połkną(ć)tem*, *mruzną(ć)tem*; w drugich prócz tej zmiany zgłoskę *ną* wyrzucając (249, 3), np. *zamilk(nać)tem*, *przywyk(nać)tem*, *zgad(nać)tem*, *zleknać się*, *złaktem się*; w innych nakoniec obu form używając, np. *pęknał* i *pękł*; *zniknał* i *znikł*; *trzasnał* i *trzasł* *) i t. d. Które z tych form i w jakich słowach na *nał* zakończonych szczególnie się używają, i które z nich w rodz. żeńskim i nijakim odrzucają *ną*, lubo je w męzkim zatrzymują, to nie da się określić ogólnem prawidłem.

227. Z trzeciej osoby licz. pojed. czasu przeszłego urabiają

*) Słowa na *nał* w czasie przeszłym w rodzaju męzkim liczby pojedynczej zatrzymują *a*, które w rodzaju żeńskim i nijakim, jako też we wszystkich rodzajach liczby mnogiej, na *ę* zamieniają. Przyczyna tego jest ta, że tylko w liczbie pojedynczej rodzaju męskiego zakończenia pierwszej i drugiej osoby mogą się tak od słowa odrywać, iż spółgłoska zostanie na końcu wyrazu, a zatem na *a* spłynąć musi (59, 1), w rodzaju zaś żeń. spływa na pozostałe *a*, w nijakim na *o*, a w liczbie mnogiej na *i* lub *y*, (58, 3), np. *jam cofnął*, *jam cofnęła*. *jam cofnęło*, zamiast *cofnałem* i t. d.

się następujące imiesłowy: 1) Nieodmienny na *szy*. 2) Nijaki na *ty* i 3) Bierne i nijakie na: *any*, *ony*, *ty*.

1) *Nieodmienny dokonany* na *szy*, do *ł* z poprzedzającą spółgłoską dodając *szy*, a z poprzedzającą samogłoską zamieniając je na *wszy*. np. *usiadt(szy)*, *wywart(szy)*, *uniośt(szy)*, *zgniott(szy)*; *ukocha(t)wszy*, *napisa(t)wszy*, *uczyni(t)wszy*.

2) *Nijaki dokonany* na *ty*, od niektórych gramatyków przymiotnikiem słownym nazywany. Imiesłów ten, właściwy słowom nijakim i poczynającym (203, 4 i 208, 1), urabia się względna o trzeciej osoby l. pojed. czasu przeszłego w rodz. nijakim na *y* zamieniając, np. *osiwiat(o)y*, *wybladt(o)y*, *zescht(o)y*, *zeshł(o)y*, *podeszt(o)y*, *dojrzał(o)y*, *okwitł(o)y*, *podstarzał(o)y*, *wywiadt(o)y*.

Niektóre imiesłowy tego zakończenia prawie całkiem utraciły ślad swojego początku, przybrawszy stopniowanie, któremu właściwe imiesłowy nie ulegają. Takimi są: *biegły*, *ciągły*, *czuły*, *dbały*, *okazały*, *otyły*, *śmiały*, *trwały*, *wysmukły* i inne.

Z tych imiesłówów urabiają się rzeczowniki przymiotowe (60, 8) *y* na *ość* zamieniając (§ 77 str. 37), np. *biegłość*, *trwałość*, *otyłość*, *śmiałość*, *nabrzekłość*.

3) *Bierne i nijakie niedokonane* lub *dokonane* na *any*, *ony*, *ty*:

a) Na *any*: w słowach czas przeszły na *ał* mających, zamieniając *ł* na *ny*, np. *czyta(t)ny*, *pisa(t)ny*, *cierpia(t)ny*, *słysz(a)t(ny)*, *zapłaka(t)ny*.

b) Na *ony*: w wielozgłoskowych na *ił*, *ył*, *nał*, samogłoskę wraz z *ł*, a w zakończonych na *ł* z poprzedzającą spółgłoską tylko samo *ł* zamieniając na *ony*, przed którym się miękcza twarde spółgłoski, a syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (22), np. *cofniony*, *ogarniony*, *przenikniony*, *po-grzebiony*, *upleciony*, *rzeczony*, *strzeżony*, *zasmucony* (26), *ugodzony* (26), *proszony* (26), *zagrożony* (26), *pomszczony* (28 i 27), *nauczony*, *dreńczony*; *utaił* (48), *utajony*; *nasycony*, *mógł*, *możony* (27) w złożonych (z)możony, także *zmo-gły*, *wymożony*; *strzegł*, *strzeżony*, *pogrzebł*, *pogrzebiony*; *ubiegł*, *ubieżony* i *ubiegły*.

c) Na *ty*: w słowach na *ał* z poprzedzającą spółgłoską miękką oraz jednozgłoskowych na *ił*, *ył*, *ół*, *uł* i *rtł*, zamieniając *ł* na

ty, np. *ciął*, *cięty* (58, 3), *zjął*, *zjęty* także *pchnął*, *pchnięty*; *zbi(ł)ty*, *pi(ł)ty*, *my(ł)ty*, *szy(ł)ty*, *pró(ł)ty*, *ku(ł)ty*, *dar(ł)ty*, *par(ł)ty*; *meł(ł)ty*; niewzorowo *mielony*.

Niezłożone jedne mają ten imiesłów, a od drugich wcale się nie używa; ale go mają pochodzące od nich złożone. I tak np. niezłożone *bił*, *darł*, *giął*, *kuł*, *suł* i inne, mają imiesłów bierny *bity*, *darty* i t. d.; słowa zaś *jął*, *kłał*, *piął*, *warł*, *zarł*, *psuł*, *żuł*, mają go tylko w złożonych, np. *ujęty*, *wykłęty*, *rozpięty*, *zawarty* i t. d.

Słowa zwrotne mają ten imiesłów jak czynne, z których powstały, ale zaimek się opuszczają, np. *zasepić się*, *zasepiony*; *zasmucić się*, *zasmucony*; *strapić się*, *strapiiony*.

Z tych imiesłówów urabiają się:

a) Czas przeszły nieosobisty bierny zamieniając *y* na *o*,

np. (u)kochany, słyszany, (o)broniony, (z)bity.

(u)kochano, słyszano, (o)broniono, (z)bito.

b) Rzeczowniki słowne *y* na *e* (35, 2) zamieniając:

np. (u)kochany, (na)pisany, (s)tłuczony, (na)rodzony, (z)bity.

(u)kochanie, (na)pisanie, (s)tłuczenie, (na)rodzenie, (z)bicie.

CZASOWANIE SŁÓW POSILKOWYCH BYĆ I MIEĆ.

228. Słowa BYĆ i MIEĆ nazywają się posiłkowemi, dla tego, że gdy które słowo zwyczajnych odmian samo przez się wydać nie może, ony je wyręczają a tak mu posiłkują.

Słowo *być* nazywa się też *rzeczownem*, bo znaczy tylko bytność rzeczy bez względu na ich przymiot, np. *ojciec jest*, *siostra była*. Wszystkie zaś inne słowa nazywają się *przymiotne*, bo bytność rzeczy z ich przymiotami połączoną oznaczają, i dla tego każde rozebrać można na dwa osobne wyrazy, to jest na słowo *być* i imiesłów przymiot bycia malujący, np. *ojciec kocha*, *mówi*, jedno znaczy co: *ojciec jest kochający*, *jest mówiący*.

Sposób bezokoliczny.

Być.

Mieć.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. 1. Jestem	2. Jesteś	3. Jest	Mam	Masz	Ma
L. m. 1. Jesteśmy	2. Jesteście	3. Są	Mamy	Macie	Mają

Czas przeszły.

	męż.	żeń.	nij.	męż.	żeń.	nij.
L. p.	1. Byłem	Byłam	Byłom	Miałem	Miałam	Miałom
	2. Byłeś	Byłaś	Byłoś	Miałeś	Miałaś	Miałoś
	3. Był	Była	Było	Miał	Miała	Miało
L. m.	1. Byliśmy	Byłyśmy	Mieliśmy	Miałyśmy		
	2. Byliście	Byłyście	Mieliście	Miałyście		
	3. Byli	Były	Mieli	Miały		

Czas przyszły.

L. p.	1. Będę	Będę	} miał } miał ją, to } mieli } miały ją, to	} e } e } e	będę
	2. Będziesz	Będziesz			będziesz
	3. Będzie	Będzie			będzie
L. m.	1. Będziemy	Będziemy	} mieli } miały ją, to	} e } e } e	będziemy
	2. Będziecie	Będziecie			będziecie
	3. Będą	Będą			będą

Sposób rozkazujący.

	bez nalegania	z naleganiem	bez nalegania	z naleganiem
L. p.	1. —	—	—	—
	2. Bądź	Bądźże	Miej	Miejże
	3. Niech będzie	Niechże będzie	Niech ma	Niechże ma
L. m.	1. Bądźmy	Bądźmyż	Miejmy	Miejmyż
	2. Bądźcie	Bądźcież	Miejcie	Miejcież
	3. Niech będą	Niechże będą	Niech mają	Niechże mają

Imiesłowy.

Czasu teraźn.	Będący	ca	Będące	Mający	Mająca	Mające.
Czasu przeszł.	Były	ją	Byłe.	Miany	Miana	Miane.
Czasu przyszł.	Mający	ca	ce	być.	Mający	ca
Nieodm. niedok.	Będąc			Mając		
Nieodm. dokon.	Bywszy	(tylko w złoż.)		Miawszy		
Rzeczownik słowny:	Bycie			Mienie		

Imiesłów bierny czasu przeszłego *byty, byta, byte*, używa się tylko w słowach złożonych, np. *dobyty, nabyty, przebyty*.

229. Ponieważ do wyrażenia innych sposobów (213) używane spójniki *by, aby, ażeby, iżby, gdyby, oby* i t. p. tylko z czasem przeszłym łączyć się mogą, wszystkie więc te sposoby tym tylko czasem wyrażamy. Będzie zatem :

Sposób łączący	{ L. p. <i>żeby, żebyś, żeby był, była, było.</i>
	{ L. m. <i>żebyśmy, żebyście, żeby byli, były.</i>
życzący	{ L. p. <i>obym, obys, oby był, była, było.</i>
	{ L. m. <i>obyśmy, obyscie, oby byli, były.</i>

warun- { *byłbym, byłbyś, byłby; byłibyśmy, byłibyście, byłiby.*
 kowy { *byłabym, byłabyś, byłaby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.*
 { *byłobym, byłobyś, byłoby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.*

Częstotliwe *bywać* i *miewać* czasują się według pierwszej odmiany słów czynnych i nijakich (235), np. *bywam, bywasz; miewam, miewasz* i t. d.

Przekładnia w słowie BYĆ.

230. 1) Słowo *być* w czasie teraźniejszym odmieniało się dawniej jak następuje:

L. p. Jesm	L. podw. Jeśwa	L. m. Jeśmy
Jeś	Jeśła	Jeście
Jest		Są.

Łącząc te osoby z imiesłowem *był, była, było, byli, były*, tworząco czas przeszły jak następuje:

L. p. 1. Byłjesm, ściagn.	Byłem	Była jesm	Byłam	Było jesm	Byłom
2. Był jeś	Byleś	Była jeś	Byłaś	Było jeś	Byłoś
3. Był jest		Była jest		Było jest	
L. m. 1. Byli jeśmy.	Byliśmy		Byli jeśmy	Byłyśmy	
2. Byli jeście	Byliście		Byli jeście	Byłyście	
3. Byli			Byli.		

2) Z tego przyczyny, iż osobowe zakończenia czasu przeszłego *em, eś, śmy, ście* powstały ze ściągniętego *jesm, jeś, jeśmy, jeście*, częstokroć dla dzwięczności mowy odrywamy te zgłoski od imiesłowu *był, była, było*, i t. d. i łączymy je z innemi wyrazami, jakoto: rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, spójnikami i przysłówkami; a to *przekładnią* nazywamy, np. u ojca *byłem*, u ojcam *był*; pilny *byleś*, pilnyś *był*; wy *byliście*, wyście *byli*; że nie *byliśmy*, żeśmy nie *byli*; rano *byłam*, ranom *była*.

3) I w czasie teraźniejszym słowa *być* także same względne (74, 5) mającym, pospolicie używamy tej przekładni, ale tylko w osobie pierwszej i drugiej liczby pojedynczej, np. ja *jestem*, jam *jest*; ty *jesteś*, tyś *jest*; dobra *jesteś*, dobraś i t. p.

4) Jeżeli w pierwszej i drugiej osobie czasu teraźniejszego słowa *być* odjęte zakończenie osobowe do innego dodaje się wyrazu, natenczas słowo *jest* całkiem się opuszcza, np. *wielem wi-*

nien zamiast *wiele jestem winien*; nie bój się *bom* ja z tobą.
 BUDNY Jer. 1. 8. zamiast *bo ja jestem* z tobą.

5) Podobnie używają się z przekładnią i słowem *być* i przez wszystkie czasy odmieniają się niektóre przymiotniki, np. *godzien, wart, winien, powinien, rad* i inne. Przy tych imionach słowo *być* w czasie teraźniejszym niekiedy się opuszcza, a niekiedy się kładzie, np. *godzienem, godnam, godnem, godzieneś*, i t. d. albo też *godzien jestem*, lub *godzienem jest*; *winni jesteśmy* lub *winniśmy*; *radem, radeś, rad, radziemy*.

6) Przymiotnik *powinien* nigdy nie ma przy sobie słowa *być*, a w liczbie mn. w rodzaju żeńskim i nijakim zawsze się na *y* kończy, np. *myśmy powinni, powinni, wyście powinni, powinni, dzieci powinni*.

CZASOWANIE SŁÓW CZYNNYCH I NIJAKICH.

Pierwsza odmiana.

231. Według pierwszej odmiany czasują się wszystkie słowa na *ać* z poprzedzającą twardą lub miękką, np. *zalecać, władać, sprawiać, odradzać, wzdymać, rozważać, słuchać, stękać*.

Wyjmują się:

1) Słowa na *bać, pać, sać, chtać, ktać, ptać*, i *otać* zakończone, bo te według drugiej odmiany czasujemy.

2) Jednogłoskowe na *ać* z poprzedzającą miękką, np. *siać, lać, wiać*, i t. d. oprócz *chlać*, także *stawać* i tylko w złożonych używane *znawać*, zakończone na *ować*, oraz niżej wyszczególnione (258, 6) na *uwać, ywać*, bo te wszystkie według czwartej odmiany czasujemy.

3) Niektóre słowa na *dać, jać, kać, lać, mać, rać* zakończone, także słowo *stać*, bo te z wyjątku według drugiej (239), a *brać, łgać, prać, rwać, ssać, strugać, tkać* (o tkacz), *zwać*, według trzeciej, i na koniec *źgać*, według pierwszej i trzeciej odmiany czasujemy.

Szczać należy do szóstej odmiany.

232. Następujące 38 słów, lubo na *bać, pać, sać, otać* i *ować* zakończone, z wyjątku według niniejszego wzoru czasujemy:

bać: chelbać się (kołysać), chybać (wzruszać), dbać, gabać (niepokoić), podobać się, sarbać, serbać i sorbać (chlipać), starbać się (chwiać się).

otać: grzmotać, motać, niestotać (narzekać). **ować**: chować.

pać: chapać i hapać, chelpać (chelbać), cupać (z nienacka noga za nogą iść za kim), hupać (skakać przez co), kpać, papać, siepać, stapać, szczepać, tupać, tępać, tupać, trupać (tru-dzić), zaćpać (zatkać).

sać: dąsać, hasać, kasać, kisać (kisnąć), kuksać, morusać, pasać, (częstotl. od paść; pochodzące od *pas*, np. *opasać*, należy do drugiej odmiany), sysać (w złoż. od *ssać*), tryksać bość rogami (o baranach), trząsać (od trząść), wałęsać się.

233. Do tej odmiany należy najwięcej słów pochodnych, to jest z innych czasowników urobionych. Z tych niezłożone częstotliwe, złożone zaś niedokonane mają znaczenie, lubo ich za częstotliwe uważamy. I tak z *robić* tworzy się *rabiać* (270), *odrabiać*, *wyrabiać*; *mówić*, *mawiać*; *ruszyć*, *ruszać*.

234. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, *ć* zamieniając na *m*, np. *dbać*, *dbam*; *wołać*, *wołam*.

Wzór odmiany.

235. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny

Kochać

Ukochać

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. Kocham

Kochasz

Kocha

L. m. Kochamy

Kochacie

Kochają (48, a)

Słowa dokon. nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną; a co się skończyło, to działać się nie może (211, 1).

Czas przeszły.

L. p. Kochałem

Kochałeś

Kochał

L. m. Kochaliśmy

Kochaliście

Kochali

łam łom

łaś łoś

ła ło

łyśmy

łyście

ły

Ukochałem, łam, łom i t. d.

jak w niedokonanych.

Czas przyszły.

L. p.	będę będziesz będzie	Będę Będziesz Będzie	Ukocham Ukochasz i t. d., jak czas teraźniejszy słów nie- dokonanych
L. m.	będziemy będziecie będą	Będziemy Będziecie Będą	

Sposób rozkazujący.

beznalegania. znaleganiem. bez nalegania. z naleganiem.

L. p. 1. —	—	—	—
2. Kochaj	Kochajże	Ukochaj	Ukochajże
3. Niech } kocha	Niechże } kocha	Niech } ukocha	Niechże } ukocha
L. m. 1. Kochajmy	Kochajmyż	Ukochajmy	Ukochajmyż
2. Kochajcie	Kochajcież	Ukochajcie	Ukochajcież
3. Niech } kocha-	Niechże } kocha-	Niech } ukocha-	Niechże } ukocha-
Niechaj } ją	niechajże } ją	Niechaj } ją	Niechajże } ją

Imięśłow.

Czasu teraźniejszego. Kochający ca ce — —
 Czasu przyszłego. Mający ca ce kochać Mający ca ce ukochać
 Nieodmienny. Kochając Ukochawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym kochał, ta, to; obym kochał, ta, to; kochałbym, kochałabym, kochałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa tej odmiany.

236. Niewzorowo czasują się:

Dać, słowo dokonane, ma czas przyszły: *dam, dasz, da, damy, dacie, dadzą*. Cz. przeszły: *dałem*. Częstotl. *dawać, daje*.

Jechać. Cz. ter. *jadę, jedziesz, jedzie, jedziemy, jedziecie, jadą*. Cz. przeszły: *jechałem* i t. d. Częstotliwej odmiany nie ma, ale się w niej wyręcza słowem *jeździć*.

Ułomne słowa tej odmiany.

237. Tylko w sposobie bezokolicz. i czasie przeszłym wraz z pochodzącym od niego imiesłowem biernym i rzeczownikiem słownym używają się: *blwać, klwać* (dziobać), *plwać, szczwać, żwać*, (żuć), *gnać, obiecać, stać*.

Z tych pięć na *wać* zakończone w czasie teraźn. i od niego

poходnych wyręczają spowinowacone z niemi słowa na *uć* zakończone, np. *kluć* (dziobać), *kluje*, *pluje*, *żuje* i t. d.

Gnać, w potocznej mowie a nawet i w piśmie, niekiedy w czasie terażniejszym użyte znajdujemy, np. a mnie za karę na morze *wygnają*. KRASZ. *Witolorauda*. str. 25. Powszechniej jednak za nie w czasie terażn. używa się teraz *pedzę* lub *gonię*; dawniej zaś *żone* kładziono.

Obiecać słowo dokonane. Czas przeszły *obiegałem*. Imiesł. bier. *obiegany*. Niedokonane jest *obiecywać*. Cz. ter. *obieguję*.

Słychać i *widzieć*, które w dawniejszych pisarzach we wszystkich odmianach znajdujemy: *stycham*, *widam*; *stychałem*, *widałem* i t. d. *stychany*, *widany*, teraz tylko w sposobie bezokol. i imiesłowiu używamy. W czasie terażn. i przeszł. *stychać* zastępuje teraz *słyszę*, *słyszysz* i t. d. od *słyszeć*; a *widam*, *widzę*, *widzisz* i t. d. od *widzieć*. Imiesłów *stychany* jest jeszcze w użyciu, ale *widany* wyręcza teraz imiesłów *widziany* od *widzieć*.

Stać, gdy znaczy stanie, wyręcza się słowem *stojęć* (269), bo się mówi: *stoję*, *stoisz*, *stoi* i t. d., nieosobiste (209. 2) *przystoi*. Imiesłów czasu przeszł. w złożonych kończy się na *ty*; *dostały*, *przystwały*, *wystały*; ale niezłożony *stały* ma przymiotne znaczenie i dla tego stopniuje się (150. 6), np. *stalszy*, *najstalszy*. Dokonane *stać się* t. j. zostać czem, i z niego jako też ze *stać* złożone, kiedy nie znaczą stania, np. *dostać się*, *rozstać się*, *dostać*, *przestać*, *przystać*, *zastać* i t. p. w czasie przyszłym wyręczają się słowem dokonanem *stanąć*, którego sposób bezokol. w złożonych nigdy się nie używa, np. *dostanę się*, *rozstanę się*, *przystanę*, *zastanę*. Imiesłów cz. przeszł. mają tylko: *powstać*, *powstały*, *pozostać*, *pozostały*. Częstotliwe: *stawać się*, cz. ter. *staję się*, *stawać*, *staję*.

O częstotliwych słowach tej odmiany zob. § 245.

Druga odmiana.

238. Według drugiej odmiany czasują się słowa zakończone na: *bać*, *pać*, *sać*, *chtać*, *ktać*, *ptać*, i *otać*, np. *dłubać*, *raćbać*; *drapać*, *kapać*; *pisać*, *czesać*, *kasąć* (odkazywać się), *kasąć się* (kusić się), *bechtać*, *rzektać* (o srokach i żabach),

łeskać (łechtać), *łektac*; *trektać* i *treskać* (karać, trapić), *deptać*, *szeptać*; *bełkotać*, *rzekotać*, *szczebiotać*.

Zakończone na *bać*, *pać*, *sać* i *otać*, które z wyjątku według pierwszej odmiany czasujemy zob. wyżej § 232.

239. Tu też należy 60 następujących słów, które, ze względu na ich zakończenie, według pierwszego wzoru czasowaćby się powinny. Takimi są zakończone na:

dać: głodać, dżę (gryźć), gwazdać (gwaździć 28), gwizdać (ździć).

jać: bajać, kajać się (żałować błędu), krajać, łajać, przyjajać (sprzyjać), tajać, ziajać.

kać: bełkać (mącić), belczę; brukać, gdakać, głaskać, iskać (szukać), klaskać, kleskać (klaskać), kwakać, kwokać, łokać, (żłopać), plakać, pleskać (wodą oblewać), płukać, skakać, treskać, trestkać, (karać, trapić), zyskać. Słowa te przed wszystkimi względniemi (74, 5) *k* na *cz* zamieniają, np. *bruczę*, *bruczesz*, *bruczę*.

łać: *słać* (posłańca). *słę* (31), *słesz* i t. d., ale *słać* (o posłańcu) powstało ze *stłać*, po wyrzuceniu *t*, które w starsłowiańskim i rossyjskim w *stlat*, czeskim *stlati*, a w częstotliwych polskich, po przybraniu *e*, na *ć* (22 i 35) zamienione widzimy, np. *rozścielać*, *wyścielać*, *zaścielać*. Dla tego też w czasie teraźniejszym po wtrąceniu *e* przybiera *ć*, bo mówimy *ściele*, *ścielesz* i t. d.

Od *słać* pochodzi *pościel* i *prześcieladło* zwyczajnie *prześcieradło*, podobnie jak mówimy *mularz* i *murarz* od *mur*.

mać: chramać, chromać, drzemać, drzymać, kłamać, łamać, łomać.

rać: babrać, karać, krekorać, mamrać, orać, szemrać, żebrać.

tać: chełtać i chełstać (szumić), chrostać i chrustać (szeleścić), chrzastać, chrzęstać, chwostać (sieć biczem), świstać, trestać (karać, trapić).

zać: kazać (w znaczeniu rozkazywać, czas przyszły ma znaczenie czasu teraźn.), lizać, mazać, rzezać, wiązać.

Słowa do pierwszej i drugiej odmiany należące.

240. Według drugiej lub pierwszej odmiany czasuje się 25 następujących słów, których używawsze są odmiany nawiasem nie objęte:

kać: głąskać, (am), czę, klaskać, kląskać, kleskać, krakać, (am),
czę, muskać, (am), czę. **łać:** matlać, paplać, plaplać.

łać: wichlać, wiklać. **mać:** klamać, (am), mię.

pać: chlipać, chlypać, ciupać, klapać, łapać, szlapać.

rać: bazgrać, (am), rzę, gderać, gdyrać, (ram), rzę, gmerać,
gmyrać, (ram), rzę, guzdrać się, (ram), rzę, szemrać.

sać: hasać, kłusać, płaszać, plęsać (sam), szę.

stać: chlastać, chłostać.

tać: chwierulać, (am), cę, kołatać, (am), cę, miotać (teraz am,
dawniej cę), miecę (52), miecesz, miece; różne od mieść,
miotę, mieciesz, miecie i t. d., płać.

241. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego. Po odrzuceniu jego zakończenia, przybierające głoski miękczą się przed względniemi (74, 5) tak, iż syczące językowe na podniebienne miękkie zamieniamy (22). Przechodzi więc:

s na sz np. *pisać, piszę; kołysać, kołyszę.*

z na ż np. *mazać, mażę; wiazać, wiążę.*

podobnie t na c (29) np. *deptać, depcę; bełkotuć, bełkocę.*

st na szcz (27) np. *chełstać, chełszczę; świstać, świszczę.*

Ale treskać i trestkać (karać, trapić) mają niewzorowo trescę i trestcę, bo w odmianie słów *k* na *cz* przechodzi (24); płać ma płacze; smoktać, smokcę i smokczę.

Wzór odmiany.

242. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Pisać.

Zapisać.

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

- L. p. 1. Piszę
2. Pisziesz
3. Piszę

- L. m. 1. Piszemy
2. Piszecie
3. Piszą.

Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).

Czas przeszły.

L. p. Pisałem łam łom	Zapisałem łam łom
Pisałeś i t. d.	Zapisałeś i t. d.

Czas przyszły.

L. p. Pisać będę	Zapiszę i t. d. jak czas teraźn.
lub będę pisał i t. d.	słów. niedokonanych.

Sposób rozkazujący.

<i>bez nalegania</i>	<i>bez nalegania</i>
L. p. 1. —	—
2. Pisz	Zapisz
3. Niech	Niech
Niechaj } <i>pisze</i>	Niechaj } <i>zapisze</i>
L. m. 1. Piszmy	Zapiszmy
2. Piszcie	Zapiszcie
3. Niech	Niech
Niechaj } <i>pisz</i>	Niechaj } <i>zapisz</i>
Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie.	

Imięśłow.

<i>Czasu teraźniejszego.</i> Piszący ca ce	—
<i>Czasu przyszłego.</i> Mający ca ce pisać	Mający ca ce zapisać
<i>Nieodmienne</i> Piszac	Zapisawszy.

Sposób łączący, życzący, i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym pisał, ta, to; obym pisał, ta, to; pisałbym, pisałabym, pisałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa tej odmiany.

243. *Kłóć* i *próć* są niewzorowymi słowami tej odmiany, bo i w sposobie bezokolicznym odmienne mają od innych zakończenie, i w czasie teraźniejszym przekładają o, dla odkrycia spółgłoski przybierającą. Jakoż czas teraźniejszy mają: *kołę, kolesz, kole* i t. d.: *porze, porzesz, porze, porzą*. Imięśl. bierny *kłóty, próty*. Ale *pruć* czasuje się według czwartej odmiany (247, 3). Częstotliwe złożone: *wykatać, wyparać*.

Ułomne słowa tej odmiany.

244. Następujące: *bać się, chrapać, sapać, skrzypać* i *spać* są ułomne. Używają się bowiem tylko w sposobie bezokolicznym,

czasie przeszłym i od nich pochodzących, np. *sapać, sapał, zasapany; zaspać, zaspał, zaspany*. W czasie teraźniejszym zastępują je do piątej odmiany należące słowa: *bojeć się, chrapić, sapać, skrzypieć, spać*, których sposoby bezokoliczne, prócz *skrzypieć*, w piśmie wcale się nie używają, np. *boi się, chrapie, sapa, skrzypi, spi*. Ale *dochrapać się czego* czasujemy według drugiej odmiany.

Od *sapać* znajdujemy w dawnych pisarzach *sapa, sapając, sapał*, skąd się okazuje, że to słowo dawniej nie było ułomne i że je według pierwszej odmiany czasowano.

Sposób bezokol. *spieć*, używający się tylko w czynnym dokonanem *uspieć*, nie ma odpowiedniego sobie słowa częstotliwego.

Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszej i drugiej odmiany.

245. Nie wiele jest słów częstotliwych lub niedokonanych, które się z czasowników dwóch pierwszych odmian urabiają. Tworzą się one wtrącając przed *ać* zgłoski *iw* po *g, k*, a po innych *yw*, albo, inaczej mówiąc, zamieniając *ać* na *iwąć* lub *ywać*, np. *podrygać, giwać; wystrzygać, giwać; płakać, kiwać; wykonać, nywać; obwołać, tywać; podstuchać, chywać; wyrównać, nywać; zaniedbać, bywać; pisać, sywać; rozkazać, żywać; uczesać, sywać; przekopać, pywać; wskrobać, bywać; wygwizdać, dywać*.

Ale złożone z *bać się, dać, stać, znać, igrać* przed zakończeniem *ać* zgłoskę *aw* przybierają, np. *obawiać się, dawać, stawiać, poznawać, najgrawać się i nagrawać* od *igrać* (48, a); *grać* zaś miało dawniej *grawać* teraz *grywać*. *Drgać* ma *drygać*; *pchać, pychać* tylko w złożonych używane; *pestać, posyłać; tkać, tykać, zatykać; spać, sypiać* dla odróżnienia od *sypać*. *Słychać* dawniej *stychywać*, ale się teraz nie używa.

Tak urobione słowa z czasowników pierwszej odmiany jedno według niej, drugie zaś, wraz ze wszystkimi od słów drugiego wzoru pochodzącymi, według czwartej skłaniamy odmiany (258, 6), np. *wykonuję, wyrównuję; zaniedbuje, podryguje, pisuje, rozczesuje, wyłamuje*.

Trzecia odmiana.

246. Według trzeciej odmiany czasują się:

1) Wszystkie słowa na *ać, nać, c, dz, ść, źć* tudzież jednozgłoskowe na *rzeć*, z ściśnionem *é*, zakończone, np.

przyszły, więc i przysłówki okoliczność czasu wyrażające trojakić być muszą. Są więc przysłówki czasu:

- a) teraźniejszego: *dziś, dzisiaj, teraz, ninie; latoś, tego roku.*
- b) przeszłego: *dopiero, dawno, dawniej, niegdyś, onegdaj, onegdy lub ongi, przedtćm, wczoraj, przedwczoraj, zawczoraj.*
- c) przyszłego: *jutro, pojutrze i t. d.*

Czas nieoznaczony wyrażają: *aż, aż tu, blisko, ciągle, często, długo, dopiero, dokąd, dopokąd, dopóki, dopotąd, dopóty, jak, jeszcze, już; kiedy, kiedybądź, kiedy indziej, kiedy niekiedy, kiedykolwiek, kiedyś, kiedykolwiek, kiedyż, nagle, natenczas, natychmiast, niegdyś, niekiedy, niezwłocznie, nigdy, podczas, pokąd, póki, potąd, potem, póty, późno, przedko, przedednićm, przcnigdy, rzadko, wkrótce, wnet, wraz, zaraz, zawsze, zawsze.*

Niektóre z tych przysłóvkćw, kiedy wiążą zdania, stają się spójnikami (326), jak to w następnym rozdziale zobaczymy.

7) PRZYSŁÓWKI MIEJSCA służą do wskazania różnicy jego położenia lub kierunku stanu i działania, i odpowiadają na pytania: *gdzie? kćdy? którćdy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?*

a) *Gdzie? gdzież? Gdzieś, gdziebądź, gdzieindziej, gdziekolwiek, gdzie nigdzie, nigdzie. Kćdy? kćdyż? Kćdyś, kćdybądź, kćdykolwiek, kćdy nie kćdy, nikćdy, blisko, bliżej, daleko, dalej, opodał, podle (przyim. i przysł.) powyż, powyżej, powzwyż, wzwyż, poniż, poniżej, niżej, indzie, indziej, ondzie, owdzie, tu i owdzie, wszćdy, wszćdzie, tu, tutaj, tuż, tuż tuż, już już, już tuż, tam, sam bez połączenia z tam w znaczeniu tu, tylko w Wielkopolsce teraz używane, zatrzymało swoje znaczenie w wyrażeniu tam i sam, tam i tu, tu i tam, tamże i inne.*

Którćdy? Którćdykolwiek, którćdybądź, którćdyś, niktćredy, inedy, onedy, tćdy, owedy, tamtćdy, tćdy i owedy, ni tćdy ni owedy i w znaczeniu przysłóvkćw użyte narzędniki miejsc, np. *ścieżka dążył, lasem uchodził.*

Dokąd? pokąd? dopokąd? Dotąd, doonąd, potąd, dopotąd, dopokąd, dokądkćkolwiek, póty, dopóty, póki, nazad i naprzeciw, naprzeciwko, które są przyimkami i przysłóvkami.

Odkąd? Odkąd, odtąd, odonąd.

Żgać czasuje się też według pierwszej odmiany, *żgam*, *żgasz*, *żga*, jeżeli je zaś według czwartej skłaniamy, natenczas w drugiej i trzeciej osobie obu liczb *ż* przed *ż* na *z* zamieniamy: *żgę*, *żzesz*, *żże*, *żga*, *żgący* np. *żgący* wiatr.

Uwagi nad czasowaniem słów do tej odmiany należących.

247. Słowa na *ąć*, *c*, *dz* i *ść* zakończone, utraciły w sposobie bezokolicznym przybierającą spółgłoskę, bo ta przed *ć* w jednych w inną się zlała, w drugich zaś całkiem znikła.

Słowa na *ąć* zakończone.

248. W słowach na *ąć*, których dwanaście liczymy, płynne *m*, lub *n*, do ich rdzenia (74, 1) należące, zbiegłszy się w sposobie bezokolicznym z zakończeniem *ć* tworzą brzmienie *ąć*, a tak pozornie nikną; bo wynurzają się w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym, który po odrzuceniu głoski *ć* urabiamy; po czém stojące *ą* językowe miękkie, oprócz *l*, na twarde przechodzą. I tak:

1) Wynurza się *m* w słowach: *dąć*, *jąć*, *żać* (gnieść, tłoczyć), *zdzać* (kolnać) i *żdzać* (gnieść). Mają więc: *dmę*, *zmę*, *zdzmę*, *żdżmę* i t. d.

Jąć (dokonane) ma *imę*, *imiesz* i t. d. Sposób rozkazujący mają tylko złożone (225 1, A. b). W złożonych wraca się *j*, ale *i* niknie (47 i 48) np. *pojmę*, *zajmę*, *najmę*. Po przyimkach *ob*, *od*, *roz*, *z* i *zdo*, skrócone *zd*, przydaje się *e*, np. *obejmę*, *odejmę*, *rozejmę*, *zejmę*, *zdejmnę*. Jeżeli zaś *z* przyimkami *wz* jest połączone, natenczas *j* wyrzuca się przed *m*, a pomiędzy przyimki wtrąca się *e* łagodzące brzmienie, np. *wzjąć*, *wezmę*; *powzjąć*, *powezmnę*; *uwzjąć się*, *uwezmnę się*.

2) Wraca się *n* w następujących: *ciąć*, *cząć* (tylko w złożonych) *zacząć*, *począć* i t. d. *giąć*, *kłąć*, *miąć*, *piąć*, i *żąć* (zboże), np. *tnę*, *zacznę*; *pocznę*, *gnę*, *klnę* i t. d.

Wszcząć złożone jest z przyimków *w* i *z*, z których ostatni, to jest słabe językowe *z*, przed mocnym cz przybrało mocne brzmienie *s* (38), a następnie ze względu na podniebienne cz zamieniło się na podniebienne *sz* (27). Dla tego też w tém słowie, podobnie jak i w innych z przyimków *wz* złożonych, w czasie przyszłym między *w* i *sz* dla złagodzenia zbiegu spółgłosek wtrąca się *e*. Mówimy więc: *weszcznę*, *weszczniesz* i t. d. np. Niesnaski się *weszczna* między ludźmi. BUDNY 4 Ezdr. 15. 16. *Weszcznie śmiech*. ERAZM *Ob. a*.

Słowa na *nać* zakończone.

249. 1) Po słowach na *ować*, najwięcej jest w języku polskim czasowników na *nać* zakończonych. Są one trojaki: jedne, które się tylko w połączeniu z przyimkami znajdują, a takich jest około kilkadziesiąt, np. *(prze)ścignąć*, *(po)psnąć*, *(z)leknąć się*, *(u)prztaćnąć*, *(za)snąć*; drugie zaś jako niezłożone lub złożone używają się, np. *ciągnąć*, *wyciągnąć*; *ginać*, *zginać*; *puchnąć*, *napuchnąć*; *minąć*, *wyminać*; *dźwignąć*, *podźwignąć*; *pęknąć*, *przepęknąć* i t. d. Z tych niezłożone: jedne znaczą czynność niedokonaną i wzmagającą się, np. *cierpnąć*, *gasnąć*, *rosnąć*, a drugie czynność dokonaną jednolitwą czyli doraźną wyrażają, np. *beknąć*, *błysnąć*, *dygnąć*, *runąć*, *psyknąć*, *puknąć*, *kopnąć* *).

2) Niedokonane jedne są poczynające, drugie tylko niedokonane. Poczynające urabiają się po większej części z rzeczowników i przymiotników, np. *chudy*, *chudnąć*; *gęsty*, *gestnąć*; *słaby*, *słabnąć*; *twardy*, *twardnąć*; *ton* (głębia), *tonąć*; *nić*, *niknąć*: dokonane jednolite najpowszechniej ze słów tworzymy, np. *bakać*, *baknąć*; *drgać*, *drgnąć*; *czotgać*, *czotgnąć się*; *dźwigać*, *dźwignąć*; *pękać*, *pęknąć*; *żgać*, *żgnąć*; *walić*, *walnąć*; *ryczyć*, *ryknąć* (24).

3) Słowa tego zakończenia różnią się we względzie urabiania czasu przeszłego. Jakoż poczynające wyrzucają w nim zgłoskę *na*, np. *gasnąć*, *gaść*; *głuchnąć*, *głuchnąć*; *słabnąć*, *słabnąć*; *schnąć*, *schłem*; *ziębnąć*, *ziąbłem* (59, 1 i 226, d i przypis); niedokonane zaś i dokonane jednolite, kończą go na *nąć*, np. *chłonać*, *ciągnąć*, *cisnąć*, *garnąć*, *lgnąć*, *trzasnąć*, *lunąć*, *dźwignąć*, *krząknąć*, *grypsnąć*.

4) Z następujących jedne zgłoskę *na* wyrzucają, drugie dwójako się kończą:

kleknąć, *kleknąć*, w złożonych *kląkć*; *klęsnąć*, *klęsnąć*; *sklēsnąć*, *sklēsnąć*; *lęknąć się* (w złoż.) *ląkć się*; *milknąć* (w złoż.) *milknąć*;

*) Wszystkich słów na *nać* zakończonych około 360 ogółem liczymy. Z tych blisko 60 jest takich, co w niezłożonej postaci wcale się nie używają, 99 niezłożonych niedokonane, a około 200 dokonane mają znaczenie. Bezzasadne więc jest twierdzenie Łazowskiego (*Gr. języka polsk. str.* 205 § 415) że z zakończonych na *nąć* jest blisko czwarta część dokonanych, trzy czwarte zaś są trwające. Wszakże niedokonane są tylko te, któreśmy wyżej (208, 1) wyszczególnili.

oblasknąć (blaskiem objaśnić), *oblaskł*; *oświtnąć*, *oświłt*; *peknąć*, *peknął* i *pektł*; *pierzchnąć*, *pierzchnął* i *chtł*; *puchnąć*, *puchnął* i *chtł*; *schnąć*, *schnąłem* i *schłem*, *schleś*, *sechtł*; *śmierdnąć* (w złoż.) *śmiardł*; *sploznąć się*, *splozłem się*; *trzasnąć*, *snął*, *trzasł*; *ucichnąć*, *nał*, *chtł*; *uprzatnąć*, *nał*, *tł*; *wisnąć*, (w złoż.) np. (*ob, za*) *wisł*; *wyknąć*, (w złoż.) *wykł*; *zdechnąć*, *zdechł*; *zgadnąć*, *zgadł*; *złęgnąć się*, *złąkł się*.

5) Niektóre słowa na *nać* zakończone, lubo w rodzaju męzkim czasu przeszłego zgłoskę *na* zatrzymują, jednakże wyrzucają *ne* w rodzaju żeńskim i nijakim, np. *prysnął*, *prysła*, *prysło*; *piknął*, *pikła*, *pikło*; *szczeknął*, *kła*, *kło*; *trzasnął*, *sła*, *sło*; *gwiznął*, *zła*, *zło*.

Zwyknąć ma tylko czas przeszły, który się w znaczeniu teraźniejszego używa, np. nie *zwykłem*; *zwykło się*. Imiesł. *zwykły* (zwyczajny).

Słowa na *c, dz, śc, źc* zakończone.

250. Sposób *c* } powstał ze zlewku głosek $\left\{ \begin{array}{l} kć \text{ np. } tćkć \text{ } tćuc \\ \text{ciekć } ciec \\ gć \text{ } mćgć \text{ } mćdz \\ \text{łagć } ładz. \end{array} \right.$
bezokolicz. *dz*

Tu miękkie *ć* wpłynęło na brzmienie podniebiennych twardych *k, g*, które się dla tego na miękkie zamieniły (24), a po uchyleniu przyczyny tej zmiany, to jest po usunięciu się *ć* znowu wracają.

251. Czas teraźniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się zamieniając głoskę *c* na *k*, a *dz* na *g*, które się miękczą (24) przed względnymi od *e* zaczynającymi się np. *ładz* (kłaść się), *łegę*, *leżesz*, *leże* i t. d. *tłuc*, *tłukę*, *tłuczysz* i t. d.

252. Dwadzieścia trzy liczymy słów na *sc* zakończonych. Z tych, oprócz *nieść*, *paść* (trzode), *trząść*, wszystkie przed zakończeniem sposobu bezokolicznego opuszczają przybierające *b, d* lub *t*, a dla uniknięcia dwuznaczności w miejsce ich głoskę *ś* przybierają. Jeżeli zaś w odmianie słowa zniknie *ć*, natenczas i *ś* ustępuje, a opuszczona spółgłoska przybierająca znowu się wraca. Przybierają *b*: *grześć*, *skuść*.

d: *bóść*, *gąć* (grać), *iść*, *jeść*, *kłaść*, *kraść*, *paść* (padnąć), *prząść*, *siąść*, *sieść*, *śnieść* (jeść), *wieść*.
t: *czyść* (czytać), *gnieść*, *ksieść* (kwitnąć), *nieść* (w złożonych, np. *zamieść*), *pleść*, *rość*.

253. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, zamieniając *ć* na *e*, przed którym wraca się opuszczona głoska a *ś* ustępuje, np. *iść*, *ide*; *kłaść*, *kładę*; *gaść*, *gęde* (58, 3), *ksieść*, *kstę*, *kstą*.

254. Słowa *gnieść*, *mieść*, *pleść*, *wieść*, (prowadzić), *wieźć*, (wozem) i *wlec*, w pierwszej osobie l. p. i trzeciej l. m. czasu terażn. oraz we wszystkich osobach l. p. czasu przeszłego głoskę *e* na *o*, *jeść* zaś, tudzież *leźć*, *sieść* i *śnieść* tylko w l. p. czasu przeszłego *e* na *a* zamieniają, np. *gniotę*, *gniota*; *wiodę*, *wiodą*; *niosę*, *niosą*; *lazłem*, *siadłem*, *śniadłem*.

Wzór odmiany.

255. Niedokonane

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Miać Lgnać Tłuc Łądz (kłaść się, leżeć) Uprząść Wleźć

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	Mnę	Lgnę	Tłukę	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).
	Mniesz	Lgniesz	Tłuczesz	
	Mnie	Lgnie	Tłucze	
L. m.	Mniemy	Lgniemy	Tłuczemy	
	Mniecie	Lgniecie	Tłuczecie	
	Mną	Lgną	Tłuką	

Czas przeszły.

Miałem*) Lgnałem Tłukłem Łąglem Uprządłem Wlazłem (254)
 Mięłam Lgnęłam Tłukłam Lęglam Uprzędłam Wlazłam
 Mięłom i t. d. i t. d. Lęgłom i t. d. i t. d.

Czas przyszły.

Miać będę Lgnać będę Lęę (58, 3) Uprzędę Wlezę
 lub będę miałł. będę lgnął i t. d. Lężesz Uprzędziesz Wleżesz i t. d.
 Miać będziesz Lgnać i t. d. jak czas terażniejszy słów niedokon.

Sposób rozkazujący.

bez nalegania

bez nalegania

L. p.	1.	—	—	—	—	—
	2.	Mnij	Lgnij	Tłucz	Łaż (59, 1)	Uprządz Wlęż
	3.	Niech	} mnie lgnie tłucze	Niech	} leże uprzedzie wlezie	
		Niechaj		Niechaj		

*) Zobacz przypis na str. 133.

- L. m. 1. Mniejmy Lgnijmy Tłuczmy Łążmy (58,3) Uprządnymy Wleżmy
 2. Mniejcie Lgnijcie Tłuczcie Łączcie Uprządnicie Wleżcie
 3. Niech } mna lgną tłuką Niech } lęgną uprzedzą wleżą
 Niechaj } Niechaj }
- Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (235).

Imiesłowy.

Cz. terazń. Mnący Lgnący Tłukący — — —
 Cz. przyszł. Mający ca ce mieć lgnąć it.d. Mający ca ce łądz uprządz
 wleźć
 Nieodmien. Mnąc Lgnąc Tłukąc Łągłszy Uprządnłszy Wlazłszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229) np. *żebym miał, miała, to; obym miał, miała, to; miałbym, miałabym, miałobym*,

Niewzorowe słowa tej odmiany.

256. Niewzorowo czasują się: *czyść* (czytać), *jeść*, *iść*.

Czyść dawniej pospolite a teraz nieużywane, odmienia się jak następuje: Czas terazń. *czte* (wyrzuca się *y*), *czciesz*, *czcie*, *czciemy*, *czciecie*, *czta*. Czas przeszły w jednych pisarzach *czedłem* i t. d., w drugich właściwiej *czetłem*, bo słowo *czyść* głoskę *t* nie *d* w sposobie bezokolicznym utraciło.

Zamiast *czyść* używano też *czcić*, *czczę* (czytam), *czcisz*, *czci*, *czcij* i t. d. Cz. przeszły: *czciłem*. Imiesłów bierny *czciony*, stąd rzeczownik *czcienie* czytanie i *czcionka* głoska.

Jeść. Czas terazń. *jem*, *jiesz*, *ję*, *jemy*, *jecie*, *jedzą*. Czas przeszły: *jadłem*. Sposób rozkazujący: *jedź*, *niech ję*, *jedźmy*, *jedźcie*, *niech jedzą*. Imiesłów bierny *jedzony* tylko w złożonych. Rzeczownik słowny: *jedzenie*, a od czasu przeszłego *jadł*: *jadło*.

Iść. Czas terazniejszy: *idę*, *idziesz*, *idzie*, *idziemy*, *idziecie*, *idą*. Czas przyszły l. p. *szedłem*, *sztam*, *sztom* i t. d. L. mn. *szliśmy*, *sztysmy* i t. d. Sposób rozkazujący: *idź*, *niech idzie*, *idźmy*, *idźcie*, *niech idą*. Imiesłów czasu przeszłego tylko w złożonych używany: *przeszły*, *zeszły* i t. p. Rzeczownik *iście*, w złożonych *przyjście* (48, a), *wyjście*. Złożone *nadejść* (48, b), *zejść*, *podejść* i t. d. Częstotl. *chodzić*. Imiesłów bierny *chodzony*.

Ułomne słowa tej odmiany.

257. Ułomnemi w tej odmianie są słowa, które jeżeli są niedokonane teraźniejszego, a dokonane przyszłego nie mają czasu, ale się w nich spowinowaceni słowami na *nać* zakończonemi lub innemi wyręczają. Takimi są: *biedz*, *ledz* (padać i leżeć), *źedz*, *módz*; *grześć*, *skuść*, *kraść*, *paść* (o upadku), *śnieść* (jeść), *rość*, *siąść*, i *sieść*, które się nawzajem wyręczają, i na koniec złożone *naleźć*, *wynaleźć*, *znaleźć*.

Biedz ma tylko *biegę*, *biegą*, *biegłem* i t. d. W innych osobach czasu teraźniejszego zastępują je *biegnąc*, i do szóstej odmiany należące *bieżęc*, które się w sposobie bezokolicznym, szczególnież zaś w złożonych, rzadko używa. Dla tego mówimy: *biegę*, *bieżysz* lub *biegniesz*, *bieży*, *biegnie*, *biegą*, *biegną*, *bieżą*.

Ledz, słowo dokonane, ma czas przyszły *legnę* od *legnąć*, które się w sposobie bezokolicznym nie używa. Czas przeszły *ległem*. Imiesłów w złożonych: *poległy*.

Żedz (żgać) dokonane ma tylko czas przeszły *żegł*; w złożonych *zżedz*, czas przeszły *zżegł*. Imiesłów bierny *zżony*, *zeżżony* (spalony).

Módz nie ma sposobu rozkazującego (223 B.), ale w złożonych jest używany, np. *pomóż*, *dopomóż*.

Grześć, *skuść*, *kraść*; *paść* (o upadku), *sieść* (dok.) i *śnieść* mają tylko sposób bezokoliczny i czas przeszły: *grzebł*, *skubł*, *kradł*, *padł*, *siadł*, *śniadł*, a w czasie teraźn. lub przyszłym sposobu oznajmującego zastępują je słowa: *grzebię* od *grzebać*, *skubię* od *skubać*, *kradnę*, *padnę*, od nieużywanych sposobów bezokolicznych *kradnąć*, *padnąć*; *siadę* czas przyszły od *siąść*. *Śnieść* nie używa się teraz, ale pozostał jego ślad w częstotliwem *śniadać*.

Rość w czasie teraźniejszym, którego teraz nie używamy, ale od słowa *rosnąć*, bierzemy, nietylko że miało *t*, ale i zatrzymało *s*, jako do rdzenia należące. Mówiono bowiem i pisano: *roste*, *rościesz*, *roście*, *rosta*, np. Serce *roście* patrząc na te czasy. JAN KOCHAN. I. 63. Stąd: *porost*, *wyrost*, *wzrost*.

Siąść (dokon.) ma tylko sposób bezokoliczny i czas przyszły: *siedę*, *siedziesz*, *siedzieć*, *siedziemy*, *siedziecie*, *siedą*. Sposób rozkazujący *siadź* (59, 1). W czasie przeszłym wyręcza się słowem

sieść, które nawzajem w czasie przyszłym zastępuje: *siadłem* i t. d. *siedę*. Imiesłów czasu przeszł.: *osiadły, zsiadły*.

Złożone słowa *naleźć, wynaleźć* i *znaleźć* mają czas przyszły i sposób rozkazujący od *iść*: *najdę* (48, a), *wynajdę, znajdę; najdziesz, wynajdziesz, znajdziesz*, a czas przeszły i imiesłów bierny od *leźć*: *nalazłem, wynalazłem, znalazłem; naleziony, wynaleziony, znaleziony*. Częstotliwe lub niedokonane mają na *ywać* np. *wynajdywać*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany.

258. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się jak następuje:

1) W zakończonych na *ać*, ale nie *nać*, ze względu na ukrytą w tem zakończeniu przybierającą spółgłoskę, zamienia się *ać* na *imąć, ymąć*, lub *inąć, ynąć*, a to według tego, która z tych spółgłosek w *ą* spłynęła (248. 1. 2), np. *jąć, imać, rozdać, rozdynać; zżać, zżymać; nadciąć, nadcinać; przekłać, przeklinać; wyżać, (zboże), wyżynać; zacząć, zaczynać*.

Złożone z *jąć*, np. *przyjąć, zająć, odjąć*, częstotliwe urabiają na *ować*, np. *przyjmować, zajmować, odejmować*. Ale *wzjąć* nie ma częstotliwej odmiany.

2) Ze słów na *nać* częstotliwości znaczenie przybierać mogących urabiają się częstotliwe zamieniając *nać* na *ać*, a w jednozgłoskowych przed przybierającą wtrącając samogłoskę *y*, która im, podobnie jak i słowom na *ać*, częstotliwości nadaje znaczenie, np. *moknać, zamakać*, (51); *zemknąć, zmykać, uschnąć, usychać; odetchnąć, oddychać* (41); *szczknąć* (paznokciem rwać), *szczykać*.

(Po)chłonać ma (po)chłaniać (51); (za)garnąć, (za)garniać; *płynąć, pływać; sunąć, suwać; zarznąć, zarzynać; cisnąć* ma *ciskać*.

3) Zakończone na *c, dz*, głoski te na *kać, gać* zamieniają, np. *uciec, uciekać; wyrzec, wyrzekać; przypiec, przypiekać; podżedz* (podpalić), *podżegać; zaprzędz, zaprzęgać; biedz, biegać; ledz, legać; wylądź, wylegać; dopomódz, dopomagać*, (51).

4) W słowach na *ść* zamienia się *ć* na *ac*, przed którym występuje przed *ć* opuszczona spółgłoska, np. *rozbóść*, *rozbadac* (51); *jeść*, *jadać* (51); *sieść*, *siadać*; a od tego *siadywać*; *śnieść*, *śniadać*; *czyść*, *czytać*, a od tego *czytywać*; *wygnięść*, *wygniatać*; *paść*, *pasac*; *(wy)gryźć*, *(wy)gryzac*; *wyrość*, *wyrastać*.

Ze słów *nieść*, *wieść*, *wieźć*, urabiają się częstotliwe *ć* na *ic*, a przed przybierającą spółgłoską stojące *e* na *o* zamieniając, przed którym twardnieją miękkie spółgłoski, np. *nieść*, *nosić*; *wieść*, *wodzić*; *wieźć*, *wozić*. *Łęźć* ma *łazić* (51).

Siąść nie ma częstotliwej odmiany.

5) Jednozgłoskowe na *rzec*, zgłoskę tę zamieniają na *rac*, przed którym *e* przybierają, np. *umrzeć*, *umierać* (35, 3); *wydrzeć*, *wydzierać*; *zawrzeć*, *zawierać*, *rozpostrzeć*, *rozpościerać* (35, 3. 22 i 31); *odewrzeć*, *otwierać* zamiast *odwierac* (46); podobnie *przetwierać się*.

5) Czasujące się według tej odmiany jednozgłoskowe na *ac* z poprzedzającą twardą, przez wtrącenie *y* przed przybierającą spółgłoską zamieniają się na częstotliwe, np. *(wy)tgac*, *(wy)tygac*; *(prze)riwad*, *(prze)rywad*; *(wy)ssac*, *(wy)sysac*; *(na)zwad*, *(na)zywad*.

Brać ma *bierac*; *prać*, *pierac*; *(wy)próc*, *(wy)parac*; *żgać*, *żegać*. *Strugać* ma w złożonych *strugiwad*.

Tak urobione słowa po większej części według pierwszej, zaledwie kilka według czwartej, a *nosić*, *wodzić*, *wozić*, *łazić*, według piątej czasujemy odmiany.

Czwarta odmiana.

259. Według czwartej odmiany czasują się :

1) Słowa poczynające na *ec* otwarte zakończone *), np. *bielec*, *tlec*, *siwieć*, *twardnieć*, *przeć* (z gorącą), *źrzeć* lub *źreć*, w złożonym *dojrzeć* (stać się dojrzałym).

*) W słowach poczynających należy pisać *e* otwarte i otwarto je wymawiać. Jest ono bowiem cechą odróżniającą te słowa od czynnych i nijakich do innych odmian należących i na *ec* ściśnione zakończonych, np. *drzeć*, *brzmić*, *cierpieć*, *milczeć*, *drzeć*. Tato właściwość samogłoski *e* w tych słowach jest powodem, iż ją w odmianie czasu teraźniejszego zatrzymują, np. *siwie(ć)ję*, *biele(ć)ję*, *starze(ć)ję się*.

2) Dziesięć jednozgłoskowych na *ać* z poprzedzającą miękką: *chwiać*, *dziać*, *grzać*, *lać*, *piać*, *siać*, *śmiać się*, *spiać* (nadać za kim), *wiać*, *ziać* (dyszć).

3) Wszystkie na *uć*, np. *czuć*, *kuć*, *pruć*, *snuć*, *kluć*, (dzio-bać), tudzież cztery na *ić*: *bić*, *gnić*, *pić*, *wić*, a osiem na *yć*: *kryć*, *myć*, *nyć* (niknąć), *ryć*, *zyć*, *tyć*, *wyć*, *żyć*.

4) Częstotliwe *dawać* (od *dać*), *stawać* (od *stać*), i tylko w złożonych używane *znawać* (od *znać*).

5) Wszystkie na *ować* zakończone, np. *budować*, *tańcować*. Ale *chować* czasuje się według pierwszej odmiany.

6) Częstotliwe na *iwać*, *ywać* z następujących słów urobione:

Badać, błyskać, chować, chromać, ciosać, czekać, czerpać, cesać, czytać, deptać, drapać, drukować, gadać, kazać, kapać, kapać się, kaszlać, klepać, kopać, krzykać, latać, łamać, łapać, łyskać, mazać, mieszkąć, obiecać, pasać (od *pas* w złożonych), pisać, płakać, pytać, rozszczepiać, siadać, siekać, skakać, skrobać, skubać, słuchać, służyć (sługiwać), sypać, szarpać, szczepać, szukać, trąbić, trzepać, trzymać, wiązać, widzieć (widywać), wiedzieć (wiadywać w złożonych), wiercić (wiertywać), wołać, zaniedbać, zyskać, i na koniec: potakiwać.

Niektóre słowa tej odmiany dawniej nie na *iwać*, *ywać*, lecz na *awać*, zakończano, np. *czytawać*, *wygrawać*, *przemysławać*. I teraz niektóre z nich z zakończeniem na *ować* używają się, np. *nakazować* i *nakazywać*, *zasługować* i *zasługiwać*.

260. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego jak następuje:

1) Poczynające na *ąć*, otwarte i wszystkie na *ać*, *ić*, *yć*, *uć*, głoskę *ć* sposobu bezokolicznego zamieniają na *j*, przez które się ze względnośmi wiążą (48, a. i 218), np. *siwie(ć)ję*, *starze(ć)ję się*, *chwiać*, *chwieję* (52): *siać*, *sieję*; *bi(ć)ję*, *pi(ć)ję*, *szy(ć)ję*, *my(ć)ję*, *czu(ć)ję*, *snu(ć)ję*.

2) Zakończone na *wać* nie tylko że całą tę zgłoskę na *j* przekształcają, ale też stojące przed nią samogłoski, oprócz *a*, na *u* zamieniają, np. *da(wać)ję*, *sta(wać)ję*; *budować*, *buduję*; *miłować*, *miłuję*; *przeskakiwać*, *przeskakuję*; *płakiwać*, *płakuję*; *odlatywać*, *odlatuję*; *czytywać*, *czytuję*.

Wzór odmiany.

261. *Niedokonane**Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Siwieć, Lać, Bić, Szyć, Czuć, Bu-
dować, Wypisywać.Osiwieć, Złać, Obić, Uszyć, Uczuć
Zbudować, Powypisywać.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p.	Siwie	ję	Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czyn- ność skończoną (211, 1).
	Le	jesz	
	Bi	je	
	Szy	jemy	
	Czu	jecie	
	Budu	ją.	
	Wypisu	ją.	

Czas przeszły.

Siwia	łem	łam	łom	Osiwia	łem	łam	łom
La	łeś	łaś	łoś	Zla	łeś	łaś	łoś
Bi	ł	ła	ło i t. d.	Obi	ł	ła	ło i t. d.
Szy				Uszy			

Czas przyszły.

Siwieć	} będę lub Będę	siwiał	Osiwieję i t. d. jak czas teraźn.
Lać		łał	Zleję słów niedokonanych.
Bić i t. d.		bił i t. d.	Obiję i t. d.

Sposób rozkazujący.

*bez nalegania.**bez nalegania.*

L. p. 1. —	2. Siwiej, lej, bij i t. d.	3. Niech Niechaj	} siwieje, leje, bije, i t. d.	—	2. Osiwiej, zlej, obij i t. d.	3. Niech Niechaj	} osiwieje, zleje, obje i t. d.
L. m. 1. Siwiejmy, lejmy, bijmy i t. d.	2. Siwiejcie, lejcie, bijcie i t. d.	3. Niech Niechaj					

*Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (235).**Imiesłowy.**Czasu teraźn.* Siwiejący i t. d.*Czasu przyszł.* Mający ca ce siwieć i t. d.*Nieodmienny.* Siwiejąc i t. d.

— Mający ca ce osiwieć i t. d.

Osiwawszy i t. d.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym lał, lała, lało; obym lał, lała, lało; lałbym, lałabym, lałobym.*

Niewzorowe słowa tej odmiany.

262. Za niewzorowe słowa tej odmiany uważać należy jedenaście następujących, które, lubo nie są poczynające, jednakże w sposobie bezokolicznym na *eć* otwarte zakończamy: *chcieć*, *wiedzieć*, *śmieć*, *umieć* ze złożonem *rozumieć*, *musić*, *goreć* i *gorzeć*; *przeć* i *przeć* (o gorącu), *wreć* i *wrzeć*.

Chcieć. Cz. ter. *chcę*, *chcesz*, *chce*. Czas przeszły *chciałem*, Sposób rozk. niewzorowo *chciej*, bo *c* zamienia na *ć*. Imiesł. bierny: *chciany*. Czas przeszły nieosobisty *chciano*. Rzeczownik słowny: *chcenie*. Częstotl. złożone nieosob. *zachciewa się*.

Wiedzieć. Czas terażn. *wiem*, *wiesz*, *wie*, *wiemy*, *wiecie*, *wiedzą*. Cz. przeszły *wiedziałem*. Sposób. rozk. *wiedz*. Podobnie czasują się złożone: *dowiedzieć się*, *powiedzieć*.

Śmieć. Czas terażn. *śmiem*, *śmiesz*, *śmie*, *śmiemy*, *śmiecie*, *śmiać*. Czas przeszły: *śmiałem*.

Umieć jak *śmieć*, ale trzecia osoba licz. mn. *umieją*. Czas przeszły: *umiałem*. Częstotl. *umiewać*.

Rozumieć jak *umieć*, trzecia osoba l. mn. *rozumieją*. Czas przesz. *rozumiałem*. Im. *rozumiały*. Częst. *(po)rozumiewać się*.

Musieć (nijkakie) czasuje się według piątej odmiany. Czas ter. *muszę*, *musisz*, *musi*, *musimy*, *musicie*, *muszą*. Cz. przesz. *musiałem*. Sp. rozk. nie ma (225, B). Ale czynne *musić* i od niego pochodzące częstotliwe lub niedokon. *przymuszać*, *zmuszać* i t. p. wzorowo się czasują; tamto według piątej, a te według pierwszej odmiany.

Goreć, *gorzeć* ma czas ter. *gorę*, *gore* także *goreję*, *gorejesz*, *goreją*. Imiesł. *gorejący*, dawniej też *gora*, *gorają*. Imiesł. *gorając*. Cz. przeszły: *gorzałem*.

Przeć, *przeć*. Cz. terażn. *pre*, *preją*. Imiesł. *prejący*. Czas przeszły: *przałem*.

Wreć, *wrzeć*. Czas terażn. *wrę*, *wresz*, *wre*, *wrą*. Imiesł. *wrzący*. W dawniejszych pisarzach *wra*, *wraja*, *wreja*; *wrajac*, *wrający*. Cz. przeszły: *wrzałem* i *warłem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany.

263. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się tylko:

1) W złożonych utworzonych z jednozgłoskowych na *ać* z po-

przedzającą miękką. W takich słowach *ać* zamienia się na *ewać*, np. *grzać, ogrzewać; lać, wylewać; śmiać się, naśmiewać się; wiać, powiewać; pisać, opiewać, śpiewać* (52); *ziać, ziewać*. Podobnie ze słowa *źreć* (niewłaściwie *źreć*) urabia się *źrzewać, żrewać, dojrzewać* (48, d). *Omdleć* ma też *omdlewać; boleć, ubolewać*.

2) Z jednozgłoskowych *bić, pić, wić*, tworzą się częstotliwe *bijać, pijać, wijać*, (w złożonych). *(Wy)gnić* ma *(wy)gniwać*.

3) Zakończone na *uć*, także słowa *kryć, myć, szyć, żyć*, przed *ć* przybierają *wa* czyli głoskę *ć* na *wać* zamieniają, np. *czuć, czuwać; (wy)snuć, (wy)snuwać i (wy)snować, osnować; myć, (u)mywać*. Inne nie mają częstotliwych.

Tak urobione słowa częstotliwe czasują się według pierwszej odmiany, np. *ogrzewam, bijam, umyвам, wysnuвам i t. d.*

Piąta odmiana.

264. Według piątej odmiany czasują się słowa zakończone na *ć* ściśnione z poprzedzającą miękką wargową *b, m, p, w*, lub językową *dź, ł, ń, ś, ć*, (22), tudzież na *ić*, oprócz *bić, gnić, pić, wić*, np. *świerzbiec, brzmiec, kipiść, myślic, czynić, robić, nosić, tać, kleić, stroić*.

265. Następujące słowa do tej odmiany należące w sposobie bezokolicznym kończą się na *ć* (ściśnione *ć*), a w czasie przeszłym na *ał*: *boleć, brzmiec, chrapiec, chrypiec, chrzypiec, cierpieć, dukwieć*, (ślęczyć), *grzmiec, kipiść, leciść, myśleć i myślic*, od którego pochodzą wszystkie złożone, *siedzieć, skrzypieć, śmierdzieć, stojć, świerzbiec, szumić, widzieć, woleć* (czynne) bardziej chcieć jedno niż drugie, a więc różne od nijakiego *wolić* tylko w złożonych używanego, np. *zwolić*, to jest zjednoczyć swoją wolą z cudzą, a stąd *zwolić się, zgodzić się pozwolić i t. p.*

266. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu. Po zamianie *ić* na *ę*, tylko przybierające syczące językowe miękkie *ć, dź, ś, ź* przed *ę, a*, przechodzą na podniebienne (270, 1), inne zaś miękkie we wszystkich osobach niezmiennione zostają, np. *tracić, trace, tracą; sadzić, sadzisz, sadzą; prosić, proszę, prosisz, proszą* (26);

puścić, puszczać, puszcza (27 i 28); *zagwoździć, zagwoździć, zagwoździsz, zagwoźdzą; bruździć, bruździć; jeździć, jeździć; iścić, iszczać; gonić, gonić; stawieć, stawieć i t. p.*

Słowa mające samogłoskę przed *ić*, np. *taić, kleić, broić*, w pierwszej osobie liczby pojedynczej i trzeciej l. mn. wiążą się ze względniemi za pomocą *j* (48, a i 218), w innych zaś osobach spółgłoska *j* zlewa się w samogłoskę *i*, np. *ta(j)ę, taisz* nie *tajisz, tai, ta(j)ą; kle(j)ę, kleisz, klei, kle(j)ą; bro(j)ę, broisz, broi, bro(j)ą*; ale w sposobie rozkazującym *i* spływa w przybrane *j*, które tu jako cechę tego sposobu (225, A) koniecznie zachować należy, np. *taj, klěj, brój* (56, a).

Wzór odmiany.

267. Niedokonane

Dokonane

Sposób bezokoliczny

Czcieć	Czynić	Taić	Uczcieć	Przyczynić	Zataić
--------	--------	------	---------	------------	--------

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p.	Czczę	Czynię	Taje	Słowa dokonane nie mają czasu
	Czczisz	Czynisz	Taisz	teraźniejszego, bo wyrażają czyn-
	Czei	Czyni	Tai	ność lub stan skończony (211, 1).
L. m.	Czczimy	Czynimy	Taimy	
	Czczicie	Czynicie	Taicie	
	Czczą	Czynią	Tają	

Czas przeszły.

Czcilem	Czynilem	Taiłem	Uzcilem	Przyczynilem	Zatailem
Czcieś	Czynieś	i t. d.	Uzcieś	Przyczynieś	i t. d.

Czas przyszły.

Czcieć	} będę lub Będę	czei	Uczczę	Przyczynię	Zataję
Czynić		czyni	i t. d., jak w czasie teraźniejszym		
Taić		tai	niedokonanych.		

Sposób rozkazujący.

bez nalegania

bez nalegania

L. p.	1.	—	—	—	—	—	
	2.	Czej	Czyn	Taj	Uczej	Przyczyn	Zataj i t. d.
	3.	Niech	} czei czyni tai	Niech	} uczci przyczyni zatai		
		Niechaj		Niechaj			

- L. m. 1. Czcijmy Czyńmy Tajmy Uczcijmy Przyczynmy Zatajmy
 2. Czcijcie Czyńcie Tajcie Uczcijcie Przyczynicie Zatajcie
 3. Niech } uczą czynią taja Niech } uczą przyczynią zatają.
 Niechaj } uczą uczą uczą uczą

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (235).

Imiesłowy.

- Cz. terażn. Czczący Czyniący Tający — — —
 Cz. przesz. Mający ca ce czić i t. d. Mające ca ce uczcie przy-
 czynić i t. d.
 Nicodmien. Czcząc Czyniąc Tając Uczciwszy Przyczyniwszy Zataiwszy.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym cził, ta, to; obym cził, ta, to; cziłbym, cziłabym, cziłobym.*

Niewzorowe słowa tej odmiany.

268. Niewzorowo czasują się: *mléć, pléć i pomnieć.*

Mléć. Cz. ter. *miele, lesz, le* i t. d. Cz. przyszły: *mettem, mettam, metłom; mettes, mettas, metłós; met, metta, metto* i t. d. *metliśmy* i t. d. Dawniej *miotłem*. Sposób rozkazujący: *miel*. Imiesłów bierny: *metły i mielony*. Częstotliwe *mielać*.

Pléć. Cz. ter. *piele, lesz, le*, i t. d. Czas przeszły: *pettem* jak *mettem*. Imiesłów bierny: *petty i plewiony*. Częstotl. *pielać*. *Plewić* czasuje się wzorowo.

Pomnieć. Czas ter. dziś fałszywie, bo niewzorowo, jakby od *pomniąć*: *pomnę, pomna*. W dawniejszych pisarzach lepiej je składano, bo wzorowo, gdyż podobnie jak we wszystkich słowach tej odmiany miękczono przybierającą spółgłoskę przed *ę* i *ą*. Jakoż znajdujemy: *nie pomnie*. SKARGA Kaz. przyg. 1610 str. 513; *nie pomniac*. tamże str. 405; *niech zapomnie*. tamże str. 76; *wspomnią*. BIRK. do Nowodw.; *przypomnie* SUSKI Deklar. statutów A. 3. f. v; *pomniac*. MACZUSKI o przyjaźni str. 2; *zapomnia* CHROŚĆ. Farsal. Suplem. 112; *zapomnią* wszystkiego. PAPR. Herby. Przedm. A 4. Sposób rozk. *pomnij* (225, d).

Ułomne słowa tej odmiany.

269. Ułomne są: *bojéć się, chrapieć, sapiéć, stojéć i wi-dzieć.*

Bojść się, chrapić i stojeć, mają tylko czas teraźniejszy: *boję się, boisz się, boi się; chrapię, chrapiasz, chrapi; stoje, stoisz, stoi* i t. d. W sposobie bezokolicznym i czasie przeszłym zastępują je słowa: *bać się, chrapać, stać; bałem się, chrapałem, stałem*, które ony nawzajem w czasie teraźniejszym wyręczają (244).

Lud w niektórych okolicach mówi też: *bojałem się, stajałem*.

Sapić ma tylko czas teraźniejszy i przeszły: *sapię, sapisz, sapi, sapiałem*. W sposobie bezokolicznym wyręcza się słowem *sapać, sapał* (244).

Widzieć nie ma sposobu rozkazującego (225. B).

Tkwić jest oblitujące, bo ma czas przeszły *tkwiłem i tkwiałem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany.

270. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się z czasowników tej odmiany jak następuje:

1) W zakończonych na *ić* z poprzedzającą spółgłoską, po odrzuceniu tej zgłoski, przybiera się *ać*, przed którym syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (26), a w przedostatniej zgłosce stojące *o* zamienia się na *a*, nadające słowom częstotliwości znaczenie (51). Zamienia się więc:

ć, dź, ś, ź, ść, żdź.

na *c, dz, sz, ż, szcz* (27), *żdż.*

np. *wyrobić, wyrabiać; trafić, trafiać; poskromić, poskramiać; zatopić, zatapiać; sprawić, sprawiać; z bogacić, z bogacać; radzić, doradzać; zaprosić, zapraszać; ogłosić, ogłaszać; wyrazić, wyrażać; napuścić, napuszczać* (27 i 28); *namaścić, namuszczać; zagnieżdżić się, zagnieżdżać się; skropić, skrapiać; mówić, muwuić; ochronić, ochraniać; pozwolić, pozwalać.*

2) Niewzorowo urabiają się od słów następujących: *chwycić, chwytać; drwić* w złożonych *przedrwić, wydrwić*; *kupić* (nabyć), *kupować*; *kupić* (gromadzić) złożone *skupiać; lecieć, latać*, a od tego w złożonych *latywać; myśleć* ma w złożonych

myślać i *myśliwać*, np. *zamyślać*, *przemysliwać*; *pomnieć* w złożonych *zapominać*, *przypominać*; *wątpić* w złożonych *powątpiewać* dawniej *powatpiać*. Z niedokonanego *siedzieć*, tworzy się *siadać*, a z tego *siadywać*; *widzieć*, *widać*, *widywać*.

3) Słowa przed *ić* samogłoskę *a*, *e* lub *o* mające, po zamianie zgłoski *ić* na *ać* przybierają przed niemi *j*, za pomocą którego względne słów (74, 5) wiążą ze rdzeniem, np. *przyczaić się*, *przyczajac się*; *utaić*, *utajac*; *nakleić*, *naklejac*; *nastroić*, *nastrajac*; *napoić*, *napojac* i *napawać*; *kroić*, *krajac*; w złożonych niedokonanych *przykrawać*, *rozkrawać*, *zakrawać* i t. p.

Szósta odmiana.

271. Według szóstej odmiany czasują się słowa z przybierającą podniebienną miękką (22) *cz*, *sz*, *ż*, na ściśnione *ć* lub *yc*, oprócz *szyć*, *żyć*, tudzież na *rzyć* zakończone, np. *męczyć*, *suszyć*, *łóżyć*, *wierzyć*.

272. Następujące słowa do tej odmiany należące kończą się w sposobie bezokolicznym na *ć* ściśnione, a w czasie przeszłym na *ał*: *bączć* i *beczć* (o głosie bąka, pszczoły, osy, komara), *beczć*, *bieżć*, *btyszczyć*, *brzęczć*, *burczć*, *charczć*, *chwarzczć* (chrzęścić), *ciurczć*, *ćwierczć*, (świergotać), *drzęć*, *dyszć*, *dzierżć* i *dzierżyć*, *dźwięczć*, *huczć*, *jęczć*, *kawęczć* (dukwić nad czem), *kłęczć*, *krzeczć* (skrzczać), *krzęczć* (skrzypiący ton wydawać), *ksyczć*, *kwiczć*, *leżć*, *mamruczć* (mruczć), *miauczć*, *milczć*, *mruczć*, *mżć* i *mżyć*, (oczy zamruzać), nieosob. *mży* (deszcz drobny pada), *należć*, *piszczć* (z pluskiem ciec), *pryszczć*, *ryczć*, *rżć* i *rzać*, trzecia osoba czasu teraźniejszego *rży* i *rże*, *skowyczć*, *skrzczać*, *skwierczć*, *ślęczć*, *styszyć*, *sterczć*, *świszczć*, *syczć*, *trzeszczć*, *warczć*, *wrzeszczć* i *żrzyć*, które w złożonych *ź* na *j* (48, d) zamienia: *dojrzyć*, *wejrzeć*, *zajrzeć*, *obejrzeć*, *przejrzeć*, *ujrzeć*, *wyjrzeć* i t. p.

273. Czas teraźniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego zamieniając *ć* lub *yc* na *ę*, np. *słyszć*, *słyszę*; *męczyć*, *męczę*, *męczysz*; *suszyć*, *suszę*; *łóżyć*, *łożę*; *wierzyć*, *wierzę* i t. d.

Wzór odmiany.

274. *Niedokonane**Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Jęzcć Łożyć Drżć Położyć Zadrżć

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

- L. p. Jęczy Łoże Drżę Słowa dokonane nie mają czasu te-
 Jęczysz Łożysz Drżysz raźniejszego, bo oznaczają stan lub
 Jęczy Łoży Drży działanie dokonane czyli skonczo-
 L. m. Jęczymy Łożymy Drżymy ne (211, 1).
 Jęczycie Łożycie Drżycie
 Jęczą Łożą Drżą

Czas przeszły.

Jęczałem Łożyłem Drżałem Położyłem Zadrżałem łam łom i t. d.
 Jęczałeś Łożyłeś i t. d. Położyłeś Zadrzałeś i t. d.

Czas przyszły.

Jęzcć } jęczał Położę Zadrżę i t. d. jak czas
 Łożyć } będę lub Będzie }łożył teraźniejszy niedokonanych.
 Drżć } drżał

Sposób rozkazujący.

*bez nalegania**bez nalegania*

- L. p. 1. — — — —
 2. Jęcz Łóź — Drżyj — Polóź — Zadrżyj
 3. Niech } jęczy łóży Niech } drżą Niech } polóży Niech } zadrży
 Niechaj } Niechaj } Niechaj }
 L. m. 1. Jęczmy Łożmy Drżyjmy Polóźmy Zadrżyjmy
 2. Jęczcie Łóźcie Drżycie Polóźcie Zadrżycie
 3. Niech } jęczą łożą Niech } drżą Niech } polóżą Niech } zadrżą
 Niechaj } Niechaj } Niechaj }

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (235).

Imiestowy.

Cz. teraz. Jęczący Łożący Drżący — —

Cz. przysz. Mający ca ce jęczyć i t. d. Mający ca ce położyć zadrżyć

Nieodmien. Jęcząc Łożąc Drżąc Położywszy Zadrżawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie
 jak w słowie być (229), np. *żebym jęczał, łożył, drżał* i t. d.;
obym jęczał, łożył, drżał; jęczałbym, łożyłbym, drżałbym
 i t. d.

Niewzorowe słowa tej odmiany.

275. Niewzorowo czasują się: *patrzeć, patrzeć i szczać*

Patrzeć i patrzeć. Czas teraźn. *patrze* i t. d. Czas przeszły: *patrzył i patrzył*. Sposób rozkazujący: *patrz i patrzaj*, bo dawniej słowo to według pierwszej odmiany czasowano: *patrza, patrzają, patrzający*. Złożone mają czas przeszły tylko na *ył*, np. *napatrzył się, upatrzył*. Częstotliwe tylko w złożonych używane jest: *patrywać*, np. *upatrywać, przypatrywać się*.

Szczać. Czas teraźniejszy *szcze* i t. d.

Ułomne słowa tej odmiany.

276. *Pry* także *pri* zastarzałe, zamiast *rzecze*, używano tylko w trzeciej osobie czasu teraźniejszego, np. *Daj, pry, najmilszy ojcie*. ŻEBR. Owid. 16. JAN. KOCCHAN. Fr. 25. *Dobrze, pri, czynicie*. MODRZ. BAZ. 190.

Słyszec nie ma sposobu rozkazującego (225, B).

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany.

277. Z czasowników tej odmiany urabiają się niedokonane lub częstotliwe słowa jak następuje:

1) Zakończenie *ec* zamienia się na *ac*, przed którym twardnieją przybierające spółgłoski miękkie, np. *baczeć, bakać; ksyceć, ksykać; słyszeć, słychać; dyszeć, dychać; drzeć, drgać; świ-szczec, świstać* (28).

Zamilczeć ma *zamilczać*, a pochodzące od *źrzeć, źreć* (*patrzeć*) mają *zierać; wyjrzeć* (48, d), *wyzierać; zazierać, dozierać*.

2) W zakończonych na *yc*, pozostawiwszy przybierającą spółgłoskę, *yc* na *ac*, a w przedostatniej zgłosce stojące o na a zamieniamy, np. *naucz(yc)ać, zastraszc(yc)ać, wydrążyć(yc)ać, uderz(yc)ać; otoczyć, otaczać; rozproszyć, rozpraszać; zatrwożyć, zatrważać*.

Otworzyć miało dawniej *otwarzać*, ale teraz wyręcza je *otwierać*, jako niedokonane od *odewrzeć* pochodzące (46); *sko-czyć*, ma *skakać; służyć, służyć; tańczyć, tańcować; troszczyć, troskać; ulżyć, ulżać, ulżywać*.

Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian.

278. 1) Jak w rzeczownikach tak też i w czasownikach używano dawniej liczby podwójnej, która we wszystkich czasach na *wa*, *ta*, a w czasie przeszłym rodzaju męskiego niekiedy na *a* kończono, np. *Obieśwa* już były w słusznym lecie. PIOTR KOCHAN. *Jeruz. wyzw.* *Obaśwa* swych tajemnic sobie się *zawierzała*. JAN KOCHAN. Ps. 55. Słowa *któreśwa mówiła* ja i ty. BUDNY. 1. Sam. 20. 23. *Patrzażywa* w duchu; a *myśłwa*. GROCH. W. 196. Synaczka tego *zabijwa*, a głodem *nie umierajwa*. SK. D. 801. *Dojedźwewa* do Krakowa. *Alb. w W.* 7. Gdybychwa mu te sny *powiedziała*. 1. LEOPOL. *Genes.* 41. *Miłujewa*, *miłujeta*; *robiłaśwa*, *robiłaśta*; *będźwewa* *robiła*, *bedzieta* *robiła*; *róbwa*, *róbta*; *gdybyśta* *robiła*.

Lud i teraz jeszcze używa tej liczby, ale w znaczeniu liczby mnogiej, np. *byliśwa*, *byliśta*; *mieliśwa*, *mieliśta*, zamiast *byliśmy*, *byliście* i t. d.

2) Czasowniki wszystkich odmian, prócz pierwszej, niedokonane w czasie teraźniejszym, a dokonane oraz słowo *być* w przyszłym czasie w osobie pierwszej liczby mnogiej, niekiedy, szczególnie zaś w wierszu, odrzucają końcową samogłoskę *y*. I tak zamiast *będziemy*, *dajemy*, (*u*)*prosimy*, (*u*)*styszymy*, można kłaść *będziem*, *dajem*, (*u*)*prosim*, (*u*)*styszym*. Ale słowa do pierwszej odmiany należące, oraz te, które się w pierwszej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego lub przyszłego kończą na *em*, głoskę *y* zawsze zatrzymują, boby stąd dwuznaczność wynikła. Nie można więc mówić: *kocham*, zamiast *kochamy*, *powiem* nauczycielowi, zamiast *powiemy*; *rozumiem* go, zamiast *rozumiemy* i t. p.

3) Jak z imiesłowem *był*, *ła*, *ło*, słowa posilkowego *być*, tak i z dawniejszemi imiesłowami innych czasowników na *ł*, *ła*, *ło*, *li*, *ły* zakończonemi, łączono przedtem czas teraźniejszy słowa *być* (229) i tym sposobem czas przeszły wyrażano. Jakoż w najdawniejszych pomnikach i nawet i w pismach szesnastego stulecia, tym sposobem czas przeszły oznaczany znajdujemy. I tak w Psalterzu Małgorzaty w Wiedniu r. 1834 wydanym, czytamy: *ja spał* *jesm y naspal* *jesm se y wstał* *jesm*. str. 2. kol. 2; *zaby* *grzeszników startł* *jes*, tamże; *dał* *jes wesele w serce moje*

str. 3. kol. 1. *Postawił jes mnia, stworzyli jesta* str. 75. kol. 1. *Nie widzieli jesmi* str. 42. 1. *Słyszali iesmy* str. 80. k. 2; *zgrzeszyli iesmy, nie szedł jest, zmąciło się jest, są czynili, rozdrażnili są. Tenże posel między innemi rzeczami jest powiedział.* Starożytn. pols. Krak. 1840 T. 1. str. 27. *jest te sławę puścić, tamże. WKmość książęciu pruskiemu jest pisał.* tamże str. 29. *Wszyscy ci chwały są dostąpili.* LEOP. Syr. 447. *Na obraz boży stał się jest człowiek.* Tenże Genes. 9. 7. *umarł jest.* Tenże 9, 29. *I stało się jest, że człowiek pewny chodził.* BIAŁ. Post. 62. Z takichto wyrażen, przez ściągnięcie ich w jedno, powstał używany czas przeszły, w którym w trzeciej osobie obu liczb, *jest, są,* teraz opuszczamy. I tak z *postawił jeś* powstało *postawiłeś, z naspał jsem, naspałem; zgrzeszyli jeśmy, zgrzeszyliśmy.*

4) Z powodu, iż ten czas powstał przez połączenie imiesłowu z czasem teraźniejszym słowa posiłkowego *być*, możemy przez *przekładnią* odrywać od słów te zakończenia dwóch pierwszych osób w obu liczbach *em, am, om, eś, aś, oś, śmy, ście,* i łączyć je z należącym do nich rzeczownikiem, liczebnikiem, zaimkiem, spójnikiem lub przysłówkiem, a natenczas wyrazy te zawsze kładziemy przed słowem, którego zakończenie osobowe przybrały. np. *Stoleś powalał, za stół powalałeś; pięćeśmy* wzięli za pięć *wzięliśmy; myśmy* przyszli, za *my przyszliśmy; chociażem* był, za *choćiaż byłem; dobrzeście* powiedzieli lub *dobrze powiedzieliście.*

Tylko spójniki łączące *i, a,* i objaśniające *jakoto, tojest* nie mogą łączyć się z temi zakończeniami.

5) Jeżeli wyraz do którego się zakończenie słowa przyczepia, kończy się na samogłoskę, natenczas względna słowa (74, 5) traci samogłoskę, od której się zaczyna, np. *jam,* zamiast *jaem* pisał; *tyś* jest, zamiast *tyeś* jest.

6) Spójnik *by* i z niego złożone *aby, gdyby, iżby, jeżeliby, niechby, oby, żeby, skoroby* i t. p. zawsze się wiążą z *przekładnią*, np. *bym* miał, *abyśmy* napisali, *gdybyście* dali.

7) Dawniej zamiast względnych (74, 5) *m, śmy,* używano *ch, chmy,* np. *byłech,* zamiast *byłem; bychmy,* zamiast *byśmy; nigdybych* był nie wierzył, *bych* tak miał żałować, KOCHAN. JAN T. I. str. 26 wyd. Most. *przyłożylichmy.* SIENNIK 216 str. odwrot. *Bych* (gdybym) miłości, którą mam ku matce, służył, na

tymbych krzyżu nie wisiał; *abobyh* teraz zaraz z niego zstąpił i nieprzyjacioly pogromił*bych*, i śmierci*bych* się tej odjął. SKARGA *Kaz.* 177.

8) Na wyrażenie względu, że z dwóch czynności dokonanych jedna się wprzód skonczyła anizeli druga, tak słowa *być* jak i innych czasowników używamy w *czasie zaprzeszłym*, który z przeszłego dokonanego urabia się w ten sposób, iż do każdej jego osoby w obu liczbach i we wszystkich rodzajach przybieramy słowo posiłkowe *być* w czasie przeszłym położone. Będzie więc:

Czas zaprzeszły.

L. p.	Byłem	łam	łom	} był, a, o.	Ukochałem	łam	łom	} był, a, o.	
	Byłeś	łaś	łoś		Ukochałeś	łaś	łoś		
	Był	ła	ło		Ukochał	ła	ło		
L. m.	Byliśmy	łyśmy	} byli, ły.	Ukochaliśmy	łyśmy	} byli, ły.	Ukochaliście	łyście	} byli, ły.
	Byliście	łyście		Ukochaliście	łyście		Ukochaliście	łyście	
	Byli	ły		Ukochali	ły		Ukochali	ły	

Podobnie czas ten wyrażają wszystkie do którejbądź z powyższych odmian należące słowa dokonane, ale go teraz bardzo rzadko używamy.

Czasowanie bierne.

279. Słowa polskie, prócz imiesłowu biernego na *any*, *ony*, *ty* (227, 3) i czasu przeszłego nieosobistego na *no*, *to* zakończonych, nie mają osobnej innym językom właściwej odmiany przez wszystkie czasy, osoby i liczby *formą bierną* dla tego nazwanęj, iż wyraża okoliczność, że podmiot nie jest czyniącym czyli działającym, ale odbierającym działanie, np. ojciec *kocha*, ojciec *jest kochany*.

280. Nie mając właściwej odmiany biernęj, wyrażenia bierne obcych języków rozmaicie oddajemy. I tak:

1) Albo je na czynne przerabiamy, a ten sposób najpowszechniej jest używany. Lepiej więc jest mówić: *ojca kochają dzieci*, niżeli *ojciec jest kochany od dzieci*; *wiatr unosi pióro*, niżeli *pióro jest unoszone od wiatru*.

2) Albo je trojakim sposobem wyrażamy:

a) Przez użycie imiesłowu biernego ze słowem posiłkowym *być*, a na wyrażenie częstotliwości *bywać*, np. niedok. lub dokon. *je-*

stem, byłem, będę (u)kochany; częstotl. bywam, bywałem, będę bywał prześladowany.

b) Przez użycie słowa zwrotnego w trzeciej osobie l. p. lub mn. np. *to, tak się pisze; ptaki się łapią; ziemia dzieli się na kraje.*

Dwa powyższe wyrażenia się sposoby osłobistemi biernemi nazywamy, bo w nich oznaczona jest osoba czyli podmiot działanie odbierający.

c) Kładąc trzecią osobę l. mn. czasu terażn. w niedokonanych, a przyszłego w dokonanych, a w czasie przeszłym czas nieosobisty (*no, to*) z biernikiem rzeczownika lub zaimka osoby, której bierność wyrazić chcemy, np.

ojca, brata, mnie,	}	kochają (czas terażniejszy).
ciebie, jego		kochano (czas przeszły niedokon.).
ojców, braci, nas,		ukochano (czas przeszły dokon.).
was, ich		kochać będą (czas przyszły niedokon.).
		ukochają (czas przyszły dokonany).

Takie wyrażenia nieosobistemi nazywamy, bo nie wskazują działającego podmiotu.

Wzór odmiany bierny.

281. Niedokonane

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Być kochanym, ną, ném.

Być kochanym, ną, ném

osobiście.

niosobiście.

osobiście.

niosobiście.

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

Jestem	}	kocha- ni, ne. ny, a, e.
Jesteś		
Jest		
Jesteśmy		
Jesteście		
Są		

Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).

Czas zaprzeszły.

Byłem	łam	łom	}	kocha- ni, ne. ny, a, e.
Byłeś	łaś	łoś		
Był	ła	ło		
Byliśmy	łyśmy			
Byliście	łyście			
Byli	ły			

Mnie	}	kochano lub Kochano mię.
Ciebie		
Jego		
Nas		
Was		
Ich		

Mnie	}	ukochano lub Ukochano mię.
Ciebie		
Jego		
Nas		
Was		
Ich		

Czas zaprzyszły.

Nie ma, bo słowa niedokonane nie mogą wyrażać czynności skończonój (211, 4).	Byłem łaś łoś	ukocha-ukochani, e. ny, a, e.
	Byłeś łaś łoś	
	Był ła ło	
	Byliśmy łyśmy	
	Byliście łyście	
	Byli ły	

Czas przyszły.

Będę	ukocha-ukochani, e. ny, a, e.	Mnie	ukochać będę lub Będę mię koch.	Będę	ukocha-ukochani, e. ny, a, e.	Mnie	ukochają.
Będziesz		Ciebie		Będziesz		Ciebie	
Będzie		Jego		Będzie		Jego	
Będziemy		Nas		Będziemy		Nas	
Będziecie		Was		Będziecie		Was	
Będą		Ich		Będą		Ich	

Sposób rozkazujący.

—	ukocha-ukochani, e. ny, a, e.	h mię	ukocha-ukochani, e. ny, a, e.	—	ukocha-ukochani, e. ny, a, e.	h mię	ukochają.
Badź		c cię		Badź		c cię	
N. będzie		e go		N. będzie		e go	
Badźmy		nas		Badźmy		nas	
Badźcie		was		Badźcie		was	
N. będą		N. ich		N. będą		N. ich	

Imiesłowy.

Czasu teraźniejszego.

Kochany, na, ne.

Czasu przeszłego.

Ukochany, na, ne.

Czasu przyszłego.

Mający, a, e, być	{ kochany kochana kochane	Mający, a, e, być	{ ukochany ukochana ukochane
-------------------	---------------------------------	-------------------	------------------------------------

Imiesłów nieodmienny.

Będąc { kochany, na, ne kochani, ne.	Będąc { ukochany, na, ne ukochani, ne.
---	---

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w czynnej odmianie (235 i 229), tylko że się tu kładzie czas przeszły odmiany biernej osobisty lub nieosobisty, np. *żeby był kochany (ukochany) lub żeby mię kochano (ukochano);*

obys był kochany (ukochany); oby cię kochano (ukochano); bylibyście kochani (ukochani), kochanoby was, ukochanoby was i t. p.

Uwagi nad używaniem biernej odmiany.

282. Lubo słowa dokonane i niedokonane mają imiesłów bierny, który ze słowem posiłkowym *być* połączony, według czasów tegoż słowa, czynność bierną wyrażać może, stém wszystkiém uważać należy, że:

1) Bierne innych języków wyrażenia w czasie teraźniejszym lub przyszłym niedokonanym, lepiej jest wyrażać odmianą czynną, albo nieosobiście, to jest przez użycie trzeciej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego lub przyszłego z biernikiem zaimków *ja, ty, on, my, wy, oni*, lub jakiego rzeczownika, aniżeli przez użycie słowa posiłkowego *być* i imiesłowu biernego, bo ten sposób wyrażania się, niezgodny z duchem języka, nie miło brzmi dla ucha polskiego. I tak lepiej powiem:

Przyjaciele mię wspierają aniżeli Jestem od przyjaciół wspierany.
Wszyscy żądają sprawiedliwości — Sprawiedliwość jest żadaną od
Was zaproszą — Będziecie zaproszeni. [wszystkich]

2) Na wyrażenie czynności przeszłej niedokonanej lepiej jest użyć nieosobistego czasu przeszłego, aniżeli słowa *być* z imiesłowem połączanego. Lepiej więc będzie: *Zabijano* ich, *topiono*, *spychano* i rozmaitemi śmierciami *gubiono i wyganiano* tak, iż mało ich co zostawało, SKARGA *Dz. kościel.* 965; aniżeli: *Byli zabijani, topieni, spychani* i rozmaitemi śmierciami *gubieni i wyganiani* tak, iż mało ich co zostawało i t. d.

3) Czynność dokonaną w odmianie bierniej wyrażamy tylko przez czas przeszły nieosobisty, *no, to*, a to dla odróżnienia jej od czynności dawniejszej czyli zaprzeszłej, którą oznaczamy przez imiesłów bierny dokonany z czasem przeszłym słowa posiłkowego *być* położony, np.

Czas przeszły. *Mnie zaproszono, ciebie przywitano, jego przyjęto.*
Czas zaprzeszły. *Byłem zaproszony, byłeś przywitany, był przyjęty.*

4) Z imiesłowem biernym dokonanym często używamy słowa *zostać* w czasie przeszłym położonego, kiedy bierność już dokonaną wyrazić chcemy, np. *został zabity, pojmany* i t. d.

5) Nieosobisty czas przeszły na *no, to*, teraz tylko przeszłość

wyraża, dawniej dodając mu słowo posilkowe *jest, być, będzie*, używano go na oznaczenie wszystkich czasów, np. *dano jest, dano było, dano będzie, ma być dano*.

Czasowanie omowne.

283. Jeżeli do wszystkich osób, liczb i czasów sposobu oznajmującego słowa posilkowego *mieć* sposób bezokoliczny *być*, lub innego jakiego słowa dodamy, utworzymy czasowanie *omownem* zwane dla tego, że stan lub czynność, którą wyrazić chcemy, kilką słowami opisujemy czyli omawiamy.

Słowo w sposobie bezokolicznym przy czasowniku *mieć* położone w gramatyce *słowem celniejszem* nazywamy. I tak w wyrażeniach: mam *czytać*, miałem *pisać*, słowa *czytać, pisać*, są celniejszemi.

Wszystkie te czasy wyrażają postanowienie, zamiar, a zatem przyszłość niepewną, która się do obecności, przeszłości, lub przyszłości odnosi. Dla tego też czasy tej odmiany nazywamy czasami *przeszłemi względem obecności, przeszłości lub przyszłości*.

Na wyrażenie w tej odmianie bierności podmiotu czyli odmiany bierniej, kładziemy przy słowie *mieć* sposób bezokoliczny bierny słowa celniejszego.

Wzór czasowania omownego.

284. *czynnie*

biernie

Sposób oznajmujący.

Czas przyszły względem obecności.

Mam	{	<i>niedokon.</i> być, mieć,	Mam	{	<i>niedokon.</i> być kochany, a,	
Masz			Masz			e; pisany, proszo-
Ma			Ma			ny, uczony i t. d.
Mamy			Mamy			<i>dokonan.</i> być ukochany, na-
Macie	{	sać, uprosić,	Macie	{	pisany, uproszony,	
Maja			Maja			nauczony i t. d.
		nauczyć.				

Czas przyszły względem przeszłości.

Miałem	{	<i>niedokon.</i> być, mieć,	Miałem	{	<i>niedokon.</i> być kocha-
Miałam			Miałam		
Miałom	{	<i>dokonan.</i> ukochać, na-	Miałom	{	<i>dokon.</i> być ukochany
Miałeś it. d.			Miałeś it. d.		
		pisać, it. d.			

Czas przyszły względem przyszłości.

Będę miał	{	niedok. być, mieć,	Będę miał	{	niedok. być kochany
Będę miała		kochać, pi-	Będę miała		a, e i t. d.
Będę miało		sać i t. d.	Będę miało		
Będziesz miał		dokon. ukochać, na-	Będziesz miał		dokon. być ukocha-
i t. d.		pisać i t. d.	i t. d.		ny i t. d.

**Słowa nieosobiste, trzecioosobowe i trzecioosobowe
wyrażenia.**

285. *Nieosobistemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko z zakończeniem trzeciej osoby, a w czasie przeszłym tylko w rodz. jakim używają, i podmiotu nie wskazują, np. *grzmi, grzmiało; mar'znie, mar'zło; należy, przystoi; dnieje, dniało; świta, świtało, świtać będzie; gore, gorzało.*

286. *Nieosobistemi* mogą się stać wszystkie słowa czynne lub nijakie, jeżeli w każdym czasie do trzeciej osoby l. pojed. a w przeszłym do jej rodzaju jakiego zaimek *się* przydamy, np. *robi się, robiło się; idzie się, szło się; spi się i t. p.*

Niektóre atoli i bez zaimka *się* mają nieosobiste znaczenie, np. *bywa, bywało*, jako częstotliwe od słowa nieosobistego *być, bywać; idzie, chodziło, przyszło, należy.*

287. Jeżeli za pomocą słowa *być* nieosobiście wyrażamy zaprzeczenie bytności podmiotu, natenczas w trzeciej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego zamiast *nie jest* kładziemy *nie masz* lub *nie ma*, z dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy, której bytności odmawiamy:

np. *jest, był, będzie* ojciec, syn, brat.

nie masz lub *nie ma, nie było* i t. d. ojca, syna, brata.

Takie wyrażenia odróżniać należy od tych, przez które przeczenie nie do bytności podmiotu, lecz do jego odmienności co do osób lub rzeczy oznaczamy, bo tu słowo *być* ma znaczenie osobiste:

np. *nie jest* ojciec, matka, ale syn, córka.

nie był koń, stół, ale wół, stółek.

288. *Trzecioosobowemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko w trzeciej osobie obu liczb używają.

289. Słowa trzecioosobowe, przy których podmiot wyraźnie

jest położony, stosują się do jego rodzaju i liczby, ale je zawsze w trzeciej osobie kładziemy, np.

Boli	mię, cię, go	{	głowa
Bolą	nas, was, ich	{	nogi
Tyczy się	mnie, ciebie, jego	{	ten żart, ta przymówka
Tyczą się	nas, was, ich	{	te żarty, te przymówki
Bolał		{	nos, palec, ząb
Bolała		{	reka, noga, warga
Bolało		{	oko, ucho
Bolały	mię, cię, jego, nas, was, ich	{	zęby, palce, ręce, dziąsła.

290. Od słów nieosobistych i trzecioosobowych odróżnić należy *nieosobiste wyrażenie słów osobistych*, to jest takich, które przez wszystkie osoby odmieniamy. Każde bowiem słowo osobiste w trzeciej osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego lub przyszłego bez podmiotu stojące nieosobiste przybiera znaczenie, ale przy takich słowach domyślamy się osoby, lubo jej rodzaj nie jest oznaczony, np. *kochają, ukochają*.

Czas przeszły takiej nieosobistej odmiany wyrażamy czasem nieosobistym z imiesłowu biernego urobionym, np. (*u*)*kochano*.

Nawet słowa nijakie chociaż nie mają imiesłowu biernego przecież nieosobiście używają się, np. *siedziano, spano, narzekano, skakano, ziewano*.

291. *Nieosobistemi wyrażeniami* nazywamy sposoby mówienia, w których rzeczowniki lub przysłówki z trzecią osobą liczby pojedynczej słowa posilkowego *być*, w czasie teraźniejszym domyślnie, w innych zaś wyraźnie łączymy, np.

Żał mi, żał ci, żał mu i t. d.	{	jest, było, będzie.
Wstyd mi, wstyd ci, wstyd go i t. d.		
Trzeba (w potocznej mowie ściagn. na trza) mi, ci, mu		

Do tych przydajmy jedno nieosobiste wyrażenie, za pomocą przymiotnika *można*, przy którym się imienia *rzecz* domyślamy, np. *można* (dawniej *możno*) (*jest*), *było*, *będzie*.

Podobnie czasują się nieosobiste wyrażenia z przysłówków utworzone, np.

Ładnie	{	mi, ci, mu, nam bratu, przyjacielowi	{	jest, było, będzie.
Bolesno				
Tęskno				
Przykro				
Nudno				

292. Jeżeli do nieosobistego wyrażenia *można, potrzeba, trzeba*, przydaje się słowo przymiotne (228) w sposobie bezokolicznym, natenczas te wyrazy pospolicie opuszczamy, i tylko słowo *być* nieosobiście kładziemy, np. *Milczeć było. Zostać było.* Jak go tu *było nie chwalić*. Jak go tu *będzie przyjąć*. *Było* za młodu *pracować*. *Było się nie wdawać*. Jakoż się *było* do takiego mistrza *nie cisnąć*.

I po spójnikach *by, aby, ażeby, byle*, oraz po *nie wiedzieć* wyraz *można* opuszcza się, np. *Aby* nasze pracę *skrócić*, starajmy się wóz wywrócić. Pojechał *nie wiedzieć* dokąd.

293. Nieosobiście używa się słowo *być*:

a) Gdy w znaczeniu *godzi się, należy, przystoi, wypada*, jest użyte, np. Gdy *było* robić, próżnowałeś. Bać się *było* Boga. Nie *było* grać. Tobie *być było* żołnierzem.

b) Jeżeli po niēm następuje zaimek *kto, co* w spadkach względnych (69, 2), oraz sposób bezokoliczny słowa przymiotnego (228), np. Tu *nie ma* (287) *co* robić. *Jest co* z sobą samym czynić. *Było czego* żałować. Nie *było komu* bronić. *Jest na co* patrzeć. Nie *było co* odpowiedzieć na takowe zagadnienie.

c) Kiedy się kładzie zamiast czasu przeszłego osobistego ze spójnikiem *jak, tylko, skoro, kiedy, jeżeli, gdy*, np. *Było* mu nie dać, to płakał. *Było* cię prosić, toś nie uczynił. Tylko się rozśmiać *było*, zaraz karał.

Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające.

294. Jak z zaimkami połączone niektóre przyrostki (201, 2) znaczenie ich wzmacniają lub zmieniają, tak i ze słowami spojone ten sam wpływ na nie wywierają.

Przyrostki ze słowami łączyć się mogące są:

ć, ci, li, no, ż, że.

Z tych *ć* po samogłosce, a *ci* po spółgłosce do słowa przydane, dobitniejszēm czynią twierdzenie przez nie wyrażone, np. *piszeć, pisać*; *pisalci, dałci*, np. ej nie trzebać, mówi doktor.

Dodając samo *ć*, należy je niekiedy kreską od słowa oddzielać, dla odróżnienia sposobu oznajmującego, z przyrostkiem od bezokolicznego, np. *bobrowa-ć* to skóra; dla różnicy od *bobrować*; *uczyni-ć* on.

li, służy tylko do wyrażenia pytania zamiast *czy? czyli?* np. *byłeśli? dałli?*

no, przyrostek ze skróconego przysłówka *jedno, jeno*, których dawniej używano w znaczeniu *tylko*, łączy się z rozkazującym sposobem i wzmacnia go. np. przynieśno, chodźcieno, obróćno się, uczynno, słuchaj jeno.

W trzeciej osobie sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj*, np. niechbyno tu kto odważył się wejść, niechno krzyknie.

ż po samogłosce, a że po spółgłosce, wyraża dobitność lub pytanie, co z ciągu mowy poznajemy, np. *dałże* mu; *powiedziałże* mu; *mamże* mówić? *chceszże?* Połączony z rozkazującym sposobem rozkaz dobitniejszym czyni, i dla tego wyrażenie takie rozkazującym z naleganiem nazywamy (235), np. *kochajże, kochajmyż*.

W trzeciej osobie obu liczb sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj*, np. *niechże, niechajże* idą.

Złączony z trzecią osobą liczby pojedynczej i mnogiej czasu przeszłego, przybiera zakończenia osób, które słowo ma oznaczać, np. *dałżem, dałżeś, daliżeście, dałażem, dałażeś, dałożeś, dałyżeśmy*.

Niekiedy przyrostek *to*, połączony z przyrostkami *ci, li, że*, zrasła się ze słowem, którego znaczeniu dobitności przydaje, np. *byłcito* mąż rzadkiej dobroci; *byłoćto* dobrze.

ROZDZIAŁ SIÓDMY.

PRZYIMKI.

295. PRZYIMKI są wyrazy nieodmienne przy imionach stojące dla oznaczenia kierunku, położenia jednej rzeczy względem drugiej i innych okoliczności, które przez samą imion odmianę wyrazić się nie mogą.

296. Przyimki, jakieśmy wyżej mówili (205, 3) są: *rozłączne* i *nierozłączne*. Tak te, jak i tamte mogą być *niezłożone* i *raz* lub *dwa razy złożone* (10), a takie łącznie się piszą, np. *za, poza, zpoza; poroz, porozpo, poprze, powy*.

297. Przyimki nierozłączne jakimi są: *ob, prze, roz, wy,*

żadnym nie rządzią spadkiem i tylko się w słowach złożonych używają (205).

298. Pierwszą częścią w złożonych jest zawsze przyimek *na*, *o*, *po*, *w* lub *z*, np. *koło*, *około*, *naokoło*; *przeciw*, *naprzeciw*; *nad*, *ponad*, *poob*, *powy*; *śró*d, *wśró*d; *zza*, *zpoza*, *zpopod*, *zponad*.

299. Ponieważ przyimki, podobnie jak i spadki, pewne malują względy rzeczy do rzeczy, mogą się zatem kłaść ze wszystkimi spadkami względniemi (69, II. 2), np. książka *na stole*, *w stole*, *przy stole*, *pod stołem*, *nad stołem*, *przed stołem*, *za stołem* i t. d.

300. Niektóre przyimki niezłożone i złożone z kilką używają się spadkami, a wtedy według różnicy spadków różne względy malują, np. *pod* miasto, *pod* miastem; *poza* góry, *poza* górami.

301. Przyimki złożone od *z* zaczynające się tylko z dopełniaczem kładziemy, np. *znad* góry, *zza* miasta, *zpod* ziemi, *zprzed* nosa, *zpopod* góry; wszystkie zaś inne kładą się ze spadkiem, którym rządzi ostatni z połączonych przyimków, np. *naokoło* miasta, *oprócz* siostry, *ponad* skały, *ponad* skalami, *popod* rzeką, *poza* oczą, *wśró*d miasta.

302. Przyimki *nad*, *od*, *pod*, *przed*, *w* i *z*, przed niektórymi imionami od kilku spółgłosek zaczynającemi się, tudzież przed względniemi spadkami zaimka osobistego *ja* (185 i 186, 10), *bez* zaś i *przez* tylko przed temi spadkami przybierają *e* np. *nade* drzwiami, *nade* dniem, *pode* drzwiami, *we* Lwowie, *ze* mną, *przede* mną, *beze* mnie i t. d.

303. Jednym tylko spadkiem rządzią:

1) DOPEŁNIACZEM: *Bez*, *do*, *dla*, *koło*, *około*, *naokoło*, *krom* (kromia), *okrom*, *prócz*, *oprócz*, *miasto*, *zamiast*, *od*, *podle*, *śró*d, *pośró*d, *wśró*d, *podług*, *według*, *wedle*, *u*, *względem*; także przysłowki: *blizko*, *bliżej*, *obok*, *poprzek*, *wewnątrz*, *zewnątrz*, *wzdłuż* kiedy w znaczeniu przyimków są użyte. Z tych przyimków znaczą:

a) Brak lub wyłączenie: *bez*, *krom* (kromia), *okrom*, *prócz*, *oprócz*, np. *bez* nogi, *bez* ciebie, *bezemnie* (186, 10), *bez* czego, *krom* brata, *krom* ciebie, *kromia* szabli a żony.

b) Bliskość czasu liczby i miejsca: *blizko*, *bliżej*, *najbliżej* (jako przyimek i przysłówek), *koło*, *około*, *naokoło*, *wokoło*,

obok, podle, wedle, np. *blizko szkoty, bliżej drogi*, *ptak lata około domu, około nowego roku, około trzydziestu, podle kościoła, wedle muru*.

Blizko przy oznaczeniu czasu i liczby kładzie się z dopełniaczem i biernikiem, np. *blizko już trzech miesięcy*. Tarsza Kolliszcz. str. 18. *blizko rok, blizko tysiąc lat*.

c) Kierunek, położenie, oddalenie się, cel, przeznaczenie, kres czasu i miejsca: *do, od, śród, wśród, pośród, poprzek; wewnątrz, zewnątrz, wszecz, wzdłuż*, np. *do domu, od miasta, wewnątrz ziemi; śród, poprzek, wzdłuż łąki; poprzek stołu, szczołka do sukien, do miesiąca*.

Przyimek *od* znaczy też przyczynę, np. *zemdlął od bólu* i *względ początku czasu*, np. *od roku, od tygodnia*. Tu należy wyrażenie: *nie jestem od tego* (domysł. *daleki*).

d) Przyczynę, powód, przeznaczenie, cel: *dla, względem*, np. *Pozwolili na chrzest więcej dla bojaźni, niżli dla Boga*. Czy nos *dla tabakierki*, czy ona *dla nosa*? Człowiek się nie *dla siebie* tylko rodzi. *Pokój dla gości*. *Pisał do mnie względem twego brata*. *Względem fortuny swojej* został bisurmanem.

Względem znaczy też porównanie, np. *Bogacz względem ciebie*. *Życie doczesne względem wieczności* jest chwilką.

e) Zamianę: *miasto, zamiast*, np. *Miasto włosa utrefonego łysina*, a *miasto pasa* powróż. *Wzjął kapelusz zamiast czapki*.

f) Zgodność: *podług, według* i *wedle*, np. *Podług stawu grobla*. *Według lat* siła ludzka idzie. *Wedle przyrodzenia*.

g) Połączenie, znajdowanie się u kogoś, czegoś lub przy czym, np. *rękaw u sukni, ucho u garka, palce u nogi, stanął u kresu, był u ojca, u siostry; siedzą u stołu, bawi się u krewnych*.

2) CELOWNIKAMI: *gwoili* lub *kwoli, ku, przeciw, przeciwko, wbrew*.

Gwoili ściągnięte z *ku woli* (44) znaczy *według woli*, dla, np. *Ja żadnemu kwoli chwalić tego nie będę, co mi się nie podoba*. Człowiek nie sam *sobie gwoili żyć* ma. *Gwoili wczasowi* lepszemu. *Gwoili sejmowi, gwoili większej uczciwości, kwoli obecności* posłów.

Ku znaczy *względ zbliżania, kierunku*, np. *ku miastu, ku nam, ku wieczorowi*; *przeznaczenia*: np. *ku pracy; stósowności: ku rzeczy* mówi.

Dawniej zamiast *ku* używano samego *k*, stąd złożone *kwoli*, *gwoli* (44) zamiast *ku woli*, *kmyśli*, *ksobie*.

Przeciw, *przeciwko* znaczy dążenie ku jakiemu celowi lub opór, np. *przeciw* wodzie płynąć trudno; *przeciw* prawdzie; porównanie, np. to jeszcze nic *przeciwko* temu, co przyjsć ma.

Wbrew znaczy wprost przeciwnie. Iść *wbrew* ustanowionym zwyczajom. *Wbrew* woli ojca.

3) BIERNIKIEM: *przez* (zastarzałe *prze* używa się tylko w przysłówkach *przebóg*, dla Boga; *przeto*).

Przy słowach poruszenia znaczy miejsce, przez które się ruch odbywa, lub wskroś rzeczy przechodzi, np. *przez* most, *przez* rzekę, *przez* górę, *przez* myśl mu nie przeszło; *patrzy przez* okno, *przez* okulary, *słychać przez* ścianę, *przez* mur. Przy innych wyraża przyczynę działającą lub pośrednictwo, np. *przez* pracę, *przez* brata, *przez* przyjaźń, a przy imionach czas oznaczających ciąg jego trwania maluje, np. *przez* rok, *przez* tydzień, *przez* dzień, *przez* miesiąc deszcz padał.

4) MIEJSCOWNIKIEM: *przy*, znaczący przyległość, np. *Stoi przy* stole, *przy* pieniądzach być, *przy* zgodzie, *przy* pracy, *przy* rządzie.

304. Dwoma spadkami rządzi:

1) DOPEŁNIACZEM i CELOWNIKIEM *naprzeciw*, *naprzeciwko*.

Z dopełniaczem wskazują miejsce *naprzeciw* którego coś leży lub się znajduje, np. *Mieszka naprzeciw*, *naprzeciwko ratusza*, *kościółta*.

Po słowach znaczących poruszenie z celownikiem je kładziemy, np. *idzie naprzeciw* ojcu, *naprzeciwko* matce, *lekarstwo naprzeciw* zurazie.

2) DOPEŁNIACZEM i BIERNIKIEM: *mimo*, *pomimo*.

Kładą się z dopełniaczem po słowach poruszenia, a wtedy znaczą mijanie, np. *przejechał mimo* Warszawy, *mimo* Lublina, *mimo* wsi, *mimo* kościółta. Mówi się jednak *mimo* uszy, (biernik l. podw. § 127) i *mimo* uszu (dopełn. l. podw.) Z dopełniaczem zaś lub z biernikiem wtedy tylko stać mogą, kiedy ich w znaczeniu *bez względu na to, że* używamy, np. *mimo wielkiej pilności* (wielką pilność) żadnego nie uczynił postępu; *mimo* tego lub *mimo* to; *pomimo* starania, *pomimo* staranie; *pomimo* mej woli, *pomimo* moje wola.

3) DOPEŁNIACZEM I NARZĘDNIKIEM: *z, ze*.

Z, ze z dopełniaczem znaczy powód, pochodzenie, miejsce skąd ruch wypłynął, składanie się z czegoś i początek czasu, np. cieszy się *z pilności* ucznia, umarł *z żalu*, rodem *z Krakowa*, *z książąt* pochodzi, *z serca* życze, jedzie *z Warszawy*, *ze Lwowa*, *z miasta* idą, posąg *z marmuru*, zbroja *ze stali*, *z młodości*, *z wiosny*, *z jesieni*.

Z narzędnikiem znaczy łączność, np. ojciec *z synem*, brat *z siostrą*.

Z, ze, w znaczeniu *blizko, około, prawie*, nie jest przyimkiem, ale *ze* stojącym obok siebie rzeczownikiem zawistym od słowa, do którego się odnosi, tworzy przysłówek ilości znaczący zbliżenie się do tego, co rzeczownik wyraża, np. Jest *z garniec* wina, było *z beczka* soli, *z fura* owsa, ma *z beczkę* gruszek; daj mi *ze dwa złote*.

Tu należą dawniejsze wyrażenia: *z głębę*, *z potrzebę*.

4) BIERNIKIEM I NARZĘDNIKIEM: *nad, między, pomiędzy, pod, przed*.

Nad. Z biernikiem używa się w porównaniu i znaczy wyższość czegoś, porównanie lub nadmiar, np. Przedtem *między* czeladzią *nad* cię nie bywało; nic *nad* siłę; kocha cnotę *nad* życie; lituje się *nad* nieszczęśliwemi.

Z narzędnikiem wskazuje położenie jednej rzeczy wyżej drugiej, np. Poznań *nad* Wartą, *nad* drogą, *nad* brzegiem, siedzi *nad* książką, *nad* robotą dukwi; bliskość czasu oznaczonego, np. *nade dniem*, *nad wieczorem*.

Miedzy, pomiędzy, pod, przed, na pytanie *dokąd?* *pod kogo?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z narzędnikiem kładziemy, np. Idzie *między* drzewa. jest *między* drzewami; *pomiędzy* góry, *pomiędzy* górami; *pod* dobrego pana, *pod* miasto, *pod* miastem; *przed* wieś, *przed* wsią.

Pod z biernikiem znaczy też przeznaczenie, np. grunt *pod* pszenicę, koń *pod* jeźdźca, podszewka *pod* płaszcz; bliskość czasu, np. *pod* jesień, *pod* zimę; wymiar, np. *pod* linią, *pod* cyrkiel, *pod* sznur.

Z narzędnikiem wyraża też warunek, np. *pod* przysięgą, *pod* słowem honoru.

Przed gdy znaczy przodkowanie w miejscu lub czasie z na-

rzędnikiem kładziemy, np. idzie *przed* wojskiem, *przed* niemi, umarł *przed* rokiem, *przed* miesiącem, przyjedzie *przed* zimą, *przed* niedzielą, *przed* świętem.

5) BIERNIKIEM I MIEJSCOWNIKIEM: *na, o, po, w.*

Na, na pytanie *dokąd?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z miejscownikiem kładziemy, np. ptak leci *na dach*; siedzi *na dachu*.

O rządzi biernikiem, na pytanie *o kogo? o co? jak daleko? o ile?* np. uderzył *o kamień*, ubiega się *o urząd*, stara się *o jej rękę*; *o milę*, *o ćwierć mili*, *o staję*, *o minutę*, *o godzinę*, *o łokieć*, *o stopę*, *o złoty*, *o dukat*.

Z miejscownikiem kładzie się po słowach, i albo ich ogólne wyrażenie ogranicza do rzeczy w tym spadku położonej, np. mówił *o tobie*, pisze *o rolnictwie*, myśli *o synu*, chodzi *o kiju*, *o lasce*, *o swęj mocy*; albo też sposób życia wskazuje, np. pójde by *o żebranym chlebie*, jadac *o głodzie i pragnieniu*, pracuje *o suchym kawałku chleba*, siedział w więzieniu *o chlebie i wodzie*.

Po z biernikiem wskazuje: kres miejsca, np. *po Wistę*, *po uszy*, *po kostki*, *po pas*, *po łokcie*; z rzeczownikami *dzień*, *wiek*, *lata*, oznacza kres czasu, np. *po wszystkie dni moje*, *aż po ten wiek*, *po wszystkie lata*; z liczebnikami głównymi (166, 1) i zbiorowemi (165, 1) powtarzanie, podział lub cenę wyraża, np. *po trzy razy* na dzień, *po troje* ludzi, dał *po dwa* złote, *po pięć* jabłek, *po sześć* złotych. Po słowach poruszenia cel wskazuje, np. poszedł *po ojca*, *po lekarstwo*; przychodzi *po radę*.

Z miejscownikiem wyraża wzgląd miejsca, w którym się coś znajduje lub porusza, np. stoja *po ulicach*, porozrzucal *po pokoju*, chodzi *po łące*, poszło mu *po nosie*; środek za pomocą którego do czegoś dochodzimy, np. poznał *po głosie*, *po mowie*, *po chodzie*, *po nici* doszedł kłębka; opuszczenie lub następstwo, np. majątek *po stryju*, suknie *po siostrze*; *po dniu* następuje noc, *po radości* smutek; podział lub cenę, jeżeli nie dodajemy liczebnika, bo te w bierniku kładziemy, np. *po jabłku*, *po kwarcie* orzechów, *po koniu*, *po groszu*, *po dukacie*, *po talarze*; ale *złoty* ma *po złotemu*; dokonanie czynu lub upłynienie czasu, np. *po napisaniu*, *po śniadaniu*, już *po kazaniu*, przyszedł *po mszy*; *po dwóch miesiącach*, *po pięciu* latach, już *po wiosnie*.

Po kładzie się też z miejscownikiem po zaimku *co*, w znaczeniu *na co się przyda*, oraz *nic*, w znaczeniu *na nic się nie przyda*, np. *Co ci po pieniądzach, po książce*, kiedy czytać nie umiesz. *Nic tu było po tobie*. KNAP. *Ad. Nic po tém skąd przysłówek niepotém*.

W z biernikiem wyraża miejsce, osobę lub rzecz, do której środka lub wnętrza działanie jest skierowane, np. *uderzył w niego*, *bija w bębny*, *iść w las*, *włożył w kapelusz*, *uzbrojony w cierpliwość*, *obróćmy się w proch*, *w pień wyciąć*, *krzaki w ścieżki wycinać* a *lasy w ulice*; zbiór osób lub rzeczy, np. *w pięciu poszli*; *w sto ludzi*, *w dwieście*, *w tysiąc koni*.

Tu należą sposoby mówienia: *chłop w chłop*, *kubek w kubek*, *żyj w jak najdłuższe lata*, *wdał się w ojca*, *w matkę*; *jechać w cwał*, *w głos*, *w płacz*, *w krzyk*, *w nogi*, *w prośby*, *wprost*, *w prawą*, *w lewą*, *oko w oko*, *zwinąć we dwoje*, *troje* i t. d.

W z miejscownikiem oznacza miejsce, w którym się coś znajduje, np. *lepszą cnotą w błocie*, niż *niecnota w złocie*. RYS. *Ad.*; *zostawił majątek w srebrach*, *w klejnotach*; *środek czasu na pytanie kiedy?* *w nocy*, *w zimie*, *w jesieni*, *w miesiącu*, *w godzinie*.

305. DOPEŁNIACZEM, BIERNIKIEM I NARZĘDNIKIEM: *Za*.

a) *Za*, na pytanie *kiedy?* z dopełniaczem trwający, z biernikiem upływający, a z narzędnikiem ubiegły czas oznacza, np. *Kochanowski żył za króla Stefana Batorego*; *za króla Jana*; *za dni naszych*, *za życia*, *za dnia*, *za naszej pamięci*, *za ciepła się*; *nie za nas się to poczęło*; *za rok przyjdzie*, *za tydzień*, *za sześć miesięcy*, *za chwilę*, *za godzinę*; *dzień za dniem*, *godzina za godziną*, *rok za rokiem*.

b) Po słowach znaczących poruszenie, ujęcie, branie lub mienie *za* coś, wyręczenie, lub gdy *za* znaczy zamian rzeczy z biernikiem go kładziemy, np. *idę za las*, *za wieś*, *za miasto*; *pojechał za granicę*, *rzeka rozlała za brzegi*, *wzjął go za rękę*, *przywiązał konia za nogę*, *uchodzi za pocziwego człowieka*, *wzięli go za twego brata*, *mówił za ojca*, *pieniądze za robotę*, *iść (wydać) za mąż* zamiast *za męża* (104).

c) *Za*, z narzędnikiem położenie w tyle czegoś lub następstwo oznacza, np. *za miastem*, *za lasem*; *za panią matką* *pacierz*.

Pospolicie to jedno *za drugiem* chodzi, *za zbytki* (125, 3 *b*) łakomstwo, *za łakomstwem* a *bogactwem* pycha, *za pychą* wzgardzenie a zwada. REJ. Zw. 68. *b. za rozrywkami* uganiania się, jak dziecię *za motylem*. Iść *za natchnieniem*, *za śladem*.

W wyrażeniu *za oczy*, imię *oczy* nie stoi w bierniku, ale w ściągniętym narzędniku, zamiast *za oczami* (125, 3, *b*).

ROZDZIAŁ OSMY.

PRZYSŁÓWKI.

306. PRZYSŁÓWKI, od ich zwyczajnego przy słowach położenia tak nazwane, są wyrazy nieodmienne służące do oznaczenia przymiotu lub okoliczności słów, imiesłowów, a niektóre i przymiotników lub innych przysłówków, np. *bardzo rozpacza*, *b. płacze*, *b. zmęczony*, *b. popsuty*, *b. dobry*, *b. smaczny*, *b. pięknie*, *b. rano*, *b. cicho*.

307. Przysłówki są najpospoliciej tylko skróconem wyrażeniem tego, co by się przez samo imię lub z jakimś przymkiem i innym wyrazem połączone oznaczyć mogło, np. *łatwo* zamiast *z łatwością*, *odważnie* lub *z odwagą*, *gdzie* l. *w którym miejscu*, *dziś* l. *w dniu dzisiejszym*, *tu* l. *w tem miejscu*. Dla tego też niekiedy sam rzeczownik, lub z przymkiem połączony, zastępuje miejsce przysłówka, np. *zimą*, *latem*, *w nocy*.

Niektóre przysłówki są też przymkami, np. *blisko*, *wzdłuż*, *wewnątrz*, *zewnątrz* (303, 1).

308. Przysłówki pod dwojakim względem uważać należy: *a*) co do ich znaczenia. *b*) co do ich kształtu i pochodzenia.

Podział przysłówków ze względu na ich znaczenie.

309. Ponieważ stan lub działanie podmiotu odnośnie do osoby o nich mówiącej pod pięciorakim względem mogą być uważane, bo: albo ta coś o podmiocie twierdzi, albo przeczy, albo się o niego pyta, albo o nim z wątpliwością mówi, albo stan i działanie jego z innem porównywa; ponieważ nadto każdy stan podmiotu lub jego działanie objawia się w pewnym czasie, w pewnem miejscu, w jakimś porządku czyli następstwie, w pewnej ilości, stopniu lub

mierze, i nakoniec z jakimś przymiotem czyli w pewnym sposobie: zatem te dziesięciorakie okoliczności słów malujące przysłówki dziesięciorakie też być muszą. Jakoż są przysłówki: 1) twierdzenia. 2) przeczenia. 3) pytania. 4) wątpliwości. 5) porównania. 6) czasu. 7) miejsca. 8) następstwa. 9) ilości. 10) jakości.

Uwaga. Niekiedy ten sam wyraz jest przysłówkiem i przymiotem, np. *blisko* stoi (przysł.), *blisko* domu (przymimek). I znowu jeden przysłówek kilka wyraża okoliczności, np. *dotąd* rozciąga się ten ogród (miejsce); *dotąd* nie przyszedł (czas).

1) PRZYSŁÓWKI TWIERDZENIA są: *bezwątpienia, istotnie, prawdziwie, rzeczywiście, tak, tak jest, tak i owak, zaiste, zapewne, w samej rzeczy, oczywiście, niewątpliwie, nieinaczej.*

2) PRZYSŁÓWKI PRZECZENIA wyrażają zaprzeczenie czegoś. Takimi są: *nie, ni, ani, ba, bynajmniej, inaczej, jakożyno, nigdzie, znikąd, nigdy, przenigdy, przeciwnie, ni to ni owo, ni tam ni sam (tu), ni tak ni owak*

3) PRZYSŁÓWKI PYTANIA. Prócz przyrostków *ż, że, żto, żeto, li, lito*, które związane z odmiennymi wyrazami lub niektórymi przysłówkami wyrażają pytanie, są jeszcze następujące przysłówki pytania: a) o stan lub działanie: *aza? azaż? azali? iza? izali? izaliż? albo? albo? czy? czyż? czyliż?* np. *czy byłeś? czyli napisał? albo to nie boli? albo on dba o twoje łaskę? azaż mi źle było? azali przyjdzie?* b) o miejsce pytamy się przysłówkami: *gdzie? kiedy? któredy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?* o czas *kiedy? jak długo?*

4) PRZYSŁÓWKI WĄTPLIWOŚCI są: *podobno, pono, może, zapewne, snadź.*

5) PRZYSŁÓWKI PORÓWNIANIA wyrażają porównanie dwóch lub więcej stanów i czynności. Takimi są: *tak, jak, jednako, jednakowo, równie; niż, niżli, niżeli, aniżeli, nie tak, tak dalece.*

Uwaga. *Jak-tak*, jeżeli się po nich powtarza toż samo słowo lub inny jakiś wyraz, nie są porównywającami, ale ciąg stanu działania lub sposobu wyrażają, np. *Pies jak szczeka, tak szczeka. Jak nie widać, tak niewidać. Jak w biedzie, tak w biedzie. Jak ubogi, tak ubogi. Jak źle, tak źle.*

6) PRZYSŁÓWKI CZASU odpowiadają na pytanie *kiedy? jak długo?* Z tych jedno oznaczony, drugie nieoznaczony czas wyrażają.

Czas oznaczony może być trojaki: teraźniejszy, przeszły lub

przyszły, więc i przysłówki okoliczność czasu wyrażające trojakie być muszą. Są więc przysłówki czasu:

- a) teraźniejszego: *dziś, dzisiaj, teraz, ninie; latoś*, tego roku.
- b) przeszłego: *dopiero, dawno, dawniej, niegdyś, onegdaj, onegdy* lub *ongi, przedtęm, wczoraj, przedwczoraj, zawczoraj*.
- c) przyszłego: *jutro, pojutrze* i t. d.

Czas nieoznaczony wyrażają: *aż, aż tu, blisko, ciągle, często, długo, dopiero, dokąd, dopokąd, dopóki, dopotąd, dopóty, jak, jeszcze, już; kiedy, kiedybądź, kiedy indziej, kiedy niekiedy, kiedykolwiek, kiedyś, kiedykolwiek, kiedyż, nagle, natenczas, natychmiast, niegdyś, niekiedy, niezwłocznie, nigdy, podczas, pokąd, póki, potąd, potem, póty, późno, prędko, przededniem, przenigdy, rzadko, wkrótce, wnet, wraz, zaraz, zawsze, zawsze*.

Niektóre z tych przysłówek, kiedy wiążą zdania, stają się spójnikami (326), jak to w następnym rozdziale zobaczymy.

7) PRZYSŁÓWKI MIEJSCA służą do wskazania różnicy jego położenia lub kierunku stanu i działania, i odpowiadają na pytania: *gdzie? kędy? któredy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?*

a) *Gdzie? gdzież? Gdzieś, gdziebądź, gdzieindziej, gdziekolwiek, gdzie niegdzie, nigdzie. Kędy? kędyż? Kędyś, kędybądź, kędykolwiek, kędy nie kędy, nikędy, blisko, bliżej, daleko, dalej, opodal, podle (przyim. i przysł.) powyż, powyżej, powziwyż, wziwyż, poniż, poniżej, niżej, indzie, indziej, ondzie, owdzie, tu i owdzie, wszędy, wszędzie, tu, tutaj, tuż, tuż tuż, już już, już tuż. tam, sam* bez połączenia z *tam* w znaczeniu *tu*, tylko w Wielkopolsce teraz używane, zatrzymało swoje znaczenie w wyrażeniu *tam i sam, tam i tu, tu i tam, tamże* i inne.

Któredy? Któredykolwiek, któredybądź, któredyś, niektórędy, inędy, onędy, tędy, owędy, tamtędy, tędy i owędy, ni tędy ni owędy i w znaczeniu przysłówek użyte narzędniki miejsc, np. *ścieżką dążył, lasem uchodził*.

Dokąd? dopokąd? Dotąd, doonąd, potąd, dopotąd, dopokąd, dokądkolwiek, póty, dopóty, póki, nazad i naprzeciw, naprzeciwko, które są przyimkami i przysłówkami.

Odkąd? Odkąd, odtąd, odonad.

Skąd? skądże? Skądś, skądkolwiek, niskąd, zniskąd, stąd, stamtąd, zowąd, stąd i owąd, ni stąd ni zowąd, ni stąd ni zonąd, zonąd, ni zonąd, skądinąd, zewsząd.

8) PRZYSŁÓWKI NASTĘPSTWA czyli PORZĄDKU wskazują porządek stanów lub działań w jakim te po sobie następują. Takimi są *najprzód, wprzód, pierwszej, dalej, potem, następnie, znowu, nakoniec.*

9) PRZYSŁÓWKI IŁOŚCI: *ile? ilebądź, ilekolwiek, wiele, tyle, dosyć, w trójnasób, nadto, aż nadto, bardzo, nader, mało, zbyt, nazbyt, aż, nazbyt.*

10) PRZYSŁÓWKI JAKOŚCI czyli SPOSOBU wyrażają jakim jest stan lub działanie podmiotu lub jakim się sposobem dzieje i odpowiadają na pytanie *jak?* np. *jakoś, jakbądź, jakkolwiek, pokornie, szybko, zrozumiale* i t. p.

Podział przysłówków co do ich kształtu i pochodzenia.

310. Przysłówki jakości i ilości, których najwięcej w języku naszym liczymy, tworzą się z rzeczowników, przymiotników, liczebników i z rzeczownikiem lub przymiotnikiem połączonych przyimków; dla tego też je na rzeczownikowe, przymiotnikowe, liczebnikowe i przyimkowe dzielimy.

1. Przysłówki rzeczownikowe.

311. *Rzeczownikowemi przyimkami* nazywamy narzędniki tak zwyczajnych jako też w tym tylko spadku używających się imion (129), które przy słowach okoliczność czasu lub sposobu oznaczają, np. *chyłkiem, ciurkiem, duszkiem, hurmem, hurtem, nurkiem, obławą, ukradkiem, cwałem, milczkiem, całkiem, latem, zimą, nocą* i t. p. np. *przybył wieczorem, latem mieszką na wsi, wojsko maszerowało sekcjami, miejscami deszcz padał.*

2. Przysłówki przymiotnikowe.

312. *Przymiotnikowemi* są przysłówki urobione z przymiotników przez zmianę ich zakończenia na *e* lub *o*, np. *stały, stale; dobry, dobrze* (35, 2); *wesoły, wesolo; ochoczy, ochoczo.*

1) Jeżeli przymiotnik w rodzaju nijakim przed zakończeniem *e* ma przybierającą głoskę miękką, natenczas urobiony z niego przysłówek, dla odróżnienia go od przymiotnika tego rodzaju, na *o* kończymy, np. *tani(e)o*, *głupi(e)o*, *letni(e)o*, *gorąc(e)o*, *ochocze(e)o*, *rącz(e)o*. Na *o* kończą się też przysłówki z przymiotników na *gi*, *ki* lub *owy* urobione, np. *ubogo*, *chędogo*, *srogo*, *tego*; *wysoko*, *głęboko*, *nizko*, *gładko*, *płytko*; *tygodniowo*, *tymczasowo*, *surowo*.

2) Na *e* z poprzedzającą głoską miękką kończą się przysłówki pochodzące od przymiotników mających w rodzaju nijakim przed *e* przybierającą twardą, np. *ładne*, *ładnie*; *pewne*, *pewnie*, *zapewnie*; *pracowite*, *pracowicie*; *niestłychane*, *niestłychanie*; *dotkliwe*, *dotkliwie*. Podobnie kończą się przysłówki urobione z imiesłówów nijakich na *łe* zakończonych, np. *trwałe*, *trwale*; *stałe*, *stale*; *czute*, *czule*; *biegłe*, *biegle*.

Wiele jednak jest przysłówek na *o* zakończonych, lubo ich przymiotniki w rodzaju nijakim mają przed *e* przybierającą twardą, np. *blad(e)o*, *cich(e)o*, *such(e)o*, *chud(e)o*, *pochył(e)o*, *star(e)o*, *kus(e)o*, *bogat(e)o*, *krzyw(e)o*.

313. Niektóre używają się z obiema zakończeniami, np. *bolesno*, *boleśnie*; *miło*, *mile*; *srogo*, *srodze*; *śmiało*, *śmiele*; *chytro*, *chytrze*; *leniwo*, *leniwie*; *pewno*, *pewnie* i inne. Z tych następujące ze zmianą zakończenia zmieniają swoje znaczenie:

Dalece, o stopniu działania, łączy się zazwyczaj z przysłówkiem *tak*.

duszenie, z duszy, serdecznie.

dziwnie, szczególnie, osobliwie np. *dziwnie* mi jest, to jest ni źle, ni dobrze.

godnie, należyście, znakomicie.

jaśnie, dawniej powszechnie używano, dziś tylko w Jaśnie Wielm.

lekce, o cenie osób lub rzeczy.

pilnie, mówiąc o usilności.

(bez)płatnie, tylko złożone, darmo.

podobnie, równie jak, na kształt.

przeciwnie, o czynnościach różnych.

równie, podobnie jak.

wysoce, o przymiotach niezmysłowych, np. *wysoce* zasłużony.

daleko, używa się mówiąc o odległości.

dusžno, o zaduchu.

dziwno, używa się tylko w nieosobistym wyrażeniu ze słowem *być*, np. *dziwno* mi jest (dziwuję się).

godno (jest), to co się godzi.

jasno, to jest pogodnie, nie pochmurno, widno.

lekko, kiedy co nie jest ciężkie.

pilno, o pośpiechu.

płatno, co korzyść przynosi.

podobno, zdaje się, może być.

przeciwno, co szkodzi.

równo, pod linią.

wysoko, o położeniu rzeczy, np. *wysoko* wisi.

314. Ale nie ze wszystkich przymiotników tworzą się przysłówki. Jakoż nie urabiają się z przymiotników pochodzących od imion zmysłowych, np. *kamienny, złoty, stalowy, papierowy, ołowiany*. Chcąc zatem wyrazić w słowach przymiot przez nie oznaczony, nie tworzymy z nich przysłówków, ale za pomocą przysłówka *jak* odpowiedni im rzeczownik ze słowem łączymy. I tak zamiast np. *wydaje się kamiennie, skłni się brylantowo, trwa spiżowo, burzy się piwnie*, mówimy: *wydaje się jak kamień, skłni się jak brylant, trwa jak spiż, burzy się jak piwo*.

Stopniowanie przysłówków przymiotnikowych.

315. Przymiotnikowe przysłówki względ czasu, miejsca, ilości, porównania i jakości wyrażające, stopniują się, jeżeli pochodzą od przymiotników stopniować się mogących (148 i 150). Jakoż względnie stopniują się (149) jak następuje:

STOPIEŃ WYŻSZY mają na *ej*. Urabia on się w ten sposób, iż:

1) Zakończone na *e*, głoskę *j* na końcu przybierają, np. *pięknie, piękniej* (48, *c*), *skromnie, skromniej*.

2) Zakończone na *o*, *oko* lub *ko* z poprzedzającą spółgłoską, oprócz *b, k, p, r, n*, w stopniu wyższym głoski te na *ej* zamieniają, np. *śmiało, śmieliej* (52); *blado, bledziej*; *drogo, drożej* (22); *blaho, błażej* (22); *głęboko, głębiej*; *szeroko, szerzej*; *rzadko, rzadziej*; *miało, mielej*; *bogato, bogaciej*.

3) Mające przed *ko* głoski *b, k, p, r, rz*, końcową samogłoskę *o* na *ej* zamieniają, przed którym *k* miękczą (22), np. *szybko, szybczej*; *miętko, miękczej*; *krzepko, krzeczniej* *).

Mające *z* przed *ko* na *ż* je zamieniają, a zatem odstępują od ogólnego prawidła miękczenia (22), np. *blizko, bliżej*; *nizko, niżej*; *wazko, wężej* (58, 2).

STOPIEŃ NAJWYŻSZY urabia się przez dodanie na początku stop-

*) Przysłówki na *ko* z poprzedzającą głoską *b, k, p, r, rz*, w stopniu wyższym tylko na *cej* lub *czej* kończyć się mogą, dla tego, że po zamianie *o* na *ej*, miękczy się *k* przed *e* stojące (35, 2). Głoska zaś *k* w miękczeniu zamienia się na *c* lub *cz* (24), a nigdy nie przechodzi na *ć*, które ze zmiękczonego *t* powstało. Mylnie jest zatem prawidło, że te przysłówki w stopniu wyższym nie tylko na *cej*, ale i na *ciej* zakończyć można.

nia wyższego zgłoski *naj* (151. 3), np. *najmilej*, *najbliżej*, *najpiękniej*.

316. Niewzorowo stopniują się:

Daleko, dalej	Mało, mniej
Dobrze, lepiej	Prędko, prędzej
Gorąco, goręcej	Wiele, więcej
Krótko, krócej	Wysoko, wyżej
Lekko, lżej od <i>lża</i> łatwo	Źle, gorzej,

oraz przysłówki *bardzo*, *bardziej*, który lubo nie pochodzi od przymiotnika, jednak stopniuje się.

Raczej, stopień wyższy nieużywanego przysłówka *rado*, dawniej wzorowo, bo przez *radziej*, wyrażano. Pisano też i *radziej*, skąd, przez zastosowanie pisowni do brzmienia, *raczej* powstało.

317. Bezwzględne stopniowanie (149) przysłówków wyrażamy:

a) Zmieniając ich zakończenie *e* lub *o*:

w stopniu równym na *ucho*, *utko*, np. *mało*, *malucho*, *malutko*.
w stopniu wyższym na *uteńko*, *usieńko*, np. *maluteńko*, *malusieńko*.
w stopniu najwyższym na *uteczko*, *utenieczko*, *usienieczko*, np. *maluteczko*, *malutenieczko*, *malusienieczko*.

b) Kładąc przed ich stopniami względni (149) też same przysłówki, przyimki lub inne wyrazy, których przy takiem stopniowaniu przymiotników używamy (155) np. *i jak pięknie*, *niezmiernie wysoko*, *daleko piękniej*, *jak najładniej*, *za wiele*, *za mało*, *co najrychlej*, *co najgłębiej*.

3. Przysłówki liczebnikowe.

318. Liczebnikowe przysłówki, okoliczność liczby przy słowach wyrażające urabiają się z liczebników, jak to wyżej widzieliśmy (166. 2. 3 i 168, 3), i są: gatunkowe, np. *dwojako*, *trojako*, *czworako*; mnożne, np. *pojedynczo*, *podwójnie*, *potrójnie*, *po czwórnie*; wielokrotne, np. *dwukrotnie*, *trzykrotnie*, *stokrotnie*, *wielokrotnie*, *kilkakrotnie* i na koniec porządkowe, ale te do przyimkowych należą (321).

4. Przysłówki przyimkowe.

319. Przyimkowymi nazywamy tak z rzeczowników jak i z przymiotników, liczebników, a nawet i niektórych przysłówków, przez przydanie im jakiegoś przyimka i zmianę ich zakończenia utworzone

przysłówki, np. *bezwatpienia, napredce, w okamgnieniu, po-przeczkę* (w miarę, od *przeczka* czyli *sprzączka*); *zazwyczaj, po łacinie, po pańsku, z pańska, powtóre, po trzecie; daleko, z daleka, z nagła, z lekka.*

O przyimkowych przysłówkach z rzeczowników utworzonych jużesmy wyżej mówili (128 i 129).

320. Z przymiotników urabiają się za pomocą przyimków *po* i *z*. Takie przysłówki w znaczeniu swém tēm się różnią od przymiotnikowych (312), iż te jakość lub sposób, przyimkowe zaś naśladowanie go oznaczają. W tak utworzonych przysłówkach przyimkowych *po* wyraża zupełne naśladowanie, a *z* zbliżenie podobieństwa lub sposobu, np. *po chłopsku, z chłopska.*

321. Za pomocą przyimka *po* utworzone przysłówki przyimkowe jedno na *u*, drugie na *emu* zakończamy.

Przymiotniki na *cki, dzki, ski, zki*, zakończone przerabiamy na przysłówki naśladowania, *po* przybraniu przyimka *po*, zamieniając *i* na *u*, np. *hajdamacki, po hajdamacku; ludzki, po ludzku; wiejski, po wiejsku; babski, po babsku; męzki, po męzku.*

Ze wszystkich innych przymiotników tworzymy te przysłówki końcową ich samogłoskę *i* lub *y* zamieniając na *emu*, np. *głupi, po głupiemu; dawny, po dawnemu, po staremu, po duchownemu, po wojskowemu.*

Podobnie urabiamy przysłówki z zaimków dzierżawczych, np. *po mojemu, po twojemu, po swojemu, po naszemu, po waszemu, po jakiemu.*

Ale przysłówkiem *po czemu* pytanie o cenę, a *po temu* względ wyrównywania oznaczamy, np. *Po czemu kupiłeś? Masz siły i wiek po temu.*

Niewzorowo urabiają się: *po cichu, po kryjomu, po mału, po pijanu, po prostu, po trzeźwu.*

Podobnie za pomocą przyimka *po* urabiamy z liczebników porządkowych przysłówki tego znaczenia, *i* lub *y* na *e* zamieniając, np. *pierwszy, po pierwsze; wtóry, po wtóre; trzeci, po trzecie; szósty, po szóste.*

322. Jeżeli przymiotników na *cki, ski, zki*, zakończonych, *po* zamianie *i* na *a*, użyjemy z przyimkiem *z*, natenczas utworzymy

z nich przyimkowe przysłówki przybliżenie podobieństwa lub sposobu oznaczające, np. *grecki*, z *grecka*; *pański*, z *pańska*; *francuzki*, z *francuzka* i t. p.

Podobnie używają się i innego znaczenia przysłówki, które to z przymiotników, to z przysłówków urabiamy, np. z *bliska*, z *cicha*, z *daleka*, z *zdala*, z *dalsza*, z *dorywcza*, z *zgoła*, z *jutra* (nazajutrz), z *lekka*, z *nagła*, z *nienagła*, z *naprzeciwna*, z *nienacka*, z *nieobaczka*, z *nizka*, z *osobna*, z *podła*, z *spełna*, (42), z *przedka*, z *przeciwka*, z *przykra*, z *pyśzna*, z *wolna*, z *wysoka*.

Mówi się też: z *młodu*, z *za młodu*, z *znowu*, z *nowotku*, z *za nowotku*, z *na nowotku*, z *zrazu*; z *dawno*, z *od dawna*, z *dawna*, z *dawien dawna*; z *rano*, z *do rana*, z *od rana*, z *zrana*.

Przyrostki tak z odmiennymi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące.

323 Przyrostki (201 i 294) tak ze wszystkimi wyrazami odmiennymi, jako też i z przysłówkami łączyć się mogące odmienniają ich znaczenie w przysłówkowym sposobie i dla tego je po przysłówkach kładziemy.

Takimi przyrostkami są: *ó*, *ci*, *ś*, *siś*, *ż*, *że*, *to*, *li* (201, 2), i z nich złożone: *óto*, *cito*, *lito*, *liż*, *liżto*, *żto*, *żeto* i na koniec *bądź* i *kolwiek*.

Z tych *ó*, *óto*, *ci*, *cito* łączą się ze wszystkimi wyrazami odmiennymi i przysłówkami i dobitności mają znaczenie, np. *ojciec*to, *piękna*óto rzecz, *tencito*, *było*óto, *take*ito.

ś, *siś*, *kolwiek* i *bądź* wiążą się tylko z zaimkami pytającymi i przysłówkami czasu i miejsca. Z tych *ś*, *siś* niepewność, a *kolwiek* i *bądź* twierdzenie z pewnością wyrażają, np. *ktoś*, *coś*, *jakiś*, z *kimsiś*, *kiedyś*, *gdzieś*, *którędyś*; *komukolwiek*, *komubądź*; *jakakolwiek*, *gdziekolwiek*, *gdziebądź*; *kiedykolwiek*, *kiedymbądź*, *którędykolwiek*.

to z rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, słowem *być* i z przysłówkami dobitność wyraża, np. *przyjacie*to szczerzy, *dobr*ato rzecz, *tento* zwyczaj, *jak*ato głowa, *by*ło mąż, *dobrze*to mówić, *tuto*, *tamto*, *najlepiej*to w domu.

li, lito, liż, ż, żto, że, żeto związane z jakimbądź wyrazem odmiennym lub przysłówkiem miejsca, czasu i jakości pytanie wyrażają, np. ojciec*li*? dobral*ito*? nasza*żto*? taka*żto*? było*żto*? tak-*żeto*? długo*żto*? gdzie*żto*? przyszedli*ż*? czy? czyli? czy*ż*? aza, azali, azali*ż*.

ROZDZIAŁ DZIEWIĄTY.

SPÓJNIKI.

324. SPÓJNIKAMI nazywamy wyrazy nieodmienne całe zdania bezpośrednio lub przez jednakie ich części (np. rzeczowniki, słowa, przysłówki) spajające czyli łączące, oraz wyrażające stosunek, w jakim te względem siebie, co do myśli, zostają.

I tak w wyrażeniu: Brat niechaj czyta *a* siostra niechaj się uczy, spójnik *a* łączy dwa zdania bezpośrednio. W przykładach zaś: *Ojciec* i *syn* czyta; siostra *siedzi* i *szyje*; brat pisze *dobrze* i *szybko*, spójnik i łączy zdania przez jednakowe ich części, to jest: w pierwszym przez rzeczowniki, w drugim przez słowa, a w trzecim przez przysłówki.

325. Bez spójników nie byłoby związku w mowie i nie można by wyrazić tych rozlicznych względów pod jakimi się wyrazy lub zdania do siebie odnoszą. Objaśni to następujący przykład bez spójników.

Mój przyjaciel był wczoraj u mnie. Mówiłem z nim o tym interesie. Byłato dobra sposobność. Nie mógł się zaraz do tego skłonić. Powiedział to. Nalegałem na niego. Chciał się jeszcze namyślić. Chciał się z tobą rozmówić.

Zwięźlęj i zrozumiałęj wyrazimy się za pomocą spójników:

Mój przyjaciel był wczoraj u mnie, *a gdy* to dobrą zdarzyło mi sposobność, *przeto* mówiłem z nim o tym interesie. Powiedział *wprawdzie*, że nie może się zaraz do tego skłonić; *ale, gdy* na niego nalegał, oświadczył, że się jeszcze namyśli, *i* przyrzekł mi, że się z tobą rozmówi.

326. Dokładniejsze poznanie własności i znaczenia spójników należy do nauki o zdaniach, którą w składni wyłożymy. Tu tylko uważamy, że nie wiele jest takich wyrazów, któreby jedynie były spójnikami, jak np. *a, i, albo, ani, lecz* i t. p. i że nie tylko samych spójników, ale też i innych części mowy używamy do połączenia zdań, a tak nadajemy im spójników znaczenie. Takimi są prócz wielu przysłówek (np. *aż, ba, już, kiedy, stąd, jak*

i t. d.) niektóre rzeczowniki i zaimki, bądź same, bądź z jakimś przyimkiem w pewnych spadkach położone i łącznie pisane, np. *częścią, wprowadzie, wtenczas, nakoniec, co, to, im, tym, przytęm, zatem, dla tego, przeto*; a niekiedy i kilka wyrazów w jeden zlaczonych, np. *natenczas, stemwszystkiem*. Tak użyte wyrazy, dla odróżnienia ich od właściwych spójników *spójnikowemi wyrażeniami* nazywaiby należało.

Przysłówki wtedy stają się spójnikami, kiedy do połączenia zdań są użyte. I tak w zdaniach: *kiedy* przyszedł? *dopiero* zasnął, dał *tylko* grosz, wyrazy *kiedy, dopiero, tylko*, są przysłówkami; w zdaniach zaś: daj mu, *kiedy* przyszedł, niegodzi się krać, *dopieroż* zabijać; był u siebie, *tylko co* wyszedł, są spójnikami.

327. Spójniki ze względu na ich znaczenie dzielą się na 1) łączące. 2) wyłączające. 3) porównywujące. 4) przeciwnicze. 5) wnioskujące. 6) warunkowe. 7) celowe. 8) powodne czyli przyczynowe. 9) czasowe. 10) twierdzące. 11) objaśniające.

328. Łączące: *a, i, także, także, też, tudzież, oraz, i—i, nietylko—ale i (ale też i), nietylko że—ale i, nietylko że—ale też (lecz i), ba i, nawet i, ani—ani, ani—dopieroż i inne*.

Ostróżność *a*-sekret jest to dusza wojny. Brat *i* siostra przyjechali. W swe miejsca się skryły *i* zwierzęta *i* ptaki na spoczynek miły. Przebaczasz mi, ja ci *także* przebaczam. Prosił *oraz* zaklinał. Jedną sobie wszystkich serca skromnością, *tudzież* pilnością. Uczył ich *nietylko* słowem, *ale i* przykładem. W całej Europie, *ba i* w całym świecie, są źli *i* dobrzy. Straciłeś wszystko, *nawet i* zdrowie. Nie przysłałeś mi, ja ci *też* nie przyszłe. Gardzimy tymi, którzy *ani* dla siebie, *ani* dla drugih nie są użyteczni. *Ani* twój wiek, *dopieroż* twoje siły nie wydolają temu. Cnota *i* nauka jest prawdziwa kotew *i* prawdziwa żywota podpora, której *ani* gwałty, *ani* nieszczęścia, *ani* rzeczypospolitej odmiany, *ani* przypadki, *ani* wojny szkodzić mogą. STAROWOLSKI Reform. str. 98.

Uw. 1) Spójnik *a* dawniej zamiast *i* używany, teraz jest spójnikiem przeciwieństwa (332), np. My tak a Bóg inaczej. Zuchwały a tchórz. Suknia nowa a splamiona. W tém znaczeniu często go się tylko domyślamy, np. Tyś go obraził, (*a*) nie ja.

2) Niekiedy wiąże on dwa zdania wyrażające czynności spójczesne czyli razem trwające, np. Emilijusz jechał w tryumfie przez miasto, *a* przed jego wozem prowadzono zwyciężonego Perseusza. Wy się swarzycie, *a* nieprzyjaciół bierze, pali. Ja pracuję, *a* ty próżnujesz.

3) Spójnik *a* kiedy łączy też same wyrazy ma następujące znaczenia: a) Między powtórzonem imieniem znaczy uderzające podo-

bienstwo, np. Ojciec *a* ojciec. Czasem między dwoma rzeczownikami trwanie jednakowości wyraża, np. chleb *a* chleb jeść każe. *b*) Między tym samym przymiotnikiem a słowem znaczy nieprzerwany ciąg działania, np. Nowe *a* nowe posiłki, pisze *a* pisze. *c*) Między powtórzonym wyrazem przeczącym mocy przeczeniu przydaje, np. nie *a* nie, nigdy *a* nigdy, nikomu *a* nikomu. *d*) Między przymiotnikiem *wszystek*, *ta*, *tko*, znaczy bez żadnego wyjątku, np. Wszyscy *a* wszyscy, wszystko *a* wszystko. *e*) Między powtórzonym zaimkiem *ten* z jakim rzeczownikiem wyraża nieoznaczone osoby, miejsce lub czas, np. Wyraźnie stać powinno: dałem temu *a* temu, w tém *a* w tém miejscu, w tym *a* w tym czasie.

329. Jak powyższe spójniki tak też niektóre przysłowki powtarzają się dla połączenia zdań, a wtedy stają się spójnikami. Takimi są: *choć — choć, częścią — częścią; to — to; już — już; już to — już to*.

Częścią zazdrość, *częścią* nienawiść, *częścią* niewdzięczność ludziom oczy zasłania. *To* strzyże, *to* goli. Chory *to* leżać, *to* chodzić, *to* siedzieć poczyną; pokoju szuka *to* z tą poduszką, *to* z ową, *to* na tém łóżku, *to* na owém, a przecie boli. Był więcej trzydziestu lat *już* rotmistrzem, *już* półkownikiem, *już* podhetmanim, *już* hetmanem. Łakomiec myśli gdzie co złapać, *choć* gwałtem, *choć* potajemnie, *choć* za uproszeniem, *choć* żartem, *choć* bez żartu, *choć* zdradą, *choć* bez zdrady.

Już położony przed słowem twierdzeniu jego przydaje wyobrażenie pospiechu, prędkości, albo większej pewności, np. *Już* księżyc zeszedł. *Już* robię. *Już* koniec. *Już* po wszystkiem (domyśl. *jest*). Niekiedy dla większej mocy powtarza się, np. Wart *już, już* pożerał okręt bez ratunku.

330. WYŁĄCZAJĄCE wiążą dwa lub więcej zdań, z których urzeczywistnienie jednego drugie uchyla czyli wyłącza. Takie spójniki powtarzają się przy zdaniach, a niekiedy przed pierwszym opuszczają się. Są zaś następujące: *abo, albo, lub, bądź, choć*, także *czy, czyli, li, czyto*, które lubo są przysłówkami pytania, jednakże jako spójniki wyłączenia często się używają.

Ojciec *albo* przyjedzie, *albo* odpisze. *Bądź* ojciec, *bądź* matka zażąda. Czy dobrze, *czy* źle uczyni. *Lub* chęciwości mało miał, *lub* serca.

UWAGA. *Albo, lub*, rozróżniają dwie rzeczy, np. Robota Piotra *albo* (*lub*) Pawła. *Czyli* jeden wyraz drugim objaśnia, np. Obuwie *czyli* okrycie na nogi. Zlebyś powiedział: Poezycja *albo* sztuka rymotworeza.

331. PORÓWNYWAJĄCE wskazują porównanie. Takimi są: *by, gdyby, jak, jako, jakby, jak gdyby, jakoby, jako-tak (tak-i), tak-jak, tak-jak i, jak-tak, jak-tak i, tak-że(iż), tak-iżby*,

tak-jak gdyby, tylko tak-jak, tak dalece-że(iz), ile-tyle, o tyle-o ile, niż, niżli, niżeli, aniżeli, im-tym, raczej-niż.

Śliczna, *gdyby* róża rozkwitła. *Jako* niebo od ziemi, *tak* prawda od tej powieści daleko siedzi. Lepiej umrzeć, *niż* (*niżli, niżeli, aniżeli*) żyć w cierpieniach. Gwałtem wszystkich śmierć bierze *tak* z konia *jak* z wozu, *tak* z łóżka *jak* z krzesła. Czynił *jakoby* nie słyszał. Bądź wola twoja *jako* w niebie *tak* i na ziemi. *Jakby* trzech zliczyć nie umiał. *Jak* kto z kim, wzajem *tak* będzie mu placono. *Jak* cię widza, *tak* cię piszą. Łatwiej Tatarzy zholdować, *niż* naturę zwyciężyć. Więcej występnych, *niżeli* cnotliwych. *Tak* jestem znudzony, że stać nie mogę. *Ile* głów, *tyle* rozumów. *O tyle* mu sprzyja, *o ile* ma z niego korzyści. Wiatr *tak* jest słaby i leniwy, że o nim bardzo mało upłynie. Swarzą się *by* doktorowie o ciało. Ułakł się, *by* go kto z tyłu chwycił. *Im* kot starszy, *tym* ogon twardszy.

Tym, jeżeli samo znajduje się w zdaniu i stoi przed stopniem wyższym, to po nim spójnik *że* lub *iż* następuje, np. *Tym* lepiej, że nie przyszedł. *Tym* śmielej nań nacierał, *iż* widział, że się miesza.

332. PRZECIWNICZE łączy dwa zdania, z których następne albo pierwsze ogranicza, albo całkiem przeciwne ma znaczenie, np. Zdanie to nie jest prawdą nieomylną, *atoli* przyznać trzeba. Masz ojca, *a* ja sierotą. *Acz* byli liczniejsi, *jednak* nie śmieli nacierać. Takiemi są: *a* (w znaczeniu *zaś*), *acz*, *aczkoli* (zastarzale), *aczkolwiek*, *ale*, *atoli*, *choć*, *chociaż*, *jakkolwiek*, *jednak*, *jednakże*, *lecz*, *lubo*, *owszem*, *i owszem*, *pomimo że*, *przecie*, *przecie, przecież*, *tylko*, *tylko że*, *wprawdzie*, *wszakże*, *wszakoż*, *wszelako*, *wzdy* (*przecie*), *zaś*, *stemwszystkiem*.

Choć rządzić ludźmi można, *jednak* to dobrze być władcą. Choroby zwyczajne łatwo rozpoznać można, *ale* nie zwyczajne, *ale* ukryte, *ale* z kilku składane rozpoznać ciężko. Pracował usilnie, *ale* nie nie postąpił. Lubią sławę śmiałkowie, *ale* nie o szkodzie (ogran.). Nie obwiniaj mnie o to, *lecz* swoją opieszałość. *Chociaż* chcą wytepić, nie dokażą *jednak* tego. Przychodziło mi to na myśl, *i owszem* nigdy mi z niej nie schodziło. Wesele podobno ma się prywatnie odprawić. *I owszem*, będziemy mieli u siebie prawie całą okolicę. Wszyscy wyszli, on *tylko* został. Nie widział, *a* świadczy. Zapewniają, że tak się stało, *wszakże* świadkowie zaprzeczają. *Pomimo* że ma wiele wad, *jednakże* wszyscy go lubią. *Lubo* pragnąłem widzieć się z tobą, *wszelako* nie mogłem. Zostań w domu, *ja zaś* pójdę do niego. Co ludzi na świecie jest, którzy tego nie godni, żeby im świeciło słońce, *a wzdy* (*przecie*) słońce każdego dnia wschodzi. Wszystko rozdał, *tylko* domek sobie zostawił. Wszyscy twierdzili, on *zaś* przeciwnie utrzymywał.

UWAGI: 1) *Ale* na początku zdania jest przysłówkiem znaczą-

cym: a) Żalenie się, np. *ale* go dotąd nie widać. b) Natężenie, np. *aleś* mu dociało. *Ale* bo nie lubię, że wiele gadasz. c) Niekiedy szydzenie lub uszczypliwość, np. *Aleś* pilny, gdy jeść. *Aleś* skromny, gdy drugich biją.

2) *Choć, tylko*, są też przysłówkami: to *choć* pisz! *choć* godzinę, *choć* z miesiąc; *tylko* uważaj.

3) *Zaś* należy do drugiego zdania, w którym się nigdy na początku nie kładzie, ale dopiero po jakimś wyrazie następuje, np. Ty pojedziesz, ja *zaś* tu zostanę. Odesłał mi dwie książki, trzeci *zaś* doczekać się nie mogę.

333. WNIOSKUJĄCE spajają myśli, z których jedna jest wynikiem z drugiej. Są *zaś* następujące: *a, to, toć, przeto, zatem, a zatem, tedy, więc, a więc, stąd*.

Że bardzo jest bojaźliwy, *przeto* łatwo się przestraszy. Kiedy nie dobre, *to* nie bierz. Nie widziałeś, *a zatem* nie zapewnij. Masz żyć, *zatem* oszczędzaj, co ci fortuna dała. Jest chory, *więc* nie przyjdzie. Zabrałeś majątek, *to* i życie odbierz. Wszystkich łupił, obdzierał, i *stąd* te jego bogactwa. Skoro Bóg wszystko stworzył, *tedy* był przed wszystkim. Bądź grzecznym, *a* wszyscy kochać cię będą.

334. WARUNKOWE wyrażają warunek: *by, kiedy, jeżeli, jeżeli, gdyby, byle, chyba, a* po zdaniu przeczącem *chyba że*.

Kiedy ma być kwaśno, niechże będzie jak ocet. Terazby, *jeżeli* kiedy, płakać na nieszczęście. *Kiedy* nie może być jak chcemy, jako być może chcemy. Przyjdzie *jeżeli* będzie pogoda. Nie przyjadę do ciebie, *chyba że* przyślesz. *Gdyby* nie to *ale*, bylibyśmy wcale. *Gdyby* nie lada co z niego, byłby greczny. *Byle* poczwie, choć mało. Per fas, per nefas, *byle* było u nas.

Przypuszczony warunek wyrażają też same spójniki połączone z *by* (229), które też na oznaczenie tej okoliczności i samo ze słowem lub innemi wyrazami wiążemy (213, c), np. *jeżeli*byś chciał; *chyba*bym nie żył; *dał*bym, *gdy*bym miał; *jutro*bym ci oddał.

335. CELOWE: *by, aby, żeby, ażeby*, wskazują cel, dla którego się coś dzieje, mówi lub czyni, np. *Rozkazano mu, by przyszedł*.

Nie sztukaj, *żebyś* go nie przebudził. Chce, *żebyście* u niego pozostali. Odebrano mu wieś, *aby* reszty majątku nie stracił. Dla tego ci to mówię, *żebyś* wiedział.

UWAGI: 1) Spójnik *by* i z niego złożone używają się po słowach chęć, życzenie, zamiar, cel, przedsięwzięcie, usiłowanie, powód i t. p. okoliczności wyrażających. Co do spójnika *by* uważać należy, że jako warunkowy łącznie z jakimś wyrazem, a jako celowy osobno go piszemy. Co innego więc znaczy: *Przyszedłby* go napomnieć, a co innego: *Przyszedł, by* go napomnieć.

2) *Aby*, jest też przysłówkiem, np. Miej cierpliwość *aby* do roku. Zabaw się *aby* przez godzinę.

336. POWODNE czyli PRZYZYNOWE łączą dwa zdania, z których jedno zawiera przyczynę tego, co w drugim jest powiedziane. Takimi są: *bo*, *bowiem*, *albowiem*, *ponieważ*, *a ponieważ*, *gdyż*, *że*, *gdy* znaczy *ponieważ*, *a że*, *a ponieważ*, *iż*, *kiedy*, *skoro* (za *ponieważ*), *dlatego*, *że*.

Słuchajcie, *bo* osobliwe rzeczy mówić będę. Nie bądź skwapliwy ku gniewaniu, *bowiem* gniew w łonie szalonego spoczywa. Strzeż miary, *albowiem* rzecz jest piękna przy rozumie cnota. Najwięcej szkodził na swęj powolności, *ponieważ* go nie słuchali. *A ponieważ* nie uczyniłeś zadosyć rozkazom, tyś więc sprawcą tęj szkody. Nie był w szkole, *gdyż* chorował. Gniewa się, *żeś* go nie odwiedził. Natura nie dała nam lekarstw zamorskich, *iż* nasze ciała nie potrzebowały ich. Tak radzę, *że* cię kocham. Nie pisałem do ciebie *dla tego*, *żeś* mi na mój list wcale nie odpisał.

337. CZASOWE wyrażają okoliczność czasu i są następujące: *aż*, *póki*, *dopóki*, *póty*, *pokąd*, *odkąd*, *dopokąd*, *gdy*, *kiedy*, *kiedy—wtedy*, *kiedykolwiek*, *nim*, *jak*, *jak—to*, *jak tylko*, *skoro*, *jak skoro*, *skoro tylko*, *od czasu jak*, *ledwie że—aliści*, *wtedy*, *wprzód* — *nim*, *podczas gdy*, *w czasie gdy*, *tak długo—dopóki*.

Będę czekał, *dopóki* nie przyjdzie. Mniej nam się dała czuć potrzeba rękodzieł, *dopokąd* tyle nie znaleźmy potrzeb. Daj mi znać, *jak* przyjdzie. Nie wierzyliśmy złemu, *aż* jest. *Gdy* gomon (kłopot) mam w domu, nie radem nikomu. *Póki* w mieszkaniu twym co czują, *póty* cię wszyscy szanują. *Nim* się obrócimy, *nim* się obejrzymy, śmierć zawita. *Kiedy* zobaczę, *wtedy* uwierzę. *Pókim* grosz miał, każdy mnie znał. *Kiedy* przyjdiesz między wrony, musisz krakać jak i ony. *Kiedy* się chłop przepości, nie szuka w chlebie ości. Mądry nie mówi, *aż* głupi przestanie.

UWAGA. *Aż* jest spójnikiem oraz przysłówkiem wyrażającym miarę lub granicę miejsca, czasu, stopnia wielkości i innych okoliczności, np. *aż* po rzekę, *aż* do mostu; *aż* za tydzień, *aż* godzinę. Tak się rozrzewnił, *że aż* płakał. Piękny, *aż* miło na niego patrzeć. Taki był tłok, *że się aż* dusili.

338. TWIERDZĄCE. Takimi są: *że*, *iż*, *iże*, i potwierdzające *jakoż*.

Widzę, *że* się na mnie gniewasz. Przrzekł, *iż* wkrótce powróci. Mówi, *że* był chory, *jakoż* zastałem go w łóżku. Z ciekawości król chciał mnie widzieć, *jakoż* mnie w dziwnej łaskawości przyjmuje. Doświadczenie przeczy, *iżby* można być wielkim i prędko, i łatwo.

Że (*iż*) wyraża pewność twierdzenia, i dla tego kładzie się tylko po zdaniach z pewnością twierdzących. Używamy go po słowach

umysłowych, mownych i zmysłowych, jakimi są: mówię, twierdzę, donoszę, głoszę, słyszę, widzę, myślę i t. p. np. Mówi, że brat jest chory. Widzę, że nie chce. Pisze, że nie przyjedzie.

339. OBJAŚNIAJĄCE wyjaśniają to, co się w poprzedniem zdaniu powiedziało. Takimi są: *ano, a oto, i tak, jakoto, tojest, oto, prawda że.*

Słucha, *ano (a oto)* grają. Posyłam ci żądane dzieła, *jakoto*: Krasickiego, Orzechowskiego i Książnina. Oto masz dukat, *tojest* osiemnaście złotych polskich. Cóż jest ta piękność ciała? *Oto* wór gnoju! Co jest to wdzięczne śpiewanie? *Oto* lekkie powietrza poruszenie! Co są potrawy? *Oto* trupy zwierząt. BALSAMA *Kazania Niedź.* Wszyscy dziejopisowie zgadzają się na to: *i tak* Naruszewicz pisze. Ukarano go, *prawda że* zasłużył.

UWAGA. Przysłowki następstwa (309, 8) służą też za spójnią szczególnych zdań, a tak stopniowo myśl rozszerzają, np. Był *najprzód* chłopcem do posługi, *potém* wyszedł na pisarza prowentowego, *następnie* na rzadcę, *dalej* na komisarza *i nakoniec* kupił sobie wielkie dobra.

ROZDZIAŁ DZIESIĄTY.

O WYKRZYKNIKACH.

340. WYKRZYKNIKI od głośniejszego wymawiania nazwisko swoje biorące, są wyrazy nieodmienne, przez które jakie uczucia albo naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażamy.

Wszystkie wykrzykniki na dwa główne oddziały podzielić można, tojest: 1) na wykrzykniki uczucie i uniesienie umysłu objawiające, i 2) wykrzykniki, które zewnętrzne jakiej rzeczy wrażenie przez naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażają.

1) Do pierwszych należą wykrzykniki radości: *o! och! bra-wo! hejże!* smutku: *biada!* zadziwienia: *ach! dajgo Bogu!* wołania: *hej!* zachęcenia: *dalej!* nalegania: *na!*

Jeden wykrzyknik może być znakiem rozmaitych uczuć, a natenczas stojące przy nim wyrazy wskazują w jakim znaczeniu brać go należy, np. *O* nieszczęśni! *O!* jak się uśmiecha do mnie.

2) Do drugiego rodzaju wykrzykników odnoszą się wszelkie głos przyrodzony naśladowujące wyrazy, np. *bęc, brum, paś, trzask, miau! mlask! ps! ks!* i t. p. Z takich wykrzykników znajdują się też słowa urobione, np. *bęcnąć, miauczyć, trzasnąć, psyknąć, ksyknąć.*

341. Wykrzykniki jako wyrazy uczucia nie ulegają żadnym gramatycznym prawidłom, to jest, ani nie rządzą wyrazami, ani od nich nie zawisły. Różnica bowiem stojących przy nich spadków nie od nich zależy, ale od innych wyrazów rządzących, których się przy wykrzyknikach domyślamy, albo je wyraźnie kładziemy. I tak po wykrzyknikach *biada*, *niestety*, *otóż* i t. p. stojący celownik, nie od nich zawisł, ale od słowa *jest*, którego się przy nich domyślamy, np. *Biada mi* (jest, będzie), *wam*. *Otóż tobie!* *Masz tobie!* *Mnie niestety* i *wam*, którzyście mnie znieważyli. Podobnie wykrzyknienie *o miłosierdzia bożkiego!* dopełniamy wyrazami *co za cud*, *jaka wielkość* i t. p.

SKŁADNIA.

342. Dotąd uważaliśmy szczególne wyrazy pod względem ich zakończenia, znaczenia i stąd wynikających odmian gramatycznych. Teraz przystępujemy do wykładu zasad według których w całość je łączymy, aby dokładnie myśl wyrażały. Część gramatyki obejmującą te zasady *składnią* nazywamy.

343. SKŁADNIA podaje zasady, według których szczególne wyrazy w zdania, a zdania w ciągłą mowę wiążemy czyli składamy.

Ponieważ połączone w zdanie wyrazy uważają się pod trojakim względem, bo albo jedno do drugich się stosują czyli z niemi zgadzają; albo jedno od drugich zawisły czyli od nich są rządzone; albo nakoniec jedno względem drugich pewne miejsce w zdaniu zajmować powinny: trojaki zatem musi być podział składni, to jest: na *składnią zgody*, *składnią rządu* i *składnią szyku*. Nadto ponieważ jedno zdanie nie zawsze jest dostateczne do zupełnego oddania myśli naszej, ale ją najczęściej przez kilka i rozmaitych zdań wyrażamy, zatem składnia mówi też o różnaitości zdań, ich znaczeniu i wzajemnym związku.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O ZDANIACH.

344. ZDANIEM zowiemy myśl słowami oddaną, np. *Ojciec jest nauczycielem*. *Brat jest chory*. *Siostra będzie bogata*. *Pióro jest lekkie*. *Nóż nie jest ostry*.

345. Każde zdanie składa się z trzech części, które *podmiotem, orzeczeniem i łącznikiem* nazywamy:

I. *Podmiotem* jest mianownik wyrażający osobę lub rzecz, o której coś twierdzimy. I tak w powyższych przykładach *ojciec, brat, siostra, pióro, nóż*, są podmiotami.

II. *Orzeczeniem* zowie się to, co o podmiocie twierdzimy czyli orzekamy. Zatem wyrazy *nauczycielem, chory, bogata, lekkie, ostry*, w powyższych przykładach są orzeczeniami.

III. *Łącznikiem* nazywamy słowo *być, bywać*, oraz i te które w sobie znaczenie *bycia* zawierają, jakimi są: *zwać się, zostać, stać się, stawać się, urodzić się, żyć, umrzeć*; słowa te bowiem orzeczenie łączą z podmiotem.

346. Ale to tylko zdania, w których się znajdują te słowa, każda z tych części osobno przedstawiają; w innych bowiem jest tylko podmiot i słowo, np. *Jan czyta, ojciec siedział*, bo łącznik zawarty jest w słowie, które na łącznik i orzeczenie rozebrać się daje. I tak zamiast *czyta* powiemy *jest czytający*, a zamiast *siedział*, *był siedzący*.

Czasem łącznik całkiem się opuszcza, np. Cnota skarb wieczny (domyśl. *jest*), cnota klejnot drogi.

Jakie wyrazy mogą być podmiotem.

347. PODMIOTEM może być: rzeczownik, liczebnik, przymiotnik lub imiesłów rzeczownie wzięte, zaimek i наконец jakibądź wyraz, oraz całe zdania, gdy są rzeczownie użyte (68, 1), np. *Matka spi. Wietu* chciało. *Mądry* (człowiek) milczy. *Spiący* nie czuwa. *Ja* piszę. *Kto* chce? Nieszczęsne *oddaj* poróżniło nas. Przekłète *nie dam* rozgniewało go. *Pracować* (pracowanie) jest rzeczą chwalebłą. *Wywdzięczać się* (wywdzięczanie się) za otrzymane dobrodziejstwa jest powinnością każdego człowieka. Tu wyrazy *oddaj, nie dam, pracować, wywdzięczać się* wzięte za rzeczowniki zastępują miejsce mianownika i dla tego są podmiotami.

Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem.

348. ORZECZENIEM może być rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, imiesłów, przysłówki lub słowo.

349. Jeżeli orzeczeniem jest rzeczownik, przymiotnik, liczebnik,

lub imiesłów, natenczas łączy się z podmiotem za pomocą łącznika *być*, tudzież słów, które mają znaczenie bycia (344. III.), np. Krasicki był *wierszopisem*. Krasicki był *dowcipny*. Ty byłeś *pierwszy*. Krasicki był *poważany*. Nazywa się *Kochanowski*. Bóg stał się *człowiekiem*. Brat został *księdzem*. Urodził się *nie-widomym*. Umarł *biedakiem*.

Po słowie *być*, orzeczenie wyrażające przymiot bycia w mianowniku kładziemy; np. *on jest dobry*; jeżeli zaś orzeczenie zna- czy sposób bycia natenczas je przez rzeczownik w narzędniku albo też i przez inne spadki z przyimkami użyte wyrażamy, np. Był *średniego wzrostu, rzadkiej urody*. Jestem *w chęci*. Jest mi *na zdradzie*. Byliśmy *w obawie*. Zrozumiałość jest *jednym z warunków*. Był *żołnierzem* i t. d.

Imię przymiotne z rzeczownikiem bezpośrednio połączone zowie się *przymiotnikiem*; jeżeli zaś łączy się z nim za pomocą słowa *być*, orzeczeniem je nazywamy. Tak więc ten sam wyraz może być przymiotnikiem i orzeczeniem, np. *dobry ojciec*, ojciec jest *dobry*, *czarny stół*, stół jest *czarny*.

350. Jeżeli sposób bezokoliczny za podmiot bierzemy, natenczas orzeczeniem jest najpospoliciej przysłówek, a niekiedy i rzeczownik, które za pomocą słowa *być* z podmiotem łączymy, np. Rozkazywać jest *łatwo*. *Dobrze* jest siedzieć, ale *lepiej* jest chodzić. Uważać jest *powinnością* ucznia. Czasem i podmiot i orzeczenie przez sposób bezokoliczny wyrażamy, np. Nie rychło *chcieć* jestto jakoby nie *chcieć*.

351. Jeżeli orzeczeniem jest słowo, to je bez łącznika *być* przy podmiocie kładziemy; każde bowiem słowo łącznik i orzeczenie w sobie zawiera, np. Krasicki *pisał*. Podobnie i słowo *być* gdy tylko bytność oznacza, także czasowniki *zostać*, *urodzić się*, *żyć* i *umrzeć*, gdy tylko stan wyrażają są razem łącznikiem i orzeczeniem, np. Bóg *jest*. Brat *został*. Syn się *urodził*. Sąsiad *umarł*. Jeszcze *żył*.

I po słowie nieosobistém *być* orzeczeniem jest przysłówek, np. Jak tu jest *przyjemnie*. *Miło* mi było widzieć go.

Jakie wyrazy mogą tworzyć zdanie.

352. 1) Ponieważ w języku polskim przy każdym słowie w jakim bądź czasie i osobie stojącym domyślamy się zaimka osoby,

o której lub do której mówimy; zatem każde słowo w sposobie oznajmującym lub rozkazującym położone czyni zdanie; bo w niem podmiot, to co o nim twierdzimy czyli orzeczenie, jako też i łącznik są zawarte, np. *czyta* zamiast *on jest czytający*, *mówiliśmy* zamiast *my byliśmy mówiący*, *idźmy* zamiast *my bądźmy idącymi*, *nieście* zamiast *wy bądźcie niosący*.

2) Słowo *być*, kiedy tylko w ogólności istnienie wyraża, tworzy zdanie z podmiotem do którego się odnosi, np. *pan jest*, *konie są*, *noc była*.

3) Słowa nieosobiste, czynią też zdania, bo podmiot jest w nich ukryty, np. wczoraj *grzmiało*, (był *grzmot*), *błyskało się*, *gorzało*, *dnieje* (*dzień nastaje*).

4) Sposób bezokoliczny jakiegobądź słowa jako nie mający osobowych zakończeń, zatem samo tylko twierdzenie bez oznaczenia osoby lub rzeczy, o której się coś twierdzi, wyrażający, nie może czynić zdania, chyba że zawisł od domyślnego trzecioosobowego wyrażenia (292) *można*, *trzeba*, które też i wyraźnie kładziemy, np. Jak *się śmiać* (domyśl. *można*), kiedy boli. Jak nie *jeść*, kiedy dają. Jak *czestować*, a nie pić. *Drzeć* mu się przez skały, kto chce na górze pięknej stanąć chwały. NARUSZ. Mnieć tam *być*. REJ.

5) Wszystkie inne części mowy, jakoto: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki i przysłówki kiedy same stoją, tylko w pytaniach, odpowiedziach, wykrzyknieniach lub gdy z przekładnią (278, 4) są połączone mogą czynić zdanie, bo się przy nich domyślamy jakiegoś słowa, które też czasem wyraźnie kładziemy, np. Kto idzie? *Brat* (domyśl. *idzie*). Czy zdrow? *Zdrow* (domyśl. *on jest*). Kto wziął? *Ja* (domyśl. *wzjąłem*). Czy byłeś? *Nie* (domyśl. *byłem*). *Pięknyś!* (zamiast *ty jesteś piękny*). *Dobryś* (*ty jesteś dobry*). *Słabyś?* (*czy jesteś słaby*). Byliśmy. *Gdzie?* (byliście) tu przysłówki pytający *gdzie* czyni zdanie. Jak napisał? *Źle* (on napisał). *Cóż ty na to?* *Ognia!* *Wody!* *Dzień dobry!* *Zgineliśmy!* *Pomału!* *Cicho!*

Zdania gołe i rozwinięte.

353. Zdania składające się tylko z podmiotu, orzeczenia i bądź wyraźnego, bądź w orzeczeniu ukrytego łącznika (346) *gołemi* nazywamy, np. *Bóg jest sprawiedliwy*. *Ojciec czyta*. *Rozwinie-*

temi są zdania, kiedy do powyższych istotnych czyli głównych wyrazów i inne dla bliższego ich określenia są przydane, np. *Przedwieczny Bóg jest sprawiedliwym sędzią. Mój najukochańszy ojciec czyta bardzo ciekawą książkę.*

354. Rozwija się zdanie, kiedy do głównych jego wyrazów przybieramy inne od nich zawisłe, *podrzednemi* zwane, któremi *podmiot*, albo *orzeczenie*, albo też *oboje razem* bliżej czyli dokładniej oznaczamy, lub uzupełniamy: a tak całe zdanie rozszerzamy czyli rozwijamy, i dla tego takie zdania *rozwinietemi* nazywamy.

Przez wyrazy określające rozszerza się czyli rozwija zdanie, ale myśl, a zatem i sąd, coraz więcej się ścieśnia, bo każdy wyraz przydany do zdania z istotnych tylko części złożonego wyrażenie ogólne coraz bardziej ścieśnia czyli określa, np. *Ktoś puka. Ktoś puka we drzwi. Ktoś mocno puka we drzwi. Ktoś mocno puka łaską we drzwi od pokoju.*

355. PODMIOT rozwija się w zdaniu dodając mu:

1) Przymiotnik lub imiesłów, np. *Pilny uczeń napisał. Młodszy brat przyjechał. Porywająca rzeka pochłonęła.*

2) Liczebnik porządkowy, np. *Drugi uczeń napisał.*

3) Zaimek przymiotny, np. *Ten (mój, twój) uczeń napisał.*

4) Rzeczownik w dopełniaczu, np. Uczeń *brata* napisał. Jeżeli zaś podmiotem jest rzeczownik słowny rozwijające go imię kładzie się w spadku, którym słowo rządzi, np. ubieganie się o *zaszczyty*, dopomaganie *bliźniemu*. Ale od słów czynnych pochodzące, rzeczowniki słowne z dopełniaczem kładziemy, np. wspieranie *bliźniego*.

5) Rzeczownik z przymkiem, albo też w mianowniku jako przydatnia, np. Ptak *w klatce* śpiewa. Brat *malarz* przyjechał.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem wziętych, np. *Ten pilny uczeń brata* napisał.

356. ORZECZENIE rozwija się czyli dokładniej oznacza dodając mu:

1) Przymiotnik lub zaimek dzierżawczy, jeżeli orzeczeniem jest imię rzeczowne, np. Brat jest *dobrym* uczniem. On jest *twoim* dobrodziejem.

2) Rzeczownik lub zaimek w jakimkolwiek spadku względnym. W dopełniaczu, np. Uczeń jest *godzien nagrody*. On jest *nauczy-*

cielem *brata*. W celowniku, np. Niedbalstwo szkodzi *uczniowi*. Lekarstwo pomaga *choremu*. W bierniku, np. Nauczyciel kocha *ucznia*. Ojciec prowadzi *syna*. W narzędniku, np. Uczeń pisze *piórem*. Brat podpira się *laską*. W miejscowniku, np. Uczeń siedzi w *ławce*. Brat spi w *lesie*. Pokój jest częścią *domu*.

3) Przyimek z należącym do niego spadkiem, np. Uczeń idzie po *książkę*. Brat chodzi do *szkół*.

4) Słowo w sposobie bezokolicznym, szczególnie po czasownikach niezupełną myśl wyrażających, jakimi są: *dać, iść, lubić, chcieć, kazać* i t. p., np. dziecko chce *spać*, ojciec każe *pisać*.

5) Przysłówek, który albo przymiot, albo stan, działanie, miejsce i t. d. dokładniej oznacza, np. Uczeń jest *bardzo* pilny. Brat jest *ciężko* raniony. Siostra *pięknie* pisze. Stoi *tam* drzewo.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem użytych, np. Niedbały uczeń chodzi *niechętnie do szkoły*.

357. Tak podmiot jak i orzeczenie można razem rozwinąć według sposobów wyżej wskazanych. I tak zdanie: *Człowiek umarł*, rozwinięszy w nięm podmiot i orzeczenie, tak wyrazimy: *Owo ubogi o jednej nodze w łachmanach* człowiek umarł *dziś nagle z wielkiej nędzy*.

UWAGA. Wyrazy rozwijające mogą być znown rozwinięte. I tak w powyższym przykładzie wyraz *nędza* określa przymiotnik *wielka*.

358. Wyrazy, któremi w zdaniach podmiot bliżej określamy *przydatkiem*, uzupełniające zaś orzeczenie *dopełnieniem* nazywamy.

PRZYDATKI: *Suchy* chleb jest twardy. *Czuźny* pies szczeka. *Pióro bez atramentu* jest nieprzydatne. *Grzywa lwa* jest długa. *Nasz dom* jest nowy. *Pilność jęj* była chwalebna. *Ten nóż* jest ostry.

DOPEŁNIENIA. *Pokarm* posila *człowieka*. *Rolnik* sprzedaje *zboże*. *Dumny* ubiega się o *znaczenie*. *Sędzia* odczytuje *wyrok obwinionemu*. *Mróz* zamienia *wodę w lód*. *Sąsiad* obrócił *rolę na ogród*. *Miłośnierny* daje *biednemu wsparcie*.

Zdania pojedyncze i ściągnięte.

359. Tak gołe jak i rozwinięte zdania są: *pojedyncze i ściągnięte*.

1) *Pojedyncze* są, kiedy mają jeden tylko podmiot i jedno orzeczenie:

Człowiek jest dobry. Ten sędziwy człowiek jest bardzo dobry.

2) *Ściągnięte* są wtedy:

a) Kiedy z jednym podmiotem łączymy kilka orzeczeń:

Brat jest pilny. Brat jest zdatny = *Brat jest pilny i zdatny. Siostra siedzi. Siostra czyta* = *Siostra siedzi i czyta.*

b) Kiedy do różnych podmiotów jedno orzeczenie odnosimy:

Brat jest pilny. Siostra jest pilna = *Brat i siostra są pilni. Ojciec spi. Matka spi* = *Ojciec i matka spią.*

c) Kiedy z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (358) wiążemy:

Zielony kolor jest dla oka przyjemny, *Nie tylko zielony, ale i niebieski* *Niebieski* kolor jest dla oka przyjemny *kolor* jest dla oka przyjemny.

Pióra *gęsie* zdadne są do pisania } Tak *gęsie*, jak i *krucze* pióra
Pióra *krucze* zdadne są do pisania } zdadne są do pisania.

Brat jest przykładny *w szkole* } Brat jest przykładny *w szkole* i
Brat jest przykładny *w domu* } *w domu.*

Dobre dziecię jest uległe *rodzicom* } Dobre dziecię jest uległe *ro-*
Dobre dziecię jest uległe *nauczycielom* } *dziecom* i *nauczycielom.*

Nie losowi winien swe wyniesienie } *Nie losowi, lecz zastudze* wi-
Zastudze winien swe wyniesienie } *nien swe wyniesienie.*

360. *Ściągnięte* jest zdanie, w którym albo do jednego podmiotu kilka orzeczeń, albo do jednego orzeczenia kilka należy podmiotów, albo na koniec z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (358) jest połączonych.

I temto różnią się zdania *ściągnięte* od złożonych, w których każde ma swój podmiot i orzeczenie, np. *Ptaki latają, a ryby pływają. Brat mi donosi, że ojciec przyjechał. Przyjaciel, z którym wczoraj byłem na przechadzce, odjechał dziś rano. Dzieci dobrze się zachowują, a to cieszy rodziców. Kto jest zdrow, ten nie potrzebuje lekarza. Poczciwy człowiek mówi tak, jak myśli.*

361. *Ściągnięte* zdania wiążą się z sobą za pomocą spójników łączących (328), przeciwnych (332) i wnioskujących (333).

362. *Ściągnięte* zdania oddzielają się przecinkiem (,), chyba że za pomocą spójników *i, lub*, są połączone.

363. Zdania uważane co do ich formy mogą być: twierdzące, przeczące, pytające, życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażające, np. *Brat jest zdrow. Brat nie jest zdrow. Czy brat zdrow? Oby brat był zdrow! Bracie, bądź zdrow!*

364. Po zdaniu twierdzącem i przeczącem kropkę (.), po pytającym znak zapytania (?), a po zdaniu życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażającym znak wykrzyknienia (!) kłaść się powinien.

Oprócz powyższych zdań są jeszcze i inne rozmaicie nazywane, ale o tych niżej powiemy.

ROZDZIAŁ DRUGI.

SKŁADNIA ZGODY.

365. SKŁADNIA ZGODY podaje prawidła według których wyrazy odmienne w zdaniu zgadzać się z sobą powinny, aby tym sposobem jaśniej malowały związek między niemi zachodzący.

Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem.

366. Przymiotnik zgadza się z wyraźnym lub domyslnym rzeczownikiem, do którego się odnosi, w rodzaju, liczbie i spadku, np. *dobry ojciec, dobra matka, dobre dziecię*.

367. Przymiotnik ściągający się do dwóch lub więcej rzeczowników jednego rodzaju kładzie się w liczbie mnogiej i zgadza się z ich rodzajem, np. *ojciec i syn pracowici; matka i córka stroskane*.

368. Jeżeli między rzeczownikami różnego rodzaju znajduje się też osobowy męzki, natenczas odnoszący się do nich przymiotnik z zakończeniem mocnem w liczbie mnogiej kładziemy, np. *ojciec i matka staranni; brat i siostra ciekawi; rycerz i koń zabici*.

369. Przymiotnik odnoszący się do kilku imion zwierzęcych lub nieżywotnych różnego rodzaju, kładzie się w liczbie mnogiej ze słabem zakończeniem (107), np. *koń i klacz stare; wół, krowa i cielę ludziom pożyteczne*.

370. Wyszczególniając imię zbiorowe, to jest różne jego części osobno oznaczając przymiotnik lub imiesłów nie z imieniem zbiorowem, ale z domyslnym rzeczownikiem *ludzie, kobiety, rzeczy*, zgadzać zwykliśmy, np. *Wkroczyło wojsko do miasta, jedni (domysł. żołnierze) nieprzyjaciela wypierali, drudzy (domysł. żołnierze) miasto pustoszyli, inni zamek obsadzali*.

371. Powyższe prawidła służą też dla liczebników, zaimków i imiesłowów przymiotne zakończenia i odmiany mających, np. *pierwszy człowiek, pierwsza niewiasta, wtóre słowo, mojej ciotce, piszącemu bratu, siostra strapiona*.

372. Z kilku liczebników porządkowych lata oznaczających dla

krótkości i uniknienia niemiłego zbiegu podobnych zakończeń, niekiedy tylko dwa ostatnie z rzeczownikiem zgadzamy, np. *tysiąc ośmset trzydziestego drugiego roku*, zamiast *tysięcznego ośmsetnego trzydziestego drugiego*; w *tysiąc ośmset dwudziestym czwartym*.

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych.

373. Orzeczenie jakieśmy widzieli (349) jest *przymiotne, rzeczowne i słowne*. Przymiotne i rzeczowne z podmiotem łącznikiem *być, stać się* i t. d. (345. III) wiążemy, który w słownem jest ukryty (346).

374. Orzeczenie przymiotne słowem *być* z podmiotem związane zgadza się z nim w rodzaju, liczbie i spadku, np. *nauczyciel jest dobry*; *nauka była długa*; *uczniowie są pilni*; *córki były przykładne*; *ludzie są śmiertelni*.

375. Orzeczenie rzeczowne najpospoliciej zgadza się w liczbie ze swoim podmiotem, ale może być innego rodzaju, i w innym stać spadku. To orzeczenie dla odróżnienia go od podmiotu w narzędniku kładziemy, np. *Kościół święty jest matką naszą*. *Człowiek jest twórcą swojego losu*. *Anglija jest krajem przemysłowym*. *Anglicy są narodem bogatym*.

376. Przy łączniku *być*, gdy ma tylko znaczenie *bycia*, orzeczenie rzeczowne w mianowniku, jeżeli zaś w niem znaczenie *stać się* lub *zostać* jest ukryte, w narzędniku kładziemy, np. *Tys ojciec*. *Tys ojcem*. *Jest żołnierz*. *Jest żołnierzem*. *Byli urzędnicy*. *Byli urzędnikami*. *Byś był (został) panem*.

UWAGA. To dwojakie używanie rzeczownego orzeczenia przy słowie *być* jest powodem, że i przymiotne nietylko w mianowniku, ale też i w narzędniku bez potrzeby niekiedy kładziemy, bo przez to nie oznaczamy żadnego odcienia, np. *Jesteś niesprawiedliwy (niesprawiedliwym)*. *Byliśmy gotowi (gotowymi)*.

Gdy tak użyte orzeczenia przymiotne nie wskazują w myśli takiej różnicy jaką w dwojakiem użyciu rzeczownych dostrzegamy, lepijby zatem było, gdybyśmy ich tylko w mianowniku statecznie używali.

377. Po czasownikach *stać się, stawać się, zostać, zstawać, zwać, nazywać*, orzeczenie rzeczowne stoi w narzędniku, np. *Bóg stał się człowiekiem*. *Został zakonnikiem*. *Zwa go sknerą*. *Nazwano ją zbawczynią*.

UWAGA. *Nazywać się, zwać się, kładzie się* z mianownikiem imienia i nazwiska, np. Zygmunta III kaznodzieja nazywał się *Piotr Skarga*. Jeżeli zaś *nazywać się* lub *nazwać się* znaczy przybrać sobie nazwisko, natenczas kładzie się z narzędnikiem, np. Nazwał się *Pskowskim*, gdy do herbu przyjętem został. Pitagoras nazwał się *miłośnikiem* mądrości czyli *filozofem*.

378. Po czasownikach zaimkowych *czuć się, mienić się, okazać się, uczuć się, urodzić się, wydawać się, zdawać się*, tudzież po słowach *powrócić, umrzeć, uznać, widzieć, wyjechać, znać, żyć*, przy których sposób bezokoliczny *być*, imiesłów *będąc, będącego* lub wyrażenie *gdy był*, są domysne, orzeczenie rzeczowne i przymiotne w narzędniku kładziemy, np. Umarł *ubogim*. Zdaje się być *przychylnym*. Czuję się (być) *słabym*. Ogłosili go *wodzem*. Znałem go *dzieckiem*. Wielki fałsz, mienić się i ozywać *chrześcijaninem*, a uczynków chrześcijańskich nie naśladować. Porównaj § 349.

UWAGA. I po słowach *być, stać się* i t. d. (377) w sposobie bezokolicz. użytych, odnoszące się do nich orzeczenie przymiotne zawsze w narzędniku kładziemy, np. *być bogatym, stać się nieczułym, zostać ubogim, wydawać się chytrym*.

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych.

379. Orzeczenie słowne do kilku podmiotów osobowych należące kładzie się w licz. mn. w osobie celniejszej, a w czasie przeszłym w rodzaju męzkim, jeżeli jeden z podmiotów jest rzeczownikiem osobowym męzkim. Co do osób uważać należy, że pierwsza celniejsza jest od drugiej, druga od trzeciej, np. *Ja i ty jesteście pilni. Ty i siostra (ona) byliście w domu. My i oni przyszlismy*.

380. Orzeczenie należące do kilku podmiotów liczby pojedynczej nieżywoтных lub żywoтных z nieżywoтными najpospolicięj kładzie się w liczbie mnogiej, np. Praca i nauka *zjednały* mu chwałę. Przemysł i rolnictwo *zbogacają* narody. *Zachęcają* go przyjaciel i nadzieja.

381. Jeżeli dwa połączone podmioty stoją przed orzeczeniem natenczas to w liczbie mnogiej kładziemy, w liczbie pojedynczej stoi zaś wtedy, kiedy jeden z podmiotów przed orzeczeniem, a drugi po nim jest położony, np. *Słońce i księżyc świecą. Słońce świeci i księżyc*.

382. W zdaniach ściągniętych za pomocą przyminka *z z na-*

rzędnikiem, a zatem jeden tylko wyraźny podmiot mających, orzeczenie tak w pojedynczej jak i w mnogiej liczbie zwykle kładziemy, np. *Krasicki z Naruszewiczem żyli w przyjaźni. W tym miejscu widywaliśmy się ja z siostrą. Ja z tobą pojedę. Ty ze mną pojedziesz. Ja z tobą pojedziemy.*

UWAGA. Taki sposób mówienia wtedy tylko czyni zdanie ściągnięte, kiedy tak podmiot jak i rzeczownik połączony z nim za pomocą przyimka z, są równoważne, co się stąd poznaje, że obok siebie stoją. Jeżeli bowiem nie są równoważne, to je zazwyczaj słowem przedzielamy, np. *Siostra przyjechała z synem. Brat siadł z książką pod lipą.*

Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowymi i liczebnikami.

383. Rzeczowniki zbiorowe na *stwo* (zob. str. 37) i liczebnik *oboje* jako znaczące zbiór osób płci męskiej i żeńskiej, mają przy sobie orzeczenie w liczbie mnogiej w rodzaju męskim, np. *Oboje byliśmy młodzi. Nasi kochani wujostwo przyjechali.* Państwo Senatorstwo *będa raczyli* przyjąć i t. d. Stryjostwo są *dobrzy*. Po innych zaś zbiorowych kładziemy je w liczbie w jakiej one stoją i z ich rodzajem zgadzamy, np. *tlumy przyszły, gmina zebrała się, mnóstwo ludzi wyszło.*

384. Liczebniki rzeczowne jako rzeczowniki rodzaju nijakiego (168, 1) mają przy sobie orzeczenie w liczbie pojedynczej a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim, np. *pięć krów zdechło; dwoje ludzi umarło; było sześć złotych.*

385. Orzeczenie odnoszące się do liczebników zbiorowych, zgólniających osoby różnej płci, rzeczy różnego gatunku lub takie, których imiona tylko w liczbie mnogiej są używane (130. II), kładzie się w liczbie pojedynczej w rodzaju nijakim, bo te liczebniki są rodzaju nijakiego (168, 1), np. *Czworo ludzi (tojest mężczyzn i kobiet) przyszło; pięcioro dzieci (synów i córek) zachorowało; sześcioro czeladzi (męż. i kob.) pracowało; siedmioro bydła (wołów i krów) zdechło; siedmioro chleba, rozumie się różnego gatunku. Dla tego też mówimy dziesięcioro przykazania, bo każde z tych przykazań innę jest osnowy, ksiąg pięcioro, dwoje drzwi, pięcioro sanek potamało się, sześcioro skrzypców było.*

386. *Tysiąc i milion* są liczebnikami rodzaju męskiego lub

nijakiego. Męzkiego rodzaju są, kiedy je przez dodany zaimek ukazujący, względny lub liczebnik *jeden* bliżej oznaczamy; w przeciwnym razie są rodzaju nijakiego i stosują się do ogólnego prawidła o liczebnikach głównych, np. Już *poszedł tysiąc* złotych, który mi przysłałeś. Nie *jeden tysiąc* stracił. *Tysiąc* cegieł *wyszło*. *Ten tysiąc* jazdy *wyszedł* z miasta. *Tysiąc* jazdy *wyszło* z miasta. *Tysiąc* lat *upłynęło*. *Przepadł* u niego (ów) *milijon* złotych, który był winien. Na wzniesienie tego gmachu *wyszło milion* złotych.

Zgoda zaimka względnego *który, która, które*.

387. Zaimek względny *który, która, które*, odnoszący się do imienia w poprzednim zdaniu wyrażonego, zgadza się z nim w rodzaju i liczbie, kładzie się zaś w spadku rządzonego od słowa swojego zdania, np. Szanuj *ojca, któremu* życie i wychowanie winien jesteś. Odstąpili mi *ludzie, dla których* wszystko poświęcałem. Spaliła się *wieś, w której* się twój brat urodził.

388. Zamiast *który, a, e*, używamy niekiedy zaimka *co*, szczególnie zaś kiedy następujące zdanie nie do imienia, ale do całego zdania poprzedzającego odnosimy, np. Są mistrze *uczeni, co (którzy)*, kiedy zechcą, żołędź uczynią z czerwieni. Poszedł do miasta *ubogi, co mu* dałeś jałmużnę. *Powściągnął swój język, co mu* zaszczył jedna. *Przetłumaczyliście trudności, co* jest chwały godne.

389. Często zaimek *to* sam lub jako przyrostek stoi nieodmiennie użyty zamiast podmiotu liczby pojedynczej lub mnogiej, a niekiedy dla większej wybitności bez łącznika *jest, są*, przy nim się kładzie. Jeżeli jest bez podmiotu natenczas zastępuje wyrazy *ten człowiek, ci ludzie, ta rzecz, te rzeczy, to zdarzenie, te zdarzenia*, i dla tego nie zgadza się ani w rodzaju, ani w liczbie z rzeczownikiem, przy którym się kładzie.

Dobry *to* pan; ciężka *to* praca; *to* osobliwsza. Podobnie używa się w pytaniach i odpowiedziach, np. A *to* *kto?* (zamiast *a ten człowiek kto jest?*) *To* *człowiek wielki* (zamiast *ten człowiek jest człowiek wielki*). *Stary to* (ten człowiek) *mistrz w filutów zakonie*. *Zła to* (ta rzecz) *radość, po której* żal chodzi. *Są to* (ci ludzie) *nasz przyjaciele*. *Są to* (te kobiety) *nasze siostry*. Dla tego też jeżeli zaimek ukazujący *to* stoi z wyraźnie położonem lub domyslnem słowem *być*, należące do niego przymiotniki kładą się

w rodzaju żeńskim, bo się zgadzają z domyslnym rzeczownikiem *rzecz, sprawa*, który zaimek *to* zastępuje, np. Tak *to* pewna, jak *to* słońce świeci. Najgorsza *to* z ludźmi przewrotnymi.

390. Zaimek *to* z zaimkiem *wszystko* lub bez niego, do zogólnienia kilku imion jakiegobądź rodzaju użyty, kładzie się w rodzaju nijakim w liczbie pojedynczej, np. Łaska pańska, gust kobiet, pogody jesienne, *wszystko to* jest zmienne. Łakomy, skąpy i świnia, jest *to* po śmierci zwierzyzna.

To, kładzie się często dla samej mocy i dobitności w wyrażeniu, a wtedy zrasta się z wyrazem, który wybitniejszym czyni, np. Alboż *to* miasto psuje? Bodaj *to* żyć na wsi!

Nakoniec zaimek *to*, używa się często zamiast spójnika *tedy* we wnioskowaniu po spójnikach *jeżeli, jeżeli, kiedy, gdyby* i innych tym podobnych, np. *Jeżeli* co zasługuje na szacunek, *to* cnota. *Kiedy* nie mamy pieniędzy, *to* zostaniemy w domu.

Zaimek *on* wskazujący i osobisty.

391. Zaimek *on, ona, ono, onego, onej, onego*, w liczb. mn. *oni, one* (191, 2) jest zaimkiem wskazującym i zawsze łączy się z rzeczownikiem wyraźnym lub domyslnym, np. Odplata i na tym świecie i na *onym* (domysl. świecie). Jużem ci nie *on* (człowiek), utarło mi rogów.

392. Aby wiedzieć gdzie zaimek osobisty *on, oni, ony, jego, jej, ich*, a gdzie wskazujący *onego, onej, one, onych*, kłaść się powinien, uważać trzeba, że zaimek wskazujący zawsze w tym samym stoi spadku co i rzeczownik, który wskazuje, np. *on dom, onego domu, onym domem, ona suknia, onej sukni, one suknią, onych domów, onych sukien*. Co się tyczy zaimka osobistego ten przy jakimbądź spadku rzeczownika tylko w dopełnieniu kładziemy, np. *jego* dom (źle *onego* dom), *jego* domu a *onego* domu co innego znaczy, *jego* (źle *onego*) domowi; *jej* suknia, *jej* sukni a co innego znaczy *onej* sukni, *jej* suknią, *ich* (źle *onych*) domom.

Przydatnia.

393. PRZYDATNIĄ nazywa się rzeczownik, sam lub z należącemi doń wyrazami, objaśniający imię lub zaimek osobisty, z którymi się zgadza w liczbie i spadku, a jeżeli być może i w rodzaju, np. Jan III, *król polski, obrońca Wiednia*, umarł r. 1696. *Pierwsi*

królowie polscy, Mieczysław I i Bolesław wielki. O synu, *je-dyna moja nadziejo i pociecho*, miłuj cnotę, bo ta prawego szczęścia jest źródłem.

DODATEK.

Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach.

394. Na wyrażenie względu porównania rzeczy co do ich przymiotu używamy przysłówków porównania: twierdzących *tak—jak* i przeczących *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, oraz przyimków *od, nad, z*.

395. Jeżeli dwie rzeczy z sobą porównane pod względem przymiotu wcale się nie różnią, używamy przymiotnika w stopniu równym, który między przysłówki *tak—jak* kładziemy, np. Brat jest *tak* pilny, *jak* siostra; chleb *tak* lekki, *jak* pióro.

Często przysówek *tak* opuszczamy, np. *Jak* mrówka pracowity, zamiast: *Tak* pracowity, *jak* mrówka.

Równość kilku różnych przymiotów w jednej rzeczy znajdujących się wyrazami *równie—jak* lub *nie mniej—jak* oznaczamy, np. *Równie* dobry, *jak* pracowity. *Nie mniej* pilny, *jak* posłuszny.

396. Porównując dwie rzeczy za pomocą stopnia wyższego uważać trzeba, której z nich wyższość przymiotu przyznać chcemy; to albowiem wpływa na użycie przysłówków porównania. I tak:

1) Jeżeli rzeczy, którą porównujemy, przyznajemy wyższy stopień przymiotu, aniżeli go ma ta, z którą ją porównujemy, natenczas do porównania używamy przysłówków *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, np. silniejszy, *niż* twój brat; droższe jest życie, *aniżeli* majątek. Trzy rzeczy w szlacheckiem mieście naganne: dwór wyższy, *niżli* kościół; karczma okazalsza, *niżli* ratusz; psiarnia budowniejsza, *niżli* szpital. Rys. Ad. 66.

2) Jeżeli zaś wyższy stopień przymiotu przyznajemy rzeczy, z którą inną porównujemy, to po stopniu wyższym przysówek *jak* kładziemy. Ilekroć zatem stopień wyższy stoi w zdaniu przeczącem lub przez przysówek *mniej* jest wyrażony, porównanie nie przez *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, ale przez *jak* wyrażamy, np. Nie masz lepszego dobra dla ludzi, *jak* prawdziwa wiara. *Mniej*

u mnie wazą pochwały przez złych ludzi dawane, *jak* nagany przez dobrych czynione.

397. Zamiast przysłówków, *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, można użyć przyimka *od* z dopełniaczem albo *nad* z biernikiem, np. Ja jestem *młodszy od* ciebie. Pojętniejszy *od* niego. Mają tam chleb lepszy *niż* chleb, żelazo *twardsze nad* żelazo.

Od znaczy tylko proste wyrażenie wyższości, *nad* zaś częściej mieści w sobie znaczenie celującej wartości osoby lub rzeczy, np. Dusza *nad* ciało, życie *nad* śmierć są lepsze rzeczy.

Przyimka *nad* używamy też w porównaniu rzeczy z domyślnym lub wyraźnym przymiotnikiem w stopniu równym wziętym w znaczeniu wyższego, np. Nie masz sędziego *nad* Boga, ani rozumnego *nad* najwyższego. Najdziesz nas ochotnymi i posłusznymi *nad* innych wszystkich.

Dawniej po stopniu wyższym samego dopełniacza, na wzór grecki, albo też przyimka *za* z biernikiem używano, np. Piękniejszy *słońca*, GROCH. W. str. 239. Białogłowy w niczem nie są *mężczyzn* podlejsze. GORN. DW. str. 427. *Za łabędzia* piękniejsza. NAG. W. 512.

398. Okoliczność, iż rzecz jaka więcej ma przymiotu, niż wszystkie inne z nią porównane, wyrażamy przez stopień najwyższy z przyimkiem *z*, z dopełniaczem rzeczy, z którymi ją porównujemy, np. Miód najśłodszy *z napojów*. Salomon najmędrszy *z ludzi*.

399. Co się dotąd mówiło o sposobach wyrażenia względów porównania przymiotników, toż samo służy i dla przysłówków (345 i 346), np. Ty piszesz wolniej, *niż* siostra. Zasłiśmy dalej, *aniżeli* oni. Wyżej *nad (od)* niego wygramolił się.

Stopień wyższy czasem się opuszcza, np. Wzniesć człeka *nad człeka* (domyśl. *wyżej*) KRAŚ. Sat. 6, 1. Nie biorę *nad potrzebę* (domyśl. *więcej*). Tenże Sat. 5, 2.

Stopień wyższy przysłówków *niżej*, *taniej*, przy oznaczeniu ceny opuszcza się, i tylko zależący od niego przyimek *od* ma przy sobie w dopełniaczu imię cenę oznaczające, np. nie przeda *od* czterech złotych.

ROZDZIAŁ TRZECI.

SKŁADNIA RZĄDU.

400. SKŁADNIA RZĄDU uczy, jak należy wyrazów używać ze względu na zależność jednych od drugih.

Wyrazy od których inne zależą *rządzającemi*, te zaś które od nich zależą *rządzonemi* nazywamy.

401. Imiona rzeczowne jako też niektóre przymiotne, wszystkie przyimki i niektóre przysłówki rządzą spadkami lub przyimkami; słowa zaś rządzą spadkami, przyimkami, albo innemi słowami, albo nakoniec pewnemi spójnikami.

UWAGA. Jakiemi spadkami lub przyimkami rządzą słowa, z takimi też kładą się ich imiesłowcy czynne, np. *piścić* (*piszący*) list; *lecieć* (*lecący*) na dach, *błogosławić* (*błogosławiący*) dzieciom. Ale urobione z nich rzeczowniki słowne nie wszystkie stosują się do rządu swoich pierwotników. Jakoż pochodzące od słów czynnych, a zatem biernikiem rządzących, z dopełniaczem kładzimy, np. *pi-sać* list, *pisanie* listu, *łubić* prawdę, *lubienie* prawdy; urabianych zaś ze słów z innemi spadkami stojących, z temi samemi spadkami używamy, np. *życzyć* (*życzenie*) szczęścia, *sprzeciwiać się* (*sprzeciwianie się*) dzieciom, *zdjąć* (*zdjęcie*) z krzyża.

Użycie Mianownika.

402. W mianowniku, dla tego tak nazwanym, iż rzecz bezwzględnie mianuje (69. II, 2), kładą się:

1) Rzeczowniki i zaimki osobiste (183) na pytanie *kto? co?* (188, 1), np. Kto przyszedł? *On, ja, ojciec, matka, dziecko.* Co tam stoi? *Koń, krowa, stół, krzesło, kanapa.*

2) Przymiotniki i imiesłowcy na pytanie: *jaki? jaka? jakie?* np. Jaki ojciec? *Dobry.* Jaka kanapa? *Nowa.* Jakie krzesło? *Dębowe.* Jaki człowiek? *Zmęczony, potłuczony.*

3) Liczebniki porządkowe i zaimki wskazujące i względne (190, 1. 2) na pytanie *który? która? które?* np. Który człowiek? *Pierwszy, trzeci, on, ów, ten, tamten, który.*

4) Zaimki dzierżawcze i także przymiotniki (150) w odpowiedzi na pytanie *czyj? czyja? czyje?* Czyje dobra? *Moje, twoje, narodowe, pańskie.* Czyj to kapelusz? *Mój, twój, nasz, wasz.* Czyj masz pióro? *Swoje, twoje, pańskie.* Czyja trzoda? *Wiejska, miejska.*

5) Słowo *być*, także *nazywać się, zwać się*, z mianownikiem a częstokroć i z narzędnikiem kładziemy. Zob. § 374, 376 i 377. Uwaga.

Użycie dopełniacza.

403. DOPEŁNIACZ ma ślad swoją nazwę, iż jest dopełnieniem myśli.

I tak gdybym powiedział: *Cierpliwość usunęła wszystkie zawady*, myśl ta nie byłaby dostatecznie wyrażona, i dla tego słuchający zapytałby się: *czyja cierpliwość?* Przydany w odpowiedzi zaimek osobisty *jego, jej, ich* lub rzeczownik *ojca, brata, przyjaciela* i t. p., w dopełniaczu położone uzupełniłyby ją, a wtedy powiedziałbym: *Cierpliwość ojca, brata, moja, twoja, jego, usunęła* i t. d.

404. Dopełniacz odpowiada na pytania:

a) *Kogo? czego?* pytając się o przedmiot działania słowem wyrażonego, np. *Kogo? czego szukasz? Ojca, brata, książki, noża. Kogo? czego się boisz? Człowieka, psa, szczura, żaby.*

b) *Jakiego? jakiej? jakiego?* mówiąc o przymiotcie imion w dopełniaczu stojących, np. *Jakiego się boisz człowieka? Złego, układowego.*

c) *Czyj? czyja? czyje?* pytając się o osobę lub rzecz, od której coś pochodzi, do której coś należy lub jest jej częścią, np. *Cierpliwość nauczyciela, korzyść pracy, owoc niezgody, wpływ choroby; dom przyjaciela, siostra sąsiada, piór brata, w książce spółucznia, ręką sprawiedliwości, dzieło wszechmocności, noga tego stołu, kawałkiem kija, ćwierć łokcia.*

d) *Którego? której? którego?* gdy dopełniacz jakimś przydatkiem bliżej określamy, np. *Książka bratu? Którego? Starszego, młodszego, tego, tamtego* i t. p. *Suknia siostry. Któręj? (Siostry) Anieli, Józ.*

405. Względ należenia rzeczy do rzeczy lub ich pochodzenia na pytanie *czyj? czyja? czyje?* wyrażany albo dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy do której coś należy, np. *książka brata, władza ojca, suknia siostry*; albo bardzo często zamiast dopełniacza rzeczownika, szczególnie zaś gdy nim jest imię własne, na pytanie *czyj? czyja? czyje?* utworzony z niego przymiotnik dzierżawczy (150, 1) w mianowniku kładziemy. I tak zamiast *sprawiedliwość Boga*, mówimy *sprawiedliwość boska*; *ręka człowieka, ręka ludzka*; *pogoda jesieni, pogoda jesienna*, obywatel *Krakowa*, obywatel *krakowski*; miłosierdzie (*Boga*) *bożkie*,

obrazy (*sejmu*) *sejmowe*, łaska (*pana*) *pańska*, dusza (*człowieka*) *ludzka*, urząd (*miasta*) *miejski*.

406. Ale między użyciem rzeczownika a przymiotnika na oznaczenie powyższych względów ta zachodzi różnica, że rzeczownik wyraża względ szczególnie do pewnej osoby lub rzeczy odnoszący się; przymiotnik zaś wyraża go ogólnie, to jest odnosi go do całego gatunku rzeczy, z których imienia jest urobiony. Dla tego też nie można przymiotnika używać zamiast rzeczownika w okolicznościach następujących:

1) Kiedy wyraz względ wyrażający dokładniej oznaczamy, czy to przez połączenie z nim przymiotnika, przydatni, całego zdania lub kiedy z przyciskiem mówimy, np. łaska *pana mojego*; łaska *pana*, *dziedzica tej majątności*; łaska *pana*, *który hojną ręką będącym w potrzebie dopomaga*; nie moja to praca i zasługi, ale łaska *pana* i t. d.

2) Kiedy imię względ wyrażające w liczbie mnogiej kładziemy, bo przez użycie przymiotnika zatartby się względ liczby mnogiej. I tak np. *Lekarze półkowi* zebrali się, nie wyraża tego co *lekarze półków* zebrali się. Co innego znaczy *członkowie sądowi*, a *członkowie sądów*; *nauczyciele szkolni*, a *nauczyciele szkół*. W takim zdarzeniu zamiast przymiotnika rzeczownik dla jasności kłaść należy.

3) Kiedy nie masz przymiotników odpowiednich rzeczownikom, przez które względ rzeczy do rzeczy wyrażamy. I tak ze wszystkich rzeczowników umysłowych lub przymiotowych, np. *praca*, *śmiałość*, *dobroć*, *męztwo* i t. p. nie można urabiać odpowiednich im przymiotników; więc też względu ich, przez przymiotniki wyrażać nie można. Dla tego mówimy: *korzyść pracy*, *skutek próżności*, *bogini mężstwa* i t. p.

407. Dopelniacz kładzie się na pytanie *czego?*

1) Po imionach zbiorowych, także miarę, wagę i ilość oznaczających, np. półk *jazdy*, szwadron *ułanów*, tłum *ludzi*, kawalek *chleba*, funt *kawy*, mnóstwo *osób*, tuzin *łyżek*.

2) Po przymiotnikach względnych, to jest niezupełną myśl czyniących, a zatem jej dopełnienia wymagających, jakimi są: blizki, chciwy, godzien, pelen, pewien, potrzebny, próżen, świadomy, syty, wart, wdzięczny, wiadomy, zwyczajny, np. wolen *trosk ludzkich*, chciwy *znaczenia*, godzien *nagrody*, syt *lat i chwaty*.

Chciwy i łakomy rządzą też biernikiem z przyimkiem *na*, np. *chciwy na szeląg*, *łakomy na zbiory*. Wdzięczny teraz kładzie się z przyimkiem *za* połączonym z biernikiem, np. *wdzięczy za wyświadczoną łaskę*.

3) Po liczebnikach rzeczownych *dwóch*, *trzech*, *czterech*, po wszystkich głównych, zaczawszy od liczby *pięć*, i na koniec po zbiorowych oznaczonych i nieoznaczonych (165, 1) np. *dwóch panów*, *trzech uczniów*, *pięć koni*, *dwadzieścia wozów*, *dwoje ludzi*, *troje sanek*, *ośmioro dzieci*.

4) Po słowach czynnych, które pospolicie rządzą biernikiem kładzie się dopełniacz, jeżeli się przy nich znajduje *nie*, przysłówek przeczący, lub kiedy zależą od jakiego słowa z przysłówkiem *nie* połączanego.

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
widzę miasto	nie widzę miasta
mają gruszki	nie mają gruszek
czyta list	nie czyta listu
mogę ci powiedzieć prawdę	nie mogę ci powiedzieć prawdy
chcę budować dom.	nie chcę budować domu.

Wszystkie inne słowa nie rządzące biernikiem, ten sam rząd zatrzymują z przeczeniem, jaki miały w twierdzeniu,

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
wierzę ci	nie wierzę ci
ubiegaj się o nagrodę	nie ubiegaj się o nagrodę
donosi ojcu.	nie donosi ojcu.

5) Po słowie nieosobistém *nie masz (ma)*, *nie było*, *nie będzie*, gdy niém bytności podmiotu zaprzeczamy.

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
jest zgoda	nie masz (ma) zgody
były wojska	nie było wojsk
będą przeszkody	nie będzie przeszkód.

UWAGI. 1. Zaimek rzeczowny *nic* przy słowach z przeczeniem połączonych dwojako się używa: jeżeli bowiem słowa z przeczeniem stojące z natury swojej rządzą dopełniaczem, natenczas zaimek *nic* kładzie się w dopełniaczu, np. *niczego* nie pragnę, *niczego* nie żądam; jeżeli zaś słowo przed połączeniem go z przeczeniem *nie*, biernikiem rządziło, zaimek *nic*, mimo przeczenia, w bierniku kładziemy, np. *Nic* nie mam nazbyt. *Nic* nie powiem.

Jeżeli przysłówki przeczący *nie*, ściąga się nie do słowa, lecz do innego wyrazu w zdaniu będącego, natenczas biernik przy słowach czynnych, a mianownik przy słowie *być* wcale się nie zmie-

nia, np. Nie drzewo, ale dom widzę. Nie nożyczki, ale scyzoryk mi podaj. To nie jest ojciec, ale brat. Nie był to pałac, ale dworek.

6) Po słowach czynnych kiedy chcemy wyrazić, iż rzecz tylko w jakiej części działaniu uległa, lub na niejakiś czas do użycia jest udzielona, kładzie się dopełniacz dla domyslnych wyrazów *wiele, część, ilość, tyle, dosyć, trochę, mnóstwo, użycie*, np. kupić *chleba*, dać *pieniędzy*, urwać *jabłek*, będzie tu *krzyku*. Dla tego też słowa czynne z przyimków *do, od, na, nad, przy, u*, oraz z dwóch przyimków *naob, naprzy, naz*, złożone, rządzą dopełniaczem, kiedy im te przyimki nadają znaczenie, którym bądź z domyslnych powyższych wyrazów uzupełnić się mogące, np. dobierać *koni*, dobywać *miasta*, nałapać *ryb*, naszczerbić *noża*, nabawić *niespokojności*, nadstawić *sukni*, nadwzględzić *sił*, przylać *wody*, przymieszać *cukru*, przybywa *zdrowia*, ująć *obroku*, uciąć *pióra*, naobcinać *gateży*, naprzynosić *drew*, nazrywać *kwiatów*.

Jeżeli zaś przy tych słowach nie można się rzeczonych wyrazów domyslać, a zatem kiedy działanie przez nie wyrażone rozciąga się do całej rzeczy, o której mówimy, z biernikiem je kładziemy, np. dopisał *złoty*, doniósł *nowinę*, przybywa *gość*, ujął *siostrę*, przysłał *pieniądze*, (rozumie się wszystkie, które miał lub które były potrzebne).

7) Słowa czynne z przyimka *do* złożone, prawie powszechnie z dopełniaczem kładziemy, bo przyimek *do* nadaje im znaczenie czynienia czegoś tylko w części ostatniej, np. dopaść *konia*, doczekać się *śmierci*, doorać *pola*.

8) Z dopełniaczem kładą się:

a) Słowa zaimkowe: bać się, badać się, chronić się, chwycić się, doczekać się, domagać się, domyslić się, dorobić się, dowiedzieć się, dzierżyć się (trzymać się), imać się, jać się, kajać się (żałować występku, błędu), lękać się, naprzec się, obawiać się, obezwrać się, odprzysiędz się, odrzec się, objeść się, podjąć się, pozbyć się, przec się, pytać się, radzić się, spodziewać się (dawniej nadziewać się), strzedz się, tyczyć się, tknąć się, tykać się, trzymać się, uczyć się, ustrzedz się, wstydzic się, wyprzec się, wyrzec się, wystrzegać się, wzdrygać się, zaprzec się, zrzec się i nieosobiste chce mi się, zachce mi się, np. *Dwu rzeczy* snadno pozbyć się, ale trudno nabyć, *grosza i zdrowia*; trzymać się *prawdy*; domaga się *nagrody*; boisz się *ojca*; domyslasz się *tego* i t. p.

b) Następujące słowa: bronić, chcieć, chronić, chybić, dobyć, dochodzić (badać), doglądać, dokazać, dokonać, dopaść, dopełnić,

dopiąć, doścignąć, dostać, dostąpić, doświadczyć, dotrzymać, dowodzić, doznać, dozwolić, kosztować (smakować), litować (żałować), liźnąć, ląknąć, macać (doświadczać), nabyć, nadużyć, niechać, ochraniać, oczekiwać, odbiedź, odjechać, odmówić, odstąpić, oduczyć, odumrzeć, odwyknąć, oszczędzać, patrzeć (pilnować), pilnować, pokusić (próbować), poniechać, poszukiwać, potrzebować, pragnąć, próbować, śledzić, słuchać, strzedz, szanować (ochraniać), szczędzić, szukać, tknąć, tykać, uchodzić (unikać), uczyć (ze złożonemi oprócz *przyj*), ująć (uniknąć), unikać, ustąpić, używać, winszować, wołać (żądać), wyglądać (oczekiwać), wynagać, wzbronić, wzywać, zabronić, żałować, zaniechać, zaniedbać, zapomnieć, zaprzeczyć, zasięgać, zazdrościć, zabaczyć, żądać, żałować (ale się mówi za grzechy), żebrać, życzyć, tudzież nicosobiste: braknie (brakuje), staje i stawa (gdy znaczy starczy, wystarcza), niedostaje, niestaje, przybywa, ubywa, przyrasta, trzeba, potrzeba, np. śledzić *prawdy*, ochraniać *sukien*, używać *szczęścia*, żałować *pieniędzy*, litując (żałując) *krzywdy mojej*, żałować *sukcesyi*, zasięgać *rudy*, braknie *nogi*, zachciało się *zbytków*, wystarcza *drzewa*, przybywa *dochodów*, ubywa *wody*, póki *oczu* stanie płakać będę; nie staje mi *głowy*.

UWAGA. *Dostać* według myśli używa się z dopełniaczem cząstkowym lub z biernikiem, np. dostałem *pieniędzy*, dostałem *zegarek*.

Kupić, nabyć, kładą się z dopełniaczem lub biernikiem, a to według tego czy rzecz nabytą jako część, lub jako całość uważamy, np. kupił *sukna*, kupił *sukno*, kupił *chleba*, kupił *dom*. Niedokonane *kupować, nabywać, przedawać* i dokonane *przedać* rządzą tylko biernikiem. Chcąc wyrazić, że część jaka rzeczy jest sprzedana, dodajemy wyraz ilość oznaczający, np. sprzedał *wiele* mięsa, *trochę* chleba.

W wyrażeniach: *dać drapaką, kulaką, szturchać; wypłatać (zrobić, wyrzucić) figla, wypurścić lub skakać koziołka*, nie jest dopełniacz ale biernik, który i w nieżywotnych niekiedy do dopełniacza jest podobny.

9) Dopełniacz kładzie się po niektórych przyimkach. Zob. § 303, 304 i 305.

10) Po przysłówkach obfitość lub niedostatek wyrażających, jakimi są: *mniej, więcej, dosyć, nadto, nazbyt* i inne, np. dosyć *tego*, nadto *ślug*, nazbyt *potraw*, więcej *koni* i *psów*.

408. Własność osób lub rzeczy, które opisujemy, kładzie się w dopełniaczu na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. Młodzieniec *rzadkiej dobroci*, człowiek *wysokiego wzrostu*, *niepospolitych zdolności*, *wesołego oblicza*.

Pod to prawidło podciągnąć należy wyrażenia: *być dobrej, wesołej myśli, być wesołego humoru, wspaniałego umysłu, dobrego serca*.

409. Po zaimku *co*, gdy jest pytającym, oraz po *co*, *coś* i *nic* (189) gdy w mianowniku lub bierniku dopełniają orzeczenie (356) pospolicie przymiotnik w dopełniaczu kładziemy, np. *Cóż miłszego nad zdrowie? Cóż droższego nad dobre imię?* W jego wejrzeniu *jest coś ujmującego, łagodnego*. Ma w swych poruszeniach *coś szlachetnego, poważnego*. Nie ma *nic nowego*. *Nic dobrego* nie słychać. Powiedz *co nowego*.

410. Wyszczególniając autora jakiego pismienego utworu, nazwisko jego zamiast w bierniku z przymikiem *przez* w dopełniaczu kładziemy, np. Bajki *Krasickiego* (zamiast przez Krasickiego napisane). Satyry *Opalińskiego*. Sielanki *Zimorowicza*. Wiersze *Jana Kochanowskiego*.

Użycie Celownika.

411. CELOWNIK, którym się odpowiada na pytanie *komu? czemu? jakiemu? jakiej? jakiemu? któremu? której? któremu? czyjemu? czyjej? czyjemu?* oznacza osobę lub rzecz będącą celem działania czyli tę, której się coś robi lub przeznacza, np. posłałem książkę *bratu*, darował dom *przyjacielowi*.

Imię w celowniku stojące w składni dalszym przedmiotem nazywamy, ze względu na biernik, który jest bliższym, np. Kupił *konia stryżowi*.

412. Celownikiem rządzą:

Przymiotniki: dłużny, należny, obowiązany (dawniej obowiązały), podległy, posłuszny, pospolity (zwyczajny), potrzebny, powolny, przychylny, przydatny, przygodny (przydatny), przyjaźliwy, przyjazny, przyrodzony (wrodzony), przyzwoity, rad, równy, spółny, szkodliwy, wierny, winien, właściwy, własny (właściwy), zwyczajny, życzliwy, np. posłuszny *rodzicom*, powolny *nauczycielom*, rad *nowinie* i t. p. Następujące zaś tak w celowniku jak i w dopełniaczu z przymikiem *dla* zarówno kłaść się mogą: chętny, chętny, dogodny, dostępny, miły, pomocny, pożądany, pożyteczny, przeciwny, przystępny, straszny, uległy, uprzejmy (szczery), usługny, użyteczny, wolny, zdrowy, np. chętny *wszystkim i dla wszystkich*, dogodny *bratu i dla brata*, miły *ludziom*, uprzejmy *wszystkim i dla wszystkich*.

Podobny używa się tak z celownikiem jak i z przymikiem *do*, np. *podobny ojcu i do ojca*.

413. Wiele słów z przyimka *od* złożonych, tudzież następujące, tak w znaczeniu dokonanem jak i niedokonanem z celownikiem wiążemy:

brać, dać, dać się, dociać (o mowie), dogodzić, dogryźć (dokuczyć), dojać, dokuczyć, dopomódz, dziwić się, dziwować się, folgować, grozić, kazać, kłaniać się, nadskakiwać, naprzykrzać się, obiecać, ofiarować, odezwać się, okazać, oprzeć się, panować, pochlebić, odebrać, podchmielić sobie, poddać się, podlegać, podobać się, podobać sobie, pomódz, podochocić sobie, podpadać (podlegać), podpić sobie, podrzeźniać, polecić, poruczyć, poświęcić i poświęcić się, potakiwać, pozwolić, pożyczyć, prosić się, przeczyć, przeszkodzić, przewinąć, przyganiać, przyglądać się, przyjrzyć się, przykazać, przymilić się, przymówić, przypatrzeć się, przypisać, przypodobać się, przysięgać, przysięgać się, przysłać, przysłuchać się, przysłużyć się, przystawić, przywłaszczyć, przyznać, równać się, ślubować, sprostać (wydolać), sprzeciwić się, sprzyjać, świadczyć (czynić), szczęścić, szkodzić, towarzyszyć, tykać (mówić ty), ubliżyć, uchylić, udzielić, uleść, ulżyć, upodobać sobie, uragać i uragać się, ustąpić, uwłaczać (ubliżać), wydolać, wydrzeć, wyrównać, zabiedz, zapobiedz, zajrzeć (zazdrościć), zapłacić, zaprzeczyć, zaradzić, zaskoczyć, zaszkodzić, zastawić się, zazdrościć, zdołać, złorzeczyć, zrównać (wyrównać), życzyć, np. kłaniaj *mu* się, oparł *im* się. Kto *ztemu* folguje, cięższe wnet poczuje.

414. Celownikiem rządzi też wiele słów nieosobistych (285), jakimi są: braknie (brakuje), chce się, cknąć się, cmi się, godzi się, należy się, nie dostaje, ochapiać się (znaczy zdaje się że zna) potrzeba, trzeba, powodzi się, przykrzy się, przystoi, schodzi (braknie), śni się, szczęści się, trafia się, udaje się, wystarcza, zbywa, zdaje się, zdarza się, tudzież po nieosobistych wyrażeniach utworzonych z przysłówków (291): bolesno, łatwo, miło, markotno, pilno, przykro, smutno, snadno, trudno, tęskno, i t. p. np. cmi *mi* się w oczach, przykrzyło się *dzieciom*, zdaje się *bratu*, markotno *im*, trudno *wam* będzie, czy *ci* się śniło? trzeba *mu* pieniędzy.

UWAGA. Niekiedy tylko domyślnem jest słowo nieosobiste celownikiem rządzące, np. *Tobie* (przystoi) odgrażać! *Komu* się tu gniewać?

415. Mówiąc o czasie, po słowach nieosobistych *było*, *mięło*, *przeszło*, *skończyło się*, osobę lub rzecz, której czas liczymy w celowniku kładziemy, np. skończyło *mu* się lat dwa było już wtenczas *Bolesławowi* lat dziesięć; czas zaś upłynionego wydarzenia przez celownik zaimka *ten* wyrażamy, np. jest *temu*

lat dziesięć; jest *temu* rok, jakeśmy się widzieli; już *temu* cztery lata, jakeśmy tu byli.

416. Celownikiem rządzą też przyimki *gwołi, kwoli, ku, przeciw, przeciwko, wbrew*, oraz *naprzeciw, naprzeciwko*; dwa ostatnie tylko po słowach poruszenia, jak to wyżej (303, 2 i 304, 1) wskazaliśmy.

Użycie Biernika.

417. BIERNIK odpowiadający na pytania: *kogo? co? jakiego* (os. męz.)? *jaka? jakie? którego* (os. męz.)? *która? które? czyjego? czyje? czyje?* wskazuje osobę lub rzecz, na którą działanie podmiotu jest wymierzone czyli rzecz będącą przedmiotem działania, np. Nauczyciel uczy *ucznia*. Pasterz pędzi *owce*. Kot łapie *mysz*.

Imię w bierniku stojące bliższym przedmiotem nazywamy.

418. 1) W bierniku kładzie się: a) Cena rzeczy na pytania *ile?* np. *Ile* cię kosztuje ta książka? *Cztery, pięć, dziewięć, dwadzieścia* złotych. b) Trwanie czasu na pytanie *jak długo?* np. Bawił *rok* w Krakowie. *Całą drogę* spał. *Całą zimę* nie padał śnieg. Już *godzinę* czekam. Ten biernik kładzie się dla domyślnego przyimka *przez*, który też niekiedy wyraźnie stoi. c) Odległość miejsca na pytanie *jak daleko?* np. Bielany leżą *milę* od Krakowa. d) Opisując rzeczy co do ich wielkości, długości, szerokości, głębokości, grubości i wysokości, np. *Dwie piędzie* szeroki; *stopę* głęboki, *trzy sążnie* długi. I tu biernik zawisł od domyślnego przyimka *na*, który też i wyraźnie się kładzie, np. droga *na dwa sążnie* szeroka, sznur *na dziesięć* łokci długi.

2) Biernikiem rządzą też wszystkie słowa czynne, jeżeli oznaczone przez nie działanie rozciąga się do całego przedmiotu (407, 6) lub kiedy nie mają przy sobie przeczenia (407, 4), np. Kocham *ojca*; pisze *list*; niosą *drzewo*.

3) Niektóre słowa nijakie złożone z przyimków biernikiem rządzących z tym spadkiem kładziemy. Takimi są: *przebiegać* (miasto), *obejść* (rynek), *obieżć* (świat), *przespać* (noc), *zaspać* (sprawę), *przeżyć* (niedolę), *przeskoczyć* (strugę); np. nie rad, jak mówią, gruszki w popiele *zaspi*.

4) Niektóre słowa nieosobiste, jakoto: *boli, daleko, dotyka, korci, mierzi, obchodzi, świerzbi, tyczy się*, rządzą biernikiem osoby lub rzeczy, np. boli *mię*, boli *psa*, korci *go*, obchodzi *ich*,

tyczy się *ojca*. I nieosobiste *czuć, słyszać, widać, znać*, z biernikiem rzeczy kładziemy, np. *czuć swąd, słyszać jęk, widać tęczę, znać ślad*.

5) Przyimki: *między, mimo, na, nad, o, po, pod, przed, przez, w, z, za*, kładą się z biernikiem, o czém się już w §§ 303, 304 i 305 mówiło.

Użycie Wołacza.

419. Wołacz służy do oznaczenia osoby lub rzeczy na którą wołamy czyli do niej przemawiamy. Że zaś do drugiej tylko osoby mówić możemy, zatem imię w wołaczu stojące jest osoby drugiej, i dla tego słowo do niego należące w téjże osobie stać powinno, np. *Chłopcze! słuchaj. Ludzie! bądźcie dobrze. O losie! jakże mię prześladujesz*.

420. Zamiast wołacza używamy mianownika, kiedy przemawiając do kogoś jego tytuł wspominamy lub wyraz *pan* kładziemy, a wtedy słowo przed mianownikiem stać powinno, np. *Chciej Jencra! usłuchać mojej rady. Przyjmij Pan wyraz rzetelnego poważania. Chodź siostra. Pozwól Ksiądz. Panie Profesor! Panie Majster!*

UWAGA. Unikając poufałości w rozmowie z osobami wyższemi, odnoszące się słowo do mianownika użytego zamiast wołacza, nie w drugiej, ale w trzeciej osobie zwykle kładziemy, np. *Pan Prezes pozwoli* (za pozwolisz). *Państwo przyjdą* (za przyjdziecie).

Użycie Narzędnika.

421. NARZĘDNIK wskazuje osoby lub rzeczy będące przyczyną, sposobem lub narzędziem jakiegoś stanu lub działania i odpowiada na pytania *kim? czém? jakim? jaką? jakiem? którym? którą? którym? czyim? czyja? czyjem?* np. nie trzeba straszyć dzieci *kominiarzem*; był mu *blaskiem* w oczach: uwiódł go *obietnicą*; uderzył psa *kijem*; struli się *grzybami*; pisaliśmy *kre-dą*, przyjechał *twoją* bryczką.

422. Narzędnik stoi często zamiast przysłówka miejsce, czas lub sposób wyrażającego (307 i 311), np.

płynąć rzeką, morzem; jechać łodem, sankami, truchtem; piorunem zrobić, całkiem zburzyć, iść dołem, wierzchem, dniem i nocą; czytać wyrywkami, uciekać manowcami, złapać żywcem

latać *gromadą*, *stłupem* stanąć, następować *koleją* (kolejno); choro-
roba po ciele *pożarem* idzie.

423. Narzędnikiem rządzą:

1) Słowa czynne, które znaczą obieranie kogo czem, miano-
wanie, ogłoszenie, okrzyknienie, potwierdzenie, tytułowanie, jakimi
są: *mianować*, *obrać*, *obwotać*, *ogłosić*, *okrzyknąć*, *postano-
wić*, *potwierdzić*, *uczynić*, *uznać*, *zamianować*, *zrobić*, i nie-
dokonane oraz zaimkowe z nich urobione, także po słowie *pisac*
się, np. obrano go *połtem*, ogłoszono *cesarzem*. Jednakże nie-
które z nich kładą się też z biernikiem i przyimkiem *na* lub *za*,
np. wybrano go *na poła*, uznać go *za sędziego*.

2) Słowa czynne *nazywać*, *nazwać*, *nudzić*, *obdarzyć*,
uraczyć i pochodzące od nich zwrotne *nudzić się* i t. d. np.
nudził mnie *swém* opowiadaniem. Porównaj § 377 i 378.

3) Słowa nijakie znaczące celowanie, pogardzanie, rządzenie,
kierowanie, jakimi są: *brakować* (to jest wybierać), *brzydzić się*,
celować, *cuchnąć*, *gardzić* i z niego złożone *pogardzić*, *wzgar-
dzić*, *kierować*, *opiekować się*, *pachnąć*, *przechodzić*, gdy
znaczy przewyższać, *przodkować*, *rządzić*, *stynąć*, *śmierdzić*,
szafować, *trącić* (pachnąć lub śmierdzić), *władać*, *władnąć*,
zarządzać, *zatrącać*, *zawiadywać*, jako też odpowiednie im
niedokonane, dokonane lub częstotliwe, np. Gardzić się *nikim* nie
godzi, i najpodlejszy zaszkodzi, KNAPSKI Ad. Piwo trąci *beczką*.
Mężnym zapaśnikiem życzy sobie *stynąć*. LIB. HOR. 17. Ktokol-
wiek z was jest co poetą *stynie*. OPAL.

Mówi się też: *kierować* kogo, co, np. Mądrość sędziego ma
kierować *prawo* ku zdrowiu tych, którzy do sądu przychodzą.
GÓRN. *Interesiki* nasze skierował nienajgorzej.

4) Słowa zwrotne, *bawić się*, *czynić się* (udawać), *parać
się*, *świadczyć się*, *usprawiedliwiać się*, *zarazić się*, oraz sło-
wo *pluć*, np. Pan wielki nie ma się *parać* (bawić się) *rzecz-
mi małemi*. Na niego *żółcią* plula. Bez cnoty *szlachcicem* się
czynić, taki rozum jest, jak toby się bez duszy żywym być mie-
nił (378). SKARGA. Do tych przydajmy zaimkowe dokonane i nie-
dokonane: *okazać się*, *okazywać się*, *pokazać się*, *zdawać się*,
np. Człowiek nie może się długo *okazywać* *tém*, czem nie jest.
Nie pokazuj się (*tém*), czemesz nie jest. KNAP. Jakby się *łasem*

Turkom zdał przyrodzonym. TWARD. Długośmy siedzieli, a *momentem* się nam zdawało. WĘG.

Kiedy się kładzie narzędnik po słowie *być* zob. § 377 i 378.

424. Nakoniec rządzią narzędnikiem przyimki: *miedzy, pomiędzy, nad, pod, przed, z, za*, w okolicznościach wyżej przywiedzionych (303, 3. 4 i 305).

Użycie Miejscownika.

425. MIEJSCOWNIK, który się nigdy bez przyimka nie kładzie, wyraża wzgląd miejsca, czasu, osoby lub rzeczy, w której wnętrzu coś się znajduje lub dzieje.

426. Miejscownik odpowiada na pytanie *gdzie?* mówiąc o miejscu, a *kiedy?* o czasie.

1) Na pytanie *gdzie?* kładzie się z przyimkami, *w, przy, na, po*, np. *w szkole, przy matce, na polu, po mieście*.

UWAGA. Mówiąc o krajach i prowincjach także przyimka *w* używamy, np. *w Polsce, w Litwie, w Niemczech, w Toskańskim, w Wielkopolsce, w Mazowszu* i t. p. Ale następujące z przyimkiem *na* zwykle kładziemy: *na Białej Rusi, na Podlasiu, na Podolu, na Rusi, na Ukrainie, na Wołoszczyźnie, na Wołyniu, na Żmudzi. Szlask, Węgry* kładą się z przyimkiem *na* lub *w*, np. *na (w) Szlasku, na Węgrach* lub *w Węgrzech*.

Niekiedy przyimek *na* i *w* bez różnicy kładziemy, np. *na polu, w polu; na chłodzie, w chłodzie*.

Mówimy też *na wsi* i *we wsi*; ostatniego wyrażenia wtedy tylko używamy, kiedy do rzeczownika *wieś* przymiotnik lub imię własne przydajemy.

2) Na pytanie *kiedy?* kładzie się z przyimkiem *w* i wyraża chwilę oznaczoną, np. *w przeszłym miesiącu, w tym tygodniu, w zimie, w czwartym roku*.

427. Odstępują od tego pravidła:

a) Imiona dni tygodnia, rzeczowniki *święto* i *dzień*, kiedy przy nim imię świętego kładziemy, bo te na pytanie *kiedy?* stoją w bierniku z przyimkiem *w*, np. *w niedzielę, we czwartek, w święto, w dzień ś. Piotra*.

b) Następujące kładą się też w bierniku z przyimkiem *w*: *w deszcz, w dzień powszedni, w mróz, w ten moment, w sam czas, w południe*. Ale mówimy *na wiosnę*.

c) Imiona *świtanie, północ, godzina*, które na pytanie *kiedy?*

stoja w miejscowniku z przyimkiem *o*, np. *o świtaniu, o północy, o godzinie trzeciej*. Mówimy też *o tej dobie, o tym czasie*, kiedy zdarzenie przeszłe do obecnej chwili odnosimy. Tylko *kwadrans* stoi w bierniku z przyimkiem *o*, np. *o kwadrans na piątą*; także *o wópót do drugiej, do trzeciej* i t. d.

Niektóre imiona na pytanie *kiedy?* to w dopełniaczu bez przyimka, to w miejscowniku z przyimkiem *w* kładziemy, np. *roku tysięcznego ósmsetnego piątego*, albo *w roku tysięcznym ósmsetnym piątym*. W dopełniaczu kładą się imiona czasu, kiedy się przy nich wyraz *przeszły* lub zaimek *tén* znajduje, np. *przeszłej zimy, przeszłego roku, tego miesiąca, tej nocy, tej niedzieli*.

Mówimy też *dnia dzisiejszego, na dniu i w dniu dzisiejszym*.

Wyrazy niektórymi przyimkami rządzące.

428. Jak przyimki rządzą różnemi spadkami, tak i niektóre z nich od innych wyrazów są rządzone; dla tego też o ich zależności wspomnieć tu należy.

Wyrazy rządzące przyimkiem *do*.

429. Przyimek *do* kładzie się:

1) Po rzeczownikach, kiedy ich przeznaczenie, stosowność lub przydatność wskazujemy, np. *pióro do czapki, do pisania, do zmiatania kurzu, książka do nabożeństwa, nogi do chodzenia*, potrzebujemy cieśłów do budowania domów, ślusarzów do zawias. GLICZN.

2) Po przymiotnikach: *podobny, sposobny, skłonny, stosowny, zdalny, zdolny*, lub im przeciwne znaczenie mających, jako też i innych, które pod ich znaczenie podciągnąć można, jakimi są: *ciężki, dobry, nieskory, ochoczy, ociężały, prędki, zły*, np. *podobny do ojca, sposobny do wszystkiego, ochoczy do pracy, skłonny do śmiechu, do gniewu, do płaczu*.

Pod to правило podciągnąć należy: *masz do tego pomoc, środki; do twarzy, do gustu, do rzeczy, do prawdy, do myśli*, i t. p. wyrażenia przy których się przymiotnika *stosowny, domyślamy*.

3) Po słowach, kiedy chcemy oznaczyć liczbę przybliżoną, kres lub stopień do którego działanie jest lub ma być posunięte, np. *do stu wiosek spalił, do trzydziestu umarło, drzewo zgiął do ziemi, wygubił do szczętu, przyszło do kłótni, wspierał go do śmierci*.

Z powyższego pravidła wypływają następujące sposoby mówienia: ani innie *do snu*, ani *do pracy* (skłania co, pobudza); co *do mnie* (należy, ściąga się), to *do mnie*; *do pomocy*, *do tego*, *środki do tego*, *sposoby do tego* (domysł. służące, prowadzące).

4) Po słowach poruszenie wyrażających, miejsce, osoba lub rzecz, do której idziemy, kładzie się z przyimkiem *do* w dopełniaczu, cel zaś w którym idziemy, stoi w bierniku z przyimkiem *na*, np. idę *do niego na lekcję*; siostra poszła *do kościoła na mszę*; brat pojechał *do stryja na polowanie*. Mówimy jednak *iść* lub *jechać do kogo w nawiedziny, w swaty, w zwiady* lub *na zwiady*.

UWAGA. Złożone z przyimka *do* słowa ruch wyrażające dwójako się używają: z przyimkiem *do* lub z dopełniaczem bez przyimka, np. *dobieźć kresu* i *do kresu*, *mety* i *do mety*. W tej dwójakię ich składni ta zachodzi różnica, iż z samym dopełniaczem położone wyrażają dopełnienie czegoś jakas rzeczą, ję osiągnięcie lub dokonanie na niej czynności, np. *dolać wody*, *dosypać mąki*; *dopaść konia*, *kija*, *dokopać się węgla*, *domierzyć tak*, *doorać pola*; z przyimkiem zaś *do* zbliżenie się do rzeczy w dopełniaczu stojącej lub przyczynienie czegoś do niej oznaczają, np. *dolać do wody*, *dosypać do mąki*, *dopaść do konia*, *dokopać się do węgla*, *domierzyć do tak*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *od*.

430. *Od* z dopełniaczem małuje względy przeciwne tym, które się przyimkiem *do* wyrażają.

Przyimkiem *od* rządzą:

1) Wszystkie przymiotniki w stopniu wyższym w porównaniu stojące (350), np. wyższy *od brata*, bielszy *od śniegu*.

UWAGA. W dawnych pisarzach znajdujemy użyty dopełniacz bez przyimka, np. Powierzchnia szata na nim bielsza *śniegu* była. GROCHOW. Rym *złota* droższy. TENŻE. Gniew jego trwalszy *piany*. JAN KOCHAN. Porówn. § 397.

2) Przymiotniki: *daleki*, *inny*, *innszy*, *odległy*, *odmienny*, *różny*, *wstrętny*, np. Te rzeczy są *od siebie* dalekie. Mówi *od rzeczy* (domysł. się: to co mówi jest dalekie od rzeczy, odległe od rzeczy). Ja nie jestem *od tego* (domysł. daleki), żebym mu nie miał powiedzieć.

3) Wszystkie słowa czynne i zwrotne z tego przyimka złożone, jeżeli w nich oddalenie wyraża, jakimi są: *odjechać*, *odciągnąć*,

oddalić, odeprzeć i t. p. np. *Odjechał od przyjaciela. Majetność swą od krewnych oddalił.* SKARGA.

4) Słowa odwracania czegoś lub odporu znaczenie mające, jakimi są: *bronić, ochraniać, oczyścić, różnić się, strzedz, usunąć, uwolnić, wybawić, wyłaczyć, zbawić*, i t. p. np. *bronić od ognia, strzedz od zarazy.*

Z tej zasady wynikają wyrażenia: *lekarstwo od oczu, od głowy, od zarazy, patron od ognia.*

5) Wyrażając czas, miejsce, od którego się coś zaczyna (na pytanie *odkąd?*), osobę lub rzecz od której coś pochodzi, zaczyna się, od niej zależy, od niej się bierze, dostaje, wymaga, żąda i t. p. lub która do czegoś służy, jest przeznaczona (na pytanie *od kogo? od czego?*) z tym przyimkiem w dopełniaczu kładziemy, np. *od piętnastego roku, od tygodnia, od morza, od północy, od Warszawy, od drzwi aż do okna; zaczynamy od Boga; licząc od Bolesława wielkiego; idzie od brata; od nas zawisło być cnotliwymi; to nie ode mnie zależy; szczotka od sukien. od butów; pióro od czapki, od kapelusza; pokój od spania.*

Pod to правило podciągnąć należy wyrażenia: *zapłata od roboty, od mieszkania* i t. p. przy których imiesłowu *zależąca* domyślać się trzeba. Także *od skromności* zalecać, *strojna od pereli, od złota; skarby od złota, od srebra, od kamieni drogich*, przy czém wyrażenia *biorąc miarę, biorąc cenę* i t. p. domyślać się należy.

6) Po słowach z przeczeniem położonych *od* z dopełniaczem wyraża cenę, której zniżyć nie można; zawisł zatem od domysłnego przysłówka *taniiej, niżej*, np. *nie przedam, nie dam, nie kupisz od dwóch dukatów, od sześciu złotych, od dwudziestu groszy.*

7) Imiesłowy bierne oraz słowa nijakie rządzą przyimkiem *od* z dopełniaczem rzeczy będącej początkiem lub przyczyną skutku przez nie wyrażonego, np. *kochany od nauczycieli, zaproszony od przyjaciół, obdarły od zbójców, umiera od żalu.*

Przy niektórych z tych słów i imiesłowów, można zamiast przyimka *od* użyć przyimka *z*, z dopełniaczem, lub *przez* z biernikiem, albo też narzędnika bez przyimka. Gdzie który z powyższych sposobów wyrażenia się, i czy jeden, czy więcej może być użyty, wskazują następujące pravidła:

Od używa się kiedy jest mowa o przyczynie zewnętrznej *od*

osób nie pochodzącej, np. zgniły *od* deszczu, uschły *od* słońca, chwile się *od* wiatru.

Od i *z*, może się używać tam, gdzie jest mowa o przyczynie ze wnętrza osoby lub rzeczy wynikającej, np. drży *od* (ze) *strachu*, ale w takim razie częściej *z* używamy, np. mdleje *ze* *słabości* i t. p.

Przez, używa się kiedy wystawiamy rzecz, za której pośrednictwem lub wpływem coś się dokonywa, np. oddany *przez niego* list, wyniesiony *przez zabiegi* przyjaciół.

Od lub *przez* kładzie się mówiąc o skutku od osób lub za ich pośrednictwem działanym, np. lubo *od przyjaciół* wspierany. jednakże *przez przeciwników* do urzędu nie był przypuszczony.

Narzędnik stać może, kiedy rzecz jaką wystawiamy jako sposób lub narzędzie, którym się coś działa, np. Kto robi, *głodem* nie umrze. Narody nikczemnieją *rozpuszą* i *gnusnością*.

Jeżeli skutek wystawiony za pomocą wyżej wyszczególnionych względów jedno i to samo wyraża, natenczas w tem samem zdaniu wszystkich tych wyrażenia się sposobów zarówno dobrze użyć można, np. giną ludzie *z rozpusty*, *od rozpusty*, *przez rozpustę*, *rozpuszą*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *na*.

431. Przyimek *na*, kładzie się z biernikiem nie tylko po słowach poruszenia, ale też:

1) Po jakichbądź innych, kiedy sposób lub cel działania przez nie wyrażonego rzeczownikiem oznaczamy, np. otworzyć *na oścież*, położyć *na bok*, przestrzelić *na wylot*, naciąć *na krzyż*, brać *na rozum*, *na kredyt*, zabił *na śmierć*, poszedł *na polowanie*.

2) Po niektórych rzeczownikach, przymiotnikach i imiesłowach, aby określić ich względ lub przeznaczenie do rzeczy w bierniku stojącej, np. Paweł skąpy *na czeladź*, *na zbytki* utratny, skóra *na bóty*, sukno *na płaszc*, *na surdut* i t. p. słaby *na nogi*, *na oczy*; proszony *na objad*, wysłany *na nauki*, lekarstwo *na zęby*, *na oczy*, środek *na myszy*, papier *na list*, gruby *na łokieć*, głęboki *na sążeń*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *nad*.

432. *Nad* używa się z biernikiem: po przymiotnikach w stopniu wyższym stojących, a nawet i bez nich, kiedy wyższość lub większość jednej z rzeczy porównanych *nad* drugą wyrazić chcemy, np. *Ma więcej nad nas. Nic nad siłę. To nad ich rozumienie było. Wydatek nad przychód. Miał wiele nad insze helmany.*

Po słowach *litość, żal, podziwienie, zastanowienie* się i *zemstę* wyrażających, kładzie się przyimek *nad* z narzędnikiem. Takimi są: *litować się, płakać, użalić się, zastanowić się, zdumiewać się, zmiłować się*, np. *Użalić się nad kim. Płacze nad nieszczęśliwym. Boże zmiłuj się nad nami. Nad wszystkiem się zastanawia. Pastwi się nad nim.*

Wyrazy rządzące przyimkiem *w*.

433. *W*, kładzie się z biernikiem po przymiotnikach: *bogaty* (w znaczeniu okwitujący), *hojny, obfity* lub *okwity, szczodry, zamożny*, jako też po słowach znaczących, iż jedna rzecz w drugiej jest jakby zawarta lub ukryta. Takimi są: *obwinać, ubrać, ustroić, oblec, zamienić*, także po słowie *obfitować* lub *okwitować*, np. *Polska bogata w lasy. Szczodry w pochwały. Ci w żołnierza konnego, a tamci w pieszego okwitowali. Ubrał się w kontusz. Ustroili ją w kwiaty. Zamienił się w proch.*

Ograniczając przymiotniki dobre lub złe skłonności oznaczające do jakiejś rzeczy, imię jej kładziemy w miejscowniku z przyimkiem *w*, np. *biegły w prawie, skromny w mowie, skrętny w pracy, śmiały w boju, stały w przedsięwzięciach, dumny w szczęściu, zuchwały w powodzeniu, nikczemny w nieszczęściu.*

Wyrazy rządzące przyimkiem *z*.

434. Przyimek *z*, oznacza kierunek ze wnętrza czyli ze środka czegoś wynikający, i tem się różni od przyimka *w*, iż ten oznacza dążenie do środka.

Kładzie się zatem przyimek *z*, z dopełniaczem:

1) Po imionach rzeczownych, kiedy albo materiją, z której rzecz jest zrobiona, albo pożytek lub szkodę z rzeczy wpływającą,

albo też skąd ta rzecz pochodzi wyrażamy, np. mieszkanie *z drzewa*, stolik *z bukszanu*, korzyść *z pracy*.

Zamiast przyimka *z* z dopełniaczem rzeczownika częściej odpowiadający znaczeniu dopełniacza przymiotnik kładziemy (405), np. stolik *bukszanowy*, dom *drewniany*.

2) Po przymiotnikach, rzeczownikach słownych, czasownikach lub imiesłowach, chcąc wyrazić początek skąd ruch wynika, przy- czynę z której wyrażone czasownikiem działanie lub stan początek wzięły, np. wyruszyli *z miasta*, spadł *z obłoków*, *z ziemi* się wydobył, przybyły *ze wsi*, zdjąć *z krzyża*, *ze ściany*, gnije *z wilgoci*, schnie *z żalu*, nasmiewa się *z niego*, umiera *z głodu*, schnie *z bojaźni*.

Dla tego też kładą się z przyimkiem *z* słowa złożone:

a) Z nierozłącznego przyimka *wy*, jeżeli ten znaczy kierunek z wnętrza, np. *wydać*, *wydobyć*, *wyrzucić* i t. p. wylać *ze szklanki*, wydobyć *z kieszeni*.

b) Z przyimka *z* (*s*), *ze*, kiedy znaczą ruch z miejsca, np. *zrzucić*, *zepchnąć*, *spędzić*, *spłoszyć* i t. p. zrzucić *ze stołu*, zepchnąć *z ławki*, spędzić *z dachu*.

c) Słowa wyrażające оголошение, odzieranie, otrząsanie się, oplonienie, wyrzucenie, a tem samem jakby wydobyć jakiej rzeczy w czemśis będącej lub na czemśis znajdującej się, np. *dźwignąć z błota*, *ogolocić ze wszystkiego*, *drzeć ze skóry*, *oplonąć ze strachu*, *z bojaźni*, *zdarł z niego płaszcz*.

Częstokroć te same czasowniki kładą się z przyimkami *do* lub *z*, według tego czy chcemy wyrazić cel do którego coś zmierza lub początek z którego wynika, np. *wychodzić z domu*, *wychodzić do miasta*, *iść do kościoła* lub *z kościoła*.

3) Kiedy się mówi o części oznaczonej lub nieoznaczonej, którą z jakiej całości wyłączamy, np. trzech *z nich* umarło, jeden *z nas*, który *z was*, każdy *z nich*, nie wielu *z ludzi*, żaden *z nich*, nic *ze wszystkiego*.

4) Po stopniu najwyższym, bo ten znaczy wyłączenie, np. najpilniejszy *z nich*, najlepszy *z ludzi*.

Za pomocą przyimka *z*, tworzą się następujące wyrażenia przysłówkowe (311): *z oka patrzeć* (to jest bokiem), *z pamięci mówić*, *z południa*, *z przygody*, *z razu*, *z słońca iść*, *z tra-*

funku, z *wiatru* stanąć, z *zimy*, w których znajdujący się przyimek z, zawisł od domyslnych słów wyrażających początek, pochodzenie, czerpanie, branie, wyciąganie, występowanie, wynikanie, zbaczanie.

Słowa kilką przyimkami lub spadkami rządzące, oraz te, które pod powyższe prawidła rzędu podciągnąć się nie dają.

435. *Bluźnić kogo, na kogo, przeciw komu.* Przygotować komu co, kogo lub co do czego.
- Badać się od kogo, czego lub o czym; badać kogo (w procesie).* Przystoi komu lub na kogo.
- Chępić się kim, czém, w kim.* Przywykać komu, czemu lub do kogo, do czego.
- Chłubić się w czym lub z kogo, czego.* Pyszczyć się z czego.
- Miedzy chępić się a chłubić się ta zachodzi różnica, że tamto w złém, to zaś w dobrém bierzemy znaczeniu.* Rozmyślać co, o czym.
- Chwytać się czego lub za co.* Skarżyć na kogo przed kim; ale się mówi skarżyć u sądu.
- Dobadać się czego, rzadziej o kogo, na kim, dopytać się.* Śni się komu co i o czym.
- Dobijać się czego lub o co.* Spowiadać się komu i przed kim, czego.
- Dopraszać się kogo, czego lub o co.* Tęsknić, dawniej tężyc, tęgie mieć, do kogo, bez kogo, po kim, za kim, tęsknić sobie w czym.
- Dowiedzieć się czego lub o czym.* Upodobać sobie kogo, co lub w kim, w czym.
- Jechać do kogo. Ale się mówi jechać w drogę, w nawiedzinę, w swaty.* Uragać kogo, częściej uragać komu; uragać się komu i z kogo.
- Litować kogo, czego, żałować go, szcędzić; litować się nad kim lub nad czym.* Użalić się kogo, czego, nad kim, nad czym.
- Łajać komu lub kogo o co.* Watpić o czym.
- Mścić się czego i za co.* Wdrażać komu lub w kogo.
- Najgrawać kogo, komu, i najgrawać się z kogo, naśmiewać się, uragać.* Wdrożyć się do czego albo w co, włożyć się.
- Naśladować kogo (dopełniacz), czego, kogo (biernik), co.* Wpaść do lub w, z tą jednak różnicą, że do używa się tylko w znaczeniu właściwem, kiedy osoba lub rzecz wewnątrz jakiej rzeczy wpada lub nagle wchodzi, np. *wpadł do pokoju, do studni, do piwnicy i t. p.* a z przyimkiem w używamy w znaczeniu przenośnem, np. *wpadł w ręce, w oczy, w gniew, w niełasę,*
- Panować komu i nad kim.*
- Poddać co komu lub pod kogo i pod co; poddać się czemu i pod co.*
- Pokazywać co po sobie i z siebie.*
- Pokusić się o co.*
- Pomścić się czego nad kim.*
- Popisywać się czym lub z czym.*

<i>w głowę i do głowy</i> it. p. Mówi się jednak <i>wpaść na myśl</i> , <i>wpaść na języki</i> .	<i>Zakrawać na co</i> , <i>zmierzać do czego</i> , <i>zarywać na co</i> .
<i>Wybrać kogo na co i za co</i> , kiedy się wyraża osoba, którą wybieramy, jeżeli zaś jej nie wyrażamy, przyimek za opuszcza się.	<i>Zapomnieć kogo, czego, o kim, o czém</i> .
<i>Wywiadywać się o czém</i> , rzadziej <i>czego</i>	<i>Zbywać komu na czém</i> , braknie czego.
<i>Zajrzeć komu czego</i> , zazdrościć mu.	<i>Zdumiewać się czém i nad czém</i> .
	<i>Zezwolić na co</i> .
	<i>Zmiłować się nad kim</i> .
	<i>Żartować z kogo, z czego</i> .
	<i>Zebrać czego u kogo</i> .

Słowa, które ze zmianą rzędu i znaczenie zmieniają.

436. *Bać się kogo, czego*, mieć strach przed nim; *o kogo, o co*, bać się, żeby mu się coś nie stało.

Błogosławić w znaczeniu wielbić, zdarzać co, ma *komu i kogo*; w znaczeniu dobrze życzyć ma *komu*, w znaczeniu uszczęśliwić ma *kogo*.

Brać kogo, co, za kogo, za co, t. j. za inną osobę lub rzecz, np. bierzesz ojca za brata, drzewo za dom; *brać za co* znaczy też uchwycić, np. za rękę.

Brakować co, wybierać, *czém*, pogardzać, *-w czém*, różnicę upatrywać.

Bronić kogo lub czego, od kogo lub od czego albo przeciw *komu* zasłaniać. Mówi się też: *broń Boże śmierci, choroby* (zamiast *od choroby*); *bronić komu czego*, nie pozwalając.

Być za kim, trzymać jego stronę, *być za czém*, chcieć ażeby się coś stało; *być za mężem* znaczy mieć kogo za męża.

Celować czém lub z czego do czego, mierzyć. *Celować kogo, nad kogo, czém*, lub *w co*, przewyższać; *celować w czém*, odznaczać się. *Celować futro*, dobierać co lepsze kawałki.

Chronić się kogo, czego, unikać; *chronić się przed kim, przed czém*, strzedz się.

Chybiać kogo, czego, nie trafiać; *od czego*, oddalać się; *komu* ubliżać. *Chybia co kogo*, nie dochodzi go, mija go; *chybiać się z czém*, mijać się.

Czekać kogo, na kogo, na co, oczekiwać; *czekać czego od kogo*, spodziewać się. *Czekać komu*, mieć z nim cierpliwość. *Czeka kogo co*, gotuje mu się, wisi nad nim, np. *czeka go kara*.

Czepiać się kogo, czego, chwytac się, *czepiać się za co* (biernie), zahaczyć się. *Czepiać się przy kim*, być, wieszać się przy nim.

Czuć kogo, co; -kogo czém; -co czém; czuć o czém, pomiarkować,

zwąchać; *czuć nad sobą*, baczyć, uważać; *czuć do siebie*, znać się do czego; *czuć się na czém*, np. na siłach, na mocy.

Dąć czém, nadymać się z czego, wynosić się; *dąć w co*, dmuchać, np. w żagle; *dąć co*, nadymać; *dąć się*, pysznić się, nadymać się.

Dochodzić czego (tj. miejsca) lub *do czego*, zbliżać się, jeżeli zaś nie o miejscu mowa znaczy dostąpić lub poszukiwać, śledzić; *dochodzić kogo*, równać mu się.

Dojeżdżać czego lub *do czego*, zbliżać się do miejsca, *dojeżdżać kogo*, dopędzać; *kogo czém*, uderzyć; *dojechać komu*, dokuczyć mu.

Donosić komu o czém, zawiadamiać; *kogo*, oskarżać; *donosić czego*, o sukniach, dodrzec, o innych rzeczach dostarczać.

Dopytać się na kim pytając dowiedzieć się; *dopytać się o kogo*, wynaleźć go; *dopytać się do czego*, dobrać się np. do wreczka.

Dowieść kogo do kogo lub *do czego*, doprowadzić; *dowieść czego*, dokazać, okazać, że tak jest; *dowieść na kim*, wymódz; *dowodzić na kogo*, zadawać czyli zarzucać mu, *dowodzić kim, czém*, być jego naczelnikiem.

Dworować, dworsko służyć; *dworować z czego*, żartować.

Godzić (słowo czynne) *kogo, co*, lub *godzić się z kim*, umawiać się o cenę; *godzić kogo z kim*, jednać ich; *kogo czém*, uderzyć. *Godzić* (nijakie) *na kogo* lub *na co*, zmierzać, w znaczeniu fizycznem i moralnem.

Grać co (o sztukach muzycznych), *grać na czém*, (o instrumentach), *grać w co* (o zabawach), *grać kogo, co* (jego osobę na scenie udawać).

Imać się kogo lub *czego*, chwytać się; *imać się z kim, z czém*, wdawać się.

Kajać się czego, żalować; *kajać się czém*, brać z czego przestrożę.

Lękać się kogo, czego, bardzo się go bać; *lękać się o kogo, o co*, żeby mu się coś nie stało.

Modlić się komu, gorąco go prosić; *modlić się do kogo*, mówi się o modlitwie, *za kogo*, prosić za nim w modlitwie.

Nalegać na kogo o co, nalegać, przynaglać; *nalegać kogo*, przypierać; *nalegać co*, wspierać się na czém.

Obierać kogo, co, bez wyrażenia osoby wybierać; *obierać za kogo, za co*, jeżeli się wyraża osoba, którą się obiera, np. obrał go za przyjaciela. *Obierać z czego*, ogołocić, *obierać* (o owocu) obrywać.

Obwinić kogo w czém, sądzić go być winnym; *obwinić o co*, oskarżać go.

Ocierać się o kogo, o co, dotykać go się, obcować z nim; ocierać się z kim, walczyć z nim, spierać się.

Odstąpić czego, odprzedać; kogo, od kogo, od czego, porzucić.

Otrząsnąć się komu, odgromić go; otrząsnąć się z czego, zwalić z siebie.

Pamiętać kogo, lub co, mieć w pamięci; pamiętać komu, bierze się w złem znaczeniu; pamiętać na co, względ mieć; pamiętać o czém, mieć staranie, myśleć o czém.

Patrzeć kogo, jego się tylko trzymać; patrzeć czego, pilnować; patrzeć na kogo, na co, spoglądać, przypatrywać się; patrzeć czego skąd, oczekiwać, wyglądać.

Plakać kogo, czego, po kim, po czém, żałować; płakać nad kim, z litości nad nim łzy ronić; płakać na kogo, na co, z żalu do kogo łzy wylewać.

Prosić kogo, (dopełniacz) o co, np. prosiłem siostry o książkę lub czego u kogo; prosić za kim, prosić kogo (biernik) na co, zapraszać, np. prosiłem siostrę na objad.

Przebierać kogo, przestroić; przebierać co, odłączać, co lepsze; przebierać w kim, w czém, wybierać; przebierać czém, palcami, nogami; przebiera się czego, nieosob. czasu przeszł. przebrało się, już braknie; przebrać się dokąd, przedrzeć się.

Przechodzić co lub przez co, o miejscu znaczy przebyć je; o czasie przechodzić co (np. godzinę) znaczy przez cały ten czas chodzić; o sukniach znaczy używać ich; przechodzić kogo czém lub w czém, przewyższać; przechodzić się, używać przechadzki.

Przodkować komu, poprzedzać go; przodkować czém lub w czém, przewyższać, celować.

Przydać się komu, być dla niego pożytecznym, o chorobach przypaść. Przydać się na co, do czego, dla kogo.

Przysięgać komu na co lub przez co, tj. odwołując się do czego np. na miłość bliźniego, cnoty i t. p. przysięgać na co, słu-bować co, np. na posłuszeństwo.

Pytać się kogo o co, dowiadywać się Nie pytaj z dopełnia-czem bez zaimek, znaczy nie szukaj, nie spodziewaj się, np. nie pytaj tam prawdy, pieniędzy i t. p.

Schodzić na co, o miejscu; schodzi na czém, braknie czego.

Służyć co (z biernikiem) np. służyć wojnę, żołnierską (domysł. służbę) dworzańską, dworską, usarską i t. p. służyć komu, czém (o rzeczach) i w czém (o czynnościach); służyć do kogo, do czego z przyimkiem do wyraża cel służby. Służy komu co, nie jest mu szkodliwe.

Smakować czego, smakiem dochodzić; smakuje komu co, do gustu przypada; smakować sobie kogo, co lub w kim, w czém, mieć upodobanie.

Śmiać się do kogo, uśmieczać się; *śmiać się z kogo* lub *z czego*, naśmiewać się.

Strzedz kogo, czego, od czego, a kiedy od się opuszcza, natenczas domyślamy się *od niebezpieczeństwa, szkody, zguby* i t. p.; *strzedz się kogo, czego*, chronić się; *strzedz się czém*, przestrożę brać z czego, np. *strzeż się innych przygodą; strzedz na kogo, na co*, zasadzać się.

Szanować się, ochraniać się; *szanować czego*, oszczędzać; *szanować kogo*, okazywać mu należne uszanowanie.

Szkodzić kogo, zastarzać, niszczyć go, o szkodę przyprowadzić; *szkodzić komu*, w znaczeniu fizyczném i moralném, być mu na przeszkodzie lub być mu szkodliwym.

Trąbić co i na co; trąbić za kim, przyczyniać się; *trąbić w uszy*, w uszy krzyczyć.

Trząść kogo, przetrząsać; *trząść owoce* (otrząsać je), *trząść kim* lub *czém*, mocno go poruszać.

Uchować gdzie, w czém, uchować co, wychować, *kogo, czego*, zachować go, np. nagłej śmierci, śmiechów ludzkich, grzechu, *uchowaj Boże, broń Boże*, np. *kogo czego*, zachowaj go od czego.

Uchylić czego, trochę usunąć; *uchylić kogo, co*, oddalić, znieść; *uchylić się komu, czemu*, lub *od czego, przed czém*, usunąć się, nie nadstawiać się.

Udać jaką monetę, wydać ją; *udawać co*, przedstawiać, pokazywać; *udawać kogo*, jego osobę naśladować; *udawać za co*, wydawać; *udawać się*, zdawać się, pozór mieć; *udawać kogo do kogo*, donosić go fałszywie, *udawać się gdzie, dokąd, do kogo*. *Udać się* mówimy kiedy się co stało według życzeń; *udać się w kogo*, wrodzić się.

Ufać komu, zawierzać mu; *ufać w kogo, w co*, lub *w kim*, w czém, polegać na nim.

Ująć komu czego, umniejszyć mu; *ująć sobie kogo*, zjednać go; *ująć kogo za co*, chwycić; *ująć się kogo, czego, za co*, chwycić się; *ująć się za kogo, za co, za kim, za czém, o kogo, o co*, stawać w jego obronie; *ująć kogo czém*, zobowiązać; *ująć kogo*, przytrzymać go; *ująć w co*, np. *ująć żądze w kręgi* (kleszcze), *ująć się*, ograniczyć się.

Wiedzieć co i o czém; wiedzieć co na kogo, o jego przewinieniu, *wiedzieć co do kogo* znać jego skłonności.

Wierzyć komu, czemu i wierzyć w kogo, w co, spuszczać się na co.

Wołać kogo lub *do kogo*, np. *do ciebie*, Panie, pokornie wołamy; *wołać do Boga* pomsty nie przestaną; *na kogo*, wzywać go; *wołać czego*, żądać; *wołać kogo, do kogo* lub *do czego*, przyzywać go.

Wstydić się kogo, nie przyznawać się do niego lub mieszać

się jego obecnością. *Wstydzić się czego*, jakiego postępku. *Wstydzić się za kogo, za co*, rzadziej *o co, kim lub czém*.

Wydać kogo, odkryć go; *wydać kogo za kogo*, o kobietach, np. *wydał córkę za męża, za pana N.* domysł. się *za męża*.

Wyprosić co na kim, *wyprosić kogo od czego* lub *z czego*, *wyprosić się komu*, *wyprosić kogo skąd*, prosić albo kazać, żeby wyszedł.

Zarwać czego, nieznacznie dostać; *zarywać czego*, zbliżyć się do czego, np. *zarwał jego sposobu myślenia*; *zarwać czego*, o czasie, część jego zając, np. *zarwaliśmy nocy*; *zarwać kogo*, nie oddać mu długu; *zarywa się co*, zawala się.

Zatrącać czém, nieco pachnąć czém; *zatrącać czego*, zarywać, np. *zatrąca włoskich obyczajów*.

Żalić się kogo, czego, litować się;—*na kogo, na co*, utyskiwać.

Żałować kogo, czego, ale się mówi *żałować za grzech*; *żałować na kogo*, *żałować się na kogo*, skarżyć się; *żałować przed kim*; ale się mówi *żałować u prawa, u sądu*.

Zejść, z wyższego miejsca zstąpić, *zejść na czém*, ubytek czego cierpieć, np. *na wzroku, na rozumie zeszyły*; *zejść się na co* lub *do czego*, przydać się, *zejdzie się komu co*, przystoi mu, godzi się.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

SKŁADNIA SŁÓW.

437. Prócz zasad według których słowa z podmiotem łączymy (373) znać jeszcze trzeba pravidła wskazujące, kiedy je w tych lub owych sposobach i czasach kłaść należy, żeby dokładnie wyrażały względy i następstwa czynności lub zależności działania.

Użycie czasów.

438. Wszystkie czasy, o których jużśmy wyżej mówili (214), dwojakie mają znaczenie: *bezwzględne*, gdy je same w sobie uważamy, i *względne*, gdy je odnosimy do czynności przez drugie słowo wyrażonej. I tak gdy powiem np. *Wczoraj pisałem do ojca*, wyrażam bezwzględnie, że się pisanem zajmowałem. Mówiąc zaś: *Gdy pisałem list, kilka razy zagrzmiało*; oznaczam, że moje pisanie odbywało się w czasie, gdy grzmiało, a więc było obecne i równoczesne czynności przez słowo grzmieć wyrażonej. Po tej uwadze zastanówmy się nad użyciem każdego czasu pod tym dwojakim względem:

1) CZAS TERAŹNIEJSZY wyraża bezwzględnie czynność teraz się odbywającą, np. *Ojciec ję objad*, a względnie taką, która się odbywa obok drugiej terażniejszej: Gdy ojciec *ję objad*, zawsze *gra muzyka*.

W żywem opowiadaniu często czas terażniejszy zamiast przeszłego kładziemy, aby przez to okoliczności wydarzone obecnie przed oczy stawić, np. Aga, jako mu nakazano, z półkiem janczarów do smutnej i w bojaźni zostającej matki *zanosi syna* i za jedną drogą, jak szedł, miasto pod straż *bierze*, a za wielkie dobrodziejstwo syna matce żywego *oddaje*, ale jej natychmiast z miasta ustąpić imieniem Solimana *rozkazuje*. Włyński w Kronice Orzechowskiego str. 116 wyd. wrocław.

2) CZAS PRZESZŁY NIEDOKONANY używa się bezwzględnie do wyrażenia czynności, która się odbywała w przeszłości, bez oznaczenia czy się ukończyła lub nie, np. *wczoraj pisałem nōty*; względnie wyraża czynność, która się odbywała obok drugiej już teraz przeszłej; np. Wczoraj, *gdym nōty pisał, grał* brat na flecie. Gdym był w ogrodzie, *przyjechała* siostra.

3) CZAS PRZESZŁY DOKONANY służy do wyrażenia czynności, która się w przeszłości skończyła czyli dokonaną została, np. *Jużem list napisał. Ktoś wystrzelił. Świeca zgasła*. Jako czas względny wyraża czynność taką samą, ale z oznaczeniem, iż się wprzód odbyła, niż druga, także już przeszła, np. Gdym list *napisał*, wyszedłem na przechadzkę. Gdy ktoś *wystrzelił*, uciekliśmy z ogrodu.

Podobnie używamy tej formy do oznaczenia przeszłości ze względu na czynność terażniejszą lub przyszłą, np. *Bawię się*, bom się już lekcji *nauczył*. Kiedym *skończył* robotę, *będę* się teraz *bawił*.

4) CZAS ZAPRZESZŁY może się tylko używać względnie do wyrażenia czynności, która poprzedziła drugą będącą już teraz przeszłą, np. Gdym *był* list *napisał*, wyszedłem na przechadzkę.

UWAGA. Czas zaprzeszły rzadko się używa w mowie naszej (211, 4).

5) CZAS PRZYSZŁY NIEDOKONANY, od słów niedokonanych, wystawia czynność, która w przyszłości odbywać się będzie, np. *Jutro będziemy jedli* objad na wsi. Jako czas względny wystawia czynność obecną przyszłej, to jest oznacza, iż się będzie odbywała obok innej czynności przyszłej, np. Gdy *będę przejeżdżał* mimo lasu, *dam* ci znak strzałem.

6) CZAS PRZYSZŁY DOKONANY, od słów dokonanych, bezwzględnie użyty wyraża czynność, która się w przyszłości zupełnie odbędzie, np. *Jutro zjemy sobie objadek na wsi, a potem pojedziemy się*; względnie zaś położony oznacza, że z dwóch czynności w przyszłości dokonać się mających, jedna wprzód się ukończy, niż druga, np. *Gdy przyjedziesz do miasta, odwiedzisz mnie. Skoro list napisze, przyjdę do ciebie.*

W żywém opowiadaniu dla uobecnienia czynności przeszłej kładzie się czas przyszły dokonany zamiast przeszłego, np. *Wołochowie też z drugiej strony uderzyli w nie i bardzo im byli silni, tak iż z razu Turcy Wołochom ustąpią. — Lecz Swierczowski postrzegłszy tego, krzyknie na nie. Wróć się Wołochowie, a Turcy po nich się udadzą, ale się im zeprzeć nie dadzą i wstępny bojem z nimi czyniąc męźnie się im opierają. Potem się posilą Turcy i na Wołochy wszystką mocą natrą, do tego strzelbę na nie wywrą i t. d.* Kronika Gwagnina, przekład Marcina Paszkowskiego, str. 186 wyd. pierwsze.

439. Czasy słów niedokonanych względnie użyte wyrażają zawsze czynność obecną drugieję, to jest czas terażn. wyraża czynność obecną drugieję terażniejszej, przeszły obecną przeszłej, a przyszły obecną przyszłej; i dla tego też wszystkie trzy imiesłowem czasu terażniejszego wyręczają się, np. *Ojcu jedzącemu* objad muzyka przygrywa, przygrywała, będzie przygrywała (tj. gdy je jadł, będzie jadł objad). Czasy zaś słów dokonanych oznaczają zawsze czynność dawniejszą od téj, która jest wyrażona przez słowo zdania głównego, to jest wskazują, iż się coś wprzód stało lub stanie, i stąd przy łączeniu zdań zamieniają się zawsze na imiesłów czasu przeszłego; np. *Napisawszy* list przechodzę się, przeszedłem się, przejdę się.

Użycie sposobów.

1. Sposób oznajmujący.

440. Sposobu oznajmującego używamy na oznaczenie, że to, co o podmiocie twierdzimy, jest prawdziwe, pewne i rzeczywiste, np.

Znam się ja do tego, iż dziad mój i ojciec w radzie królów nie *siedzieli*. Ale jako obfite źródło nie *jest* przez to mniejszej chwały, iż samo od siebie *pły nie*, a wody zniskąd w się nie *bierze*; jako słońce nie *jest* przez to podlejsze, iż samo od siebie jasność *daje*, a jasności w siebie nie *bierze* zniskąd: tak senatorski mój tytuł nie *jest* przez to niższy, iż się ode mnie *poczyna*. Górń. Dzieje str. 404. wyd. Most.

2. Sposób łączący.

441. Sposób łączący stąd nazwany, iż tylko w połączeniu z innem zdaniem czyni myśl zupełną, używa się, kiedy o czem z niepewnością mówimy, kiedy to nie jako będące rzeczywiście lub się dziejące, ale jako *chęć, zamiar, życzenie* lub *cel*, a zatem jako coś niepewnego wyrażamy.

W sposobie łączącym najprzód na zwyczaj wyrażania go w polskim języku, a potem na jego użycie wzgląd mieć należy.

a) Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku.

442. Słowa polskie nie mają osobnych odmian na oddanie znajdującego się w innych językach sposobu łączącego (229), ale go zastępują czasem przeszłym użytym ze spójnikami *aby, żeby, ażeby, iżby* oraz *byle* zamiast *żeby tylko, byleby*, a niekiedy z samem *by*, a natenczas spójnik ten z żadnym się innym wyrazem ani nawet ze słowem nie łączy, ale tylko jego zakończenie osobowe przybiera.

443. Ponieważ, jakeśmy już wyżej (213, b) mówili, sposób łączący sam nigdy stać nie może, ale zawsze z innem zdaniem jest połączony, wypada zatem, że jako podrzędny czyli zależny w znaczeniu czasu stosować się musi do czasu słowa stojącego w zdaniu, od którego zawisł. Tak więc forma sposobu łączącego, lubo co do kształtu przeszła, może wyrażać czas teraźniejszy, przeszły, lub przyszły, a to według tego w jakim czasie użyto słowa w zdaniu przed spójnikiem stojącym i nim rządzącym. Tu tylko dodać należy, że stojące po spójniku słowo niedokonane zawsze wyraża czynność spółczesną czynności w zdaniu poprzedniem wyrażonej; jeżeli zaś słowo jest dokonane to oznacza czynność, którą, stosownie do czasów zdania, od którego sposób łączący zależy, za skończoną w obecności, przeszłości lub przyszłości uważamy, np.

Proszę cię, żebyś pisał (cz. teraźn.).

Prosiłem cię, żebyś pisał (cz. przeszły niedok.).

Będę cię prosił, żebyś pisał (cz. przyszły niedok.).

Uprosiłem cię żebyś napisał (cz. przeszł. dokon.).

Uproszę cię, żebyś napisał (cz. przyszł. dokon.).

b) Użycie sposobu łączącego.

444. Ponieważ sposób łączący wyraża niepewność, zatem używa się po wszystkich słowach niepewny czyli wątpliwy wypadek oznaczających. Kładziemy go więc po słowach *wolać, rozkaz, życzenie, żądanie, zamiar, powątpiewanie* a zatem *niepewność* wyrażających, np. Chce, *żeby* do niego *przyszedł*. Wątpię, *izby* to *było* prawdą. Nie donosiłem ci o tē, *żebyś się nie zmartwił*.

Po niektórych słowach *chęć, wolać, zamiar, rozkaz i życzenie* wyrażających, tak dobrze sposób łączący jak i bezokoliczny sam lub ze spójnikami *żeby, aby, izby* i t. p. może być użyty, np.

kazał, *żeby* konie przyprowadzono
kazał konie przyprowadzić
kazał, *żeby* konie przyprowadzić.

3. Sposób warunkowy.

445. Warunek jest dwojaki: *pewny*, kiedy zależy od okoliczności, które za pewne i niezawodne uważamy i *niepewny*, kiedy dopełnienie go zawisło od okoliczności, które za wątpliwe uznajemy. Warunek pewny spójnikami *jeżeli, jeżeli, kiedy, chyba że*, niepewny zaś spójnikami *gdyby, jeźliby, jeżeliby, chyba żeby* oznaczamy.

446. Do pewnego warunku przywiązaną czynność sposobem oznajmującym z przysłówkiem *to* wyrażamy, z niepewnym zaś warunkiem połączoną wskazujemy przez *toby*, a najpospolicięj przez samo *by* z czasownikiem lub innym do niego należącym wyrazem związane. I tēto właśnie różni się sposób warunkowy od łączącego, w którym *by* samo odrębnie bywa użyte lub z jakimś spójnikiem jest połączone (213 b); np.

Jeżeli przyjedzie, *to* go zaprosz do mnie. *Jeźliby* przyjechał, *tobys* go zaprosił do mnie. *Gdyby* żył, *cieszyłby* się, lub *toby* się cieszył szczęściem swych dzieci. *By* (za *gdyby*) się w tē majetni postrzegli, jako im wiele dóbr ginąć prędko może rozmaitemi wypadkami, *byliby* do czynienia jałmużny ochotniejsi: bo dwojaki~~by~~ pożytek mieli, i z tego, *coby* dali, utraty żadnej nie *mieliby*, owszem~~by~~, skarby swoje po śmierci zebrali, i *dobrały* świeckie rozmnożyli. Skarga Żyw. 215, b. W tym przykładzie spójnik *by* tylko na początku za *gdyby* jest użyty; dalej zaś z różnemi wyrazami lub słowami połączony *znaczy* okoliczności niepewne, bo od niepewnego warunku „*by się postrzegli*“, zawisłe.

Dwa tak związane zdania muszą być oba przez warunek pewny lub niepewny wyrażone, nigdy zaś jedno pewnem a drugie wątpliwem być nie może. Żlebyś się więc wyraził: *Byłoby to* dla mnie wielką przyjemnością, *jeżeli* owoc mej pracy—w aktach szanownego komitetu złożony będzie.

4. Sposób życzący.

447. SPOSÓB ŻYCZĄCY podobnie jak łączący i warunkowy wyraża się w języku polskim przez czas przeszły ze spójnikiem *oby*, *bodaj*, *bodajby*, połączony.

448. Zdanie w sposobie życzącym wyrażone nigdy się nie odnosi do innego zdania, bo spójnik *oby* znaczy toż samo co *o!* *życze*, *pragne*, *by* lub *żeby*, a *bodajby* ściągnięte z wyrazów *Bóg daj* zamiast *niech Bóg da*, zawiera w sobie słowo *daj*, przy którym domyślamy się spójnika *by* lub *żeby*, który też niekiedy wyrażnie kładziemy, np. *Oby ci szczęście sprzyjało*. *Bodaj* takowych *było*, *bodaj było* wiele, co dobrzy gospodarze i obywatele. KRAŚ. list 47.

UWAGA. *Bodaj* łączy się też z bezokolicznym sposobem, np. *Bodaj żyć* między swojemi. Częstokroć znajduje się użyte i bez słowa, którego się z osnowy łatwo domyślamy, np. *Bodaj to* (były) dawne czasy. Niekiedy jest też przysłówkiem powątpiewania za *kto wie?* np. *Bodaj* tylko nieprzyjaciela wstrzymał. *Bodaj* nie używa się zamiast pytania *kto wie czy nie?* lub w znaczeniu *może*, *podobno*, np. *Bodaj* nie tam poszedł. Rozsiano wieści, a nawet *bodaj czy nie zyskały wiary* i t. d.

5. Sposób rozkazujący.

449. SPOSÓB ROZKAZUJĄCY służy do wyrażenia rozkazu, zakazu, upomnienia, życzenia, przestrogi i prośby, np.

Wstań! Idź! Nie czyń! Nie pisz! Bądź uważny! Strzeż się go! *Boże zmiłuj się! Zmiłuj się nad nami! Przerwij łzy rzewne, ojciec mój kochany, rzekła, daj* folgę smutom i boleści.

UWAGA. Sposób rozkazujący ma często, zezwolenia znaczenie, a wtedy stoi zamiast *możesz*, *możecie*, np. *Śmij się* zewnątrz, a nie *czuj* i *kropi* wesela. NARUSZ.

450. Sposób rozkazujący nie ma pierwszej osoby w liczbie pojedynczej, bo nikt sam sobie nie rozkazuje; ale ma też osobę w liczbie mnogiej, ponieważ niekiedy dla złagodzenia rozkazu, który

innym dajemy, i do siebie go rozciągamy, np. *daj, podaj, nieś, przynieś; nieśmy, przynieśmy; nieście, przynieście*.

Trzecią osobę sposobu rozkazującego w l. pojedyn. i mn. wyrażamy kładąc przed trzecią osobą obu liczb czasu teraźniejszego w niedokonanych a przyszłego w dokonanych przysłówki *niech* lub *niechaj*, które też jest sposobem rozkazującym słowa *niechać*, np. *Niech (niechaj) kocha (ukocha); niech, (niechaj) kochają (ukochają)*.

UWAGA. 1) *Niech, niechaj* z pierwszą osobą obu liczb czasu teraźn. lub przyszłego dokonanego nie wyraża rozkazu, ale zezwolenie, życzenie lub dopuszczenie, np. *Niech zginę*, jeżeli to mówił. *Niechaj umrę*, jeżeli zmyślam. *Niech żyje!*

2) *Niech* łączy się też z przysłówkami *no, że* i spójnikiem *by*, wtedy *niechno* wzmacnia rozkaz, *niechże* dobitności mu przydaje (294), a *niechby* doradę lub warunek wyraża, np. *niechno przyjdzie*, *niechże pisze*, *niechby dał*; *niechby on to mnie uczynił*.

3) Przyrostek *no i ż* po samogłosce, a *że* po spółgłosce, połączone ze wszystkimi osobami sposobu rozkazującego czynią dobitniejszemu jego wyrażenie, np. *pójdźno, dajcieño; kochajże, kochajcież, kochajmyż, niechże kochają*.

451. Często zamiast sposobu rozkazującego używamy:

1) Czasu przyszłego, np. *Będiesz miłował* (za miłuj) pana Boga twego. *Pójdziesz* (zajdź) do niego i *powiesz* (powiedz) mu.

2) Słów *proszę, chciał, racz*, ze sposobem bozokolicznym przydanego słowa, gdy z grzecznością lub winnem uszanowaniem wezwanie w sposobie prośby wyrazić chcemy, np. *Proszę mi dać* (daj mi). *Chciąj wysłuchać. Racz przyjąć*.

3) Samego sposobu bezokolicznego, przy którym się innego słowa w sposobie rozkazującym domyślamy, np. *stać!* (domyśl. *rozkazuję, zalecam* i t. p.) *słuchać!* W takiem rozumieniu i inne części mowy, np. *baczność! naprzód! śmiało!* i t. p. oraz czas przeszły *poszedł stąd* i wyrażenie *precz stąd* mają znaczenie sposobu rozkazującego, bo się przy nich stosownych słów w sposobie rozkazującym domyślamy. I tak przy wyrażeniu *baczność*, domyślamy się *miejcie*; przy *precz stąd* domyślamy się *idź* i t. p.

UWAGA. W sposobie rozkazującym z przysłówkiem *nie*, używamy prawie zawsze słowa niedokonanego za dokonane, np. *złóż, nie składaj; przypatrz się, nie przypatruj się; wywróć, nie wyracaj; przepisz, nie przepisuj*. Przyczyna tego jest, że przysłówki *nie* w tym razie używa się nie jako przeczący, ale jako odradzający, zabraniający; przeto musi po nim następować słowo nie-

dokonane; bo to tylko odradzać lub tego zabraniać możemy, czego jeszcze nie uczyniono; a słowa dokonane wyrażają czynność skończoną. Ale chcąc wyrazić czynność w chwili zaczętej i skończoną czyli czynność jednolitą, albo czynność jaką pewną i oznaczoną, używamy sposobu rozkazującego słów dokonanych z przysłówkiem *nie*, np. *nie zgub'*, *nie zdradź mię*, *nie upuść*, *nie zaduś*. Co innego jest *nie zabijaj*, a co innego *nie zabij*; tamto ściąga się do nieoznaczonych przypadków, to zaś używa się tylko mówiąc o pewnym i oznaczonym.

6. Sposób bezokoliczny.

452. SPOSÓB BEZOKOLICZNY jakieśmy wyżej widzieli (213, f) nie odmienia się przez czasy, osoby i liczby, ale się w znaczeniu czasu, osób i liczb stosuje do słów od których zawisł, np. *chcę pisać*, będzie chciała *czytać*, chcieliście *jeść*.

453. Sposób bezokoliczny kładzie się w języku polskim w następujących zdarzeniach:

1) Kiedy go za podmiot bierzemy (347), np. *Milczuć* (tj. milczenie) stanie za rozum. *Pracować* (tj. praca) jest rzeczą potrzebną.

2) Po słowach trzecioosobowych i trzecioosobowych wyrażeniach (288 i 291), jako też po przymiotnikach ze słowem *być* czasujących się (230, 5), jakimi są: *gotów jestem*, *powiniennem* i t. p., np. *powinieneś wiedzieć*; *gotów jest wszystko poświęcić*.

UWAGA. Często stoi sam sposób bezokoliczny nie mając przy sobie trzecioosobowego słowa, którego się wtedy domyślamy. Zdłrza się to szczególnie w pytaniach. *Plakać* mi zawsze (przychodzi), gdy cię zobaczę. Nie *widac*. Nie *rozeznac*. Nie *wiedzieć*, jak mu dogodzić. Czy (każesz) *bić* go? Czy (mam) cię tu *czekać*? Czy (trzeba) to *pisać*?

3) Słowa niepełną myśl wyrażające dopełniamy przydanym do nich czasownikiem w sposobie bezokolicznym. Takimi są słowa: *chcieć*, *dać*, *iść*, *kazać*, *lubić*, *mieć* (kiedy niepewność wyraża), *módz*, *musieć*, *począć*, *pójść*, *potrafić*, *pragnąć*, *prosić*, *przestać*, *radzić*, *śmieć*, *starac się*, *uczyć* i *uczyć się*, *umieć*, *ważyć się*, *woląć*, *zaczac*, *zalecić*, *zwyknąć*, *zyczyć*, i z nich złożone.

UWAGA. Używanie sposobu bezokolicznego po innych słowach, np. *Zachęcali do dyjalektyki*, bo ta *ułatwiała* z heretykami *wojować* (zamiast *wojowanie*), (*Dzieje bibliotek* str. 65); i także: *Staranność w pisaniu zawsze zniewalała wczytywać się* (zamiast do

wczytywania się) w starożytne wzory (tamże str. 66); nadto po imionach zamiast dopełniacza rzeczowników słownych (60, 10), np. Turcy wpadli w labirynt porożów bez *możności wyjść* (wyjścia) z niego. (Athenaeum 1845. Oddział V. Zesz. III. str. 111). Zlecenie *nie pomnożyć ilość* (pomnożenia ilości) czajek zaporożkich (tamże str. 107) sprzeciwia się duchowi języka polskiego.

4) Bardzo często używamy sposobu bezokolicznego w znaczeniu *nie mówię żeby* lub *nie mówię że*, *nie powiem że*, a wtedy toż samo słowo w jakimś czasie z przeczeniem *nie*, powtarzamy, up. *Spać nie spał*, ale drzymał. *Dać nie dam*, ale pożyczę.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZDANIA.

454. Jużesmy wyżej mówili, co jest zdanie (344), kiedy jest gołe, rozwinięte (353), i co są zdania pojedyncze i ściągnięte (359). Pozostaje nam teraz wspomnieć o złożonych i innych, ze względu na ich znaczenie, rozmaicie nazywanych zdaniach.

Zdania złożone.

455. Mowa rzadko się składa z jednego (pojedynczego lub ściągniętego) zdania, ale bardzo często dwa lub więcej zdań łączy się z sobą i tworzą zdanie złożone.

456. ZŁOŻONEM zowie się zdanie powstałe przynajmniej z dwóch pojedynczych, z których każde ma swój podmiot i orzeczenie. I tak dwa zdania: „*Wół ryczy. Baran beczy*“ za pomocą spójnika *a* połączone wyrazimy: *Wół ryczy a baran beczy*. „*Słońce nie świeci. Obłoki pokryły niebo*.“ *Słońce nie świeci, bo obłoki pokryły niebo*.

457. Zdania złożone mogą być *spółrzędnie* lub *podrzędnie* z sobą połączone. Spółrzędnie wtedy są spojone, kiedy każde z osobna czyni myśl zupełną i zrozumiałą, np. *Nauczyciel uczy, a uczniowie uczą się*. Podrzędnie złączone są te zdania, z których jedno czyni myśl zupełną, drugie zaś tylko za pomocą pierwszego jest zrozumiałe, np. *Chory bierze lekarstwo, ażeby ozdrowiał*. Tu pierwsze zdanie jest zrozumiałe, drugie zaś: *ażeby ozdrowiał*, tylko za pośrednictwem pierwszego zrozumieć możemy. W tak złożonym zdaniu, to, które czyni myśl zupełną, dla tej jego własności, oraz ze względu, iż na zrozumienie drugiego zdania wpły-

wa, *głównem*, to zaś, które tylko za pośrednictwem zdania głównego jest zrozumiałe, *podrzednem* nazywamy.

Zdanie podrzędne tem się różni od głównego, że się przed niem zawsze jakiś spójnik znajduje.

458. Zdania spółrzednie połączone *spółrzednemi*, podrzędnie zaś spojone *związanemi zdaniami* nazywamy dla tego, iż te ściślej, niż spółrzedne są z sobą związane; bo podrzędne albo od głównych zależą, albo je też wyjaśniają.

Zdania spółrzedne.

459. Jak w zdaniach ściągniętych kilka podmiotów ze spólnem orzeczeniem, lub kilka orzeczeń ze spólnym podmiotem i t. d. (360) za pomocą spójników w jedno łączy się zdanie, tak i w zdaniach złożonych szczególne zdania spójnikami wiążemy.

460. Spójniki, których używamy do połączenia dwóch lub więcej zdań głównych czyli spółrzednych są: łączące (328), przeciwnicze (332), wnioskujące (333) i powodne (336); dla tego też spójniki te spółrzednemi nazywamy. Ale i bez spójników można łączyć zdania główne w jedno złożone, np. *Rolnik mówi o gospodarstwie; żołnierz opowiada wyprawę; uczeni rozprawiają o naukach*. Jeżeli zaś w dwóch ostatnich zdaniach orzeczenie (*opowiada, rozprawiają*) opuścimy i połączymy je z pierwszym tak się wyrazimy: *Rolnik mówi o gospodarstwie, żołnierz o wyprawach a uczeni o książkach*, natenczas tak połączone wyrazy uczynią zdanie ściągnięte a nie złożone; bo nie wszystkie zdania będą miały swoje orzeczenie; dla tego też je nie średnikiem ale przecinkiem odłączamy.

461. Zdania spółrzedne w piśmie średnikiem (;) a krótsze przecinkiem oddzielamy, chyba że za pomocą spójników *i, lub*, są połączone.

Zdania związane.

462. Z dwóch zdań podrzędnie związanych, jakieśmy wyżej wspomnieli (457), jedno jest zawsze *główne*, a drugie *podrzedne*.

Zdania podrzędne łączą się z głównemi za pomocą spójników, które dla tego, iż się przy nich używają, *spójnikami podrzednemi* nazywamy.

463. Zdania podrzędne są dwojakie: 1) *zależne*, to jest takie, które po pewnych zdaniach głównych konieczne następować powinny, bo jakby spadki są od nich rządzone, i 2) *poboczne*, które jakąś część zdania głównego bliżej określają. Jak bowiem za pomocą przydatku lub dopełnienia (358) bliżej oznaczamy podmiot i orzeczenie, tak podobnie znajdujący się w zdaniu głównym podmiot, przydatek, dopełnienie lub przysłówki miejsca, czasu, sposobu i przyczyny, całym zdaniem bliżej wskazujemy, które według tego *podmiotowem, przydatkowem, przysłówkowem lub zdaniem dopełnienia* nazywamy; np.

Pilność jedna uczniowi pochwałę. Jedna uczniowi pochwałę, że jest pilny. Nadzieja wiecznego życia pociesza nas. Pociesza nas nadzieja, że wiecznie żyć będziemy. Leniwy zasługuje na karę (żeby go karano). Kruki zlatują się do ścierywa. Kruki zlatują się tam, gdzie jest ścierywo. Ojciec wyjechał ze wschodem słońca (gdy słońce wschodziło). Udajesz głupiego. Udajesz, jakobyś był głupi. Nie może pisać z przyczyny bólu palca. Nie może pisać, bo go palec boli. Dobrze zachowanie się dzieci cieszy rodziców. Cieszy rodziców, kiedy się dzieci dobrze zachowują. Chrystus zaleca nam miłość nieprzyjaciół. Chrystus zaleca nam, żebyśmy nieprzyjaciół miłowali. Krótkie zastanowienie się przekonywa nas o szkodliwości kłamstwa (że kłamstwo jest szkodliwe). Powodzenie bliźnich cieszy człowieka poczciwego. Cieszy człowieka poczciwego, kiedy się bliźni powodzi. Życie jego jest niepewne. Niepewno, czy żyć będzie. Chwalebna jest pobożność. Chwalebna jest, żebyśmy byli pobożni. Człowiek obiecuje sobie długie życie, (że długo żyć będzie). Nie może pracować człowiek słaby, (który jest słaby). Mój przyjaciel umarł z początkiem wiosny (gdy się wiosna zaczynała).

UWAGA. 1) Zdanie główne zawiera zawsze główną myśl mówiącego, poboczne zaś jest tylko dokładniejszym jej określeniem, bo zawsze się odnosi do jakiejś części zdania głównego, którą albo określa, albo zastępuje, i dla tego według jej znaczenia nazywa się *rzeczownem, przymiotnem lub przysłówkowem* zdaniem, albo też, jakżeśmy wyżej mówili, *podmiotowem, przydatkowem, przysłówkowem* lub *zdaniem dopełnienia*. Ale nie masz zdania *orzeczenia*, bo to jako właściwa treść zdania przez zdanie poboczne zastąpić się nie da.

2) Jak znaczenie zdań spółrzędnych różne jest od znaczenia zdań związanych, tak też do połączenia jednych i drugich innych używamy spójników. Jakoż jedne z nich tylko spółrzędne, drugie spółrzędne i związane, a trzecie tylko związane spajają zdania. I tak:

1) Łączące (328)	} wiążą tylko zdania spółrzędne.
2) Wyłączające (330)	
3) Przeciwnicze (332)	
4) Wnioskujące (333)	

- 5) Porównywające (331)
 6) Niektóre przeciwnicze (332) } spajają tak spółrzedne, jak i pod-
 7) Powodne (336) } rzędne zdania.
 8) Celowe (335) }
 9) Warunkowe (334) } służą tylko do łączenia zdań podrzędnych.
 10) Czasowe (337) }

11) Przysłówki pytające (309, 3) w pytaniach zwyczajnych są przysłówkami, np. *Czy był?* w ubocznych zaś są spójnikami podrzędnymi, np. *Kto wie, czy był?*

Zdania zależne.

464. ZALEŻNEMI czyli rządzonemi zdaniami są: 1) Pytania uboczne. 2) Zdania przedmiotowe. 3) Zdania skutek wyrażające i 4) Zdania cel lub zamiar oznaczające.

1) PYTANIA UBOCZNE są te, które od jakiegoś zdania zawisły, np. *Powiedz mi, czy bogactwa uszczęśliwiają człowieka?* Myśl często o tém, *czyliś się wywdzieczył twym dobroczyncom.* Czy wiesz, *kiedy powróci?*

2) ZDANIA PRZEDMIOTOWE dla tego tak nazwane, iż je po słowach myślenia, widzenia, czucia i innych zmysłowych lub umysłowych zamiast biernika za pomocą spójnika *że, żeby*, z główném zdaniem wiążemy. I tak zamiast: „Widzę *stojące drzewo*. Słyszę *śpiewające ptaki*. Czuję *zimno lodu*“ mogę mówić: Widzę, *że stoi drzewo*. Słyszę, *że ptaki śpiewają*. Czuję, *że lód jest zimny*. Nie żąda, *żeby mu dać*. Nie życzy sobie, *żeby przyjechał*.

UWAGA. Do zdań przedmiotowych policzyć można zdania *przytaczające* czyli *przywodzące* przez które własne słowa lub cudzą mowę, jak była powiedziana, dosłownie przywodzimy, np. Bóg rzekł: „*Niech będzie światłość!*“ Takie zdania odłączają się dwukropkiem i cudzysłowem.

3) ZDANIA SKUTEK WYRAŻAJĄCE łączą się z głównemi także za pomocą spójnika *że, iż*, np. Słońce sprawia, *że wszystko kwitnie*. Dokazał swą wytrwałością, *że się przy swoim utrzymał*. Tak jestem słaby, *że stać nie mogę*.

4) ZDANIA CEL lub ZAMIAR OZNACZAJĄCE mają przed sobą spójniki: *by, aby, żeby, ażeby, iżby*, np. Żyj cnotliwie, *żebyś spokojnie mógł umierać*. Ucz się, *ażebyś nabył potrzebnych nauk*. Rozkazano mu, *by przyszedł*. Proszę cię, *żebyś jutro napisał*. Okna służą do tego, *żeby przez nie światło do mieszkania wchodziło, a zimne powietrze przystępu nie miało*.

Zdania poboczne.

465. Pobocznemi są zdania: 1) Objasniające. 2) Względne. 3) Warunkowe. 4) Czasowe. 5) Powodne czyli przyczynowe. 6) Wyluczające. 7) Przypuszczające. 8) Wnioskujące. 9) Porównywające, i na koniec 10) Przeciwnicze; dwa ostatnie wtedy tylko, kiedy tak główne jak poboczne zdanie ma swoje słowo czyli orzeczenie.

1) OBJASNIAJĄCE zdania służą do objaśnienia rzeczownika lub zaimka *to*, *owo*, *w tém*, *w owém*, *z tego*, *dla tego*, i t. p. w zdaniu głównem wyraźnie położonego albo też domyślnego, z którym się wiążą za pomocą spójnika *że*, np. Gniewa go (*to*), *że mu odmówił*. Jestto największe szczęście, *żeś go zastał przy życiu*. Nie pisał do ciebie *dla tego*, *że jutro przyjedzie*.

2) WZGLĘDNE zdania bliżej określają rzeczownik, przymiotnik rzeczownie wzięty, zaimek lub przysłówki czasu i miejsca stojący w głównem zdaniu, z którym się wiążą za pomocą zaimka względnego, *który*, *która*, *które*, *kto*, *co*, *kiedy*, *kiedykolwiek*, *gdy*, *dokąd*, *dokądkolwiek*, *któreedy*, *skąd*, *skądkolwiek*, *gdzie*, *gdziekolwiek*, *gdziebądź*. Takie zdania to w środku głównego, to przed nim, to po nim zwykle kładziemy; np. Ulewa, *która była w przeszłym tygodniu*, wielkie szkody poczyniła. *Kto smaruje*, ten jedzie. Pochlebstwo szkodzi temu, *który mu wierzy*. Wypiosła się na wieś, *co jej staraniem wzrosła*, *gdzie cicha spokojność panuje*, *gdzie wszystko szczęściem i sytem oddycha*.

Czasem opuszcza się zaimek *ten*, *ta*, *to*, do którego się zdanie względne odnosi; np. Szczęśliwy (ten), *kto przestaje na swoim*.

UWAGI. 1) Zdanie względne zaimkiem *co* z głównem połączone i po nim stojące, nie ściąga się do jego rzeczownika lub innego wyrazu, ale do całej myśli przez nie wyrażonej; np. Przysłał mu pięknego konia, *co go wielce uradowało*. Mój ojciec zachęcał mię do zamiłowania cnoty, *za co dożgonnie wdzięczny mu będę*.

2) Niekiedy zdanie względne przez inne także zdanie, a nawet i przez więcej zdań bliżej oznaczamy; np. *Młodzież, która do szkoły, co dla jej dobra przez zwierzchność jest zaprowadzona*, pilnie nie uczęszcza, nie wielkie w naukach, *o których nabycie starać się powinna*, uczyni postępy. Porównaj § 473.

3) Zdanie względne dla jasności myśli, szczególnież zaś kiedy się w zdaniu głównem kilka jednorodzących imion znajduje, jak

najbliżej kłaść należy przy imieniu, które określa. I tak nie jasno wyraziłbym się mówiąc: Syn jest pociechą ojca, *który się dobrze zachowuje*; bo tu są dwa rzeczowniki rodzaju męskiego. Jasniej będzie, gdy zdanie względne umieści się w środku głównego: Syn, *który się dobrze zachowuje*, jest ojca pociechą.

4) Zdania względne za pomocą zaimka *który, która, które*, co lub spójnika *gdy* z głównem związane mogą się skracać za pomocą imiesłówów, jak to niżej (466 i 468) zobaczymy.

5) Do zdań względnych można też policzyć zdania *nawiasowe* to jest takie, które między wyrazy zdania głównego, wtrącamy bez żadnego połączenia i dla tego je przecinkami, nawiasami lub cudzysłowem, albo rozłącznikiem oddzielamy od wyrazów zdania głównego, z którego bez naruszenia myśli mogą być wyłączone, np. Mój przyjaciel, *znasz go dobrze*, doniósł mi o tém. Syn mądry, *mówi Salomon w swych przypowieściach*, rozwesela ojca, ale syn głupi smutkiem jest matki swojej.

3) WARUNKOWE zdania zawierają warunek czyli to, bez czego okoliczność jaka zdarzyć się nie może, np. *Jeżeli nie jesteś pilny* (warunek), *nie uczynisz w naukach postępu* (okoliczność od warunku zależąca). Okoliczność od warunku zawisłą w głównem a warunek w pobocznem zdaniu kładziemy; ale je według upodobania lub potrzeby szykujemy.

Zdania warunkowe łączymy za pomocą spójników *jeżeli, jeżeli, kiedy, gdy, chyba że*, przed którymi przecinek kładziemy, np. Będziesz ukarany, *jeżeli* się nie poprawisz. Porównaj § 334.

4) CZASOWE wskazują okoliczność czasu, w którym się czynność w zdaniu głównem wyrażona zaczyna, trwała lub dźić będzie. Przykłady zob. w § 337.

5) POWODNE czyli przyczynowe zawierają przyczynę dla której się coś dzieje. Przykłady zob. w § 336.

6) WYŁĄCAJĄCE zdania albo znoszą część orzeczenia w zdaniu głównem zawartego, albo je z niejakiem wyłączeniem przypuszczają. Spójniki takie zdania wiążące są: *tylko, tylko że, jednak, że, lecz, ale, oprócz że, wyjawszy że*, np. Staś jest bardzo dobry chłopiec, *tylko że niekiedy bywa rozłagarniony*.

7) PRZYPUSZCZAJĄCE zdania, wyrażają pewne lub niepewne przypuszczenie, mimo którego przeciwność zdarza się to, co w zdaniu głównem jest powiedziane. Do łączenia takich zdań używamy spójników przeciwnicznych (332): *acz, aczkolwiek, choć, chociaż, jakkolwiek, lubo, wprawdzie*. Jeżeli te spójniki stoją w zdaniu poprzedniem, to w następnem kładą się: *ale, atoli, jednak, lecz*,

przeciw, wszelako, np. Pojechał, *choć* deszcz pada. Zob. przykłady w § 332.

8) WNIOSKUJĄCE zawierają wniosek czyli wynik z tego, co się w głównym zdaniu powiedziało, np. Milczy, *wiec* zezwała. Zobacz przykłady w § 333.

9) PORÓWNYWAJĄCE zdania wyrażają porównanie i wtedy tylko są pobocznymi, kiedy one równie jak i związane z nimi zdania główne mają swoje słowo czyli orzeczenie. Przykłady zob. w § 331.

10) PRZECIWNICZE zdania także wtedy tylko są pobocznymi, kiedy tak główne jak i one mają osobne orzeczenie; w przeciwnym bowiem razie, tak te jak i porównyujące są spółrzednymi. Przykłady zob. w § 332.

UWAGI. 1) Zdania poboczne mogą też stać między wyrazami zdania głównego, a wtedy je *pośrednimi* nazywamy, np. *Kula*, ponieważ jest okrągła, *łatwo się toczy*. *Strus*, lubo ma skrzydła, *latać nie może*. Wszystkich więźniów, *czy byli osądzeni lub nie*, wolnymi uczynił.

2) Niekiedy dla krótkości mowy opuszczamy łatwo domyślny spójnik to przed głównym, to przed pobocznym zdaniem stać mający, np. Nie mogę chodzić, *(bo)* nogi mię bołą. Kiedy się chłop przepości, *(wtedy)* nie szuka w chlebie ości.

Skracanie zdań pobocznych.

466. Zdania względne zaimkiem *który*, *która*, *które*, *co*, z głównym związane wtedy się tylko skracają, kiedy te zaimki stoją w mianowniku lub bierniku. Skracanie to dzieje się w ten sposób, iż w zdaniu z mianownikiem zaimka względnego *który* lub *kto* zamieniwszy czasy niedokonane na teraźniejszy, dokonane zaś na przeszły imiesłów, zgadzamy je w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się zaimek odnosi.

np. Człowiek, *który* pracuje. Człowiek *pracujący*. Matki, *która* czyta. Matki *czytające*. Ciotkę, *która* idzie. Ciotkę *idącą*. Dzieciom, *które* śpią. Dzieciom *spiącym*. Piórami, *które* leżą. Piórami *leżącymi*. Siostrą, *która* ma przyjść. Siostra *mająca* przyjść. *Kto* spł, *ten* nie myśli. *Śpiący* nie myśli. *Kto* nie chce słuchać. *Nie chcący* słuchać. Chwalił uczniów, *którzy* się uczyli. Chwalił uczniów *uczących się*. Zawsze będę rad gościom, *którzy* mię odwiedzają (odwiedzającym mię).

467. W skróconym zdaniu opuszcza się zaimek wskazujący *ten*, *ta*, *to*, przez zdanie względne określony; np. *Wszystkim*

tym, którzy przybyli. Wszystkim przybyłym. Na korzyść tych, którzy chcą. Na korzyść chcących.

468. Podobnie skracają się zdania poboczne złożone ze spójników *bo, chociaż, gdy, kiedy, ponieważ* i słów niedokonanych, gdy się odnoszą do zaimka osobistego w zdaniu głównym w spadku względnym stojącego. W takich bowiem zdaniach, po opuszczeniu spójnika, słowo zamienia się na imiesłów czasu teraźniejszego czynny, który się kładzie w spadku zaimka osobistego. Jeżeli zaimek jest osoby pierwszej i drugiej to w zdaniu głównym pozostaje, ale osobę trzecią wyrażający często się opuszcza, np.

Pomagał mi, *gdy* *cały dzień pracował*. Pomagał mi *cały dzień pracującemu*. Widziałem was, *gdysie szli z kościoła*. Widziałem was *idących z kościoła*. Posłałem mu pieniędzy, *bo był w niedostatku*. W niedostatku *będącemu* posłałem pieniędzy. Nie wierz mi, *choć się zaklina*. Nie wierz mi *zaklinającemu się*. Skoro się położył, zaraz go sen ogarnął; *bo był bardzo zmęczony*. Bardzo *zmęczonego* zaraz sen ogarnął.

UWAGI: 1) Ponieważ wszystkie słowa czynne i wiele nijakich nie mają imiesłowu czasu przeszłego, zatem zdania z mianownikiem zaimka względnego w czasie tym stojące na imiesłów zamieniać się nie mogą, np. *brat, który kochał; dziecko, które spało*.

2) Słowo *być* znajdujące się w zdaniu względnym w skracaniu go bez użycia imiesłowu całkiem się opuszcza, np. *Ci, którzy są zdolni, nie zawsze czynią w naukach postępy. Zdolni nie zawsze i t. d.*

469. Tak też skracają się zdania względne z zaimkiem w bierniku stojącym, z tą atoli różnicą, iż tu słowo czynne zamienia się na odpowiadający jego czasowi imiesłów bierny zgadzający się w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się odnosił zaimek względny; np.

Brat, którego kocha. Brat kochany. Matce, którą kochamy. Matce od nas kochanej. Drzewa, które ściął. Drzewa przez niego ścięte. Końmi, które zmęczył. Końmi zmęczonemi. Kaleka, którego wszyscy opuścili. Kaleka od wszystkich opuszczony. Miasta, które zwiedziłem. Miasta przezemnie zwiedzone.

UWAGA. Podobnie skracają się też zdania względne z dopełniaczem zaimka *który, która, które*, gdy ten od słowa jest rządony, np.

Książka, której szukałeś. Książka przez ciebie szukana. Przechadzka, której użyliście. Przechadzka, przez was użyta.

470. Zdania mające przed sobą spójniki *gdy, skoro*, skracają się na imiesłów nieodmienny *ąc i szy*, ale to wtedy tylko, kiedy

tak główne jak i poboczne zdanie ma ten sam podmiot. Skracanie to dzieje się w ten sposób, że po opuszczeniu spójnika *gdy*, *skoro*, słowo zamienia się na imiesłów nieodmienny jego znaczeniu odpowiadający, a zatem na *ac*, jeżeli było niedokonane, a na *szy*, kiedy było dokonane, np.

Gdy to mówił, płakał; przez imiesłów wyrażamy: *To mówiąc* płakał. *Gdy się o tem dowiedział*, zemdłał. *Dowiedziawszy się o tem* zemdłał. *Gdy go widzieć będziesz*. *Widząc go*. *Skoro go spostrzegł*. *Spostrzegłszy go*. *Skoro sobie przypomniał*. *Przypomniawszy sobie*. *Gdy się dowiedział*. *Dowiedziawszy się*. Odpisał mu, *gdy nie mógł przyjechać*. Odpisał mu *nie mogąc przyjechać*.

UWAGA. Składnia imiesłowu i wtedy może być użyta, kiedy zdanie główne nieosobiście jest wyrażone, np. *Gdy się jedzie*, *spi się* dobrze. *Jadąc* *spi się* dobrze.

471. Jeżeli z dwóch zdań przez spójnik *gdy* lub *skoro* z sobą połączonych każde ma inny podmiot, wtedy nie można kłaść imiesłowu nieodmiennego, np. *Sposobność* trafiając się, *(ja)* piszę do ciebie. *Ja* w ogrodzie będąc, *(on)* przyszedł do mnie. *Francuzi* odebrawszy tę wyspę nazad, *handel* się tam znowu powrócił. Pam. polit. hist. r. 1783. I. 108.

Łączenie więcej niż dwóch zdań.

472. Jak zdanie pojedyncze rozwinięte (353 i 354) przez różne przydatki rozszerza się coraz bardziej, tak i zdanie złożone rozwija się, jeżeli do zdań głównych przydamy względne lub poboczne. I tak zdanie złożone: „*Upiory żyją w gorących krajach i ze śpiących ludzi i zwierząt krew wysysają*“ rozszerzyć można jak następuje: *Upiory*, dawniej za gatunek nietoperzy uważane, *są na stopę długie; znajdują się w gorących krajach*, gdzie się owocami żywią; *wysysają też krew z ludzi śpiących i zwierząt*, raniąc ich swemi kolcowatemi językami.

OBJAŚNIENIE: Zdanie to składa się z trzech głównych następujących:

1) *Upiory są na stopę długie*; 2) *znajdą się w gorących krajach*; 3) *wysysają krew ze śpiących ludzi i zwierząt*. W członkach pierwszego zdania głównego stoi względne jako ściągnięcie: *dawniej za gatunek nietoperzy uważane* (tj. *które dawniej za gat. nietop.* i t. d.) Drugie zdanie główne bliżej określa się poboczném miejsce oznaczającym: *gdzie się owocami żywią*. Trzecie zdanie główne bliżej określa zdanie poboczne ściągnięte: *raniąc ich swemi kolcowatemi językami*.

Tymto sposobem Autor Śpiewów historycznych w dumie o Michale Gliniskim gołe zdanie (353) „*Gliniski liczył dni w więzieniu*“ rozwinąwszy podmiot i dopełnienie (358), oraz przydawszy zdania okoliczności miejsca określające, pięknie rozszerzył i wyraził jak następuje:

W okropnych CIENIACH pieczarów podziemnych,
Gdzie promień słońca nigdy nie dochodził,
Kedy kaganiec, z środka sklepień ciemnych
Zwieszony, blade płomienie rozwodził,
GLIŃSKI, znajomy z zwycięstw i niecnoty,
LICZYŁ DNI smutne ciężkimi zgryzoty.

473. Zdanie złożone może więcej niż dwa zawierać zdania. Jakoż bardzo często trzy, cztery, pięć a nawet i więcej zdań w jedno większe wiążemy. Dzieje się to łącząc:

- a) Kilka zdań głównych.
- b) Dwa główne a jedno poboczne.
- c) Jedno główne a dwa poboczne i t. p.

Co do pobocznych zdań uważać należy, że te: 1) Albo się odnoszą do różnych części zdania głównego; 2) Albo też ich kilka należy do tej samej części zdania głównego, a takie zdania są względem siebie spólrzędne; albo nakoniec 3) Jedno poboczne odnosi się do jakiejś części zdania głównego, a drugie ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, a tak jest jego zdaniem podrzędnem.

Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych.

474. Trzy zdania główne:

Bóg jest wszędzie obecny; cały świat jest jego tronem; jego wszechmocność wszystko ogarnia.

Dwa zdania główne a jedno poboczne:

Ziemia, na której mieszkamy, jest wielka; ale daleko większe jest słońce. Mniejszy jest księżyc, aniżeli gwiazdy; ale zdaje się być większym dla tego, że jest bliżej ziemi. Sumienie wskazuje człowiekowi, co jest sprawiedliwe a co niesprawiedliwe; ale nie wszyscy ludzie idą za jego głosem.

Jedno zdanie główne a dwa poboczne:

Mowa, która jest wyrazem naszego myślącego ducha, odróżnia nas od zwierząt, które myśleć i mówić nie umieją. Myśl, że Bóg jest ojcem miłującym ludzi, powinna nas pocieszać, gdy jesteśmy w nieszczęściu. Porucz sobie i wszystko, co cię dolega, niewątpliwiej opiece Wszechmocnego, który wszystkiem rządzi.

Zdanie główne z dwoma pobocznymi, które się do tejże samej jego części odnoszą; a zatem są względem siebie spólrzędne.

Badacze przyrody dostrzegli, że zielone liście w czasie gdy słońce świeci okwicie wyziewają powietrze do życia potrzebne; ale że z tych samych liści po zachodzie słońca wywiewa się powietrze zabijające. W głębokich jaskiniach i starych piwnicach, do których powietrze nie ma przystępu i gdzie szkodliwe wydobytą się wywiewy, światło zwykle gaśnie.

Zdanie główne z dwoma pobocznymi, z których jedno odnosi się do jakiejś części głównego, drugie zaś ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, względem którego jest podrzędnem.

Pocziwym jest ten, co sumiennie wypełnia powinności, które zawsze pełnić powinien. Otwartym jest, kto nawet wtedy mówi prawdę, kiedy mu za nie cierpieć przychodzi. Nie unikaj niebezpieczeństwa, kiedy powinność nakazuje, żebyś się na nie narażał. Nie dla tego na tak daleką wojnęśmy jechali, abyśmy tylko mieli ten głos lichy, żeśmy pogańską ziemię zwojowali.

UWAGA. W powyższych przykładach widzieliśmy, że i zdania poboczne mogą być względem siebie spólrzędnymi i podrzędnymi (457). To połączenie ich dzieje się za pomocą tych samych spójników, których używamy do łączenia zdań złożonych i związanych.

475. Zdanie z kilku złożone, składa się ze zdań ściągniętych (360), złożonych (456) lub związanych (458). Zdanie związane może być podrzędnem względem jednego tylko zdania głównego lub pobocznego.

476. Jak w zdaniach złożonych i ściągniętych, tak i w tych, które ich wiele obejmują, używają się też same znaki przestankowe, tojest: przecinek średnik.

Okresy.

477. OKRESEM nazywamy zdania spólrzędne lub związane tak z sobą połączone, iż jedną myśl wyrażają, np.

Ponieważ jesteście w naszym domu, do naszych więc stosujecie się zwyczajów. Unikaj złych towarzystw, bo te każą dobre obyczaje.

478. Każdy okres składa się przynajmniej z dwóch członków tojest: z *poprzednika*, który w ogólności wyraża myśl logicznie podrzędną, i *następnika*, w którym główna myśl jest zawarta.

1) Poprzednik i następnik zowią się *członkami* okresu, który według ich liczby dwuczłonkowym, trzyczłonkowym, czteroczłonkowym, pięcioczłonkowym i t. d. nazywamy.

2) Dwuczłonkowy okres składa się z jednego poprzednika i następnika. I wtedy dwuczłonkowym być nie przestaje, kiedy się do poprzednika lub następnika ściągają inne podrzędne zdania poboczne, np.

Jeżeli ciało kruche, jakim jest szkło i porcelana, nagle z ciepła do zimna lub z zimna do ciepła przeniesiemy: natenczas pęka; albowiem w cieple nagle się rozszerza, w zimnie zaś prędko się skupia.

3) Trzyczłonkowy okres ma dwa poprzedniki i jeden następnik, albo jeden poprzednik i dwa następniki, np.

Jak burza z dziką wściekłością druzgoce drzewa i oszpeca postać przyrodzenia; jak trzęsienie ziemi w swych nagłych i gwałtownych wstrząśnieniach całe miasta pogrąża: tak wściekłość rozjuszonego roznosi w około nieszczęścia, niebezpieczeństwa i zagładę.

4) Czteroczłonkowy okres składa się z dwóch poprzedników i tyluż następników, albo z trzech poprzedników a jednego następnika, albo nakoniec z jednego poprzednika a trzech następników, np.

Kiedy człowiek skruszony stałym jest w swoim postanowieniu; kiedy szkodę przez siebie wyrządzoną według możności nagradza; kiedy się odzwyczajają od złego, a do dobrego nawyka: natenczas nawraca się; na nowo żyć zaczyna i skłonności swe zmienia.

479. W okresie wieloczłonkowym jak poprzedniki, tak i następniki są względem siebie spółrzedne. Spółrzedne członki (poprzedniki lub następniki) średnikiem przedzielają się, następniki zaś w wieloczłonkowym okresie dwukropkiem (:) odłączają się od swoich poprzedników, np.

Kto rzeczy, o których wie, że są skradzione, kupuje lub w zastaw bierze; kto skradzione rzeczy przechowuje lub ukrywa, albo się ich sprzedają zajmuje; kto środki kradzieży wskazuje lub ułatwia; kto w czasie czynionej kradzieży na straży stoi, aby złodziej nie miał przeszkody; kto mu narządzi do popełnienia kradzieży udziela lub przy niej jest pomocny; kto znanych złodzieiów i rozbójników w dom swój przyjmuje i gospodą podejmuje: ten jest uczestnikiem kradzieży, i równie jak złodziej karany będzie.

480. Jeżeli okres jest dwuczłonkowy ze związanych zdań (458) złożony, to je przecinkiem oddzielamy; średnik zaś kładzie się tylko w dwuczłonkowym okresie ze zdań spółrzednych złożonym.

UWAGA. Zdania pojedyncze zamieniają się w okres, jeżeli istotne i przypadkowe cechy do jakiegoś pojęcia przywiązane (np. *jesień*) przez zdania wyrazimy. I tak pojedyncze zdanie „*W jesieni ptaki wędrowne odlatują do cieplejszych krajów*“ zamienimy

w okres jak następuje: Kiedy dni są coraz krótsze; kiedy słońce już słabo grzeje; kiedy chłodne wiatry po ściętem ścierniu ponuro wieją; kiedy się zimowit na łąkach ukazuje; kiedy się drzewa w sadach pod dojrzałym owocem uginają; kiedy liście na nich żółknąć zaczyna a krzewiny świeżą zieloność tracą: wtedyto zbierają się stada wędrownego ptactwa, by razem odlecieć w owe dalekie kraje, gdzie i powietrze jest łagodniejsze i mroźna zima nie przerywa wesołych śpiewów tych swobodnych wędrowców.

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

SKŁADNIA SZYKU.

481. SKŁADNIA SZYKU zawiera prawidła należytego porządkowania wyrazów ze względu na ich zależność, jasność myśli, gładkość mowy i jej dźwięczność.

482. Szyk jest *prosty* lub *zmienny*. Prosty zależy na wiązaniu wyrazów według ich zależności i porządku następujących po sobie pojęć, np. *Kupił konia bratu. Napisał list do siostry mieszkającej w Warszawie*; w zmiennym zaś szyku układają się ze względu na gładkość mowy lub jej dobitność. I tak zamiast: *Praca jest zasadą dobrego mienia*, mogę powiedzieć: *Dobrego mienia zasadą jest praca*, lub *Zasadą dobrego mienia jest praca*.

483. W szyku prostym ze względu na gładkość mowy unikać należy:

1) Zbiegu wyrazów od jednakowych zgłosek zaczynających się, na jednakowe zakończonych lub też samę samogłoskę mających; np. *We wszystkich tych moich nieprzerwanych zatrudnieniach. Ze wszystkimi waszemi małemi i grzecznemi dziećmi. W ciemności ściągł gatgana. Nie łaj łajdaka. Ach! jaka straszna burza być musiała, ona wszystkie drzewa połamała i pozawałała całe drogi*. Tu częste brzmienie samogłoski *a* czyni mowę nie gładką.

2) Zbiegu wyrazów równiej długości; np. *Jakie drzewo, taki zawsze owoc bywa*.

3) Zetknięcia się wielu wyrazów jednozgłoskowych, np. *Ach! jak dziś wiatr dał, deszcz lał, grad tłukł*.

4) Umieszczenia blisko siebie wyrazów z jednego źródła po-

chodzących lub też samo znaczących, np. *Nie* naśladowców *twoich*. Ale ze względu na moc wyrażenia, jeżeli dobitność mowy tego wymaga dobrze powiesz: *Oko za oko, głowa za głowę* i t. p.

5) Rymowania w prozie oraz częstego używania tych samych sposobów mówienia; np. *Ludzkie cnoty są to przymioty, zasługujące na twoją uwagę i na uwagę wszystkich ludzi*.

6) Umieszczania na końcu zdań wyrazów jednozgłoskowych bez przycisku wymówić się mających, tudzież wyrazów przydługich a do tego twardo zakończonych; np. *Wczoraj widziałem go. Poostałem książki tam. Postępek tego człowieka nową dla mnie przyczyną zmartwienia był. Przenajchwalebniejszy, nieoceniony Konstantynopolitańczyku*.

UWAGI. 1) Szczególniej względ mieć należy na skrócone formy zaimków osobistych *mi, ci, się, i t. d.* które w niewłaściwym miejscu położone nie miłą czynią mowę, jak się o tem z następujących przykładów przekonać możemy. (Bib. Ossol. 1848. zes. 1.) str. 17. *I mi zaraz nagrodę zapewnić; (tamże) bo też zadanie i trudy kniazia się z utworzeniem wsi nie kończyły; tamże str. 16. dokumentów wsi Ustrzyk się tyczących*.

2) Dobrze się kończy zdanie na wyraz jednozgłoskowy, gdy ten z przyciskiem wymawiamy, bo przez to mowa staje się dobitniejszą; lub gdy go poprzedza wyraz dwuzgłoskowy, bo wtedy przycisk pada na zgłoskę trzecią od końca; np. *W gruzach swoich legnie bój. Ciągłe spi*.

484. Wskazany wyżej niedogodnościom zapobiegamy używając takiego układu wyrazów, który nie wynika z właściwego następstwa pojęć, ale zależy od względu na moc wyrażenia, gładkość mowy i jej dobitność.

Taki układ, zmiennym szykiem nazywany, nie da się ująć w ogólne prawidła i dla tego też pomijamy tu jego przepisy, bo te, równie jak zasady zamienni, dodatni i wyrzutni, które najwięcej się przyczyniają do gładkości mowy, jej mocy i dobitności, nie należą do gramatyki, ale w nauce o stylu zwykle się podają.

WIERSZOWANIE.

485. Układ pewnej liczby wyrazów według następstwa wybitniej lub słabiej wymawiających się zgłosek, albo według ich ilości w całość związanych, nazywamy *mową wiązaną* czyli *wierszem*,

który ze względu na to dwojakie połączenie zgłosek jest albo *rytmiczny*, kiedy ma jednaką ilość zgłosek i przycisków, albo *zgłoskowy*, kiedy się w jego układzie tylko do pewnej ilości zgłosek ograniczamy. Wiersz zatem jest to pewna, piękna, ograniczona całość brzmień i wyrazów. Zasady według których wyrazy w wiersze wiążemy WIERSZOWANIEM zowiemy.

486. Takt od wyrazu greckiego *ῥυθμός* w wierszowaniu *rytmem* nazywany jest zasadą wiersza.

Starożytni w układzie swych wierszy rozumieli przez rytm pewne połączenie długich i krótkich zgłosek, z których następstwa powstało jednostajne wznoszenie się i spuszczenie głosu przez nich *arsis* i *thesis* nazywane. Określona ilość jednostajnie połączonych zgłosek długich i krótkich składa starożytne wiersze, które tem właśnie różnią się od prozy czyli wolnej mowy, iż w niej to wznoszenie i spuszczenie głosu czyli zgłoski długie z krótkimi nie następują w pewnych jednostajnych wymiarach. Rozmaitość rytmu w starożytnych wierszach zależy od pewnego połączenia zgłosek długich i krótkich; a tak wiersze te stanowią rytmiczną całość pewnej długości

487. Rytm języka polskiego, jak i w wielu nowożytnych, tym się różni od starożytnego, że w nim nie mamy względu na długość lub krótkość zgłosek, ale tylko na to, czy się z przyciskiem wymawiają lub go wcale nie mają. Na tej zasadzie połączona pewna liczba zgłosek stanowi rozmiar i granice wiersza polskiego. Kiedy więc równość i tożsamość wierszy starożytnych zasadza się na *równej rozciągłości* pojedynczych części czyli stóp, to równość i tożsamość wiersza polskiego od *równej liczby* jego zgłosek zawisła.

488. Rytmiczność wiersza polskiego zależy na różnicy i odmierzonem następstwie zgłosek przycisk mających czyli akcentowanych i bez przycisku stojących w tym samym rozmiarze, to jest w zbiorze pewnej liczby zgłosek. Przez mocniejsze wybijanie pewnych zgłosek i dobrane ich następstwo w pewnej od siebie odległości, tudzież przez pewną liczbę tychże przycisków nadaje się wierszowi pewna siła, a w całym jego toku powstaje regularny, melodyjny spadek. Liczba zgłosek z przyciskiem wymawianych stanowi mocniejszą lub słabszą siłę wiersza, a spadek (*thesis*) powstający z stałego następstwa przycisków w pewnej odległości, sta-

nowi rytm, a tak czyni wiersz rytmicznym. Ile siły przez dobraną liczbę przycisków wierszowi nadać należy, i w jakich odległościach zgłoski akcentowane mają po sobie następować, to zawisło od uczucia poety i charakteru, jaki chce nadać myśli i wierszowi, tudzież od właściwego każdemu językowi przycisku. Ponieważ w języku polskim przycisk prawie zawsze pada na zgłoskę przedostatnią, a w wyrazach cztero- lub więcej zgłoskowych na każdą od końca parzystą; przeto zgłoski akcentowane tylko o jedną lub najwięcej o dwie zgłoski nieakcentowane od siebie mogą być odległe *).

489. *Rytm* zawierający w sobie ograniczoną liczbę miar zowiemy *wierszem*, a miary równe w skład jego wchodzące *stopami* (*pedes*).

490. Część poetyki podająca pravidła składania mowy w wiersze rytmiczne nazywa się *metryką*. Zawiera ona: 1) Naukę o przycisku wskazującą, które wyrazu zgłoski i dla czego wybitniej, a które słabiej lub obojętnie wymawiamy. 2) Naukę o częściach wierszy czyli stopach, i 3) Naukę o wierszach i ich różnych gatunkach.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

PRZYCISK.

491. Iloczas zależał u starożytnych na samem przedłużaniu lub skracaniu zgłosek, bez względu na uderzenie głosu to jest na akcent czyli *przycisk*. W języku polskim przycisk całkiem prawie zatart ślady iloczasu tak, iż u nas długość miarowa zawsze łączy się z przyciskiem, a iloczas zgłosek nie zawisł od ważności ich brzmienia, ale w wielozgłoskowych od miejsca, które w składzie wyrazu zajmują, w jednozgłoskowych zaś od ważności ich wymawiania zależy.

492. Wszystkie zgłoski dzielimy na: 1) mające przycisk, 2) bez przycisku stojące i 3) takie, które według zmiennego ich położenia tym dwojakim sposobem wygłaszamy.

Na oznaczenie tego dwojakiego sposobu wymawiania zgłosek

* Wyjęte z dzieła CEGIELSKIEGO. *Nauka poezyi*. Poznań. 1845. str. 30.

używamy trojakich znaków, w ten sposób, że nad samogłoskami nie mającymi przycisku znak półksiężycy (◌), np. *ạ, ẹ, ị, ọ, ụ, ỵ*, nad temi, które z przyciskiem wymawiamy, kreskę (◌̣) np. *ạ̣, ẹ̣, ị̣, ọ̣, ụ̣, ỵ̣*, a nad takimi, które według zmiennego położenia dwojako wygłaszamy, obadwa te znaki (◌̣◌), np. *ạ̣̣, ẹ̣̣, ị̣̣, ọ̣̣, ụ̣̣, ỵ̣̣*, kładziemy.

Na tych zasadach opierają się następujące prawidła.

A. Wyrazy jednozgłoskowe.

493. 1) Wyrazy jednozgłoskowe mają przycisk, jeżeli je mocniej wymawiamy. Z przyciskiem więc wymawiają się: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki osobiste, słowa, przysłówki okoliczność jaką słowa wyrażające i wykrzykniki, np. *Paṇ, leẉ, znaḳ, raḍ, syṭ, jạ, tỵ, oṇ, ḅić, stạć, chcẹć, źlẹ, czẹczọ, ach! ha! ot!* Ale wykrzyknik *o* jest obojętny.

UWAGA. Krótsze wyrażenia zaimków osobistych (186, 2): *mię, cię, się, mi, ci, go*, ze względu na ich położenie w mowie, także przymyki, nie mają przycisku. Ostatnie wtedy się tylko mocniej wymawiają, kiedy się na nie przenosi przycisk jednozgłoskowych wyrazów, tudzież gdy wchodzą w skład słów jednozgłoskowych, np. *n̄ạ wieś, p̄oḍ piec, przỵ mnie, p̄ọ nim, z̄ạ to; p̄oddạć, ūjąc̣ się, zab̄ić* i t. p. Ale w trójzgłoskowych słowach, tudzież gdy stoją przed rzeczownikiem jednozgłoskowym wybitniej wymawiającym się nie mają przycisku, np. *p̄odp̄isạć, z̄awōłać, przȳt̄oż̄yć się, z̄ạ n̄oc, przez̄ czas* i t. p.

2) W przeciwstawieniach wyrazy przeciw oznaczające zawsze z przyciskiem wymawiamy, np. Ja mówię *tạk*, a ty *niẹ*. Mówi się *przeẓ* las, a nie *beẓ* las. Czy *ị*, czy *ạ*, zawsze to spójnik. W ogólności jednozgłoskowy wyraz nie mający przycisku wybitniej się wymawia, jeżeli jego położenie lub ciąg myśli tego wymaga, np. To *się̣* nie jest w swoim miejscu położone. Nie dobrześ napisał *m̄i*. Zamiast *m̄u*, połóż *jem̄u*.

B. Wyrazy wielozgłoskowe.

494. 1) Pierwsza zgłoska wyrazu dwuzgłoskowego ma zawsze przycisk, np. *głowa*, *ojca*, *boli*.

2) Wyrazy z trzech i więcej zgłosek złożone mają przycisk na przedostatniej; atoli zakończenia pierwszej i drugiej osoby liczby mnogiej w czasach przeszłych, czy na końcu tych osób stojące, czyli jako przekładnia z innymi wyrazami połączone nie liczą się za zgłoski pod względem przycisku. Zostaje on więc tam, gdzieby stał, gdyby ich przy wyrazie nie było. Dla tego mówimy *byliśmy*, *siedliście*, *gdąbyśmy*, *jeśliście*, *komuście*.

3) Cudzoziemskie, choćby nawet spolszczone, zachowują ściśle swój narodowy przycisk, np. *Wenera*, *fiżyka*, *Nestora*, *Sekwana*, *Daryjusz*, *Ifigenija*.

4) Przymiotniki i przysłówki złożone (136) mają podwójny przycisk, np. *złotołuki*, *prędkonogi*.

5) W złożonych rzeczownikach polskich należy się w wymawianiu stosować do zwyczaju narodowego, który każe wymawiać *Władysław*, *męczygłów* i znowu *Bolesław*, *piwōwar*, *pedziwiatr*, *drapichrúst*, *łomikost*, *łomignat*.

6) Czterozgłoskowe wyrazy, lubo z dwóch imion niezłożone, mogą mieć podwójny przycisk, np. *doświadczenie*, *przekonanie*.

Tu należą względne słów pierwszej i drugiej osoby liczby mnogiej z przyrostkami *byśmy*, *byście*, w których także podwójny przycisk czuć się daje, ale pierwszy jest mocny, drugi słaby, np. *chcielibyście*, *bylibyśmy*, *pisalibyście*, *jeżelibyśmy*.

7) Gdy kilka wyrazów stoi obok siebie, końcowa zgłoska poprzedzającego może mieć przycisk, jeżeli i przed nią, i bezpośrednio po niej, długa stoi zgłoska z przyciskiem; jeżeli zaś następująca po niej nie ma przycisku, natenczas i ona go mieć nie może. Dla tego też w *pisze brat*, *sze* może mieć przycisk, bo po niem

następuje zgłoska *brat*, która wybitniej wymawiamy. Podobnie w *piśał w czoraj*, *sał* może się użyć z przyciskiem, bo następuje po nim *wczo* przycisk mające. Ale w przykładzie *piśał niedawno wujaszek*, zgłoska *ał* jest bez przycisku, bo go też nie ma i *nie* po niej stojące; podobnie w *niedawno* głoska *o* nie ma przycisku, bo następujące *wu* mieć go nie może.

8) Ze zgłosek w skład tego samego wyrazu wchodzących, trzecie od końca nie mogą mieć przycisku, bo bezpośrednio stoją przed zgłoskami przycisk mającemi; jeżeli się zaś wyraz składa z więcej niż trzech zgłosek, ta, która go zaczyna będzie obojętną, np. *piśali, przepiśali, przepisywali, poprzepisywali, dobrodziejstwo, arcyksiężę, doświadczony*.

ROZDZIAŁ DRUGI.

STOPY W WIERSZACH.

495. Na wzór muzykalnych taktów składają się wiersze miarowe z taktów rytmicznych *stopami* zwanych. Podział całkowitej miary wiersza na takie części potrzebny jest do poznania i ułożenia rytmu.

1) *Stopy wierszowe* u starożytnych składają się albo z jednakowych cząstek, to jest samych długich lub samych krótkich zgłosek; albo z niejednakowych, to jest długich z krótkimi pomieszanych. W naszym języku stopy mogą się składać ze zgłosek przycisk mających i bez niego wymawianych.

2) Cząstki te muszą być z sobą połączone za pomocą wzniesienia i spuszczenia głosu w ten sposób, że w każdej stopie musi być *rytmiczne wzniesienie głosu (arsis)* i jego *spadek (thesis)*. A że wzniesienie do długiej czyli przycisk mającej zgłoski, spadek zaś do krótkiej czyli bez przycisku będącej jest przywiązany, wypada zatem, że wzniesienie będzie na początku stopy, je-

żeli się ta zaczyna od zgłoski przycisk mającej, np. *pīsze, byliśmy*; jeżeli zaś na początku jest zgłoska bez przycisku czyli krótka, natenczas spadek będzie na początku, a wzniesienie na końcu stopy, np. *przez las nie chodzili*. W pierwszym razie nazywamy stopę *spadającą*, w drugim *wstępującą*.

3) Stopy z więcej niż dwóch zgłosek złożone, mogą być nie tylko spadającymi lub wstępującymi, ale też obie te własności w sobie łączyć mogą, a natenczas będą *wstępująco-spadającymi*, np. *chodzili, chodziliście*, albo *spadająco-wstępującymi*, np. *pe-dziwiatr, łomignat, Władysław*. Czterozgłoskowe stopy mogą być jeszcze podwójnie wstępującymi lub podwójnie spadającymi, np. *nie mamy nic, do matki idź, ciągłe deszcze*.

4) Stopy w skład wierszy łacińskich wchodzące, z których jedno w naszym języku całe wiersze tworzyć mogą, drugie zaś z tamtymi niekiedy się łączą, dzielą się według ilości zgłosek na *dwuzgłoskowe, trójzgłoskowe i czterozgłoskowe*. Skład ich, to jest po ile mają zgłosek długich czyli naszych z przyciskiem, a po ile krótkich czyli naszych bez przycisku, tudzież ich nazwy poznać można z nauki prozody łacińskiej *). Tu tylko o tych wspomnimy, które językowi polskiemu są najwłaściwsze; są zaś następujące dwuzgłoskowe: *spondej, trochej, jamb*; trójzgłoskowe: *daktyl i amfibrach*.

1) SPONDEJ (—) składa się z dwóch długich, np. *bogdaj, nie chcę, brat piśze*.

2) TROCHEJ (—) albo CHOREJ składa się z długiej i krótkiej czyli z mającej przycisk i bez przycisku stojącej, np. *głowa, piśze, po nie*.

*) J. K. TROJAŃSKIEGO *Gramatyka łacińska w Warszawie*. 1836. str. 360. ANT. POPLIŃSKIEGO *Gram. łac. Poznań*. 1835. str. 571.

3) JAMB (— —) trochejowi przeciwny, składa się z krótkiej i długiej, np. *na dzień*.

UWAGA. *Jamb* mogą u nas tworzyć dwa jednozgłoskowe wyrazy np. *na wzór*, *przez las i on*. W wierszu zaś mogą go stanowić dwie pierwsze zgłoski dłuższego wyrazu, np. *napisał*; może też powstać z połączenia wyrazów, np. *na dachu siedzi ptak*.

4) DAKTYL (— — —) składa się z jednej długiej i dwóch krótkich, np. *byłismu, byliście, gdybyśmy, skoroście. Wenera, muzyka, szczegóły, w ogóle, gniewa się, matka i (ojciec), głowa nie | tega*.

5) AMFIBRACH mający długą między dwiema krótkimi, u nas nawet w szczególnych wyrazach jest bardzo pospolity, np. *wymowa, ogrody, przedałem, nie miałem, nie słyszę*.

ROZDZIAŁ TRZECI.

WIERSZE RYTMICZNE.

496. WIERSZEM RYTMICZNYM nazywamy pewną ilość stóp rytmicznie z sobą połączonych.

1) Dłuższe wiersze wymagają pewnego miejsca, gdzieby w czytaniu głos mógł nieco spocząć, tém bardziej, że ich łączenie się z sobą nie zawsze pozwala na taki wypoczynek na końcu wiersza. Spoczęcie to najstosowniejsze jest ku środkowi wiersza, i dla tego je *średniówką* nazywamy.

2) *Średniówka* zależy na tém, aby ku środkowi wiersza w miejscu oznaczoném kończył się wyraz. Kiedy to zakończenie przypada nie w końcu stopy, ale na jej początku lub w środku, to jest: kiedy ostatnia wyrazu część taktowem uderzeniem odcięta od stopy poprzedzającej do następującej się przenosi, powstaje *ślad cezura*. I tak w wierszach:

Jak jaki *pędzi* | *wiatr* po świecie biega brat,

Zwyczajna jego *pra* | *ca* czytać całą noc,

Bóstwa twojego *poświadcza* wszystko na świecie potęgę,
zgłoski *wiatr, ca, świadcza*, są *cezurami*.

3) Cezura jest męzka, kiedy na długą zgłoskę przypada, jak w pierwszym wierszu *wiatr*; żeńska, kiedy przypada na krótką, jak w drugim wierszu *ca*; na koniec obojętna, jak w trzecim wierszu *cza*.

497. Stopy w skład wiersza wchodzące są albo jednakowe, np. same jamby, trocheje, albo różne, np. spondeje z daktyłami. W pierwszym razie zowie się *wiersz jednostajny*, w drugim *mieszany*. Podług ilości stóp zowią się wiersze *dwu-trzy-czterostopowe* i t. d., a podług ilości wierszy, z których się składa wrotka (509) nazywa się wrotka *dwuwierszowa*, *trzywierszowa*, *czterowierszowa* i t. d.

Ną wzór łacińskich mogą być u nas następujące wiersze:

1) TROCHAICZNE, np.

˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ |
 Jaka chluba jest | z zwycięstwa,
 Jaka chwała z pięknych ran,
 Nieś na skroni wieniec mężstwa,
 Oto dla mnie piękny stan.

O pokoju, niebios darze,
 Wejrz na biedne ludzkie plemię!
 Niechaj przecie raz tę ziemię
 Już rozjaśni promień twój;
 Niechaj łzami złane twarze,
 Otrą matki, otrą żony;
 Niech mordami nasycony
 W gruzach swoich legnie bój.

2) JAMBOWE, np.

˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ |
 Zwyczajna jego praca czytać całą noc
 A w dzień rozrywki szukać w gronie lubych sióstr.

˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ |
 Damię przestań szy | dźić,
 Wychodzisz z mojej gło | wy,
 Już nie chcę ciebie wi | dzieć,
 Nie pragnę twój rozmo | wy.

˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ |
 Upłył wa czas | i bieży w swym | niezmiernym pędzie,
 Gdy jeszcze rok przeminie jeden, co z nas będzie?

3) DAKTYLICZNE. Z tych najważniejszy jest *hexametrem* zwany, którego starożytni do bohaterkiej poezji i do satyr szczególnie używali. I u nas w utworach tego rodzaju używać go można. Wiersz ten powinien mieć cesurę w trzeciej stopie męzką lub żeńską, to jest na wzniesieniu albo w spondeju lub trocheju, np.

— — | — — | — — | — — | — — | — — | — —
 Gniew opiewaj Bogini Achilla zgubny Pelidy
 Który nieszczęścia tak wiele ściągnął na greckie narody.

— — — — —
 Już uleciały i znikły na zawsze
 Z toba Filonie pędzone momenta.
 Ach uleciały i nigdy nie wrócą,
 Aby obudwóch pograżyć w rozpacz.

— — — — —
 Stawcie się w koło,
 W ręce pihary,
 Nektar to stary,
 Huczcie wesoło.
 Życie przemienie,
 Czas ten młodości,
 Chwila radości,
 Szybko upłynie.

Do miary daktylicznej należy *pentameter*, to jest taki wiersz, który w trzeciej i szóstiej stopie ma tylko jedną zgłoskę męską. Takie dwie stopy mogą u nas czynić tylko dwuzgłoskowe zgłoski długie. W środku można położyć i spadający spondej (495, 2) lub trochej; ale w czwartej i piątej stopie powinny być czyste daktyle.

— — — — —
 Runął straszliwy gród w chwili zapalił się las
 — — — — —

Febe z niebieskiej krainy słaby rzucała mi blask.

4) SAFICZNY, np.

— — — — —
 — — — — —

Miejsce trochejów mogą u nas zastąpić spadające spondeje (495, 2), w ostatnim zaś wierszu miejsce trocheja spondej, np.

Możesz ręką chwały się dobić w boju,
 Lub wymową wsławić się wśród pokoju,
 Ale jeźlić żona nie zdobi, praca
 Nie nie popłaca.

Z gospodarstwa z pilnějli masz wysługi
 Grosz zebrany, albo z kupiectwa drugi,
 Gdy się żona twa nie przyłoży ktemu,
 Zginać wszystkiemu. *) i t. d.

5) CHORYJAMBOWY, np.

Lydyjo po wiedz czemu
 Gubisz mi bra | ta mego?

Przebóg | Lydyjo po | wiedz nam.

Powiedz | Lydyjo nam | czemu przyja | ciel nasz

Powiedz | Lydyjo nam | czemu tak psuć | chcesz przyjacielu wdzięk.

498. Z tego cośmy dotąd powiedzieli każdy się łatwo przekona, że nie masz tak trudnej miary, któraby w naszym języku oddać było niepodobną rzeczą. Lecz jak starożytni poeci nie trzymali się ściśle miar wprowadzonych, ale każdy tworzył sobie taką, jaką do dobitniejszego oddania myśli swego poematu za najstosowniejszą uważał: tak i my nie powinniśmy niewolniczo naśladować wzorów starożytnych, ale możemy składać takie miary, jakie się nam w każdym razie stosownemi zdawać będą. Wszakże możemy nawet na wzór starożytnych składać wiersze z dwóch różnych miar, byleśmy je starannie zachowali. I tak naprzykład odezwa Krasickiego do dzieci najspadniej da się zamienić na taką miarę składaną:

O wy, co zawsze niebaczne na względy
 Za cackiem biecć gotowe w zapędy,
 Za cackiem, które wysoko zbyt lęci,
 Wam niosę bajki, słuchajcie mnie dzieci!
 Wy, których tylko niestatek żywołem,
 Wy, co za fraszką gonicie pospołem,
 Nabycie której nie zdoł, lecz szpecci,
 Wam niosę bajki, słuchajcie mnie dzieci!
 Wy, które marne przybrawszy postaci,
 Baśniami łudzić umiécie spółbraci,
 Baśniami, które rozpusta ukleci,
 Wam niosę bajki, słuchajcie mnie dzieci!

*) Przyjdzie zginać wszystkiemu.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

WIERSE ZGŁOSKOWE.

499. Cała budowa i piękność wierszy polskich zasadza się na ilości zgłosek, na ilości i następstwie zgłosek mających przycisk i bez przycisku, tudzież na rymie i jego jakości; od tych więc warunków zależy ich różnorodność *).

500. Zastanawiając się nad powierzchownym wierszy polskich układem, cztery w nich rzeczy spostrzegamy; 1) Liczbę zgłosek; 2) Środek wiersza; 3) Koniec wiersza; 4) Jednakość lub różność czyli gatunek wierszy.

1. Liczba zgłosek.

501. Wiersze polskie mogą mieć od czterech aż do trzynastu zgłosek, od których też mają swoje nazwiska tak, iż są wiersze czterozgłoskowe, pięcioletgłoskowe i t. d. Dłuższe wiersze nad trzynastozgłoskowe są bardzo rzadkie. Wiersze dwu i trzyzgłoskowe znajdują się tylko w większych wrotkach.

Krótsze wiersze używają się w przedstawieniu treści lekkiej i wesołej, dłuższymi zaś (11—13 zgłos.) poważne rzeczy opiewają się.

Najpowszechniej używają się wiersze 8, 10, 11 i 13sto zgłoskowe.

Przykłady wierszy według liczb zgłosek.

1) *Czterozgłoskowy.* 2) *Pięcioletgłoskowy.* 3) *Sześcioletgłoskowy.*

Panie Janie!	Tygrys wylata,	Ach! róży, ach róży,
W każdym stanie	Spoziera zdala	Wśród ziemi rozłogów
Zyskać można.	I klami błyska,	W tej życia podróży
Myśl ostrożna.	Język wywala.	Tak wiele jest głogów.

4) *Siedmioletgłoskowy.*

Włosy jego w węża spłacz,
Dwie obrączki razem złącz.

5) *Ośmioletgłoskowy.*

Góra, góra, zielony las
Dzisiaj razem nie będzie nas.

6) *Dziewięcioletgłoskowy.*

Czyż ja u ojca nie dziecina!
Czyż ja u ojca nie jedyna!
Czemuż, czemu w moje rano,
Cały świat mi zawiązano?

7) *Dziesięcioletgłoskowy.*

Drzym sobie duszo! co ci do tego,
Że tam myśl czyjaś po niebie lata,
Że ktoś ciekawy początku swego,
Ze starych grobów kurze obmiata.

*) CEGIELSKI, Nauka poezji, Poznań 1845 str. 14.

8) *Jedenastozgłoskowy.*

Kraków—stolica pyszna co się zowie.
 Ile jest grodów wspaniałych na ziemi,
 Kraków najpierwszy pomiędzy wszystkimi,
 I mało ludzi — co byli w Krakowie!

9) *Dwunastozgłoskowy.*

Lecisz miły ptaszku przez olszowe gaje,
 Zaspiewaj mi przecie, gdzie mój Jaś zostaje.

10) *Trzynastozgłoskowy.*

Ludzi we mgle nie widać, tylko sierpy, kosy,
 I pieśni brzmia, jak muzyk niewidzialnych głosy.

11) *Czternastozgłoskowy.*

Hej hetmańska zbroja sławna po świecie szerokim!
 Hej hetmański koń, sierota, rzy smutnie; wię po kim.

12) *Piętnastozgłoskowy.*

W cześć jakąś trzeźwość ziemia ta, że aż mi strach, popadła,
 Ni mowa duchem świętym tchnie, ni pierszy go już zgadła.

13) *Szesnastozgłoskowy.*

Gdzie nad wielką wodą sierpy w wybujałej trzcinie brzęczą,
 Gdzie liść klonu cukrowego igra z piór papuzich tęczę, i t. d.

UWAGA. Wiersze dłuższe nad trzynastozgłoskowe przechodzą granicę rozmiaru uczuciem naszym zakreślonego, i dla tego bardzo są rzadkie.

2. Środek wiersza czyli średniówka.

502. Rozmiar wiersza, zależący od uczucia oraz od tchu potrzebnego do wymówienia go w całości, wymaga podziału wierszy na dwie połowy. Miejsce, gdzie się kończy pierwsza połowa z końcem wyrazu, nazywamy środkiem wiersza czyli *średniówką*. W wierszach mniej niżeli dziesięć zgłosek mających rzadko wierszopisowie nasi zachowują średniówkę, względem której uważać trzeba: 1) Żeby na ostatnią wyrazu zgłoskę przypadła; 2) Żeby się we środku albo blisko środka wiersza znajdowała, to jest w samym środku, kiedy wiersz ma parzystą liczbę zgłosek 8, 10, 12; w nieparzystych zaś wierszach, żeby jedna więcej nad połowę miała zgłosek. Niezachowanie tego pravidła czyni wiersz mniej gładkim i mniej melodyjnym, np.

Rok się kochali — a wiek się nie widzieli.

Nakoniec uważać należy: 3) Żeby średniówka czyniła prześlanek logiczny, a załem żeby nie przypadła po wyrazie, który ze

związku mowy należy do następującego, bo wtedy niepodobna wytechnąć w połowie wiersza; np.

Mysliwiec krąży koło | puszczy litewskich łoża.
albo Po wielu latach pierwszy | raz miała rodzina.

Mniej razi niestosowne jej położenie, kiedy blisko niej znajduje się inny logiczny przestanek, np.

Brał dom żalobę, ale | powiedzieć nie śmiano
 Po kim była żaloba, tylko zgadywano
 W okolicy, i tylko | cichy smutek panów i t. d.

Koniec wiersza czyli rym.

503. RYMEM nazywamy podobieństwo wyrazów w idących po sobie lub odpowiednich wierszach. Rym wiąże dwa lub więcej wierszy w jedną całość, np.

Czemu, czemu w moje rano
 Cały świat mi zawiązano?

Gdy ja pójdę z domu
 Kiedy powędruje,
 Komuż wtedy komu,
 Pięknie podziękuję?

504. Rym jest dwojaki: *męzki* i *żeński*. Męzki stanowią dwie końcowe podobnie brzmiące głoski wyrazów jednozgłoskowych, np.

Co wy mówicie mnie?
 Ja waszych nie słucham mów.
 Wy ludzie jesteście w śnie
 Mnie wschodzi życia nów.

Rym żeński, powszechniej używany, zależy na zgodności brzmienia zgłosek końcowych wraz z poprzedzającą je samogłoską, np.

Tedy, tedy leciał ptaszek,
 Och świecący, krasnopióry,
 Stał od gniazodka wśród igraszek,
 Wiał się, wiał i wiał do góry.

505. Rym albo jest *ściśły* czyli zupełnie jednaki, gdy i jednakie ma głoski i jednakowe brzmienie, np. *nagroda*, *szkoda*; albo jest *wolniejszy*, gdy nie ma zupełnie tych samych głosek, np. *dwiema*, *oczyrna*; *rano*, *dostaną*; *zbroi*, *mojej*; albo ma głoski inaczej wymawiane, np: *w mowie*, *powie*; *nazwisku*, *zysku*; *obiema*, *oczyrna*. W przestarzałych wierszach polskich le-dwie znać rymy, np. *mówił*, *narodził*; *mieście*, *ubóstwie*.

506. Chcąc w wierszach rymów używać, uważać trzeba, żeby były dobre. Do dobroci ich należy:

1) Aby były czyste, to jest, aby zawierały zupełnie zgodne z sobą brzmienia i miały ten sam przycisk czyli akcent. Złeby więc były rymy, gdybyś powiedział: *po co, mocą; pisze, słysze; słońce, gorące*; atoli to nie od prawideł, ale od słuchu zależy. Jakoż dobrze rymują: *pychy, lichy; bieży, szerzy; błahy, zamachy*.

2) Aby jeden wyraz, czy złożony, czy niezłożony, nie kładł się w rym, np. *nami, z nami*.

3) Aby nie rymować dwóch jednozgłoskowych wyrazów z wyrazem dwuzgłoskowym, np. *pis-ał, mi dał; i wy, krzywy*; chyba że przycisk jednakowo pada na przedostatnią, np. *skromnie, do mnie; na tém, bratem*.

4) Rymy powinny mieć miłe brzmienie. Złe byłyby np. *w nią brnie, krnąbrnie*.

5) Nie powinny być zbyt łatwe i pospolite, np. *piśała, czytała; męztwo, zwycięstwo; młodości, płochości*.

6) Wiersze z jednakiemi rymami blisko po sobie następować nie powinny, bo rażą ucho swém jednostajném brzmieniem.

Co się tyczy wierszy: starać się trzeba, żeby, wyjawszy gdy się powieść jaka czyni, wiersz drugi kończył się na przestanku większym, a przynajmniej na mniejszym. np.

Z niebieskich najrańszą piosnek
Ledwie zadzwonił skowronek,
Najrańszy kwiatek pierwsnek
Błysnął ze złotych obłonek.

507. Rym już używany, już nie używany, czyni osobny gatunek wierszy rymowych lub nierymowych. Nierymowym wierszem pisał żyjący w wieku XVII. Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański († 1655), *Satyry* wielokrotnie wydane. Oto ustęp z *Satyry* X. ks. III. nauczający, żeby nikt nie ufał w urodzenie:

Drugi rzecze, że idę z dziadów i pradziadów
Zacnych i starożytnych. Mam stryja marszałkiem,
Mam wuja pieczętarzem, abo więc biskupem.
Cóż z tego? To już przez to gębę odąć trzeba?
I nie nigdy godnego nie robić na świecie?
Precz z tą dumą takową! Znam ja ciebie dobrze
I wiem, co się w cię wlewa. Zacnieś się urodził,
Ale żyjesz jako flis, albo jako hajduk.

508. Wiersze ze względu na rymy są: *nieprzekładane* i *przekładane*. Nieprzekładane są, kiedy się z sobą rymują każde dwa wiersze tuż przy sobie stojące, np.

Lecz cóż widać na wzgórku? Z blizkiego rozdołu
Kłęby dymu z iskrami buchają pospołu,
Wiją olbrzymie słupy, co zgięte u góry,
W ciężkie, czarne, skrwawione rozchodzą się chimury.

Przekładane są wiersze, kiedy rymy równobrzmiące w pewnej odległości po sobie następują, przeplecione jednym lub nawet kilką wierszami innego rymu. Sposób przekładanego rymowania jest rozmaity. Najczęściej jest, że albo wiersze na przemian z sobą rymują, to jest pierwszy z trzecim, a drugi z czwartym, albo dwa z sobą rymujące wiersze zamknięte są między innemi dwoma jednakową końcówką mającemi, to jest pierwszy rymuje z czwartym a drugi z trzecim, np.,

Wędrowiec śpiewa, gdy go podróż nudzi,
I żeglarz śpiewa na wezbranej fali,
Biedny wyrobnik z piosenką się budzi,
Żołnierz ponuca oparty na stali.

Ucichł, usnął dwór zamkowy,
Panna czuwa.—Na zegarze
Bije północ,—mleczą strażę.
Panna słyszy dźwięk podkowy.

We wrotkach (510) mogą być jeszcze inne przekładania, a natenczas nie trzeba zbyt rozdzielać wierszy rymujących, tudzież i na to uważać należy, żeby wszystkie wrotki były z sobą zgodne.

509. Zbiór wierszy o jednakićj liczbie zgłosek *niezłożonym*, a o różnej ich liczbie *złożonym* nazywamy, np.

Skrzypnęły dolne podwoje,
Stąpa ktoś w przysionkach długich,
I otwiera się drzwi troje,
Troje drzwi jedne po drugich.
Wchodzi jeździec cały w bieli
I usiada na pościeli.

W czasy gorące
Na łące
Pały się społem
Osiel z wołem:
Tamten chróstem, ten trawą;
A pomiędzy murawą,
Tam gdzie kwiaty i ziółka
Pszczołka.

Wrotki.

510. Wiersze albo bez przerwy jedne po drugich następują, albo też dzielą się na pewne ustępy z greckiego *strofami* a po polsku *wrotkami* nazwane, dla tego, że po skończonym ostatnim wierszu jednej części, wraca się pieśń do gatunku pierwszego wiersza, i wszystkie następujące wiersze taki zupełnie mają wymiar, jaki był w pierwszej części. Wrotka zatem jest połączeniem kilku wierszy w jedną rytmiczną i harmonijną całość, jakąś myśl rozwiniętą obejmującą. Wrotki są *jednostajne*, gdy obejmują wiersze tegoż samego rozmiaru, i *niejednostajne*, kiedy albo po parze tylko rozmiarem są równe, albo też pary równe przeplatane są innemi między sobą równemi, albo kiedy nakoniec wszystkie wiersze różnej są długości, co się tylko w większych wrotkach zdarza. Według ilości wierszy w skład wrotek wchodzących dzielimy je na dwuwierszowe, trzywierszowe i t. d. aż do siedemnastowierszowych. Liczba wierszy w jednej wrotce może być rozmaita, zwykle jednak bywa parzysta (4, 6, 8 i t. d.); w nieparzystej (3, 5, 7 i t. d.) ostatnie wiersze dwóch po sobie idących wrotek wzajemnie sobie odpowiadają. Wyszczególnienie ich z przykładami znajdziesz w dziele CEGIELSKIEGO *Nauka poczyti. Poznań. 1845.* str. 43 i następne.

PISOWNIA.

511. Pismo służy do przedstawienia oczom ustnej mowy. Ponieważ głoski są znakami pewnych brzmień, pierwszą zatem pisowni zasadą być powinno: „*Pisz jak mówisz*“. Atoli to prawidło licznym ulega wyjątkom, a zasady na niem oparte nie mogą być pewne dla tego, że nie we wszystkich stronach kraju jeden wyraz ma toż samo brzmienie i nie mamy dosyć znaków, któreby różnicę brzmień mownych dostatecznie wskazywały.

512. Pewniejsze pisowni zasady są:

1) *Poznanie natury głosek i ich brzmienia*. Na tęto zasadzie piszemy np. dwojakie *e*, ściśnione i otwarte, *a* i *ą*, bo tę różnicę brzmienia i w mowie dostrzegamy.

2) *Mechanizm języka*. I tak z zasad mechanizmu języka wypływa, że jeden i ten sam wyraz według różnicy względów, które

oznacza, rozmaicie piszemy, np. *gwoźdź*, *gwoźdźisz*; *goszcze*, *gościsz* (27 i 36).

3) *Łagodzenie brzmienia*; dla niego bowiem wyrzucamy, przybieramy, lub zmieniamy niektóre głoski wyrazu. I tak zamiast, np. *weźrzenie* piszemy *wejrzzenie*; *środek* zamiast *śrzodek*, lubo tak dawniej pisano, i dla tego s miękczono (48 d.) *miejsce* od *mieścić* i t. p.

4) *Względy gramatyczne*, jakimi są: a) Pochodzenie czyli wzgląd na pierwiastek lub inne wyrazy z tego źródła pochodzące. Na tęto zasadzie piszemy *mężki* od *mąż* (§ 58 i str. 80), *francuzki* od *Francuz*, *objad* od *jeść*, *sąsiedzki* od *sąsiad*, *marzyć* nie *mażyć*, bo pochodzi od *mara*; *wietrzny* nie *wieczszny*, co pochodzi od *wiatr*; *ludzki* nie *lucki*, bo pochodzi od *lud*; *iskrzyć* nie *iskszyć*, bo pochodzi od *iskra*; *każe* od *kazać*; *karze* od *kara*; *zwycięzki* od *zwycięzca*, *zwyciężyć* i t. p. b) Składanie czyli wzgląd na to, z czego się wyraz składa. Piszemy np. *jąć*, *jeść*, przez *j(e)*, zatem i złożone z nich *wjąć*, *zjeść*, przez tę głoskę pisać należy. c) Zmiana końcowa wyrazów. I tak rzeczowniki żeńskie na *ska*, w celowniku na *sce* kończymy, toć i *Polska* na *sce* kończyć należy. Piszemy *bok* przez *k*, bo się mówi *boku*, *róg*, bo się mówi *rogu*, *nóż* nie *nusz*, bo się mówi *noża* i t. p.

5) *Podobieństwo czyli wzgląd na to, co jest zwyczajem języka w podobnych razach*. Na zasadzie podobieństwa pisać należy *prośba* (nie *proźba*) od *prosić*, jak się pisze *kośba* od *kosić*.

Żaden atoli z tych względów pojedynczo uważany, nie może rozwiązać wszystkich wydarzyć się mogących wątpliwości; ale jeden drugiemu przychodzi w pomoc, i w połączeniu nakoniec rzecz wyjaśnia *). Gdzie zaś wyżej wskazane zasady nie uchylają wątpliwości, tam iść należy za zwyczajem powszechnym, powagą wzorowych pisarzy ustalonym.

Podział pisowni.

513. Nauka pisowni wskazuje: 1) Gdzie jakie głoski pisać należy. 2) Jak się piszą lub w piśmie rozdzielają szczególne wyrazy.

*) Szwejkowski w dziele: *Rozprawy i wnioski o ortogr. polsk.* str. 196.

3) Sposoby oznaczenia głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub oznaki uszanowania. 4) Zasady oddzielania wyrazów znakami przestankowymi: dla tego też nad każdą z tych części osobno zastanowić się należy.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

PISANIE GŁOSEK.

514. Jak głoski dzielą się na samogłoski i spółgłoski, ostatnie zaś na twarde i miękkie, pojedyncze i złożone czyli dwójki, tak też w tym porządku o pisaniu niektórych z nich w krótkości wspomnimy.

Samogłoski.

515. SAMOGŁOSKI *a, e, ę, ó, i, y*, w wymawianiu i pisaniu szczególnie na uwagę zasługują. Z tych:

A w dawnych książkach polskich dwojako pisane znajdujemy, to jest ze znamieniem prawem (') i bez niego. Znamię to, według Kopczyńskiego, wskazywało, iż ta samogłoska otwarcie wymawiać się powinna; ściśnione zaś brzmienie miała mieć wtenczas, kiedy stała bez znamienia, np. *pan* (czytaj *pan*) jak to lud dotąd, szczególnie zaś w Wielkopolsce, wymawia. Ale ten gramatyk zmienił to prawo w ten sposób, że ściśnionem nazwał *á* ze znamieniem prawem. Zwyczaj powszechny już oddawna odrzucił znamionowanie tej samogłoski, jako do rozróżnienia w mowie prawie niepodobne i dla wdzięku języka wcale nie korzystne.

E ściśnione piszemy:

a) W rzeczownikach w § 54 wskazanych.

b) W narzędniku i miejscowniku liczby pojed. przymiotników rodzaju nijakiego i zaimków przymiotnych, np. *dobrém piórem*, *w pięknem ciele*, *w mojem, twojem, swojem mieszkaniu*.

UWAGA. Przymiotniki rzeczownie wzięte nie mają w tych spadkach *ę* ściśnionego, np. *wielkiem pogłównem*, *podymnem*. *Pracuj nad twojem dobrem* (159. 2).

c) W sposobie bezokolicznym słów do piątej i szóstej odmiany należących, w czasie przeszłym na *a*tem zakończonych (265 i 272) także w *mléc*, *pléc* i rzadko używanych *bojéc się*, *chrapiéc*, *sapiéc*, *stojéc* (269).

d) W sposobie bezokolicz. jednozgłoskowych słów trzeciej odmiany na *rzec* zakończonych (246, 1), np. *drzec*, *mrzec* także w *źrec* i *patrzec* (275).

e) W przysłówku *też* dla odróżnienia go od liczby mnogiej zaimka ukazującego, np. *Ja też byłem. Teżto przysięgi twoje.*

We wszystkich innych słowach na *ec* zakończonych, dla odróżnienia cechy ich odmian i znaczenia, *e* otwarte pisać należy, np. *umiec*, *rozumiec*, *śmiec* (262), *siwiec* (259, 1). Wszakże co innego znaczy *boleć*, a co innego *boleć*, tamto ma *boleje*, a to *boli*.

UWAGA. Niektóre wyrazy jedni piszą przez *é* ściśnione, drudzy przez *y*. Dla ustalenia ich pisowni należy pisać przez *y* te wszystkie, w których odmianie nie objawia się *e* otwarte, np. *badyl*, *blich*, *cybuch*, *cyrkiel*, *cyrulik*, *cyrograf*, *drzymać*, *gryka*, *gzymś*, *gdyrać*, *mir*, *pył*, *rozynek*, *zbir*, *zydel*, *zyz*, nie zaś *badél*, *bléch*, *drzénać*, i t. d.

E pisze się w środku wyrazów jak i na końcu czasowników, gdziekolwiek jego brzmienie słyszeć się daje. Nadto pisać je należy:

a) W mianowniku, bierniku i wołacz imion rodzaju nijakiego, które w dopełniaczu liczby pojedynczej *enia* lub *ęcia* przybierają (120, 2), np. *brzemie*, *imie*; *kurcze*, *ciele*.

b) W bierniku liczby pojed. rzeczowników żeńskich, wyjąwszy zakończone na *ni*, cudzoziemskie na *ja*, swojskie na *la* i *nia* z poprzedzającą spółgłoską (117, 2) oraz na *owa* i *na* z poprzedzającą samogłoską zakończone (161), bo w tych *a* piszemy, np. *cnotę*, *kanie*, *zmije*, *tęczę*, *lwicę*, *strzeche*, *nogę*, *makę*; *panią*, *gospodynią*, *familią*, *stancyją*, *Szwecyją*, *liniją*, *groblą*, *stajnią*, *wozownią*, *królową*, *senatorową*, *wojewódziną*, *sędziną* i t. p.

c) W bierniku następujących wyrazów odmiennych: *jednę*, *nie* (źle *nią*), *te*, *tamtę*, *onę*, *owę*, *czyję*, *moję*, *twoję*, *swoję*, *naszę*, *waszą*, *samę*, *wszystkę*. Wielu piszących spadek ten w powyższych wyrazach mylnie na *a* kończą, bo wszyscy dawniejsi pisarze a nawet i nowożytni poprawnie piszący zawsze go na *e* skłaniają i lud tak wymawia.

I, w języku naszym używa się jako znak miękczenia i jako samogłoska (17). Jako znak miękczenia nie zaczyna ani nie kończy zgłoski. Jako cienka samogłoska pisze się wszędzie, gdziekolwiek

samo albo z jakąś poprzedzającą lub następującą spółgłoską czyni zgłoskę, np. *sto-i, wi-dze, in-ny*. Porównaj § 17 i 21, 4.

UWAGA. Po spółgłosce miękkiej na względne czasowników (74, 5) spływającej nie pisze się *i* za znak miękczenia, bo go spółgłoska dla jasności mowy zatrzymuje, np. *knieciem* twój i ubogi robak, nie *knieciem*, boby się zatarł ślad, że względna jest przyrzecziona (zob. § 35), *Choćś* i t. d.

Ó ściśnione pisze się, gdy stojąca po niem spółgłoska słaba (38 i 56) bądź sama, bądź ze zgłoskami *ka, ko*, na niem się wspiera. W ostatnim razie i po rozłączeniu z spółgłoską słabą, a nawet i w pochodnych pozostaje ó ściśnione, np. *grób, ród, nóż, stół, kłódka, słówka, ziółko, żydówka, dachówka*.

Następujące mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochylające.

1) Wyrazy: *od, pod, dob* (doba), *dzięciół, gruczoł, kwiczoł, mozoł, pachół, sokół, gąsior, jawor, jeziór, kaczor, piskorz, por, sikor, sobor, węgorz, żywiół, chodź, groź, kot, orz, porz, stódź*.

2) Wyrazy obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor*.

3) Na przyrostkową spółgłoskę z zakończone, np. *toź, jakoź, wszelakoź, mówionoź, bytoźto*.

Nakoniec pisze się ó ściśnione w następujących wyrazach:

Ból, bóstwo, bót, brózda, chór, chróst, córa, córka, czółno, dłoto, dowództwo, drót, dwóch, główny, góra, Józef, Jakób, kłóc, kłócić, kłótnia, król, krótki, który, lóźny, lóźować, łót, młócić, mnóstwo, mól, mówić, mózg, mrówka, nóra, obróz, ochędóstwo, ogół, ogórek, ósmy, ósmak, pióro, płókać, płótno, podróż, pójść, póki, póty, powróśło, późny, próba, próchno, prócz, prószyć, próżny, robótka, równy, różga, róża, różny, siódmy, siódniak, skóra, sobótka, sójka, spółny, spółka, śrót, stós, stróż, szczegół, szósty, telórz, twórca, ubóstwo, włóczęga, włóczka, włóczyć, włókno, wojewódzki, województwo, wójt, wróbel, wrócić, wróżyć, wskórać, wskróś, wtóry, żółć, Żółkiew', żółty, żółw', żóraw', źródło.

UWAGA. W pisaniu ó ściśnionego wielka niejednostajność dostrzegać się daje. Jedni bowiem piszą tam ó ściśnione, gdzie drudzy *u* używają. Dla ustalenia pisowni takich wyrazów, idąc za zdaniem Deputacyi od król. Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk do ustalenia zasad pisowni polskiej wyznaczonej^{*)}, piszmy *u* statecznie tam, gdzie w gramatycznych odmianach wyrazu nigdzie się nie ukazuje *o* otwarte, i jeżeli bliższe pochodzenie wyrazu nie wymaga koniecznie *o* ściśnionego. Piszmy zatem: *bankrut, biuro, but, bruźda, całun, chruściel, chrust, dłuto, drut, kłus, krubka* (naczynie drewniane do chowania czego, pudelko, puszka), *luźny*,

^{*)} Zob. *Rozprawy i wnioski o ortografi polskiej*. Warszawa 1830.

nucić, nuta, opiekun (zatém *opiekuńczy*), *plukać, pułk, pułka, pułkownik, ślusarz, śruba, sznur, szpunt, tłumacz* i t. p. Wyrazy cudzoziemskie mające *u*, a mianowicie zakończone na *unek*, nie powinny się pisać przez *ó* ściśnione; *trunek, werbunek, fraszunek, rachunek*; przeciwnie polskie podobnego zakończenia mają zawsze *o* otwarte: *trzonek, korzonek* i t. d.

Y grube kładzie się zawsze po spółgłoskach twardych, prócz *g* i *k* (21, 4) tudzież po podniebiennych miękkich (22), np. *my, ty, słynąć, dym; twierdzy, pracy, róży, tłuszczy, suszy*.

Spółgłoski twarde.

516. Właściwe każdej spółgłosce brzmienie wskazuje, gdzie którą pisać należy. Z twardych spółgłosek, w piśmie szczególnie na uwagę zasługują: *f, g, h, ks, x* i *z*.

F, z pisma łacińskiego wraz z całym alfabetem do polskiego przybrane, pisze się tylko w wyrazach przyswojonych, w których albo się już znajduje, albo w przeniesieniu ich do pisma naszego z *ph* powstało, np. *farba, tłuszcz, trafić, filozof*, (philosophus), *fizyka* (physica), *filolog* (philologus), *Filip* (Philippus). Ze swoich ledwie kilka wyrazów przez *f* piszemy, np. *fujara, krotofila* za *krotochwila* lub *krótkochwila*, to jest zabawka czas czyli chwile skracająca, *obfity, obfitować* zamiast *okwity, okwitować*. Niektóre wyrazy dotąd przez *sf* pisane ze względu na ich pochodzenie przez *sw* pisać należy: *swora, sworność, stworzeń*.

G, używamy tak w swoich jak i obcych wyrazach. W swoich stale zachowuje to brzmienie, i dla tego wszędzie się pisze, gdziekolwiek jego dźwięk słyszeć się daje. Ale przed *e* bezpośrednio stać nie może (21, 4), np. *głowa, gęsty, ginąć, ogień, bagien*. Co się tyczy wyrazów obcych uważać należy, że w niektórych z nich przed *e* głoskę tę jak *j(e)* wymawiamy, w innych właściwe jej zachowujemy brzmienie. I tak mówimy: *jenerał* (generalis), *rejestr* (registrum), *ewangelija* (evangelia), *jeometryja* (geometria), i znowu: *Genewa, Gerwazy, Gertruda*. Dla jedynostajności w piśmie wszystkie wyrazy obce to brzmienie mające przez *g* pisaćby należało; atoli, kiedy w niektórych z nich dźwięk *j* zamiast *g* zwyczaj upowszechnił, i w piśmie zachować je wypada. Dla tego też piszemy: *jenerał, jeografija, rejestr* i t. p.

H, nie uważa się za spółgłoskę, bo się nie urabia narzędziami mownymi, ale jest tylko tchem przez gardło płynącym, który się

zlewa na jakąś samogłoskę i jej brzmienie wzmacnia; dla tego je też *przydechem* nazywają. Tę własność brzmienia *h*, najlepiej nam wyjaśnia mowa ludu naszego, który, nie mając w języku ojczystym brzmień rodzinnych od *a*, *e*, zaczynających się, wyrazy obce na początku głoski te mające z przydechem wymawia, np. *Hanka* za *Anka*, *Helżbieta*, *harfa*, *harmata*, *hałun*, i t. p. W języku polskim piszą się przez *h* następujące wyrazy:

Boh (rzeka), Bohdan (Bogdan), błahy, bohater, braha, buhaj, czyhać, ha! habit, Hadziacz, (miasto), haft, baja (ryba), hajduk, hajdamak, hak, halabarta, halerz, Halicz, Halina, Halka, Halszka, halaburda, halastra, hałas, hałun, hamernia, hamować, hamulec, han, handel, Haneta, Hanusia, hańbić, hap, haracz, haramza i harandzia (gawiedź), harap, harc, harczić, hardy, harmider, harmonija, harować (usilnie pracować), Harpija, hart, hasać, hasło, haubica, hazard, heban, Hebe (bogini młodości u Greków), hybel, Hebrajczyk, heca, heciak od hecia, hej, Hekate (bogini piekła), hektyk, Helena, Helikon (góra), Helespont, helm, hemoroidy, heraldyka, herb, herbata, heretyk, Herman, Herod, heroiczny, herszt, hetka, hetman, Hijacynt, hierarchija, hieroglyf, Hieronym, Hilary, himn, hipokryta, historyja, Hiszpan, hodować, hojny, holować, Holender, hołd, hołobła, hołota, hołubiec, honor, hop, horda, horodniczy, horyzont, hosanna, gospodar, hostyja, hoży, hrabia, hreczka, hu, hubka, huś, hufnal, huk, hukać, hulać, huletką (laska pasterska), hultaj, Humai, humor, huncfot, hup, hupka, hurmem, hurt, hurtem, hurty, husarz, huta, huzar, Hyjacynt, hyberna (danina na żold wojskowy z dóbr królew. i duchown.), hyc, hycel, hyda (ohydzenie), hydra, hydraulika, hydrografija, hydzić, hyjena, hyl (cypel ziemi w wodę wychodzący), Hymen (bożyszcze małżeństw), hymn (zob. himn), hypochondryja, hypokondryja, hypokryta, hypoteka, kurhan, Mahomet, mahon, puhacz, puhar, Sapięha, wahać się, wahadło i t. d.

Ks i *X*. Brzmienia tych głosek są do siebie podobne, albowiem greckie i łacińskie *x* z głosek *ks* powstało, i dla tego niektórzy nasi pisarze i w swojskich wyrazach *x* za *ks* niewłaściwie używają; swojskie bowiem wyrazy, w których brzmienie tych głosek słyszeć się daje, przez *ks* pisać należy, np. *książę*, nie *xiażę*, *książka* nie *xiażka*, *ksiądz* nie *xiadz*. Ale w skróceniu *x* za *ks* czyli *ksiądz* (np. *X. Skarga*), zwyczaj upowszechnił. Podobnie przez *x* piszą się imiona obce tak własne jak i pospolite przyswojone, np. *Xerxes*, *Xenofon*, *Alexander*, *Maxymilian*, *Felix*, *text*, *examen*, *maryma* i t. p.

Z, jako przyimek dwójako się pisze, tojest przez *z* i *s*. Pisze się *z* bez względu na następującą spółgłoskę (42 i 43) jeżeli ten przyimek nie jest z wyrazem spojony, np. *z szkołą*, *z chałupy*,

z czapki, z pracy i t. p. Kiedy w złożonych *z*, a kiedy *s* pisać należy, zobacz §§ 42 i 43. Ale przyimki *bez*, *roz* zawsze przez *z* piszemy, np. *bezpieczny, rozprawa, rozkosz, rozebrać, bezczęścić* i t. p.

Spółgłoski miękkie.

517. Spółgłoski miękkie wszędzie się piszą, gdziekolwiek ich brzmienie słyść się daje. Ze spółgłosek miękkich szczególniej na uwagę zasługują wargowe (22) *b'*, *f'*, *m'*, *p'*, *w'*, które wielu nie zawsze miękczy tam, gdzie z zasad języka miękzyć się powinny. W których imionach miękzyć je należy, poznaje się w rzeczownikach z dopełniaczem: w męskich jeżeli przed *a* lub *u* przybierają *i* jako znak miękczenia (17), a w żeńskich, kiedy w tym spadku na względną *i* (74, 5) spływają, np. *kiełb'*, *kiełbia*; *karp'*, *karpia*; *paw'*, *pawia*; *drób'*, *drobiu*; *karm'*, *karmi*; *krewn'*, *krwi*. Lubo w żeńskich to *w'* powszechnie twardo wymawiamy, jednakże ze względu na podobieństwo skłonienia, miękczyłoby je należało, np. *konew'*, *konwi*, *marchew'*, *marchwi*.

W drugiej osobie liczb. pojed. sposobu rozkazującego słów piątej odmiany, dawniej powszechnie głoski te miękczono, np. *rób'*, *traf'*, *trap'*, *nastaw'*, *zbaw'*. (Zob. *Wujka Nowy Test. w Krak. r. 1593* str. 20 i 24 i indziej). Także w *kłam'*, *łam'*, *łom'* (239), *kłap'* i kilku innych na *pać* zakończonych (240).

Nie miękczą się te głoski, kiedy przez odmianę przybywa zgłoska lub kiedy sposób bezokoliczny z przyrostkami *no*, *że*, jest połączony, np. *równo*, *równie*, *równy*, *równie*.

UWAGA Lubo z ogólnej zasady należałoby te głoski miękczyć w sposobie rozkazującym, jednakże je w potocznej mowie, szczególniej zaś *b'* i *w'*, powszechnie twardo wymawiamy.

J(e) jako spółgłoska (45) samo nie czyni zgłoski, i dla tego też tam się tylko pisze, gdzie to brzmienie zaczynające zgłoskę lub ją kończące opiera się na przyległej samogłosce, np. *ja*, *jać*, *jeleń*, *jęk*, *jodła*, *jutro*, *raj*, *klej*, *sejm*, *bij*, *mój*, *kuj*, *stryj* i t. p.

Ponieważ *j(e)*, jakśmy wyżej powiedzieli, w wyrazach swoich służy do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek (48), zatem i obce imiona na *i-a*, *y-a*, zakończone, ze względu na tę właściwość języka naszego przez *j(e)*

pomiedzy te samogłoski wiążone pisać wypada. Ale w wymawianiu tych imion, które, prócz małej ich liczby, w swoich językach mają przedostatnią krótką, przycisk na trzecię od końca kłaść należy (494, 3). Ze względu więc na podobieństwo zakończenia, jak piszemy swojskie *źmija*, *szyja*, *zgraja*, *kaznodzieja*, *delija*, *nadzieja*, *knieża*, piszmy i obce własne i pospolite, np. *Anglija*, *Grecyja*, *Fabijan*, *Scypijon*, *manija*, *talija*, *exekwije*, *racyja*, *exekucyja* i t. p. Taki sposób pisania tych imion, nietylko że się zgadza z wymawianiem ich, ale nadto uogólnia zasadę ich spadkowania, jak się o tem z porównania odmiany tych imion z polskimi tegoż zakończenia (zob. *źmija* § 116) przekonać można. Pisanie samego *j(e)* po opuszczeniu samogłoski *i* lub *y*, utrudza skłanianie tych wyrazów, i zmienia ich brzmienie. Wszakże inaczej brzmi *Anglija* a inaczej *Angl-ja* i t. p.

UWAGA. Głoska *j* na końcu słów stojąca jest cechą sposobu rozkazującego. Które słowa w tym sposobie piszą się przez *ej*, a które przez *ij* lub *yj*, zobacz w § 225. A. b. c.

Rz. Głoska *r* z syczącą *z* połączona trojako się wymawia, co też i w piśmie odróżniać wypada. I tak jeżeli po *r* stoi *z* bez kropki, to obie głoski łącznie się wymawiają i jedno tworzą brzmienie, np. *drze*, *mrze*, *trzeba*, *trzy*, *trzaska*, *wierzgać*. Jeżeli po *r* następuje *ż*, natenczas obie głoski osobno wygłaszamy, np. *drzę*, (*dr-żę*), *rży* (*r-ży*). Są znowu wyrazy, w których *z* po *r* następujące nie łącznie z niemi, ale osobno wymawiamy; a w takim razie dobrzeby było kłaść kreskę nad *r*, np. *mar^znać*, nie *marznąć*, *mier^zzić*, *zmar^zlak* i t. p. Tym więcęj baczyć należy na tak różne tych głosek wymawianie, że z mylnego wygłoszenia ich wątpliwość powstać może. I tak co innego znaczy *drzyj* od *drzeń* (225. A. b.), a co innego *drżyj* od *drzeń* (272).

UWAGA. Jak dwójkę *rz* (4. b) w niektórych wyrazach rozłącznie wymawiamy, a w tedy, dla usunięcia wątpliwości względem brzmienia tych głosek, niektórzy łącznik (535) pomiędzy nie kładą, tak podobnie wiele jest słów z przyimków złożonych, które się zaczynają od podobnych głosek jak i inne wyrazy niezłożone, np. *oborać*, *obozować*; *ziścić*, *zimować*; *worać*, *worek*; *odłamać*, *odłuzić*, t. p. Że zaś w niezłożonych spółgłoski łącznie się wymawiają, a w złożonych odbijają się, zatem niektórzy dla wskazania tej różnicy, w złożonych słowach za przykładem Jana Śniadeckiego, przyimek łącznikiem od nich przedzielają, np. *ob-orać*, *w-orać*, *z-iścić*, *z-orać*, *zmar-znać*, *zmar-zły*.

Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego.

518. Cecha sposobu bezokol. w języku naszym są miękkie głoski syczące: *c*, *dz*, *ć*. Aby poznać, którą z tych głosek słowa w tym sposobie przybierają, uważać należy na głoskę stojącą przed *ł* w trzeciej osobie liczby pojed. czasu przeszłego. Jeżeli bowiem tę cechę czasu przeszłego poprzedza *k*, sposób bezokoliczny kończy się na *c*; na *dz* zaś wtedy, kiedy przed nią *g* stało; we wszystkich innych kończy się na *ć*, które po odrzuceniu *ł* przybieramy. Tylko słowa w tym czasie *b*, *d* lub *t* przed *ł* mające odstępują od tego ogólnego prawidła, bo po przybraniu *ć*, głoski te przed niem na *s* zamieniają (252), np. *tlukł*, *tluc*; *włókł*, *wlec* (52); *ciekł*, *ciec*; *mógł*, *módz*; *biegł*, *biedz*; *legł*, *ledz*; *łagł*, *ładz*; *kochał*, *kochać*; *pisał*, *isać*; *czynił*, *czynić*; *uczył*, *uczyć*; *grzebł*, *grześć*; *skubł*, *skuść*; *bódl*, *bóść*; *kradł*, *kraść*; *padł*, *paść*; *jadł*, *jeść*; *plótl*, *pleść*.

Podwajanie spółgłosek.

519. Jak w polskim, tak i w innych językach często się zdarza, że się w tym samym wyrazie tak w mowie jak i w piśmie spółgłoski podwajają, np. *zzuć*, *oddać*, *wwinąć*, *senny*, *lekki*, *miękki*, *ssać* i t. p.

Takie wyrazy polskie zawsze podwójne głoski w piśmie mieć powinny, bo je i w mowie podwajamy. Toż samo czynimy z nazwiskami osobowymi litewskimi, np. *Jagiełło*, *Radziwiłł* (71, A. f). Ale imiona cudzoziemskie własne i pospolite, wyjąwszy te, w których wyraźnie podwojenie spółgłoski w mowie słyszeć się daje, lubo w językach, z których są przybrane przez podwojone piszą się głoski, my tylko przez jedną pisać powinniśmy; bo w mowie podwójnego ich brzmienia nie wyrażamy, np. *afekt*, *komisyja*, *kolegijum*, *hipika*, *Izabela* i t. p.

ROZDZIAŁ DRUGI.**PISANIE SZCZEGÓLNYCH WYRAZÓW.**

520. Jak wyrazy pojedyncze dla wygodnego czytania osobno piszemy, tak znowu składane dla uniknienia dwuznaczności łącznie pisać należy, np. *wielkomysłny*, *dobrowolny*, *oddzielny*, *wielkanoc*, *sztukamiesa*. Przydłuższe wyrazy złożone, szczególnież zaś

przymiotniki, kiedy się pierwsza ich część składowa kilka razy zmienia, co się najpospoliciej z liczebnikami dzieć zwykło, niekiedy kreską przedzielamy, np. *Komisyyja cywilno-wojskowa, wiatr południowo-zachodni, kolor niebiesko-czerwony, wiersze trzy-cztero-pięć i sześć-zgłoskowe*.

521. Przyimki *bez, nad, od, pod, przed, w i z*, mające po sobie łagodzące *e* (302), podobnie jak wszystkie inne, jeżeli w skład wyrazu nie wchodzi, odłącznie piszemy, chyba że do nich przyczepia się *ń*, jako skrócona forma zaimka *niego* (186, 9), np. *ode mnie, beze mnie, pode drzwi, przezeń, nadeń* i t. p.

522. Przymki, przysłówki i spójniki z kilku wyrazów, szczególnież zaś z rzeczowników, zaimków i przyimków złożone, dla wskazania różnicy ich znaczenia łącznie piszemy, np. *Złoty*, to jest *trzydzieści groszy*: To jest *ten złoty, któregoś szukał*. Wyrazy tak piszące się są:

Dlatego, dlatego, dokąd, dopóki, dopokąd, dotąd, dopóty, dopotąd, dotychczas, gdzieś, gdzie, naco, nadewszystko, nadto, na koniec, naksztalt, naostatek, naówczas, nareszcie, natenczas, natomiast, natychmiast, niemniej, odkąd, odtąd, oto, poco, poczem, pokąd, pomiędzy, potąd, potem, przedewszystkiem, skąd, stąd, stęmwszystkiem, takjest, tojest, tymczasem, wkoło, wokoło, wówczas, wprawdzie, wreszcie, wtedy, wtém, wtenczas, zaco, zaczem, zatem i t. p.

523. Przyrostki, które nigdy osobnych wyrazów nie czynią (201 i 294), piszą się łącznie; osobno pisane czyniłyby niekiedy mowę wątpliwą, np. *pisatże tak?* i *писаł, że так*.

524. Przysłówek *nie*, gdy znaczy przeczenie, pisze się zawsze osobno: *nie daj, nie mów, nie rozum, ale głupstwo*; i t. p. Gdy zaś *nie* znaczy przeczenia, ale niedostatek, ubycie czegoś z przedmiotu, lub zmianę własności jakiej rzeczy, pisze się łącznie, np. *niemowa, niemoc, niechęć, niezgoda, nieczułość, nierozsadek* i t. p.

Pisanie imion własnych cudzoziemskich.

525. Imiona własne cudzoziemskie należące do narodów, które używają alfabetu łacińskiego, pisać się u nas mają tak, jak je cudzoziemcy piszą w swych własnych językach.

526. Wyłączają się z tego ogólnego pravidła:

1) Imiona własne starożytne, które zwyczaj powszechnie przy-

jęty pozwala wyrażać podług polskiej pisowni: *Wirgili, Tacyt, Babilon, Sydon* i t. p., chyba że pisarz dla szczególnych powodów, w nazwiskach starożytnych, w postaci swęj nieprzeistoczonych, chce zachować ich pisownią cudzoziemską.

2) Kilka imion wielkich ludzi z późniejszych nawet wieków, w których powszechny zwyczaj spolszczenie pisowni zatwierdził, np. *Wolter, Szekspir, Rasyn, Kornel, Kondesz*.

Zwyczaj powszechny.

527. W pisaniu niektórych wyrazów, pomijając ich pochodzenie, wymawianie i inne względy gramatyczne, stosujemy się do powszechnego, powagą poprawnie piszących ustalonego zwyczaju. I tak pomimo zasady, iż *s, z*, w odmianie wyrazów przed miękką spółgłoską miękko wymawiamy (27) nie miękczymy ich w wyrazach, *bolesny, nazwie, pasmie, piśmie, spi, spieka, spieszyć, cudzoziemczyźnie, gotowiznie, mieliznie, ojczyźnie, przyjaźnie* (przysł.), *siwiznie, starszyźnie, wieźnie, zwierzę*.

Ale miękczy się *ś* w wyrazach: *jaśnie, masle, pośle, powściągnąć, ślaz, śle, ślub, śluza, śpiew, śrubsztak, trzaśnie, ukośnie, wiośle, wiośnie, właśnie, zazdrośni*.

Po głoskach *ś, ź*, dawniej pisano *rz*, np. *śrzodek, śrzuba, źrzenica, źrzebie* t. p., teraz piszemy *środek, śruba, źrenica, źrebie*.

O zamianie *ź* na *j* przed *rz* zob. § 48 d.

Następujące przez *sz* pisać należy: *szklanka, szkło, szla, szlachcic, szlak, Szlask, szpik, szpital, szpinak, szrot*. Ale lepiej pisać *spinka* lub *spilka* (zob. str. 36 zakończ. *arnia*) od *spiać* (42), niż *szpinka, szpilka*, bo tu przyimek *z* zamienił się na *s*.

Ze nie należy pisać *szcz* namiast *szcz*, np. *szczęśliwy* nie *szczęśliwy* t. d., o tem już wyżej (27) mówiliśmy.

Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiersza na drugi.

528. Gdy się wyraz cały w jednym wierszu nie kończy, natenczas, na znak jego przeniesienia, łącznik w końcu wiersza położywszy (535, 7), pozostałe zgłoski do drugiego przenosimy. Tu na następujące okoliczności wzgląd mieć należy:

1) Że wyraz jednozgłoskowy nie może się rozdzielać i przenosić, np. *nieść, pójść, dzwon*.

2) Że przyimki *w, z*, łączące się zawsze z wyrazem do którego należą, nie mogą stać na końcu wiersza, chyba że dla zlagodzenia zbiegu spółgłosek głoskę *e* przybrały, np. *we Lwowie, ze wschodu*.

3) Spójnik *i*, nie powinien stać na końcu wiersza boby stąd wyniknął niejaki przedział między nim a następującym wyrazem, który łączy z poprzedzającym, np. *przyszedeł i-wzjał*.

4) Wyrazy złożone, w przenoszeniu każdy osobno piszemy, np. *od-kopać, zpo-za, roz-głosić, pod-skoczyć*.

5) Jeżeli w środku wyrazu znajdują się dwie lub więcej spółgłosek, natenczas albo się dzielą, to jest, że pierwsza łączy się z poprzedzającą, a drugie z następującą samogłoską, szczególnie zaś, jeżeli się spółgłoska podwaja, np. *spół-głoska, koń-czyć, lek-ki*; albo jeżeli się znajduje w mowie wyraz niezłożony od podobnych spółgłosek zaczynający się, wtedy obiedwie opierają się na następującej samogłosce, np. *zgło-skować*, bo się mówi *skoro, skop*. Ale nie mogą dzielić *oko-li-czność, wszy-stkie*, bo nie masz w języku wyrazów, któreby się od *czn* lub *stk* zaczynały; powinno więc być: *okolicz-ność, wszy-skie, naj-dobro-tliwszy*.

6) Unikać należy takich podziałów, w którychby przez rozłączenie głosek pierwsza połowa wyrazu przybrała zakończenie do jakiegoś innego wyrazu podobne, np. *ka-ždy*, lepiej według powszechnego zwyczaju *ka-ždy*. Na tej zasadzie dzielny też: *szczęś-liwy, wszy-scy*.

Skrócenia w piśmie najużywawsze.

529. Często dla oszczędzenia miejsca lub z pośpiechu, zamiast wypisania niektórych wyrazów, tylko je przez początkowe głoski w piśmie oznaczamy, a to *skróceniami* nazywamy. Najużywawsze skrócenia w polskim języku są:

b. m. (bieżącego miesiąca.)	etc. (<i>et cætera</i> z łacińskiego. znaczy
b. m. i r. (bieżącego miesiąca i roku).	i t. d.).
ces. król. (cesarsko-królewski).	H. W. K. (Hetman Wielki Kozonny).
czyt. (czytaj).	J. C. M. (Jego Cesarska Mość).
D. lub d. (dnia).	J. K. M. (Jego Królewska Mość).
D. lub Dobr. (Dobrodziej).	JMC lub JMCi (Jegomość).
Dr. (Doktor).	J. O. (Jaśnie Oświecony).

J. O. Mei Kzę lub Xzę (Jaśnie porówn. (porównaj).	
Oświecony Mości Książę).	p. t. lub pod tyt. (pod tytułem).
JP. lub JPan, Jmć Pan (Jegomość r. (roku).	
Pan).	r. b. (roku bieżącego).
i t. d. (i tak dalej).	r. z. (roku zeszłego).
i t. p. (i tym podobne).	R. P. lub r. p. (roku pańskiego lub przyszłego).
JW. (Jaśnie Wielmożny).	
JWP. (Jaśnie Wielmożny Pan).	r. p. d. m. (roku pańskiego, dnia, miesiąca).
JJWWPP. (Jaśnie Wielmożni Pa-	
nowie).	rekop. (rekopism).
JX. (Jegomość Książdz).	różdz. lub r. (rozdział).
k. (karta)	Rzplita (Rzeczpospolita).
K. W. K. (Kancelarz Wfelki Ko-	Ś. ŚŚ. (Święty, Święci).
ronny).	ś. p. (świętej pamięci).
K. W. I. (Kancel. Wielki Litewski).	str. (strona).
ks. (księga).	T. lub t. (tom).
L. lub l. (liczba).	t. j. lub tj. (tojest).
m. b. (miesiąca bieżącego).	W. (Wielki) po imionach królów
M. P. (miejsce pieczęci).	i t. d., a przed nazwiskami zna-
Mei (Mość, Miłość, Miłościwy).	czy Wielmożny.
Mei P. MP. (Mości Panie).	w. (wiersz).
m. p. (miesiąca przeszłego).	WM. (Waszmość).
m. p. (<i>manu propria</i> tojest: rę-	WMci D. (Wielmożny Mości Do-
ką własną).	brodzieju).
N. K. P. N. M. (Najjaśniejszy Kró-	WMP. (Waszmość Pan).
lu, Panie Nasz Miłościwy).	W. K. (Wielki Koronny).
N. P. (Najjaśniejszy Pan).	W. L. (Wielki Litewski).
NN. PP. (Najjaśniejsi Państwo).	W. O.X. (Wieleb. Ojciec Książdz)
np. lub n. p. (na przykład).	W. X. (Wielki Książę).
O. OO. (Ojciec, Ojcowie, o zakon-	W.X.L. (Wielki Książę Litewski).
nikach).	WW. OO. (Wielebni Ojcowie).
Ob. (Obywatel).	WP. (Wielmożny Pan).
ob. lub zob. (obacz, zobacz).	WW. PP. (Wielmożni Panowie).
P. PP. (Pan, Panowie).	wyd. (wydanie).
p. (przez).	X. (Książdz lub Książę).
p. s. (po skończeniu, <i>post scrip-</i>	XX. (Księża).
<i>tum</i>).	

W tych skröceniach widzimy głoski już większe, już mniejsze, i przy nich kropkę. Jeżeli chcemy wyrazić liczbę mnogą, podwajamy te głoski, jakśmy to wyżej widzieli.

ROZDZIAŁ TRZECI.

OZNACZANIE GŁOSKAMI POCZĄTKU MOWY, ZNACZENIA WYRAZÓW LUB USZANOWANIA.

530. Głosek większych używamy w piśmie: 1) Aby niemi wi-
doczniej oznaczyć początek mowy lub myśli. 2) Aby znaczenie

imienia wyraźniejszem uczynić, np. *wieprz*, *Wieprz*; *kociet*, *Kocietł*. 3) Nakoniec w pewnych wyrazach kładziemy je na znak uszanowania.

1. Głoski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli.

531. Aby odróżnić początek mowy lub myśli, piszemy głoski większe w następujących zdarzeniach:

1) Na początku pisma i w pierwszym wyrazie odstepu czyli na nowym wierszu, chociażby ten nie po kropce, ale po innym znaku przestankowym następował, oraz w pierwszym wyrazie po kropce, np. Jam jest Pan Bóg twój i t. d.

1) Nie będziesz miał i t. d.

2) Nie będziesz brał i t. d.

3) Pamiętał dzień i t. d.

2) Po znaku zapytania i wykrzyknienia, jeżeli po nich nowy okres następuje; jeżeli zaś powtarzają się pytania i wykrzyknienia, oraz kiedy pytanie jest uboczne (464. 1) albo też sama myśl dalej się ciągnie, głoskę małą piszemy, np.

A kto Waści zaprosił do Nieświeża na wesele? Sam się zaprosiłem, Książę Panie! Zateskniłem się w Słonimie.—Czy oni szkodę jaką robili czy nie chcieli bazarne go opłacić? Cóżto, czy już nam nie wolno na targu półdrabek przedawać? Kto ciebie, hultaju, do takiej zabawy namówił? zapytał książę Karolka.—Gdzieżeś cnoto? gdzieś prawdo? gdzieście się podziały?

3) Na początku przytoczonych wyrazów obcych, gdy je wprost, to jest nie zależnie od jakiegoś poprzedniego słowa w mowę wprowadzamy, np.

Westchnął zatem nieborak i rzekł: Wiem, dla czego

Były pułki w dziurawym worku stryja mego. (Kraś. Baj.)

4) W poezyi na początku każdego wiersza, bo tu każdy wiersz jest pewną całością.

2. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszem znaczenia imion.

532. Aby znaczenie imion wyraźniejszem uczynić, piszemy większą głoskę początkową w imionach własnych narodów, osób, istot, pod postacią osób uważanych, w imionach własnych zwierząt, miejsc tak na ziemi, jak i na niebie (konstellacyj), gmachów, świąt i t. d., słowem na początku wszystkich imion ogólnych,

przez które szczególne rzeczy oznaczamy, np. *Rzymianie, Cyccero, Krakowianie; Gabryjel, Jowisz, Samiel, Bucefał* (koń Alex. wielkiego), *Filus, Azyja, Lublin, Bielany, ulica Długa, ulica Szeroka, Bałtyk, Wiśła, Sala, Gopło, Tatry, Termopile, Białowieżka puszcza, Kremlin, Belweder, most Waterloo, Pogoń* (herb), *Dębno* (herb), *Wielkanoc, Wniebowstąpienie, Kuczki, Bajram, Baran* (konstel.), *Byk, Rak, Orzeł, Tarcza Sobieskiego* (konstel.) i t. p.

UWAGA. Imiona dni nie są nazwami własnymi, ale tylko oznaczają następstwo dni lub miesięcy tak, jak *zima, wiosna, lato, jesień*, następstwo pór roku wyrażają. Jak w imionach *tęj nocy, przeszłej zimy, w jesieni*, małą głoskę piszemy, tak też i imiona dni w tygodniu i miesięcy małą głoską pisać należy, gdyż i te tylko pewną częstkę czasu oznaczają *).

Piszą się głoską większą rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki dla odznaczenia osób przy ich imionach użyte, np. *Kazimierz Wielki, Bolesław Chrobry, Bolesław Krzywousty, Władysław Łokietek* i t. p.; także przymiotniki z imion osób urobione, np. *plemię Jakóbowe, za czasów Zygmunrowskich, dobra Radziwiłłowskie, stado Sapiżyńskie*.

3. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania.

533. Zwyczaj upowszechnił, że większych głosek używamy w piśmie na oznakę czci i uszanowania. Z tej więc przyczyny piszemy większą głoskę początkową:

1) W imionach *Bóg, Bóstwo, Trójca, Pan*, gdy oznaczają prawdziwego Boga; jeżeli zaś imiona te inne mają znaczenie, piszą się głoską mniejszą, np. *Grecy bogom ofiary czynili*.

2) Przymiotnik *święty* pisze się przez większą początkową literę, gdy się łączy z imieniem własnym, np. *Święty Jan Kanty, Świętego Piotra*. W innych okolicznościach pisze się przez literę zwyczajną, np. *Po świętej pamięci ojcu moim. I święci ludzie mają swe wady*.

3) Wyrazy *Najjaśniejszy, Jaśnie Oświecony, Jaśnie Wielmożny, Wielmożny, Przewielebny, Prześwietny, Wysoki* i t. p. które się przydają do imion władz, urzędów i godności, dla oznaki czci lub uszanowania, większemi głoskami pisać należy.

*) MROZIŃSKI w dziele *Rozprawy* i t. d. str. 523.

4) Nazwiska same tytułów lub urzędów wtedy tylko większemi głoskami pisać zwykliśmy, kiedy tego wymaga potrzeba okazania względem kogoś oznaki uszanowania. W dziełach zaś drukowanych, gdzie nie mamy na względzie stosunków osobistych z osobami, których urzędy wspominamy, imiona te małemi głoskami zwykle piszemy.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

ZNAKI PISARSKIE.

534. ZNAKI PISARSKIE używane po wyrazach, według mniejszych lub większych przestanków po nich czynić się mających, oraz różnego urabiania głosu w ich wymawianiu, najwięcej ułatwiają dobre i zrozumiałe czytanie.

535. Znak pisarskie teraz używane, są następujące:

- 1) , *Przecinek* czyli *komma*, oznacza najmniejszy przestanek.
- 2) ; *Średnik* oznacza przestanek większy, tj. zawieszenie głosu w czytaniu znaczniejsze, niż po przecinku.
- 3) : *Dwukropek* wskazuje przestanek większy niż ten, który się średnikiem oznacza.
- 4) . *Kropka, punkt* czyli *peryjod*, wskazuje przestanek największy po końcu zdania.
- 5) ? *Znak pytania.*
- 6) ! *Wykrzyknik.*
- 7) - albo = *Łącznik.*
- 8) — — *Pauza* czyli znak przerwaney mowy.
- 9) Znak opuszczonych głosek lub wyrazów.
- 10) () albo [] *Nawias.*
- 11) „ “ *Cudzysłów.*
- 12) = i || Znak rozmowy czyli wskazujący inną osobę mówiącą.

13) ' *Apostrof*, znak skrócenia czyli opuszczonej samogłoski.

14) *Ustęp (a linea, a capite)* czyli ustęp od nowego wiersza oznacza szereg nowych myśli.

Znaki przypisowe czyli *Odsyłacze* († * a, 1), *paragraf* (§), lub *znaki podziałowe* (przez litery *A, B, C, a, b, c*, lub przez liczby porządkowe I. II. III. IV. 1. 2. 3. 4. i t. d. wyrażane), jako środki pomocne do lepszego objęcia całkowitego układu lub

podziału pojedynczej myśli, do znaków przestankowych liczyć się nie mogą.

536. Wszystkie znaki pisarskie według ich przeznaczenia trójako podzielić można. Jakoż jedne z nich w zdaniu szczególnie jego części oddzielają (przecinek, średnik, dwukropek); drugie zdanie zamykają (kropka, znak zapytania, wykrzyknik); trzecie nakoniec przerwanie mowy oznaczają (nawias, pauza i znak przerwanój mowy). Użycie trzech pierwszych znaków (, ; :) wskazuje stosunek w jakim zostają między sobą części zdania złożone (457, 458 i 461); trzy drugie (. ? !) od osnowy zdania zawisły; trzy zaś ostatnie (() lub [] —, = =) dla tego tylko do znaków przestankowych liczymy, iż przez nie rozmaity sposób przerwania mowy oznaczamy.

I. Znaki związek zdań wskazujące.

Przecinek (,).

537. PRZECINEK ostrzega o potrzebie małego w mowie przestanku i pisze się:

- 1) Między krótkimi zdaniami spółrzednymi (457 i 461), np.

Małe złego początki wzrastają z uporu,
Zawždy ludzi omamia błahy punkt honoru KRAŚ.

Od Boga poczynamy, Bóg początkiem wszemu. J. KOCHAN.

- 2) Przed zdaniami podrzędными. Przykłady zob. w § 463.

3) Wskazując domysłne orzeczenie, szczególnież zaś kiedy łącznik *być* opuszczamy; a wtedy po podmiocie przecinek, a po dopełnieniu średnik kładziemy, np.

Lasek ów i strumień przypominał Julijannę; staw, przypadek w jej oczach; pokoiki, edukacją Damona. KRAŚ.

..... są sady, a drzewa w sadzie,

A na drzewach są jabłka w wielkiej obfitości;

Adam, pan; Ewa, jejmość; a wąż, podstarość. KRAŚ.

- 4) W zdaniach ściągniętych (359. 2).

Aby dokładnie wiedzieć po jakich wyrazach w zdaniu ściągniętym przecinki kłaść należy, pamiętać trzeba, że kilka zdań wtedy możemy ściągnąć (359. 2): a) Kiedy mają kilka podmiotów a jedno orzeczenie. b) Jeden podmiot a kilka orzeczeń. c) Jeden podmiot z kilką przydatkami. d) Jeden podmiot i orzeczenie z kilką dopełnieniami, i nakoniec e) Jedno orzeczenie z kilką podmiotami i do-

peloieniami. Stąd wynika, że w zdaniu ściągniętem kładą się przecinki: po podmiotach, orzeczeniach, przydawkach i dopełnieniach z należąciami do nich wyrazami (358), jak się to w następujących okaże przykładach.

UWAGA. Zdarza się, że niektóre z tych części w ściągniętem zdaniu spójnikiem i są połączone.

PRZYKŁADY: a) Pochlebiająca mierność, rady niewieście, fałszywa gorliwość, wszędzie wpływ obcy, kierowały krokami Zygmunta III. NIEMC.— Cztery wojny na północy, liczne wyprawy szwedzkie, wojna wołoska, turecka, najazdy Tatarów, krwawe zajęcia domowe, panowanie nakoniec obfite w zdarzenia, stanie się przedmiotem dzieła, poleconego mi od towarzystwa królewskiego. TENŻE.— Wyteżona duma i chęć panowania, niepowsiągniona żądza znaczenia, chciwość nieumiarkowana dostatków, pieniaństwo z całą czeredą szalbierstwa i wykrętarstwa, wyuzdana zazdrość i zawziętość, w jakież nie rzucają się trudy, mozoły i niebezpieczeństwa, żeby mnożyć cudze nieszczęścia, uciski i niepokoje. ŚNIAD.

b) Przyszła śmierć przez okna nasze, werwała się w domy nasze, pobiła przed sienią dzieci i młodzieńce po ulicach. Trupy jako gnój po polu leżą, jako trawa za kosarzem; a nie masz tego, ktoby je pogrzebał. SKARGA.— Boże! nie rozpuścisz już dalej gniewu twego; bo się Ty w miłosierdziu kochasz. Obrócisz się do nas, i zmiłujesz się nad nami, i złożysz z nas złości nasze, i wrzucisz w głębokość morską wszystkie grzechy nasze, i uiścisz się nam w prawdzie twojej. TENŻE.

c) Zgięty wiekiem, trudami obozów, a może i obrad tych, złamany dwudziestoletniem strapieniem, król i ojciec wasz, to co świat ten ceni najwyżej, koronę w ręce wasze oddaje. NIEMC.

UWAGA. Tu „król i ojciec wasz“ nie są podmiotami, ale przydatnią (303) do domyślnego podmiotu *ja* odnoszącą się.

d) Dzięki wam wszystkim niosę za wasze rady, usługi, przychyłność. NIEMC.— Pieniędzy macie dosyć, dostatek żywności, szaty tak kosztowne, sług takie gromady, koni, wozów, takie koszty, dochody pieniężne wszędzie pomnożone. SKARGA.— Onajmiłsza matko, już zbytkują dzieci twoje, źle tych dostatków używają, na grzechy, na utraty, na próżności. TENŻE.— Wszystko na tym należy, aby prawa były sprawiedliwe, wszystkim pożyteczne, cnoty, a najwięcej bogobojność szepiące: a nakoniec dobrą egzekucją i karnością opatrzone. TENŻE.

e) Wielkićj mądrości, i biegłości, i umiętności, i nabożeństwa, stawienie praw i opatrzenie egzekucyjćj ich potrzebuje. TENŻE.— Czytanie czyni człowieka zamożnym, obcowanie rozmownym, a pisanie dobitnym i gruntownym. ŚNIAD.— Wojny, nieurodza, im są szkoda, nam zyskiem. KRAŚ.

5) Nakoniec przecinkami oddzielamy wsunięte w zdania:

a) Przydatnią (393). b) Wołacza na początku zdania lub gdy w nie jest wciśnięty. c) Zdania nawiasowe (465 Uw. 5). d) Zdania poboczne, gdy je w środku głównych umieszczamy (str. 251. Uw. 1).

PRZYKŁADY: a) Niespokojność wewnętrzna, najdotkliwszy stan człowieka, zwyczajnym jest podziałem zbyt ujętych miłością własną. — Kapelan miejsca tego, staruszek przystojny, cieszył się częstokroć w utrapieniu. KRAŚ.

b) Ma też, dziatki, swe przymioty chudoba i t. d. — Do ciebie, szkolna młodzi, zwracam mój głos.

c) Wiec WPan byleś, rzekłem, w Anglii i w Chinach? Bynajmniej, odpowiedział, ale się wyuczył tego sposobu.

d) W wieku waszym, który jest porą uprawy i zarobku, starajcie się z czasu korzystać. ŚNIAD. Dostojność, choćby i najwyższa, upokorzeniem jest dla nich. KRAŚ.

Średnik (;).

538. ŚREDNIK trzyma środek między przecinkiem a dwukropkiem, i znaczy, że przy nim głos zawiesić oraz dłużej go, aniżeli przy przecinku, wstrzymać potrzeba.

539. Średnik kładzie się najpowszechniej między zdaniami mającymi przecinki, szczególnie zaś między spólrzędnymi, jeżeli z podrzędnymi są połączone lub gdy są nieco przydłuższe (457 i 461).

Niech każdy umie dobrze swój język; niech ściśle znaczenie każdego wyrazu ma sobie dobrze znane; niech się strzeże słów niepotrzebnych, źle określonych i tułackich; niech z pilną uwagą roztrząsa i to co myśli, i to co pisze; a z języka pospolitego zrobi sobie język filozoficzny. ŚNIAD.

Dwukropek (:)

540. DWUKROPEK jest znakiem dłuższego jeszcze, niżeli po średniku, zawieszenia głosu.

Dwukropek kładzie się:

1) W dłuższych okresach między poprzednikiem a następnikiem (478). Przykłady zob. w § 478 i 479.

2) Po skończonym zdaniu, jeżeli po nim następuje inne, które je wyjaśnia lub rozwija, np.

Matematyka jest królowa wszystkich nauk: jej ulubieńcem jest prawda, a prostota i oczywistość jej strojem. ŚNIAD. Rozkosz, jako

pszczoła: miodu troszka, a żądla i boleści wiele. SKARGA.— Post na wstrzemięźliwości zasadza się: ta nie tylko zdrowiu przeciwna nie jest, ale owszem, według powszechnego wszystkich lekarzów zdania, pomocna. KRAŚ.

3) Jeżeli następujące zdanie zawiera wyobrażenie oddzielne, spółrzędne, np.

Gdzie błędni pasterze, tam błędne trzody: ślepy ślepego daleko nie zaprowadzi. NARUSZ.— Kto krok dalej uczynił, ten naturalnie jest pierwszym: opóźniony nie ma sposobu innego naprawienia równowagi, tylko krok swój przyspieszyć. SZWEJK.

4) Kiedy następujące zdanie jest wnioskiem z poprzedzającego, np.

Człowiek pozbawiony od urodzenia jakiego zmysłu, nie może mieć pojęcia rzeczy do tego zmysłu należących: ślepy nigdy o farbach, a głuchy o głosie nie sobie wystawić, ani żadnego czucia mieć nie potrafi. SNIAD.— Czuli jesteśmy na życzliwość i przywiązanie drugih, miłe nam jest dane wsparcie w potrzebie, żądamy w nędzy ratunku i pocieszenia: więc i inni ludzie czuli na to wszystko być muszą. DMOCH.

5) Po ostatnim wyrazie zdania, którym wyliczenie zapowiadamy, np.

Trzy są tylko narzędzia do obserwacji astronomicznych potrzebne: teleskop, zegar i koło. SNIAD.— Wszystko to uczy nas: Naprzód, że i t. d. Powtórze, że i t. d. Tenże.— Nie mogłem w tém miejscu zataić złego używania przysięg: przysięg przy odzierżeniu urzędów i t. d.

6) Gdy się przyłącza wprost cudze słowa, albo jakoby cudzą myśl, pytanie, zdanie i t. d. (str. 248. Uw.), np.

Najstarszy z stołowników zawoławszy mnie do siebie rzekł: Bracie! bądź z nami, używaj darów przyrodzenia, i t. d. KRAŚ. Romantyczności głównem prawidłem jest: nie krępować imaginacyi ludzkiej żadnemi prawidłami sztuki. SNIAD.

UWAGA. Przywodząc cudze słowa nie wprost, ale za pomocą spójników *iż*, *że*, *by*, przecinkiem je oddzielamy, np. Mówił, że pójdzie. Mamy od Chrystusa obietnicę, *iż*, o co go prosić będziemy, wysłucha nas. SKARGA.

II. Znaki zdanie zamykające.

541. Według rozmaitej osnowy zdań (363) trojakich znaków na ich końcu używamy, jakieśmy to wyżej wskazali (364).

np. Język łaciński ten gani, który go nie zna. Cóż uczyniłś? O! jakżeś szczęśliwy!

Kropka czyli punkt (.)

542. KROPKA czyli punkt jest znakiem zupełnego spuszczenia głosu i wstrzymania się w czytaniu z powodu skończonej myśli. Kropka kładzie się na końcu zdania (344) lub okresu (477), po pojedynczych wyrazach w odpowiedzi stojących (352, 5), po głoskach lub zgłoskach skrócenie oznaczających (329), i наконец po liczbach, gdy stoją na końcu zdania lub porządek w wyliczaniu wskazują. Co się tyczy liczb, to w innych zdarzeniach takie znaki przestankowe po nich kłaść należy, jakie ze związku myśli i miejsc wypadają, np.

Wskromności się kochajmy, a będziemy między sąsiady zacnymi; nie bądźmy do zbytów skłonny, a nie będą nas pogranicznicy zwąc marnotrawcami; małą rzeczą się kontentujmy, a będziemy bogatymi, i cnotliwymi, i wolnymi od frasunków STAROWOL.

Czy byłeś w szkole? Nie. Ile razy go widziałeś? Raz. Nigdy.

Miesiąc peryjodyczny zamyka w sobie 27 dni, 7 godzin, 43 minut, 12 sekund. ŚNIAD.

Znak wykrzyknienia (!)

543. ZNAK WYKRZYKNIEŃIA wskazujący podniesienie głosu dla wyrażenia jakiegoś uczucia, kładzie się:

1) Po wykrzyknikach (340), kiedy same tylko stoją lub wyraz nieodmienny po nich następuje, np. *o! ach! hej! gwałtu! o! jakże, uchl gdyby można mieć!*

2) Po wołaczach na początku mowy bądź samych, bądź z wykrzyknieniem stojących, gdy je z mocnym przyciskiem wymawiamy, tudzież po sposobach rozkazujących, np. *ojczel bracie! o matko! o losiel o nieba! wstań! idź! niech zginie!*

3) Po całych zdaniach, gdy je z przyciskiem wygłaszamy, np. *jakto dobrze być pracowitym!*

UWAGA. Wołacz na początku zdania bez mocnego przycisku wymówić się mający lub między wyrazy zdania wtrącony, przecinkiem oddzielamy (537. 5). np. Dzieci moje, cnota jedna

Zycie wam szczęśliwe zjedna. KARP.

Na rozkaz twój, Boże, góry przejdą z jednego miejsca na drugie

Znak pytania (?).

544. ZNAK PYTANIA zawieszenie głosu oraz zatrzymanie się w czytaniu oznaczający, kładzie się po każdym zapytaniu czy to

w jednym wyrazie (352. 5) lub całym zdaniu jest zawarte, np. *kto? co? kiedy? gdzie? co mówisz? Zuchwalcze! kto jesteś? skadeś? i po coś tu przyszedł?*

W zdaniach związanych (458) znak pytania na końcu okresu kładziemy, np.

Razu jednego prosił księżyc matki, aby mu kazała suknie zrobić, ale żeby były dogodne. A jak dogodne być mogą, rzekła matka, gdy się ty codzień odmieniasz? (KRAŚ. IV. 106).

545. Jeżeli po zdaniu głównym opowiadającym następuje podrzędne pytające jako poboczne (465), natenczas nie można kłaść znaku zapytania lub wykrzyknienia dla tego, że to zdanie jest tylko dopełnieniem głównego:

Poskromisz w sobie chęć obmawiania drugich, jeżeli się zapytasz, czyli i sam takich lub większych wad nie masz, i czyli mówiąc o drugich sam o sobie nie wyrokujesz.

UWAGA. W nawiasie użyty wykrzyknik lub znak pytania raz lub kilka razy, a czasem i z wykrzyknikiem połączony (?, ??, !?) znaczą objawienie wątpliwości albo też zdaniu, przy którym je w nawiasie umieszczono, odmówienie wszelkiego podobieństwa do prawdy wyrażają.

III. Znaki przerwanie mowy oznaczające.

Łącznik (- albo -).

546. ŁĄCZNIK, krótka pozioma kreska czyli linijka, dawniej przez dwie poziome lub pochyłe kręski wyrażany, znaczy rozkład wyrazu na zgłoski. Używamy go pospolicie na końcu wiersza, kiedy dla braku miejsca część wyrazu przenosimy; w innych zaś miejscach wtedy go tylko kładziemy, kiedy podział wyrazu na zgłoski oznaczyć chcemy, lub gdy w piśmie przydłuższy wyraz złożony, według części składowych rozdzielamy, np. *miesz-ka-niec, wszech-mo-cny, kolor jasno-czerwony*.

547. Kiedy przyrostek *li* w połączeniu z wyrazem, stałby się powodem jakowej wątpliwości lub dwuznaczności, to go z nim za pomocą łącznika spajamy, np.

Płć nasza nie ma-li sobie co wyrzucić w sprawie mowy ojczystej? ŚNIAD. Chrześc Janów był-li z nieba, czyli z ziemi? SKARGA. Ma-li co, wszyscy pytamy; a jak dobry mało dbamy. KNAP. Ko-cha-li brata swego?

Pauza (—).

548. PAUZA składająca się z podłużnej kreski wskazuje znaczny przestanek i kładzie się:

1) Chcąc oznaczyć niedokończoną czyli przerwaną albo przerywaną mowę:

a) Przez inną osobę mówiącą, np.

Ponieważ Tymon w igrzyskach zwyciężcą został, w Olimpii zaś—
TYMON. Ale ja w Olimpii nie byłem. KRAŚ.

BOLESŁAW. Wiem ja o tém, iż dość wiernie opisali dzieła moje: ale—
KAZIMIĘRZ. Czegoż więc do chwały potrzeba?

b) Przez samegoż mówiącego, zwłaszcza dla wzruszonego lub pomieszanego umysłu, np.

ADOLF. Może chciałeś jój ten szal posłać?

GRAF. A—tak—właśnie chciałem—przez nią—. BOGUSŁ.

2) Gdy, chcąc zwrócić uwagę czytelnika na szczególniejszy obrot myśli lub na wyraz nieoczekiwany, albo na sprzeczność jakową, dłuższą, a zwłaszcza nagłą czynimy w mowie przerwę czyli pauzę, której żadnym innym znakiem przecinkowym wyrazić nie można, np.

..... źle być niewdzięcznikiem.

Więc ci zwykłą monetą zapłacę — wierszykiem. KRAŚ.

..... szuka zgubionego syna.

Jęcząc przychodzi, jęcząc leci znowu biedna;

Wreszcie wraca w rozpacz, wraca — sama jedna. FELIŃ.

Chmury — Twój wóz; Twe konie — wiatry nieścignione;

Duchy — posłańcy; słudzy — gromy zapalone.

3) Kładzie się też pauza między dwa zdania, które wprawdzie wewnętrznie mają z sobą powinowactwo, ale zewnętrznie ściśle się z sobą nie łączą, np.

Spiesz! — lecz gdzież się podziała? — NOWOROCZ.

Kogut, iż zapał na odmianę,

Zyskał życie pożądane,

Zapał był raz po deszczu — Odmiana.

Więc zaraz z rana

Gospodarz w pole i t. d. KRAŚ.

Znak opuszczonych głosek lub wyrazów (.....).

549. Częstoć różne względy mogą być dla piszącego powodem, że nie mogąc całego wypisać słowa, albo chcąc wskazać opuszczenie jednego lub więcej wyrazów, w miejscu ich kropek używa, np.

Pan S... posłał do P. W.... list przez...

Gdyśmy się już przeprawili przez rzekę, obróciwszy się Lech do sw.... KRAŚ.

O nawiasie () lub []).

550. NAWIASEM nazywamy klamry czyli znaki zamykające wyraz albo zdanie tworzące myśl bez naruszenia związku mowy opuścić się mogącą, jako oddzielną od myśli okresu, wśród którego się mieści, i do jakiegoś objaśnienia mu służy. Nawiasem nazywamy także i wyrazy klamrami zawarte, które zawsze niższym głosem wymawiamy, np. *Zaczyna rzecz swoją od tego, iż tylko mądrzy (tojest tacy, jak on) mają pisać historyję.* KRAŚ.

UWAGI. 1) Ponieważ nawias zamyka wyrazy i zdania uboczne, do ciągu mowy nie należące; przeto bez względu na nawiasowe zdania, takie się przy nim kładą znaki przestankowe, jakich ciąg mowy wymaga, np.

Próżnował kto lecie (mówi mędrzec), będzie zimie zebrał, a nikt mu nie da. SKARGA. — Są tacy (bo gdzież się głupstwo nie znajdzie), którzy chcąc wszystko ułatwić, wszystko niszczą. KRAŚ.

2) Zdania nawiasowe zachowują znaki pismienne według swjej treści, np.

Ile razy widziałem Archijasza (korzystam tu bowiem, sędziowie, z waszćj dla mnie łaskawości, widząc, że mnie w tym nowym rodzaju mówiącego z taką uwagą słuchacie), ile razy go widziałem i t. d. CYCERO.

3) Niekiedy zamiast nawiasów przecinki kładziemy, (537. 5), np.
Pan Tadeusz ustąpi, jestem tego pewny,
Jako młodszy i jako gospodarza krewny.

Cudzysłów („).

551. CUDZYSŁÓW jest to znak z dwóch połączonych przecinków złożony, który kładziemy przed pierwszym i po ostatnim wyrazie, jako też na początku każdej linii obcych słów wiernie przytoczonych. Niektórzy w przydłuższej mowie tylko przed pierwszym i po ostatnim wyrazie cudzysłów umieszczają, atoli lepiej jest kłaść go na początku każdej linii; bo tym sposobem obce wyrazy wybitniej się pokazują, np.

Król Jan Kazimiérz, składając po dwudziestoletniem panowaniu koronę, temi słowy żegnał (r. 1668) zebrany w sejmie naród: „Żegniam was i ojcowskiem uściśnieniem do piersi moich przytulam; „dochowam słodką pamięć waszą póki mi życia stanie. Aczkolwiek „rozległość miejsc rozdzielać nas będzie, nie od was i od tej ulubionej ojczyzny serca mego nie potrafi oddalić.“

Znaki rozmowy (=, ||).

552. ZNAKI ROZMOWY sąto dwie linijki pionowe i poziome obok siebie położone, z których poziome (=) wyraz *rzekł*, *powiedział* zastępują, pionowe zaś (||) ukończenie mowy wskazują, oraz ostrzegają, że autor sam dalej rzecz prowadzi, np.

Uprzedził go Mikołaj — ściskają się oba:

=Jak się masz przyjacielu? jak ci się podoba

Dzień dzisiejszy? = Pogodny = Cieszę się = Ja wzajem.

|| Idzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.

Już się sobie zwierzyli, o czém i nie myślą.

Wiec obcych wizerunki malują i kręślą.

=Jan? = To oszust. = Bartłomiej? = To szuler wierutny.

Jedrzój? = Medrek = Wincenty? = Dziwak bałamutny.

=Franciszek? = On ma rozum tylko przy kieliszku.

|| Wchodzi — aż ci do niego: = Witajże braciszku!

|| A Franciszek, co właśnie z nich czynił igrzyska,

=Witajcież kochankowie! || całuje i ściska. (KRAŚ. II, 155).

W pismach naszych, ze szkodą myśli, nie odróżniamy tych dwóch znaków, ale w miejscu pierwszego pospolicie tylko jedną kreskę poziomą (—) czyli pauzę kładziemy; na odznaczenie zaś słów autora od mowy osób rozmawiających, albo żadnego znaku nie używamy, albo pauzę powtarzamy. Gdy tym sposobem jeden znak do wskazania różnych względów użyty niezrozumiałości pisma może być powodem, a wprowadzone powyższe znaki w zagranicznych drukach wszelką wątpliwość usuwają i rozmowę jasną czynią, przeto w naszych książkach, gdzieby tego zachodziła potrzeba, używaćby ich należało.

Apostrof (').

553. APOSTROF, znak opuszczonej głoski, nie używa się w języku polskim jak tylko w imionach własnych cudzoziemskich, piszących się u nas według zwyczaju języka, z którego pochodzą, np. *dzięła d'Alemberta*, *d'Anville*, *d'Argent*, *De l'Isle* i t. p.

Niektórzy względne spadków naszych (74. 5) przydane do imion własnych obcych, ich pisownią skreślonych, apostrofem oddzielają, np. *Vilmaine'owi*, *Chateaubriand'a*, *Pope'go* i t. p.

Ustęp.

554. USTĘPEM nazywamy przejście w pisaniu do nowego wiersza, lubo poprzedzający nie jest jeszcze zapelniony.

Jak w dzielach paragrafy i ich napisy są mniejszemi poddzia-

łami rozdziałów, tak ustępy są przerwą czyli przestankiem trzymającym środek między tytułem paragrafu a kropką czyli znakiem okresowym.

555. Ustęp jest dwojaki *mały* i *wielki*. Mały jest kiedy z niezapelnionego wiersza do nowego przechodzimy; wielki zaś będzie wtenczas, kiedy prócz przejścia do nowego wiersza, pomiędzy nim a poprzedzającym znaczniejszy przedział czynimy.

556. Ustępu używamy:

1) Gdy w piśmie o rozmaitych rzeczach lub sprawach traktującym, od jednej do drugiej przechodzimy.

2) Gdy dowody twierdzenia lub projektu, albo warunki czyli artykuły umowy wyliczamy.

3) Gdy się zaczyna szereg nowych myśli.

4) W ogóle za każdą razą, gdy po wyłożeniu jakiego rozumowania, do innego przechodzimy.

Jeżeli ściślejszy jest związek między tem, cośmy napisali i co napisać mamy, to się mniejszy robi ustęp; większy zaś wtedy będzie, kiedy ten związek jest nieco daleki.

and concluded, the order to transfer was immediately
 given and the transfer was made.

The order was made only a month after the
 transfer of the property to the new company, and the
 transfer was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

The order was made in accordance with the order.

SPIS RZECZY.

Wstęp. str. 1.

ŹRÓDŁOSŁÓW.

Rozdział pierwszy.

O głoskach str. 3.

I. O spółgłoskach. Podział spółgłosek na twarde i miękkie. str. 4. O głosce i jako znaku miękczenia. str. 5. Zmiana spółgłosek przez miękczenie. str. 6. Podział spółgłosek według narzędzi mownych. str. 7. Głoski syczące i ich zamiana. str. 9. Spółgłoski chwilowe i trwające. str. 10. Miękczenie twardych spółgłosek, str. 11. Spółgłoski słabe i mocne. str. 12. O spółgłosce j. str. 13.

II. O samogłoskach. str. 15. Zamiana samogłosek a, o, ó, między dwiema miękkimi spółgłoskami. str. 16. e ściśnione i otwarte. str. 16. Wpływ samogłoski e na stojące przed nią spółgłoski. str. 17. o ściśnione i otwarte. str. 17. Zamiana ą na ę i odwrotnie. str. 18.

Rozdział drugi.

Rzeczowniki. str. 19. Rodzaje rzeczowników. str. 20. Odmiana rzeczowników. str. 23. Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników. str. 25. Rzeczowniki pochodne. str. 28. Urabianie rzeczown. str. 28. Urabianie rzeczowników za pomocą rdzennych. str. 29. Rdzenne i pordzenne rzeczowników z innych rzeczowników urobionych. str. 29. Rdzenne rzeczowników z rzeczowników, przymiotników, słów lub imiesłówów urobionych. str. 31. Rdzenne rzeczowników ze słów urobionych. str. 38. Zakończenia rzeczowników z języków obcych do polskiego przybranych. str. 40. Za-

kończenia rzeczowników złożonych. str. 41. Zgłoski w tworzeniu rzeczowników tak ze rdzeniami jak i ze rdzennemi łączące się. str. 44. Zgłoska *ak*, jako zakończenie pochodnych. str. 44. Zgłoski *ek*, *ka*, *ko*, jako zakończenia rzeczowników pochodnych. str. 45. Zgłoski *ek*, *ik*, *yk*, *ka*, *ko*, jako cechy zdrobniałości i pieszczenia. str. 47. Zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, jako cechy większej zdrobniałości lub pieszczenia. str. 49. Pierwsze skłonienie. str. 49. Względne pierwszego skłonienia. str. 50. Wzory odmiany. str. 50. Uwagi nad pierwszym skłonieniem. str. 51. Odmiana imion niewzorowych. str. 56. Drugie skłonienie. str. 58. Względne drugiego skłonienia. str. 58. Wzór odmiany imion na *ni* lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych. str. 59. Niewzorowa niektórych imion odmiana. str. 59. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką samogłoską a zasłonioną. str. 60. Uwagi nad tym wzorem. str. 61. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą samogłoską a zasłonioną. str. 62. Uwagi nad tym wzorem. str. 62. Trzecie skłonienie. str. 63. Względne trzeciego skłonienia. str. 64. Wzór odmiany tego skłonienia. str. 64. Uwagi nad tym skłonieniem. str. 64. Niewzorowe imiona tego skłonienia. str. 66. Uwagi nad zakończeniami niektórych spadek w wszystkich trzech skłonieniach. str. 66. Liczba podwójna wszystkich trzech skłonieniach. str. 68. Rzeczowniki ułomne. str. 68. Rzeczowniki ułomne co do spadków. str. 68. Rzeczowniki ułomne co do liczb. str. 70. Rzeczowniki nieodmienne. str. 72.

Rozdział trzeci.

Przymiotniki. str. 72. Rodzajowe przymiotników zakończenia. str. 72. Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia. str. 73. Rdzenna wskazująca przeznaczenie rzeczy. str. 73. Rdzenna zbliżenie przymiotu wyrażająca. str. 73. Rdzenna ilorakość rzeczy oznaczająca. str. 74. Rdzenna oznaczająca materję, z której rzecz jest zrobiona. str. 74. Rdzenna materję lub należenie oznaczająca. str. 74. Rdzenne *iwy*, *ywy*, *liwy*, *owny*, *elny*, *czy*, *i*, *y*, *ki*, *owity*, skłonności, usposobienie lub należenie oznaczające. str. 74. Rdzenne *aty*, *asty*, *owaty*, *isty*, *ysty*, kształt, podobieństwo lub posiadanie rzeczy oznaczające. str. 76. Rdzenne *alny*, *iczny*, *yiczny*, *in*, *yn*, *ów*, *cy*, *czy*, *i*, *y*, *ski*, *cki*, *dzki*, *zki*, należenie do rzeczy oznaczające. str. 77. Rdzenna *ny* rozmaite względy wyrażająca. str. 79. Zakończenia wspólne przymiotnikom i imiesłowom. str. 80. Stopniowanie przymiotników. str. 81. Przymiotniki stopniować się nie mogące. str. 82. Względne stopniowanie przymiotników. str. 82. Niewzorowe stopniowanie przymiotników. str. 83. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników. str. 84. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów. str. 85. Skłanianie przymiot-

ników. str. 85. Względne przymiotników. str. 86. Wzór odmiany przymiotników. str. 86. Uwagi nad skłanianiem przymiotników. str. 87. Imiona odmieniające się według skłonień rzeczownych i przymiotnych. str. 88. Odmiana imion żeńskich na *owa* i na zakończonych. str. 89. Odmiana imion własnych cudzoziemskich. str. 90. Imiona własne męskie. str. 90. Imiona własne żeńskie. str. 91.

Rozdział czwarty.

Liczebniki. str. 92. Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liczebników przymiotnych. str. 95. Odmiana liczebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych. str. 97. Uwagi nad odmianą tych liczebników rzeczownych. str. 98. Odmiana setek i tysięcy. str. 910. Odmiana liczebników zbiorowych. str. 101.

Rozdział piąty.

Zaimki. str. 102. Zaimki rzeczowne oznaczone. str. 103. Uwagi nad temi zaimkami. str. 104. Zaimek zwracający siebie, się. str. 105. Zaimki rzeczowne nieoznaczone. str. 106. Zaimki przymiotne oznaczone. str. 107. Zaimki wskazujące. str. 107. Zaimki względne. str. 108. Zaimki dzierżawcze. str. 110. Użycie zaimków dzierżawczych. str. 111. Zaimki przymiotne nieoznaczone. str. 112. Przyrostki wiążące się z zaimkami. str. 113.

Rozdział szósty.

Słowo. str. 114. Podział słów ze względu na podmiot. str. 114. Przyimki w skład słów wchodzące. str. 116. Słowa pierwotne i pochodne. str. 119. Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania. str. 120. Odmiana słów przez osoby, liczby i rodzaje. str. 123. Odmiana słów przez czasy. str. 124. Odmiana słów przez sposoby czyli tryby. str. 126. Imiesłowy. str. 128. Czasowanie słów i ich odmiany. str. 129. Czasy główne i z nich urabiane. str. 131. Czasowanie słów posiłkowych *Być* i *Mieć*. str. 135. Przekładnia w słowie *Być*. str. 137. Czasowanie słów czynnych i nijakich. Pierwsza odmiana. str. 138. Wzór odmiany. str. 139. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 140. Ułonne słowa tej odmiany. str. 140. Druga odmiana. str. 141. Słowa do pierwszej i drugiej odmiany należące. str. 142. Wzór odmiany. str. 143. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 144. Ułonne słowa tej odmiany. str. 144. Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszej i drugiej odmiany. str. 145. Trzecia odmiana. str. 145. Uwagi nad czasowaniem słów do tej odmiany należących. str. 147. Słowa na *ać* zakończone. str. 147. Słowa na *nąć* zakończone. str. 148. Słowa na *e*, *dz*, *ść*, *źć*, zakończone. str. 149. Wzór odmiany. str. 150.

Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 151. Ułomne słowa tej odmiany. str. 152. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 153. Czwarta odmiana. str. 154. Wzór odmiany. str. 156. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 157. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 157. Piąta odmiana. str. 158. Wzór odmiany. str. 159. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 160. Ułomne słowa tej odmiany. str. 160. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 161. Szósta odmiana. str. 162. Wzór odmiany. str. 163. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 164. Ułomne słowa tej odmiany. str. 164. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 164. Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian. str. 165. Czasowanie bierniej. str. 167. Wzór odmiany bierniej. str. 168. Uwagi nad używaniem bierniej odmiany. str. 170. Czasowanie omowne. str. 171. Wzór czasowania omownego. str. 171. Słowa nieosobiste, trzecioosobowe i nieosobiste wyrażenia. str. 172. Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające. str. 174.

Rozdział siódmy.

Przymyki. str. 175.

Rozdział ósmy.

Przysłówki. str. 182. Podział przysłówków ze względu na ich znaczenie. str. 182. Podział przysłówków co do ich kształtu i pochodzenia. str. 185. Przysłówki rzeczownikowe. str. 185. Przysłówki przymiotnikowe. str. 185. Stopniowanie przysłówków przymiotnikowych. str. 187. Przysłówki liczebnikowe. str. 188. Przysłówki przymiokowe. str. 188. Przyrostki tak z odmiennymi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące. str. 190.

Rozdział dziewiąty.

Spójniki. str. 191.

Rozdział dziesiąty.

O Wykrzyknikach. str. 197.

SKŁADNIA.

Rozdział pierwszy.

O zdaniach. str. 198. Jakie wyrazy mogą być podmiotem. str. 199. Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem. str. 199. Jakie wyrazy

mogą tworzyć zdanie. str. 200. Zdania gołe i rozwinięte. str. 201. Zdania pojedyncze i ściągnięte. str. 203.

Rozdział drugi.

Składnia zgody. str. 205. Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem. str. 205. Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych. str. 206. Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych. str. 207. Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowymi i liczebnikami. str. 208. Zgoda zaimka względnego który, która, które. str. 209. Zaimek on wskazujący i osobisty. str. 210. Przydatnia. str. 210. Dodatek. Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach. str. 211.

Rozdział trzeci.

Składnia rzędu. str. 212. Użycie mianownika. str. 213. Użycie dopełniacza. str. 214. Użycie celownika. str. 219. Użycie biernika. str. 221. Użycie wołacza. str. 222. Użycie narzędnika. str. 222. Użycie miejscownika. str. 224. Wyrazy niektórymi przyimkami rządzące. str. 225. Wyrazy rządzące przyimkiem do. str. 225. Wyrazy rządzące przyimkiem od. str. 226. Wyrazy rządzące przyimkiem na. str. 228. Wyrazy rządzące przyimkiem nad. str. 229. Wyrazy rządzące przyimkiem w. str. 229. Wyrazy rządzące przyimkiem z. str. 229. Słowa kilka przyimkami lub spadkami rządzące, oraz te, które pod powyższe prawidła rzędu podciągnąć się nie dają. str. 231. Słowa, które ze zmianą rzędu i znaczenie zmieniają. str. 232.

Rozdział czwarty.

Składnia słów. str. 236. Użycie czasów. str. 236. Użycie sposobów. str. 238. Sposób oznajmujący. str. 238. Sposób łączący. str. 239. Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku. str. 239. Użycie sposobu łączącego. str. 240. Sposób warunkowy. str. 240. Sposób życzący. str. 241. Sposób rozkazujący. str. 241. Sposób bezokoliczny. str. 243.

Rozdział piąty.

Zdania. str. 244. Zdania złożone. str. 244. Zdania spóhrzędne. str. 245. Zdania związane. str. 245. Zdania zależne. str. 247. Zdania poboczne. str. 248. Skracanie zdań pobocznych. str. 250. Łączenie więcej, niż dwóch zdań. str. 252. Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych. str. 253. Okresy. str. 254.

Rozdział szósty.

Składnia szyku. str. 256.

WIERSZOWANIE.

Wierszowanie w ogólności. str. 257.

Rozdział pierwszy.

Przycisk. str. 259. A. Wyrazy jednozgłoskowe. str. 260. B. Wyrazy wielozgłoskowe. str. 261.

Rozdział drugi.

Stopy w wierszach. str. 262.

Rozdział trzeci.

Wiersze rytmiczne str. 264.

Rozdział czwarty.

Wiersze zgłoskowe. str. 268. Liczba zgłosek. str. 268. Przykłady wierszy według liczb zgłosek. str. 268. Środek wiersza czyli średniówka. str. 269. Koniec wiersza czyli rym. str. 270. Wrotki. str. 273.

PISOWNIA.

Podział pisowni. str. 274.

Rozdział pierwszy.

Pisanie głosek. str. 275. Samogłoski. str. 275. Spółgłoski twarde. str. 278. Spółgłoski miękkie. str. 280. Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego. str. 282. Podwajanie spółgłosek. str. 282.

Rozdział drugi.

Pisanie szczególnych wyrazów. str. 282. Pisanie imion własnych cudzoziemskich. str. 283. Zwyczaj powszechny. str. 284. Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiersza na drugi. str. 284. Skrócenia w piśmie najużywawsze. str. 285.

Rozdział trzeci.

Oznaczanie głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub uszanowania. str. 286. Głoski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli. str. 287. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszém znaczenia imion. str. 287. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania. str. 288.

Rozdział czwarty.

Znaki pisarskie. str. 289. Znaki związek zdań wskazujące. str. 290. Przecinek (,). str. 290. Średnik (;). str. 292. Dwukropek (:). str. 292. Znaki zdanie zamykające. str. 293. Kropka czyli punkt (.). str. 294. Znak wykrzyknienia (!). str. 294. Znak pytania (?). str. 294. Znaki przerwanie mowy oznaczające. str. 295. Łącznik (- albo :). str. 295. Pauza (—). str. 296. Znak opuszczonych głosek lub wyrazów (.). str. 296. Nawias (() lub []). str. 297. Cudzy-słów (_n). str. 297. Znaki rozmowy (=, ||). str. 298. Apostrof ('). str. 298. Ustęp. str. 298.

44x36

26/10.

13

